

Г. Акрамова, Ф. Алимжанова, Х. Раимназаров

ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Китоби дарсӣ барои мактабҳои миёнаи
таҳсилоти умумӣ

Алматы
«Жазушы»
2018

Аломатҳои шартӣ:

Хондан

Нақл кунед

Навиштан

Дар ёд дор

Мулоқот

Кор бо гурӯҳ

Шунидан

Муаллим меҳонад

Гуфтан

Савол ва супоришҳо

Акрамова Г. ва бшқ.

Забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои миёнаи таҳсилоти умумӣ / *Акрамова Г., Алимжанова Ф., Раимназаров Х.* – Алматы: “Жазушы”, 2018. – 304 бет, расмӣ.

© Акрамова Г., Алимжанова Ф.,
Раимназаров Х., 2018

© “Жазушы” баспасы, 2018

Барча ҳуқуқлар ҳимоя қилинган.
Нашрнинг мулкӣ ҳуқуқлари
“Жазушы” нашриётига тегишли.

МУРОЦИАТ БА ХОНАНДА

Шогирди азиз!

Китоб дӯсти мададгор ва “фурӯғи субҳи доноӣ” аст. Имрӯзу фардои ту ободу дурахшон хоҳад буд, агар ба китоб чун ба нерӯмандтарин сарчашмаи дониш меҳру муҳаббат зоҳир намоӣ. Тавассути ҳамдамӣ бо китоб ба қуллаи мурод мерасӣ ва дар ҷодаи зиндагӣ комёб мешавӣ.

Китоб барои инсони комил ва фозил шуданат ёрӣ расонида, туро суҳанвару забондон месозад. Бидон, ки некӯ донишҷӯи забони модарӣ ва пос доштани бузургии он волотарин фазилати ҳар инсони комил мебошад.

Китобро эҳтиёт кун, тозаю озода нигоҳ дор, то соли дигар низ дигарон аз он истифода бурда, ба ту арзи сипос намоянд.

Ба ту комёбиҳо таманно дорем.

Фасли 1. МАДАНИЯТ, ЗАБОН ВА МУОМИЛА

Дарси 1. САЛОМ МАКТАБ!

Мақсади дарс:

Хонондан ва гӯш намудани матн, шиносӣ бо муҳити атрофи мактаб.

Мактаб ба ту медиҳад ёд илму адаб,
Мактаб зи ту мебарад ғаму ранҷу тааб.

С. Айнӣ

Салом мактаб.

Боз меояд садои занги ту бар гӯши мо,
Чӯши нав бахшида аз нав бар дили пурчӯши мо.
Чанд гоҳе дур будем аз бари гармат, вале
Ҳар кучо будем, бо ту буд ақлу ҳуши мо.

Инак, аз нав мою оғӯши ту, мактаб ассалом,
Раҳнамои бебаҳои роҳи матлаб, ассалом.
Ҳар яке гӯем бар ту бо ҳазорон эҳтиром,
Даст бар даст, меҳр дар дар дил, ханда бар лаб,

ассалом!

Машқи 1. Матро бодикқат хонда, мазмунашро нақл кунед.

Модаркалон ба писар либоси мактабӣ пушонд ва рӯ ба рӯяш сари по нишаста, ба оғӯш кашида, бўсиду бархоста, “Рафтем, дадачон” гуфт.

Писарак ҷаҳида аз остона берун баромад ва баргашта:

– Китобҳо монд, – гуфт.

– Имрӯз бе китоб меравед, бо муаллимҳо ва талабаҳои синфи даҳ шинос мешаветон, – фаҳмонд модаркалон.

Писарак завқ карда хандид ва бо даст даҳонашро дошт, ки ҷойи дандони ғалтидааш намоён нашавад.

– Бибиҷон, гӯед, чӣ хел мешавад?

– Равем, худатон мебинед. Сабр кунед, дада, як даста гул гирем, ба муаллиматон медиҳед.

Писарак дар дасти рӯсташ гулдаста ва ба дасти чап дасти бибиашро дошта мерафт. Зудтар ба мактаб расидан мехост.

– Бибиҷон, ҳоло мактаб дур аст?

– Не, мебинед, бачаҳо рафта истодаанд. Саҳни мактаб хеле оро дода шудааст. Гирдогирд курси гузоштаанд. Дар курсиҳо падару модарон нишастаанд. Онҳо як-як омада, бачаҳояшонро ба муаллим нишон медиҳанд ва гузашта менишинанд. Дар байн талабаҳои синфи даҳ қатор андар қаторанд. Дар рӯ ба рӯи майдон дар паси мизҳои бо алвон пӯшида муаллимон нишастаанд. Дуртар аз онҳо дастаи навозандагон “Занги аввал” ном муқиқро менавозанд. Муаллимон навмактабиёро як-як ба саф мемонанд, онҳо ноороманд.

Сорбон

Луғат:

алвон – гуногун, ранг ба ранг

1. Ба матн кадом ном мувофиқ аст?
2. Сархати охириро навишта, муайян кунед, ки кадом калимаҳо маънои мустақил доранд, кадомашон не.
3. Рӯзи аввали ба мактаб омаданатонро ба хотир оварда, мухтасар нависед.

ЗАБОН ВА НУТҚ

Калимаи “забон” дар луғатҳо ба маъноҳои зиёде шарҳ ёфтааст. Агар мазмуни ҳамаи онҳоро дар маҷмӯъ бигирем, як маъно бармеояд: воситаи

муҳимтарини алоқаи фикрии байни одамон. Дар олам зиёда аз 2000 забон мавҷуд аст. Ин забонҳо ба гурӯҳҳо ҷудо шуда, то дараҷае миёни ҳам хешутаборӣ доранд. Забони модарии мо ба гурӯҳи забонҳои эронӣ мансуб буда, доираи истеъмоли он васеъ аст. Онро дар Эрон забони форсӣ, дар Афғонистон дарӣ ва дар Тоҷикистон тоҷикӣ мегӯянд.

Машқи 2. Аз суҳанони пурҳикмати одамони бузург истифода бурда дар бораи “забон” маълумот диҳед.

1. Забон ҳамчун воситаи алоқа ва мубодилаи афкор ба ҳамаи аъзоёни ҷамъият ва синфҳо баробар хизмат мекунад, бинобар ин забон характери синфӣ надорад – вай ҳодисаи умумиҷамъиятӣ мебошад.

Носирҷон Маъсумӣ

2. Забон руҳи асосии миллат аст. Ҳар ки ба қадри забон нарасад, ба қадри ҳеҷ чиз ва ҳеҷ кас намерасад. Охир, забон модар аст, забон таърих аст, забон маданият аст, забон тақдир аст. Касе, ки забону маданияти миллати худро наметавонад, шахси маданӣ буда наметавонад.

Шарофиддин Рустамов

3. Забон дирӯз, имруз ва фардои халқ, шиносномаи миллат дар масири таърих буда ва ҳаст.

Лоиқ Шералӣ

4. Марги миллат аз марги забон сар мешавад.

Гулрухсор

5. Миллате, ки забони модаринашро тавоно намесозад, пос наметавонад ва азиз намешуморад, маҳкум ба заволи ва пастист.

Ардамеҳр

Луғат:

характер – хусусият, хислат

масир – роҳи рафт, равиш

маҳкум – ба ҳукм айбдоошуда

завол – поен, интиҳо

хост – чизи талаб кардашуда

суннат – урфу одат, расму қоида

Забони мо ҳоло ба талаботи имрӯзу фардо бояд ҷавоб гӯяд, хостаҳои дируӯзу парерӯз, суннатҳои ҳазорсоларо низ бояд фаромӯш накунем.

Зебоиву равонӣ, тавоноӣ ва матонати забони адабиёту илми классикӣ бояд ҳамеша намунаи ибрати мо бошад. Робитаи мо ба забони халқ ва адабиёти классикӣ ҳар чӣ бештар бошад, пояҳои халқии забони адабии имрӯза ба ҳамон андоза устувор хоҳад буд.

Муҳаммадҷон Шакурӣ

Маданияти забон дар заминаи хуб донишони забони модарӣ инкишоф меёбад.

Абдуқодир Маниёзов

1. Муайян кунед, ки калимаи **забон** аз чанд ҳарфу чанд овоз иборат аст.
2. Кадом шеърҳоро дар бораи забон аз ёд медонед?
3. Таассуроти худро аз таътили тобистона шифоҳӣ (дар синф) ва хаттӣ (дар хона) баён кунед.

Дарси 2. ПАНДҶО ДАР БОРАИ СУХАН.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан ва бо ёрии хониши ифоданок дар бораи сухан ва пандҳо маълумот додан.

Одамӣ одам набинад, аз кучо одам шавад?
Шамъ агар оташ набинад, аз кучо равшан шавад.

Саъдии Шерозӣ

Машқи 3. Панду ҳикматҳоро дар бораи сухан ва суханварӣ бодикқат хонед ва мазмуни онҳоро шарҳ диҳед.

Сухан бисёр дону андаке гӯй,
Якero сад мағӯ, садро яке гӯй.

Саъдии Шерозӣ

Сухан аз арши барин омадааст,
Баҳри покон ба замин омадааст.

Абдурахмони Ҷомӣ

Суханҳои нақӯро ёд медор
Ва з-он дар пеши худ устод медор.

Носири Хусрав

Сухан зоҳир кунад сӯзи ниҳонро,
Зи шамъи дил барафрӯзад чаҳонро.

Бадриддин Ҳилолӣ

Луғат:

арш – осмон

барин – баланд, боло

1. Ба калимаҳои мисраи аввал савол гузошта, кадом ҳиссаи нутқ будани онҳоро муайян кунед.
2. Мақоли “Бо сухани ширин мор аз хонааш мебарояд” чӣ маънӣ дорад?

Машқи 4. Ба расмҳо бодикқат нигоҳ карда, ба ашёи дар онҳо тасвир ёфта яктой ҷумла нависед.

Машқи 5. Ҷумлаҳоро нависед ва ба имлои калимаҳои ишорашуда диққат диҳед.

1. Забони порсиро **Рӯдакӣ** бо ашъори пурҳикмат, **Фирдавсӣ** бо “Шоҳнома”, **Хайём** бо рубоиёт, **Ҳофиз** бо ғазалиёт, **Мавлавӣ** бо “Маснавии маънавӣ”, **Саъдӣ** бо “Гулистон”-у **Ҷомӣ** бо “Баҳористон” сиккаи безаволи зада 3-ин рӯ, ҳеҷ тӯфоне онро маҳв натавонад кардан.

Зиҳӣ забони ҷовидони ман! (*Абдурауф Илёмур*)

2. **Одина** худро хушбахт ҳис кард, даме ки ўро барои ҳунар-намоӣ ба кишварҳои **Шарқ** даъват карданд. Орзуи деринаи **Ҳофиз** ҷомаи амал пӯшид. Ў дар **Эрон Афғонистон**, **Покистон**, **Арабистон**, **Ҳиндустон** ва бисёр кишварҳои дигар фалакхонӣ карда шӯҳрати тоҷиконро ба оламиён расонд... (*Маҷид Салим*)

1. Чаро калимаҳои ишорашуда бо ҳарфи калон навишта шудаанд?
2. **Ҷомаи амал пӯшидан** чӣ маънӣ дорад?
3. Қазоқистон ба кишварҳои **Шарқ** дохил мешавад ё ба кишварҳои **Ғарб**?

Машқи 6. Шеърро қироат карда, сифатҳояшро нишон диҳед.

НУРИ ЧАШМОНИ МАН АСТ

Гулшани пурнеъматӣ даврони ман,
Манбаи илҳомӣ бепоёни ман,
Қувва дар дил, нур дар чашмони ман,
Ҳам ба ҳар як дарди ман дармони ман.

Дар канораш нозу ҷавлон мекунам.
Хизматашро аз дилу ҷон мекунам.

Бобо Ҳоҷӣ

Луғат:

манбаъ – сарчашма, маъҳаз, манша

дармон – дору, даво; чора, илоҷ, тадбир

ҷавлон кардан – ҳаракатҳои пай дар пай кардан ба ҳар тараф, хиромон рафтан

1. Қазоқистонро боз бо кадом сифатҳо метавон васф кард?
2. Истиқлолияти Қазоқистон кадом рӯз ҷашн гирифта мешавад?

Дарси 3. ЗАБОН ВА НУТҚ.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан ва ба меъёри забони адабӣ риоя намудан.

Забон ояд ба кас бо шири модар,
Забони модарӣ ҳамсанги чон аст.

Алӣ Бобоҷон

Машқи 7. Матнро хонед ва ба он ном гузоред. Феълҳоро ёфта, шахсу шумора ва замони онҳоро муайян кунед.

Як рӯз як китобчаи барои худам хеле муҳимро дар ин мадраса ба даст даровардам: дар он мадраса мулло Абдулҳаким ном кулобӣ буд, ки дар рӯзҳои таътил ба бозори китоб рафта китобчаллобӣ мекард. Рӯзе ӯ чанд китобро аз бозор оварда, дар пеши дарвозаи мадраса ба муллоҳо муҳим ва пурқимат будани онҳоро таъриф карда нишон медод. Дар миёнаи он китобҳо як ҷузъ барин китобчаи чопи сангин буд, ки ба вай аҳамият надода ба каноре монд. Ман вайро гирифта кушода дидам. “Маҳмуд ва Аёз” ном як китобчаи шеър буд, ба тарзи байтбарак дар ҳар ҳарфи алифбои араб як ғазал дорад ва ғазалҳояш сода ва равон аст.

Ин китобчаро ман бисёр писанҷидам. Ба болои ин ки ғазалҳояш ба ғажми ман наздик буданд, ин китоб маро дар байтбарак бо яроқҳои ғолибшаванда мусаллаҳ мекард.

Садриддин Айни

Луғат:

мадраса – мактаби олии руҳонӣ

ғазал – як навъи шеъри лирикӣ буда аз 5–11 байт иборат аст

1. Шакли дигари ифодаи калимаи “Писандида”-ро гӯед.
2. Шумо дар синфатон байт барак мекунед?
3. Нависанда яроқҳои ғолибшаванда гуфта чиро дар назар дорад?

Машқи 8. Як феълро интихоб карда ва онро дар шакли замони гузашта ва оянда тасриф кунед.

Намуна: феъли *хондан* дар замони ҳозираи муайян

Шахс	Шумора	
	танҳо	ҷамъ
1.	хонда истодаам	хонда истодаем
2.	хонда истодай	хонда истодаед
3.	хонда истодааст	хонда истодаанд

Машқи 9. Аз рӯи расм амали ин бачаҳоро ифода кунед.

Дарси 4. ЗАБОН ВОСИТАИ МУЛОҚОТ.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан ва навиштаҷот доир ба забон ҳамчун воситаи мулоқот.

Худшиносӣ бо забони миллат аст,
Ҳар касе дорад забон, бодавлат аст.

Такрорӣ: Ҷумла. Мубтадо ва хабар.

Машқи 10. Аз калимаҳои зерин ҷумлаҳо созад.

- а) Тобистона, мо, расид, охир, ба, таътил.
- б) Гулдаста, рӯз, тақдим, ман, сентябр, намудам, муаллима, якум, ба.

Машқи 11. Шеърро ифоданок қироат карда, онро нависед.

Модарам! Модари бихиштиям!
Зиндагӣ гаҳ ба хеш мегирад.
Бар замин осмони бепоя
Гаҳ ба ҳоли пареш мегирад.
Модарам! Модари бихиштиям!
Осмон боиси чӣ гирён аст?
Ашки ту бас набуд, ки дар дунё
Боз борону боз борон аст?..

Лоиқ Шералӣ

1. Калимаи **пареш** ихтисори кадом калима аст?
2. Саволу ҷавоб бештар кадом вақт сурат мегирад?
3. Ифодаи “Осмон ... гирён аст” чиро мефаҳмонад?

Машқи 12. Матнро хонед, амал ва соҳиби амалу аломатро дар ҷумлаҳо нишон диҳед. Гӯед, ки онҳоро дар забон чӣ ном мебаранд.

Зиндагонии наслҳои имрӯзаро дида ҳаваси кас меояд. Ман, пеш аз ҳама, бачаҳои ҳудамро дар назар дорам. Барои онҳо ҳамаи шароит

муҳайёст. Писари калониам Искандар ҳам дар шӯъбаи шабонаи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии миллии Қазоқистон меҳонад ва ҳам дар автобаза ҳамроҳи худам ронанда шуда кор мекунад. Саидбек ва Манзура **дар** синфҳои дуҷум ва чоруми мактаби рақами **35 таҳсил** мекунамд. Мурод ва Самандар дар боғчаи бачагон тарбия мегиранд.

Бобо Ҳоҷӣ

Луғат:

Муҳайё – тайёр, омода

1. Шумо дар бораи шароити зиндагонии одамони пеш чиҳо медонед?
2. Хоҳару бародарони шумо ба чӣ кор машғуланд бо ҷумла ифода кунед ва мубаддои хабарии онро муайян намоед?

Машқи 13. Хонед ва ҷумлаҳоро аз рӯи оҳанг ва мақсади ифодаи фикр шарҳ диҳед.

Рудакӣ андешамандона гуфт:

– Девони ашъор. Оре, араб девонҳои ашъор дорад, пас мо чаро надошта бошем? Шоирони мо аз шоирони араб чӣ камӣ доранд? Аммо то кунун, зоҳиран, ҳеҷ яке аз шоирони кишвари мо девони худро тартиб надодааст.

– Шумо якум мешавед!

– Охир барои ин кор нақдина, симу зари бисёр бояд дошт, то кас коғазу дафтар бихарад, музди хаттоту наққошро диҳад. Ман симу зар надорам.

– Симу зар даркор нест, девонро ман худ китобат мекунам. Ман шабу рӯз кор хоҳам кард, шумо розӣ шавед, бас аст.

Сотим Улуғзода

Машқи 14. Матро бо риояи оҳанги ҷумлаҳо хонед.

ИБНИ СИНО

Ҳама кӯшиши ӯро дар ҷустуҷӯи китоб, иштиёқи ӯро ба мутолиа таъриф мекарданд. Ӯ барои ба даст овардани китоби ба даст овардани китоби ба ҳудаш даркорӣ ба ҳар кӯю дар сар мезад, дуру наздик нагуфта мерафт. Китобро, ки дар он замон хеле камчин ва гарон буд, ба ҳар нарх меҳарид,

ба ҳар навъе ки бошад, ба даст медаровард. Фақат ба хондан ва шинос шудани рӯякӣ қонеъ нашуда, ба навиштаҳои ҳар китоб бо назари танқидӣ менигарист.

Раҳим Ҳошим

1. Дар бораи Ибни Сино чӣ медонед?
2. Шарҳ диҳед, ки *камчин* чӣ маънӣ дорад ва онро дар ҷойи шумо чӣ тавр ифода мекунад?
3. *Ифодаи ба ҳар кӯю дар сар мезад-ро шарҳ диҳед.*

Дарси 5-6. ЗАБОНИ АДАБӢ ВА МАТН.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан ва риоя ба меъёри забони адабӣ ва таҳлили матн.

Дар олам аз ҳама ширин,
Забони модарии мост.

Б. Ҳоҷӣ

Машқи 15. Шеърро ифоданок қироат кунед.

ПЕШВОЗ

Қазоқистони ман, эй сарзаминам,
Ба дилҳо ҷой бигрифти саросар.
Пазирой кунӣ кайҳоннавардон
Саҳар ё ки шабони пур зи ахтар
Қарақанда канори худ кушояд,
Ва ё ки он замини тоза – корам.
Ваё ки дар канори рӯди Ҷаздӣ
Ба ҳар ҷо рӯи пурнури ту хуррам.
Пазирой кунӣ бо дастаи гул,
Гули худрӯй гулҳои заминат.
Чу киштаҳои кайҳон боз хезад
Ба гардун аз канори нозанинат.

1. Мисраъҳо бо кадом оҳанг ифода ёфтаанд?
2. Шеърро аз ёд кунед.

Машқи 16. Ҷумлаҳоро хонед ва шарҳ диҳед, ки дар онҳо фикр бо кадом оҳанг (саволи ё амрӣ) ифода ёфтаанд.

– Ба ту чӣ шуд, Маҷида? Чаро миёни ин дараи афсоназеб болу парат шикастаанд? Барои чӣ хаёлу хотират озурда, дилат сиёҳу дуд аст, Маҷида?

Чаро сар-сари пой шудӣ дар зиндагӣ? Туро кӣ пешпо дод? Аз кучо сар шуд ин ҳама талхкомиву ранҷу азоб? Ба ёд биёр, Маҷида...

Ҷонибек Ақобиров

1. Агар ба ин саволҳо ҷавоб дода шавад, ҷумлаҳо чӣ хел оҳанг пайдо мекунамд?
2. *Дилат сиёҳу дуд аст* ба чӣ маънӣ омадааст?

Машқи 17. Аз калимаҳои зерин ибора созед.

устод	калон
бозор	сахтгир
боғ	баланд
кӯҳ	сермағал
базм	хуррам
мактаб	дӯстӣ

Машқи 18. Аз ҳарфҳои зерин калима созед

Намуна: р, а, м, д – мард.

р, а, м, д; о, и, с, ҷ, а, д; ф, а, е, д, с; ш, в, и, т, н, а, а, н; о, ш, м; р, и, и, ш, н, и; р, е, л, д, а; т, б, а, а, м, к; н, з, а, р, и, а.

ИЛМИ ОВОЗШИНОСӢ (ФОНЕТИКА)

ОВОЗШИНОСӢ ВА ВАЗИФАҲОИ ОН

Мо ҳангоми чизеро ба касе фаҳмондан андешаю фикрамонро ба воситаи **ҷумла** ифода менамоем. Ҷумлаҳо аз *калимаҳо*, калимаҳо аз *ҳиҷоҳо* ва *ҳиҷоҳо* аз *овозҳо* иборатанд Масалан, ҷумлаи “Падарам омад” аз ду калимаи бо ҳам алоқаманд (падарам, омаданд) ташкил шудааст. Ин калимаҳо ба ҳиҷоҳои **па-да-рам о-мад** ва овозҳои **п, а, д, а, р, а, м, о, м, а, д** ҷудо мешаванд.

Машқи 19. Калимаҳоро бурро хонед. Онҳоро ба ҳиҷоҳо ва ҳиҷоҳоро ба овозҳо ҷудо кунед. Муайян кунед, ки ҳар калима аз чанд ҳиҷо ва чанд овоз иборат аст.

Даст, даста, гулдаста, модаркалон, навиштан, ҳамсоя, паҳлавон, хок, хона, додар, қадбаланд, кӯча, қухистон, бом, дидан.

Овозшиносӣ як соҳаи илми забон буда, *қиҳати овозии онро* меомӯзад. Қиҳати овозии забонро *овозҳои нутқ хичо, зада* ва *оҳанг* ташкил медиҳанд. Фонетика аз калимаи юнонии *фоне* – овоз ва *онима* – ном гирифта шудааст. Имло қоидаҳои дуруст навиштани калимаҳост.

Машқи 20. Аз “Луғати имло” барои овозҳои зерин ҷуфтҳои муносиби калимаҳоро пайдо кунед.

з-с, ж-ш, ғ-х, б-п, ҷ-ч, у-ӯ, а-о *Намуна:* в-ф (васл – фасл).

Машқи 21. Ҳар касе, ки бештар калима медонад, дар бозии “Сирри ҳарф” ғолиб меояд.

Дар забони рангину шеваи модарии мо бисёр калимаҳои аҷоибе ҳастанд. Ба онҳо агар як ҳарф илова кунед, ё як ҳарфи онро гиред, маънии тамоман дигаре ҳосил мекунад. Бовар намекунад? Биёед, якҷоя бозӣ мекунем. Калимаи “*себ*”-ро мегирем. Пеш аз калима ҳарфи “о” гузорем, “*осеб*” мешавад. Ё худ “*сар*” Пеш аз калима “а” гузорем, “*асар*” мешавад, баъди калима “*сара*”. Ку бинем, ки аз ҳама зиёд чунин ҳарфу калима меёбад?

Латофат Кенҷаева

Машқи 22. Калимаҳоро ба ҳичоҳо ва ҳичоҳоро ба овозҳо ҷудо кунед.

Хирман, коргар, лола, анор, наъл, лаълӣ; Тракторчӣ, чарм, каланд, ғӯсола, кабӯтар; Зард, сабза, подабон, китобхона, чашма, санг.

1. Гӯед, ки дар талаффузи овозҳои *б, п, в, м, н, т, ш* кадом узвҳои нутқ иштирок мекунад.

Дарси 7. МАН ЭҶОДКОРАМ.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан ва бо ёрии таҳлили матн пайдо намудани хусусияти эҷодкорӣ.

То ҷаҳон буд аз сари одам фароз,
Кас набуд аз роҳи дониш бениёз.
Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

ДАСТГОҶИ ГУФТОР ВА ВАЗИФАҶОИ ОН

Эссе – аз калимаи латинии “exagium” (санҷиш) ва франсавӣ “essai” (кӯшиш, ҷустуҷӯ; таҳлил) гирифта шуда, ба маънои очерк ҳам меояд. Яъне, эссе як навъи очерк аст, ки онро иншои мухтасар (кӯтоҳ) низ меноманд. Дар навиштани чунин тарзи иншо хонанда дар баёни фикр озод аст: ӯ андешаи худро доир ба мавзӯи пешниҳодшуда мухтасар ва асоснок (бо далел) баён мекунад. Дар эссе ҷаҳонбинӣ ва андешаҳои шахсии муаллиф (эссеавис) доир ба ягон мавзӯи иҷтимоӣ ва ё фарҳангии таърихӣ инъикос меёбад.

Мақсад аз навиштани кори хаттӣ (ворид намудани эссе ба феҳрасти ИМД) муайян намудани маҳорати арзёбии мустақилона (дарк ва баррасии масъала ва ҳулосабарорӣ), баёни дуруст ва мураттаби фикри хонандагон аст.

Машқи 23. Дар мавзӯи “Орзуи ман” эссе нависед. Талабот:

- Матн аз 35 калима кам набошад.
- Эссе ро чунин оғоз кунед:

“Ман орзу дорам, ки ... шавам. Ин касб барои он ба ман маъ-қул аст, ки...”.

- Дар бораи касбу ҳунаромӯзӣ мисраъҳои шеърӣ нависед.
- Зебо, покиза ва беғалат нависед.
- Аз ҷумлаҳои содда истифода баред.

Машқи 24. Аввал овозҳои *а, о, у, ў, э, и* ва баъд овозҳои *к, п, т*, ч-ро якчанд маротиба бо навбат талаффуз кунед ва зеҳн монед, ки дар талаффузи онҳо ҷӣ фарқ ба мушоҳида мерасад.

Машқи 25. Аз калимаҳои зерин овозҳои ёбед, ки дар талаффузи онҳо лабҳо ва забон иштирок кунанд.

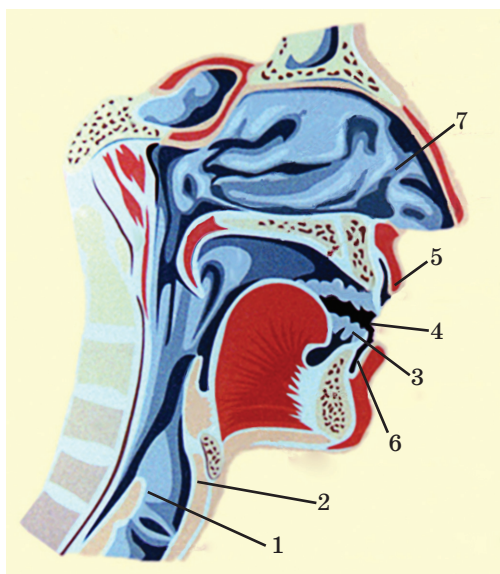
Мактаб, давидан, дору, банд, синф, овоз, фасл, сим, намак, нон, зону, тирамоҳ.

Овозҳои нутқ ба воситаи **узвҳои нутқ** (узвҳои овозсоз) пайдо мешаванд.
Ҳамаи узвҳои овозсоз: садопардаҳо, коми мулоим бо забонча, ҳалқ, забон. лабҳо, дандонҳо, шуш ва хирной дастгоҳи гуфторро ташкил мекунанд.

Машқи 26. Аз рӯйи расм дастгоҳи гуфторро муайян кунед.

- 1) хирной (нойи нафас);
- 2) гулӯ ва садопардаҳо;
- 3) холигии даҳон;
- 4) забон;
- 5) лабҳо;
- 6) дандонҳо;
- 7) холигии димоғ.

Машқи 27. Овозҳои *д, б, л, ш, р, с*-ро талаффуз кунед ва гӯед, ки онҳо бо иштироки кадом узвҳои нутқ ҳосил мешаванд.

Машқи 28. Тезгӯякҳоро бурро талаффуз кунед ва онҳоро нависед.

1. Як мушт писта ба бист мушт писта.
2. Чумчуқ “чй-чй” мегӯяд,
Медонӣ чй мегӯяд?
“Дар мактаби чумчуқҳо
Ман – аълочӣ – мегӯяд”.

1. Гӯед, ки сабаби душвор талаффуз кардани тезгӯякҳои боло дар чист?
2. Дар кадоме аз ин тезгӯякҳо нутқи айнан нақлшуда дида мешавад?

Машқи 29. Шеърро ифоданок хонед ва гӯед, ки дар талаффузи овозҳои *т, к, м, н, ҷ, з, о, а, ӣ, ғ, л* кадом узвҳои овозсоз иштирок мекунанд.

ДУОИ ХАЙР

Дуои хайр меҳоҳам, аё модар,
Дуои хайр меҳоҳам
“Ниҳол аз обу Инсон аз дуо ёбад камоли умр”
Шунидам аз забони ту,
Дуоям деҳ, набинам то заволи умр.
Аз он рӯзе, ки худро мешиносам ман,
Агар болида бошам, аз дуои хайр болидам,
Агар нолида бошам,
бо дарег аз саркашии хеш нолидам.

Ҳақназар Ғоиб

1. Дар мисраи якум мухотабро ёфта, оҳанги мисраи дуюмро шарҳ диҳед.
2. Чаро мисраи сеюм дар нохунак навишта шудааст? Мисраи чорум ҷумлаи яктаркиба аст ё дутаркиба?
3. Чӣ гуна одамро *саркаш* мегӯянд?

Дарси 8. ХЕЛҲОИ МАТН.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан ва хондани матн бо хониши ифоданок.

Тоҷиконро аз замин чун донаҳо дарёфт ӯ,
Чун китоби кӯҳна аз вайронаҳо дарёфт ӯ.

Бозор Собир

ОВОЗ ВА ҲАРФ

Машқи 30. Аз рӯи расм матн тартиб диҳед.

Овозҳоро мо талаффуз мекунем ва мешунавем Масалан, мо дар калимаи модар овозҳои м, о, д, а, р-ро талаффуз мекунем.

Овозҳоро ба воситаи ҳарфҳо менависем. Овозҳои калимаи модар-ро ба воситаи ҳарфҳои м, о, д, а, р менависем. Ҳарфҳоро мо мебинем ва менависем. Дар давраҳои қадим хат набуд ва одамон фақат аз нутқи шифоҳӣ истифода мебуданд.

Машқи 31. Байтро хонда, калимаҳои онро аз ҷиҳати иштироки овозҳо ва ҳарфҳо шарҳ диҳед.

Ҳусни хат беҳ зи ҳусни дилдор аст,
Ҳамчу моҳе, ки дар шаби тор аст.

Миралии Хаттот

1. Иштироки кадом овозҳои садонокро бештар мушоҳида мекунед?
2. *Моҳи шаби тор*-ро маънидод кунед.

Машқи 32. Миқдори овозу ҳарфҳои калимаҳои зерро муайян кунед. Гӯед, ки чаро миқдори овозҳо ба миқдори ҳарфҳо баробар нест.

Шаҳло, гиря, дарё, чоряк, сеяк, Юсуф, Юнус, мебарояд, биёед.

Машқи 33. Матнро ифоданок хонед ва аз он ҳарфҳоро ёбед, ки ду овозро ифода мекунанд.

ПОНЗДАҲСОЛА

Писарбачае бисёр шух буд ва модараш қарор дод, ки ӯро ба деҳа ба назди бобову бибияш фиристад. Баъди як моҳ аз деҳа ба чунин мазмун мактуб омад: “Ҷалолуддин бачаи нағз, аммо шӯх, гӯед, ки ӯро кай фириستم?” “Вақте ки понздаҳсола шавад”, – навишт модар дар мактуби ҷавоби ба хешовандонаш.

Аз маҷаллаи “Истиқбол”

1. Муайян кунед, ки калимаи *баъд* аз чанд ҳарфу чанд овоз иборат аст.
2. Ҷавоби модарро чӣ тавр мефаҳмед?

Ҳарфҳои аломатҳои шартӣ мебошанд, ки овозҳоро ифода мекунанд. Овозҳоро дарозу кӯтоҳ, баланду паст талаффуз карда метавонем, аммо ҳарфҳои чунин хусусият надоранд. Онҳо хурду калон, чопиву дастнавис мешаванд.

Машқи 34. Матро хонед ва ба имлои ҳарфҳо ва талаффузи овозҳои калимаҳои ишоратшуда диққат диҳед.

Арасту (Аристотел) бузургтарин файласуф ва донишманди **чаҳонӣ** аст, ки дар соли 384 ё 380 пеш аз **милод** дар шаҳри Стагиравели **Юнони** қадим ба **дунё** омад ва аз овони кӯдакӣ аз падару модар **ятим** монд ва дар синни 18-солагӣ ба ҳавзаи илмии Афлотун дохил шуд ва муддати 20 сол дар ҳузури Афлотун маълумоти **касб** карда, пас аз он бо даъвати Филипп – подшоҳи македонӣ ба таълим додани писараш Искандар машғул шуд. Донишмандон Арастуро “муаллими аввал” мегӯянд. **Ӯ** дар синни 63 – солагӣ, дар соли 322 пеш аз мелод вафот кард.

1. Ба талаффузи калимаи *касб* аҳамият диҳед?
2. *Вафот кардан*-ро боз чӣ гуфтан мумкин аст?

Дарси 9. ДАРСИ ИБРАТ.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунданва бо хониши ифоданок ва навиштаҷот ташаккули ибратнокӣ.

Чу хоҳӣ ки номат бимонад ба ҷой,
Писарро хирадмандӣ омӯзу рой.
Саъдии Шерозӣ

АЛИФБО (АЛФАВИТ)

Машқи 35. Матнро хонед ва сархати охирро нависед. Ба зери овозҳои ҳамсадо, ки бо ёрии лабҳо талаффуз мешаванд, хат кашед.

ДАРСИ ИБРАТ

Подшоҳе буд, ки дар зулму бедод ба мардум аз ҳад гузаронида буд ва тамоми мардуми кишвари ӯ аз вай безор буданд ва дуои бадаш мекарданд. Ин подшоҳ боре ба шикор рафту баъди баргаштан ба дарбори худ тамоми кирдору рафтори худро тағйир дод. Зиндониёни зиёдеро, ки бегуноҳ ҳаёс шуда буданд, озод намуд, аз кишоварзон андозҳои гаронро бекор кард, ба муҳтоҷону бечорагон аз ҳазина моли зиёд бахшид, онҳоро, ки дар ҳақиқати мардум ҷабр намуда буданд, ба ҷазояшон расонд.

Яке аз ходимони дарбор, ки ба подшоҳ хеле наздик буд, аз ин тағйири ногаҳонии рафтору кирдори подшоҳ пурсон шуд. Подшоҳ дар ҷавоб гуфт:

– Вақте ки ба шикор рафта будам, дидам, ки саге ба рӯбоҳе ҳамла овард ва пойи рӯбоҳро шикаст. Дар ин асно яке аз сангҳое, ки шикорчии партофта буд, ба пойи саг зад ва пойи сагро шикаст. Ман аз тамошои ин ҳодиса барои худ панде гирифтам ва байтҳои зерин ба хотирам расид ва тарки ҷабру зулм кардам:

Ба чашми хеш дидам дар гузаргоҳ,
Ки зад бар ҷони муре мурғаке роҳ.
Ҳанӯз аз қайди минқораш напардохт,
Ки мурғи дигар омад, кори ӯ сохт.

“Ҷавомеъ-ул-ҳикоёт”

Луғат:

кишоварз – деҳқон

минқор – нӯли паррандагон

1. Калимаи *мӯҳтоҷ-ро* шарҳ диҳед.
2. Мақоли *Адабро аз кӣ омӯхтӣ?* – *Аз беадабон* ба мазмуни ин матн чӣ муносибат дорад?

Ҳарфҳои аломатҳои шартӣ мебошанд, ки овозҳоро ифода мекунанд. Овозҳоро дарозу кӯтоҳ, баланду паст талаффуз карда метавонем, аммо ҳарфҳои чунин хусусият надоранд. Онҳо хурду калон, чопиву дастнавис мешаванд.

Машқи 36. Номи ҳарфҳои *а, б, э, с, и, ӯ, у, ф*-ро равшан талаффуз кунед ва онҳоро дар сохтани калимаҳо истифода баред.

Машқи 37. Чанд калимае нависед, ки дар онҳо миқдори овозҳову ҳарфҳо бо ҳам баробар бошанд.

Бо тартиби муайян навиштан ва номбар кардани ҳарфҳои **алфавит (алифбо)** ном дорад. Калимаи “алифбо” аз номи ҳарфҳои аввали алифбои арабӣ *алиф* ва *бо* ташкил ёфтааст.

Алифбои имрӯзаи тоҷикӣ дар асоси алифбои русӣ тартиб ёфтааст ва аз **35 ҳарф** иборат аст. **Калимаҳо** дар луғатҳо, рӯйхатҳо, журнали синф, китоби рақами телефонҳо **аз рӯи тартибн ҳарфҳо** оварда мешаванд.

Машқи 38. Ному насаби адибонро ба риояи тартиби ҳарфҳои алифбои тоҷикӣ нависед.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абӯшакури Балхӣ, Бадриддини Ҳилолӣ, Сотим Улуғзода, Мирсаид Миршакар, Абдурахмони Ҷомӣ, Лоик Шералӣ, Мирзо Турсунзода, Умари Хайём, Ҳофизӣ Шерозӣ, Камоли Хучандӣ.

АЛИФБО ВА НОМИ ҲАРФҲО

Чопӣ	А а	Б б	В в	Г г	Ғ ғ	Д д	Е е
Дастӣ	<i>А а</i>	<i>Б б</i>	<i>В в</i>	<i>Г г</i>	<i>Ғ ғ</i>	<i>Д д</i>	<i>Е е</i>
Номи ҳарф	а	бе	ве	ге	ғе	де	йе
Чопӣ	Ё ё	Ж ж	З з	И и	Й	Й й	К к
Дастӣ	<i>Ё ё</i>	<i>Ж ж</i>	<i>З з</i>	<i>И и</i>	<i>Й</i>	<i>Й й</i>	<i>К к</i>
Номи ҳарф	йо	же	зе	и	и-и дароз	йот	ке
Чопӣ	Қ қ	Л л	М м	Н н	О о	П п	Р р
Дастӣ	<i>Қ қ</i>	<i>Л л</i>	<i>М м</i>	<i>Н н</i>	<i>О о</i>	<i>П п</i>	<i>Р р</i>
Номи ҳарф	қе	ле	ме	не	о	пе	ре
Чопӣ	С с	Т т	У у	Ў ў	Ф ф	Х х	Ҳ ҳ
Дастӣ	<i>С с</i>	<i>Т т</i>	<i>У у</i>	<i>Ў ў</i>	<i>Ф ф</i>	<i>Х х</i>	<i>Ҳ ҳ</i>
Номи ҳарф	се	те	у	ў	фе	хе	ҳе
Чопӣ	Ч ч	Џ ҷ	Ш ш	Ъ	Э э	Ю ю	Я я
Дастӣ	<i>Ч ч</i>	<i>Џ ҷ</i>	<i>Ш ш</i>	<i>Ъ</i>	<i>Э э</i>	<i>Ю ю</i>	<i>Я я</i>
Номи ҳарф	че	ҷе	ше	айн	э	йу	йа

Фасли 2. ОРОИШ ВА ЗЕБОЙ

Дарси 10. МАДАНИЯТИ ЛИБОСПҶШӢ.

Мақсади дарс:

Шунидан, гуфтан, хониши матн оиди маданияти либоспӯшӣ.

Намонад касе дар ҷаҳон пойдор,
Ҳама номи некӯ бувад ёдгор.

Абулқосим Фирдавӣ

Машқи 39. Матнро хонед ва мувоҳиса кунед.

МАЪРИФАТИ ЛИБОСПҶШӢ.

Ба одоби либоспӯшӣ ва тозаю озода нигоҳ доштани он риоя кунед.
Ҳар кас бояд мувофиқи синну соли худ либос пӯшад ва кабл аз зиёдтар ба тозагии либос аҳамият диҳад.

Либосро, ки тозаю озода нигоҳ доштӣ, вай ҳам туро мисли шах мегардонад.

Дар ҷойҳои ҷамъиятӣ бо либоси дарида, чиркин, бадбӯй ва олуд гаштан мумкин нест, то ки табъи дигаронро хира, либосҳояшонро ифлос насозӣ.

Либосҳоро аз ҷиҳати мавқеи истифодаашон ба либосҳои хона, корӣ (мактабӣ), идона, сафарӣ, варзишӣ, тӯёна ва ғайра ҷудо кардан мумкин аст.

Масалан, агар аз мактаб, ки баргаштем, зуд либосамонро ба либоси хонагӣ иваз намоем, то ки чиркину ифлос нашаванд.

Барои ин, бояд пеш аз хона баромадан шахс худро дар назди оина аз назар гузаронида, ба тартиб оварад. Дар хонадон аҳли оила ва дар мактаб ҳамсинфон бояд, ки оинаи якдигар бошанд камбудихои ҳамдигарро оиди сару либос бартараф намоянд.

Либосҳо бошанд, ба либоси хонагӣ, кӯчагӣ, корӣ, тӯёна ва маросимӣ ҷудо мешаванд. Ба гурӯҳи либосҳои хонагӣ изор, курта, почома, ҷома, тоқӣ, шим мансубанд.

Тагкурта, почома, майка ва ғайра ба сифати либоси хоб истифода мешаванд. Бо ин либосҳо дар ҳавлӣ, даруни нақлиётҳо (қатора,

троллейбус, автобус, тайёра, кӯча ва дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ) гаштан аз рӯи одоб нест.

Тоқӣ, гарданбанд (галстук, шарф), боронӣ (плащ), палто, чатр ва ғайра лавозимоти кӯчагианд.

Либосҳои мактабӣ ҳамон либосҳоеанд, ки маъмурияти мактаб муайян кардааст. Агар бо либосҳои муқаррар кардаи мактабӣ рафта натавонед, бо либосҳои тозаю озодаи дигар ҳам, ки қобили истифодаанд, метавон иштирок кард.

Хулласи калом, либосҳои кори шумоён либосҳои мактабианд. Ба хона ки баргаштед, онҳоро зуд иваз намоед.

Дар рӯзҳои сайд ё худ тӯй, ки аломати хушию хурсандиро ифода мекунад, либосҳои пӯшидаатон бояд зебою хушрӯй ва тозаю озода бошанд. Либос беҳуда нагуфтааст: “Ту маро тоза нигоҳ дор, ман туро шах барин дорам”.

Дар кӯча бо одамон ҳалиму меҳрубон будан зарур аст. Мабодо касеро озор диҳӣ, зуд узру бахшиш пурс. Ба одамони гирду атроф ҳам бисёр нигаристан аз рӯи одоб нест.

Ба ангушт нишон додани чизе ё одаме бемаданиятии касро нишон медиҳад. Роҳравон дар кӯча хӯрдани чизе ҳам аз рӯи одоб набошад.

Ёқуб Одинаев

1. Либосҳои мо чӣ гуна мешудаанд?
2. Пеш аз ба кӯча баромадан ба чӣ бояд назар кард?
3. Либосҳои мактабӣ аз либосҳои хонагӣ бо чӣ фарқ мекунад?
4. Ба тозагии либос ва бадан диққати зарурӣ диҳед. Ҳамеша тозаю озода бошед.

Ба одам либоси хушдӯхт, тоза ва мувофиқ мезебад. Хуб нест. вақте ӯ ба худ нигоҳ намекунад, либосаш ифлосу ғичим мебошад. Боз бадтар он аст, ки сарфи аз дахлаш бештар бишавад, яъне дастмузд кам дораду мекӯшад либоси қиматбаҳо бипӯшад ё бо либоси худ фахр мекунад...

Аз “Панднома”-и Абай

Машқи 40. Шеърро ифоданок хонед ва калимаҳои онро мувофиқи тартиби алифбо нависед.

Хуштар зи китоб дар ҷаҳон ёре нест
Дар ғамкадаи замона ғамхоре нест.
Ҳар лаҳза аз ӯ ба гӯшаи танҳой,
Сад роҳате ҳасту ҳаргиз озоре нест.

Абдурахмони Ҷомӣ

Луғат:

ғамкада — ғамхона, хонаи ғам

1. Аз ҷадвали алифбо харфҳои ҳамшакл ва монандро нависед.
2. Шеърро аз ёд кунед.

ОВОЗҲОИ САДОНОК ВА ҲАМСАДО

Машқи 41. Овозҳои *б, о, у, и, ҷ, а* ро талаффуз кунед ва гӯед, ки дар талаффузи кадом овозҳо ҳавои аз даҳон бароянда озод ва дар талаффузи кадоме аз онҳо ба монеа дучор мешавад.

Овозҳои нутқ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: **садонокҳо** ва **ҳамсадоҳо**.

Машқи 40. Шеърро ифоданок қироат кунед. Аз мисраъҳои охир овозҳои садонок ҳамсадоро ёфта, онҳоро дар сатрҳои алоҳида нависед.

АРИС

Рӯди Арис,
Рӯди Арис,
Фарзанди рӯди Қараспан
Бо ту бигирам роҳ ман.
Рӯди Арис, рӯди Арис,
Бо ҷилваҳои офтоб,
Як умр бо ҷӯшу хурӯш,
Бар дуриҳо дорӣ шитоб.

Сирбой Мауленов

Машқи 41. Матнро нависед. Овозҳои садонок ҳамсаҳои ҷумлаи аввалро номбар кунед.

Одинаи мо, ки ҳеҷ гоҳе чашмаш аз ашки ятимӣ хушк нашудааст, рамаи худро ба чаро сар дода имрӯз танҳо дар ин тамошогоҳи табиат худро аз ҳама ғам ва кулфат фориғ ва дилашро аз андешаи ҷафоҳои Арбобкамол

холӣ дида ба болои тахтасанге баромад, якпахлӯ хобида, дар дарёи беҳудии тамошо ғарқ шуда буд, ба андозае ки ғамгинӣ ва алам кадом аст, ба хотираш намегузашт, агарчи гоҳо “как... как...”-ҳои кабки дарӣ, ки аз теғаҳои дурдасти кӯҳсоре ба гӯшаш расида, ўро аз олами беҳудии тамошо андаке ба худ меовард, вале худи ин ҳол ҳам як олами тамошои дигар буд.

Садриддин Айнӣ

Луғат:

фориғ – холӣ, озод аз чизе

1. Ба талаффузи калимаҳои **якпахлӯ** ва **кӯҳсор** аҳамият диҳед, чиро мушоҳида мекунед?
2. **Дарёи беҳудӣ** чӣ маъно дорад?
3. Бо калимаи **кабк** ибораҳо созед.

Машқи 42. Ба ҳама нуктаҳои овозҳои садоноку ҳамсаҳои мувофиқро гузоред.

Намуна: а.р – абр

А.р, а.оба, к.ча. за.д, ни.ол, .дғор. .одар. х.на, .иёҳ, ра..л, му..им, о.оз, д

Дарси 11-12. САЁҲАТ БА ОЛАМИ ОВОЗҲО.

Мақсади дурс:

Хондан ва навиштаҷот дар бораи олами овозҳо.

Хуштар зи китоб дар ҷаҳон ёре нест,
Дар ғамкадаи замона ғамхоре нест.

Абдурахмони Ҷомӣ

САДОНОКҲО.

Машқи 43. Шеърро ифоданок хонед ва нависед. Ба зери овозҳое, ки ҷангоми талаффузи онҳо ҳаво бе монча аз даҳон мебарояд, хат кашед.

Алатав
Он ҷо ки боре
Қас по намонад.
Барфе, ки борад,
Он сон бимонад.
Ҳам Алатав, ки
Он сон азим аст.
Барфи сари он
Бас мустақим аст.
Чун қуллаи кӯҳ,
Боло назар бош,
Нур аз дили худ
Бар даҳр мепош.
Чун қуллаи кӯҳ
Бош одамизод.
Сар ҳамчу кӯҳе
Афроз озод!
Он гоҳ ҳам
Сӯят наояд,
Хуршед рӯиш
Бар ту кушояд.

Сирбой Мауленов

Садонокҳо овозхое мебошанд, ки бе монеа талаффуз мешаванд. Садонокҳо ҳичосоз буда, шаштоанд: **а, и, о, у, э, ў**.

Садонокҳо аз якдигар фарқ мекунанд. Дар талаффузи садонокҳои **о, у, ў** лабҳо иштирок мекунанд. Садонокҳои **и, э, а** бе иштироки лабҳо талаффуз мешаванд. Даҳон дар талаффузи баъзе садонокҳо (а, э, о) кушодатар бошад, дар талаффузи садонокҳои дигар (и, у, ў) тангтар аст.

Машқи 44. Садонокҳои **а-ў, э-и, о-у**-ро аввал дар алоҳидагӣ, баъд дар таркиби калимаҳои **дар – дур, се – сӣ, боз – буз** талаффуз намоед. Гӯед, ки дар талаффузи кадоми онҳо даҳон калонтар кушода мешавад.

Машқи 45. Матнро бодиққат хонда, калимаҳои ду ҷумлаи аввалро ба ҳичоҳо ҷудо кунед.

Як қатор чистонҳои халқӣ ба гулҳои гуногуни хушрангу бӯй бахшида шудаанд. Гул рамзи дӯстӣ ва ишқу муҳаббати инсонист. Вай ба ҳусну латофати табииати хуррам ҳусну таровати тоза бахшида, машоми ошиқону маъшӯқони дилдодаро мушавваш месозад. Шояд мардум дар баҳорон гулро чид, бӯйида, дар сар зада, сипас чистони зеринро офарида бошанд.

Асадулло Сӯфиев

Чистон?
Гар даҳонаш во шавад,
Бӯйи хуше пайдо шавад. (Гул)

Луғат:

рамз – сухани пӯшида, имо, ишорат

машом – димоғ, бинӣ

мушавваш – ошуфта, парешон, ба ташвиш афтода

1. Даҳ калимаи мураккабе нависед, ки яке аз ҷузъҳояшон калимаи **гул** бошад.
2. Кадом гулҳо номҳои занонаро ифода мекунанд?
3. Таркиби калимаи **чистон**-ро муайян кунед.

Машқи 46. Зарбулмасалу мақолҳоро хонед ва ба мазмуни онҳо диққат диҳед.

1. Аввал андеша, баъд гуфтор.
2. Мангар, ки кӣ мегӯяд, бингар, ки чӣ мегӯяд.
3. Доно донаду пурсад, нодон надонаду напурсад
4. Забон дар ҷойи худ истад, забон аст, Агар гоҳе бурун ояд зиён аст.

1. Ҷумлаҳо аз ҷиҳати сохт дар ин ҳикматҳо чӣ гунаанд?
2. Ҳикмати дуюмро шарҳ диҳед.
3. Дар талаффузи калимаҳои **бино** (бинои мактаб) ва **бино** (олами бино) чӣ фарқро мушоҳида мекунед?

Машқи 47. Ба талаффузи садонокҳои “у” ва “ӯ” эътибор дода, байтҳои зеринро хонед.

Мир сарв асту Бухоро бӯстон

Сарв сӯйи бӯстон ояд ҳама.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Тавоно бувад ҳар ки доно бувад,

Зи дониш дили пир барно бувад.

Фирдавӣ

Дарси 13-14. МЕЪЁРИ ЛИБОСПЎШӢ.

Мақсади дарс:

Шунидан ва хондан. Навиштаҷот оиди меъёри либоспӯшӣ.

Сулҳ чун хуршеди тобон ҳар саҳар,
Мешавад аз кишвари ман ҷилвагар.

Мирзо Турсунзода

ОВОЗҲОИ ҲАМСАДО.

Машқи 48. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед.

МОДАР

Дарди ҷонкоҳе домони модарро саҳт гирифта ва аз зӯрии он аъзои баданаш суп-сурх гаштаву ҷисмаш ба ларза омада буд. Рӯи ҷогаҳ ҳобиду ҳешу ақрабо дар атрофаш. Бидуни нолише дандон ба дандон монда, алорағми дард истодагарӣ мекард. Вале ногоҳ хастаҳолона ба сӯи дар нигариста, дар андомаш нишони ташвише падид омад ва зӯр зада мекӯшид, ки чизе гӯяд. Назди дар тифли хурдсолар азми берун баромадан дошт. Модар ҷӣ меҳост, касе намефаҳмид. Пас аз лаҳзае аз ҳуш рафт ӯ.

Баъди кӯшишҳои зиёди табибон ва ҳазору як дорую дармон модар шифо ёфта ба по ҳест. Рӯзе духтари калонияш ёди он лаҳзаҳо намуда, аз модар суол кард:

– Модарҷон ҳамон вақт, ки дарди ҷонкоҳу беамон доштеду ҳатто ба лаб кушодан маҷолатон набуд, сӯи дар нигариста, ҷӣ гуфтан меҳостед?

– Ҳа, дар ёдам ҳаст, духтаракам, – посух дод модар, – он вақт ҳис кардам, ки додарчаат аз дар баромадан меҳост, вале дар тан танҳо куртаи нимостине дошту берун – хунук. Шамол хӯрдаву касал шуда, азоб кашиданаш яқин буд. Ман аз ҳамин ҷиҳат ташвиш доштам.

Абдурауф Муродӣ

Луғат:

ақрабо – ҳешу таборон

алорағм – бархилофи, баръакси

маҷол – қудрат, қувват, мадор

1. Овозҳои садонок ва ҳамсадои ҷумлаи аввали матнро шумored. Гӯед, ки кадоме аз овозҳо бештар истифода шудаанд.
2. *Суол кард*-ро боз чӣ тавр ифода кардан мумкин аст?
3. Байти зеринро шарҳ диҳед:
 Ҷаннат, ки ризои мо дар он аст,
 Дар зери қудуми модарон аст.

Тарзи тартиб додани нақшаи содаи ҳикояи “Модар”

1. Аз дарди ҷонкоҳ ба ларза омадани ҷисми модар.
2. Ба ташвиш афтодани ӯ ва мақсадашро нафаҳмидани касе.
3. Ғамхории модар ба фарзанд.

Машқи 49. Овозҳои *б, ҷ, г, к, в, ф, л, й, ҷ, ч*-ро талаффуз карда, бо овозҳои *а, и, у, э* муқойса намоед.

Овозҳое, ки дар талаффузи онҳо ҳавои аз шуш бароянда ба монеа дучор мешавад, **ҳамсадо** ном дорад.

Ҳамсадоҳо бисту сетоанд: б, п, м, в, ф, д, т, ҷ, ч, з, с, ж, ш, н, л, р, й, г, к, ғ, х, қ, ҳ.

Машқи 50. Тез ва бурро хондани тезгӯякро машқ кунед.

Ҷӯча дар ҷӯча,
 Ҷӯча дар кӯча.

Машқи 51. Ба ҷойи нуқтаҳо ҳамсадоҳои мувофиқ гузошта, зарбулмасалҳоро нависед.

Аввал ҳамсоя, ба...д, хо. а. Агар гуфтан сим аст, хомӯ...й зар аст. Агар сесад забон до.. й, фу... ун не...т. Аёнро чӣ хо...ат ба баён? Аз давлати шолӣ курмак о... меҳӯра...

Машқи 52. Порчаҳои шеърро хонед ва онҳоро аз ҷиҳати мазмун шарҳ диҳед. Ба зери ҳамсадоҳои димоғӣ хат кашед.

Ватан ҳамчу модар муқаддас бувад,
 Касе созадаш хор нокас бувад!

Ватан гар бимирад, шавӣ номурод,
Шавӣ рӯсияҳ дар ҷаҳон умрбод!
Ватан нури чашму ватан обрӯст,
Ватан модар асту зи ҳар чӣ накӯст.
С. Мирализода

Машқи 53. Аз калимаҳои зер ҳамсадоҳоро ҷудо кунед ва ба тартиби зайл нависед: лабӣ, нугизабонӣ, байнизабонӣ, бехизабонӣ, забончагӣ, ҳалқӣ.

Зиндагӣ, хонадон, омӯзгор, Қазоқистон, кӯҳсор, кокул, ҷовидон, муҳаббат, модарҷон, қасам, ғусса.

Дарси 15-16. ЛИБОСПЎШӢ ИН ҲАМ НАМУДИ ОДОБ.

Мақсади дарс:

Шунидан, гуфтан, хониш, навиштаҷот ва риояи меъёри забони адабӣ.

Банӣ одам аъзои як пайкаранд,
Ки дар офариниш зи як гавҳаранд.
Саъдии Шерозӣ

ДАР ОДОБИ ЛИБОС ПЎШИДАН

Пўшидани либос қоидаҳои худро дорад. Чаро мо либос мепўшем ва он бароямон чӣ зарурат дорад, бояд бидонем.

Пеш аз ҳама либос ё ҷома моро аз гармию хунукӣ нигоҳ дошта ва асосан баҳри нигоҳ доштани сатри аврат истифода мегардад.

Либоси кас чӣ гуна бояд бошад?

Либосро, ки мо мепўшем, пеш аз ҳама бояд покиза бошад. Аммо дар рӯзҳои ид агар нав бошад, беҳтар аст.

Дар вақти пўшидани либос бояд дасти ростро аввал дар остин кунем ва ҳангоми баровардан дасти чап берун созем. Либосҳои худро аз ҳар хел чиркинию наҷосат нигоҳ дорем. Изор ё шимро бояд нишаста пўшем. Яке аз шартҳои асосии либоси тан ин аст, ки бояд он бесурат бошад.

Адаби пўшидани кафшу мӯза чорто аст.

Якум, аввал пой рост дар мӯза кунем. Дуюм, вақти берун кардан аз пой чап берун оварем. Сеюм, ба як мӯзаву кафш агар имконият бошад, каноат накунем, Чорум, ҳар ҷо, ки кафш берун кунем, агар имконият бошад, бардошта наздики худ гузорем.

Агар пурсанд, ки ту барои либосӣ ё либос барои ту аст, бигӯй, либос сурат барои ман аст ва ман барои либос маъниам.

ҲАМСАДОҲОИ ҶАРАНГНОК ВА БЕҶАРАНГ

Машқи 54. Матро нависед. Ба зери ҳамсадоҳои ҷарангнок як ва ба зери ҳамсадоҳои беҷаранг ду хат кашед.

МАКТАБИ МО

Мақтаби мо дар бинои калони сафед ҷой гирифта, синфҳо равшан ва озода, фаршҳо ҳама тахтагин, дар ҳар синф ду қатор партаҳои сиёҳ гузошта шуда буд. Мақтаби деҳагии мо, ки дар анбори як дараҷа таъмиршуда ҷой гирифта буд, бо мақтаби намунаи Тус асло баробар шуда наметавонист. Рӯйи ҳавлии калони мақтаб ҳамеша об зада руфтагӣ, аз байнаш ҷӯйи об равон, он тарафи ҷӯй боғ буд. Дар саҳни мақтаб мо дарси гимнастика мекардем. Дар боғ бошад, дар вақти танаффус бозӣ мекардем.

Сотим Улуғзода

1. Дар талаффузи калимаи *анбор* чиро мушоҳида кардед?
2. Дар хона дар бораи мақтаббагон ҳикоячае нависед.

Машқи 55. Гӯшҳоятонро бо кафи дастҳоятон пӯшонида, ҳамсадоҳҳои *б-п, д-т, г-к, ч-н, ғ-лс*-ро чанд бор бурро талаффуз кунед. Чиро мушоҳида кардед? Гӯед, ки талаффузи кадом овозҳо шунавотару ҷарангдортар аст.

Машқи 56. Ҷуфти калимаҳоро бодикқат талаффуз карда, фарқи онҳоро гӯед.

банд – панд
дор – тор
ганда – канда

васл – фасл
зард – сард
ҷой – чой

Ҳамсадоҳоро аз рӯйи иштироки садо ва шавшув ба **ҷарангнок бечаранг** ҷудо мекунанд. Ҳамсадоҳое, ки аз садо ва шавшув ташкил ёфтаанд, ҷарангноканд. Ҳамсадоҳҳои ҷарангнок сздаҳтоянд: **б, в, г, ғ, д, ж, з, й, л, м, н, р, ч**. Ҳамсадоҳое, ки танҳо аз шавшув ташкил ёфтаанд, бечаранганд. Ҳамсадоҳҳои бечаранг даҳтоанд: **п, т, к, қ, ҷ, с, ш, х, ҳ, ф**.

Ҷадвали ҳамсадоҳон ҷарангноку бечаранг

Ҳамсадоҳҳои ҷарангнок ва ҷуфти бечаранги онҳо	Ҳамсадоҳое, ки ҷуфт надоранд	
	бечаранг	ҷарангнок
б д г ҷ з ж ғ в п т к ҷ с ш х ф	қ, ҳ	р л м н й

Дар забони тоҷикӣ ҳамсадоҳои ҷарангнок барои осон шудани талаффуз дар охири баъзе калимаҳо ба ҳамсадои бечаранг бадал мешаванд:

касб (касп)	санҷид (санҷит)
кабуд (кабут)	калид (калит)
лагад (лағат)	сабад (сабат)

ЁТБАРСАРҲО ВА ИМЛОИ ОНҲО

Машқи 57. Тарзи талаффузи калимаҳои зеринро бар қавсайн нависед.

Намуна: Ёдгор (Йодгор).

Ёдгор, Юсуф, Юнус, ёсуман, Яҳё, ятим, ях, Есенин.

Ҳарфҳои *е, ё, ю, я* дар забони тоҷикӣ ду овозро ифода мекунанд. Ин ҳарфҳо аз ҳамсадои *й* ва садонокҳои *э, о, у, а* таркиб меёбанд: **й+э, й+о, й+у, й+а**. Ин ҳарфҳоро **ётбарсар** меноманд.

Машқи 58. Калимаҳои ҳарфи ётбарсардоштаро нависед ва талаффузи онҳоро машқ кунед.

Об дар асл бисёр аст. Аммо ҳамаи он барои истеъмол мувофиқ намеояд. Оби баҳру уқёнусҳоро истеъмол кардан мумкин нест, зеро дар онҳо моддаҳои химиявии барои тансиҳатии одам зиёновар бисёр ҳастанд. Одам асосан аз обе, ки пиряхҳо ва чашмасорон ҳаҷлаш меоваранд, истифода мебарад. Дар миқёси ҷаҳон ин навъи об фаровон нест. Мамлакатҳое ҳастанд, ки аз оби ошомиданӣ танқисӣ мекашанд. Онҳо инчунин обро аз кишварҳое, ки оби ошомиданиашон миқдоран зиёд аст, бо нархи гарон меҳаранд. Барои шустушӯ ва дигар зарурат оби баҳру уқёнусро кор мефармоянд. Оби ошомидани сарвати бебаҳост. Дар сурате ки шумораи одамони рӯи одам сол ба сол меафзояд, ҳаёт аз мо эҳтиёткорона сарф кардани оби тозаро талаб мекунад.

Луғат:

танқисӣ – камӣ норасоӣ

сарват – боигарӣ, дорой

1. Гуед, ки калимаи эҳтиёткорона аз чанд ҳарфу чанд овоз иборат аст.
2. Барои чӣ “Обро сарфакорона истифодаи баред” мегӯянд.
3. Мазмуни ҳикматҳои “Об рушноист”. “Обу ободонӣ”, “Обу ҳаёт”-ро шарҳ диҳед.

Машқи 59. Машқро хонед ва дар калимаҳои ишорашуда ба талаффузи овозҳои **ю, ё, я** аҳамият диҳед.

1. **Я**к бегоҳ мо ба пешгоҳи ҷанг мерафтем. Барфи **бисёр** борида буд. Мебоист аз байни дарахтон рӯй-рӯйи барфҳои бераҳа қадам мезадем. Барфҳо аз шоҳаҳои дарахтон тӯда-тӯда ба сарамон меафтиданд. Ҳаво торафт торик мешуд. Лаб-лаби ҷӯйи **я**хбаста қадамзанон ногоҳ ба ботлоқ даромада рафтем. (**А.Қаҳҳорӣ**) 2. **Чавонию** тавонӣ-пирию нотавонӣ. (**Зарбулмасал**) 3. Аз **Юсуфӣ** исбот пурсидаанд, ки ғояти тавозӯӣ чист?

1. Гуфт: – Он ки аз хона бурун оӣ ва ҳар киро бинӣ, чунон донӣ, ки беҳтар аз туст. (**Аттор**)

Луғат:

ҒОЯТ – ниҳоят, андоза, ҳад

ТАВОЗҶ – ҳоксорӣ, фурутани

1. Бо ҳар ётбарсар дутоӣ калима нависед ва бо онҳо ҷумла созед.

Дарси 17-18. ТОЗАГӢ-ГАРАВИ САЛОМАТӢ.

Мақсади дарс:

Шунидан, гуфтан, хониш, навиштаҷот ва риояи меъёри забони адабӣ оиди матнҳо дар бораи тозагӣ-гарави саломатӣ.

Чун ниҳодам пой худро бар сари хоки Ватан,
Борҳо бўсидам аз рухсораи поки Ватан.

Мирзо Турсунзода

Имлои и ва ӣ, у ва ў.

Машқи 60. Матро хонед ва мазмуни онро нақл кунед.

ДАНДОН

Сиёвуш субҳона меҳурд. Рафиқонаш ўро фарёд карданд. Ба дарс дер шу-да буд.

Пеш аз ба мактаб рафтан дандонҳоятро шўй, Сиёвуш! Онҳо зарду чирки-нанд, Даҳонатро низ тоза ҳис мекуни ва дар дандонҳо сӯроҳӣ пайдо намешавад, хитоб кард Шукрона. Шукрона хоҳари ў буд. Вай ҳамеша пеш аз мактаб рафтан дасту рӯй ва дандонҳояшро тоза мекард.

Ман ҳозир сақич мегирам ва он дандонҳоямро тоза мекунад, гуфт Сиёвуш ва бо рафиқонаш давида рафт. Дар роҳ аз мағоза сақич наёфта, ба ҷояш ширинӣ харид.

Одати Сиёвуш ҳар саҳарӣ ҳамин буд. Вай ҳамеша дер мекард ва барои шустани дандонҳо ё дасту рӯяш вақт надошт.

Дар мактаб рафиқаш ба ў сақич дод ва ў фикр мекард, ки он дандонҳояшро тоза мекунад. Он сақичи қанддор буд ва Сиёвуш онро тамоми рӯз хонд.

Бегоҳӣ ҳам Сиёвуш дандонҳояшро тоза накард. Ў доимо тоза карда-ни дандонҳоро мавқуф мегузошт. Баъд хаста шуда бо дандонҳои тоза нокарда хоб мерафт.

Шукрона баъди хӯрокхӯрӣ дандонҳояшро тоза мекард ва дигар ягон чизро истеъмол намекард. Бӯии нохуши даҳонро бад медид. Ў аз дигарон ҳам хоҳиш менамуд, ки дандонҳояшонро мисли ў тоза кунанд. Аммо Сиёвуш ҳеҷ ба ў гӯш намекард.

Як рӯз вай гирифтори дарди саҳти дандон шуд. Шаби дароз ӯро хоб набурд ва то саҳар оху фиғон кард. Рӯзи дигар ду дандонашро канданд. Яке дандони ақиб ва дигаре дандони пеш буд.

Баъди кандани дандон ҳам одатҳояшро тағйир надод ва дандонҳо-яшро тоза накард. Вай як бачаи бепарво буд ва доимо шитоб мекард.

“Ман дар айёми пирӣ дандони тилло мешинонам”, – борҳо мегуфт ӯ ба хоҳараш.

Аммо Шукрона намеҳост, ки дар синни пирӣ даҳони пур аз дандони тилло дошта бошад. Ӯ ҳеҷ гоҳ орзуи дандони тилло намекард. Барои вай дандонҳои аслии худаш маъқул буд. Ҳар рӯз ду маротиба баъди истеъмоли хӯрок дандонҳояшро тоза мекард.

(Аз дастури “Таълиму тарбияи тандурустӣ”)

Луғат:

субҳона – хӯроки пагоҳӣ

мавқуф – ба вақти дигар мондан

Машқи 61. Матро беғалат ва бурро хонда, калимаҳои бо ҳарфҳои **и** ва **й** тамомшударо дар ду сутун нависед ва ба имлои онҳо диққат диҳед.

САРДОР ВА ДАСТЁРИ ОИЛА

Ман он сол дар оилаамон ҳам ба ҷойи падар, ҳам ба ҷойи модар ва ҳам ба ҷойи дастёр кор мекардам. Азбаски акаам ҳанӯз нимбемор ва додаронам хурдсоли аз беморӣ нав халосшуда буданд, ба ҳеҷ кор ёрӣ дода наметавонистанд.

Модарам бинобар бемориаш он сол шинии тут пухта натавониста, як ҷуволча тутмавиз карда монда буд. Як зани ҳамсоя ба ман аз тутмавиз ҳалвои тар пухтанро ёд дод, ки ҳар ҳафта ду бор ҳалвои тар мепухтам ва ин дар тамоми ҳафта барои мо нонхӯриш мешуд. Ба осие ҷуворӣ бурда, орд карда меовардам. Зани Иброҳимхоҷа ҳар ҳафта зағора пухта медод. Бештарини хӯроки мо он зимистон ҳалвои тари ордиҷуворигӣ бо зағора буд...

Ман бозоргардӣ, ошпазӣ ва ҷомашӯӣ мекардам, ҳам чоку пораи либосҳоямонро медӯхтам...

Садриддин Айнӣ

Луғат:

шиннӣ – ширинӣ

зағора – нони ҷуворимакка

1. **Беморӣ** ба кадом савол ҷавоб мешавад? **Бемор** чӣ?
2. Гӯед, ки шумо ба кадом ҳунаро таваҷҷӯҳ доред.
3. Зарбулмасали “Гандум ҳама ҷо, пазанда ҷо-ҷо”-ро шарҳ диҳед.

Машқи 62. Калимаҳоро бурро талаффуз карда, ҷойи задаро бо аломати (-) ишора намоед. Ба мавқеи ҳарфи **й** таваҷҷӯҳ намоед.

Намуна: водӣ

Водӣ, бозӣ, дӯстӣ, кӯҳӣ, пастӣ, баландӣ, хушбахтӣ, шолӣ, зиндагӣ, некӣ, сурхӣ, хонагӣ, омӯзгорӣ, нармӣ, тӯтӣ, деҳқонӣ, ширинӣ, озодӣ, ваҳшӣ, даштӣ, деҳқонӣ, зардӣ, дӯзандагӣ, нурий, дастӣ, ободӣ.

Садоноки **и** ду тарзи навишт дорад: **и** ва **ӣ**. Ҳарфи **и** дар мавридҳои зерин навишта мешавад: а) **дар аввал ва мобайни калима:** ин, илм, инсон, давидан, китоб, дирӯз, Амриддин, шоҳин; б) **дар охири пешоянд, пайвандак ва ҳиссачаҳо:** ки, чи, аз сабаби, ҳангоми, мисли. балки, азбаски, кошки, вақе ки зеро ки; в) **дар охири калимаи муайяншаванда чун бандаки изофӣ:** забони модарӣ, китоби шавқовар, хонаи калон
Бандаки изофи бе зада талаффуз мешавад.

Машқи 63. Ба имлои калимаҳои ишоратшуда зеҳн монед.

1. Аҳмадмахдум ба ин ҷо **барои дамгирӣ** меомад. (*С.Айнӣ*) 2 **Дар пеши** дарвоза амакам маро пешвоз гирифт. (*С.Айнӣ*) 3. Иқболхола **дар рӯйи** кат ду-се кӯппачаро **болои ҳам** партофта,... ба ҷокдӯзӣ машғул шуд. (*Ф.Муҳаммадиев*) 4. Падарам **дар ҳақи** Абдунабӣ, ки **хизматгори деринаамон** буд, бисёр ноинсофӣ карда истодааст. (*С.Айнӣ*) 5 **Азбаски** ўро дӯст медоштам, ҳукман мурданаширо намехостам. (*Ҷ.Икромӣ*) 6. **Кошки** як бор аз наздик медидам! (*С.Улуғзода*)

Ҳарфи **ӣ** танҳо дар охири калима дар мавридҳои зерин навишта мешавад:
а) дар таркиби калимаҳои решагӣ: моҳӣ, тӯтӣ, оӣ, водӣ, даҳӣ, шолӣ;
б) ҳамчун пасванд исму сифат месозад: мурғи даштӣ, пиёзи кӯҳӣ, некӣ, хубӣ, зебӣ.

Машқи 64. Калимаҳоеро, ки дар онҳо **й** ҳамчун пасванд истифода шудааст, ҷудо кунед.

Шодӣ, қаҳрамонӣ, некӣ, хунукӣ, моҳӣ, алафдаравӣ, баландӣ, хиштрзӣ, далерӣ, шолӣ, танҳой, шиноварӣ, муаллимӣ, водӣ, доимӣ, холӣ, нодонӣ, ватандӯстӣ.

Машқи 65. Матнро бодиққат хонед ва ба ҷойи нуқтаҳо садонокҳои “у” ва “ӯ”-ро нависед.

Мардуми тоҷик мақоле дорад, ки ҳар гоҳе нафаре бо каси дигар дуои неке кардан хоҳад, ҳатман мег...яд, ки “Тану ҷонат сихат бод!”. Дуои нек ҳамеша хубу хоҳишҳои м...сбат мудом марғуб аст, аммо суоли инсон ба ҷӣ тарз метавонад ҷисму р...ҳи хешро солим нигоҳ дорад, масъалаи дигареро пеши мо мегузорад. Ибни Синоӣ бузург дар яке аз рисолаҳои худ ба ҳамин мазмун фарм...дае дорад: модоме ки инсон халқ шуда, барои ӯ зиндагӣ ногузир аст. Ӯ аз х...рдану ошомидан, хуфт...хобу истироҳат кору фаъолият, сайру саёҳат, варзишу обутоби бадан г...резу гузир надорад. Ҳамчунин Бӯалӣ дар ташреҳи варзиши равониву ҷисмонии инсон навъҳои давидан, паридан, г...штингирӣ, м...штзанӣ, роҳгарди, з...розмои чавгонбозӣ ва ғайраро мисол меоварад. Маслиҳат медиҳад, ки варзиши бадан бояд дар тарзи ғоидабахш мунтазаме сурат бигирад, ки дар ташакк...ли рӯҳу ҷисми одамизода м...соидат кунад.

Аз рӯзномаи “Ҷумҳурият”

Луғат:

марғуб – писандида, дилкаш

ошомидан – нӯшидан

ташреҳ – шарҳ додан

Машқи 66. Ҷузъи дуҷуми таркибҳои зерини ҷуфтро ёбед ва нависед.

Намуна: мӯру малах, ҷӯшу хурӯш.

Мӯру Ҷӯшу ..., шабу ..., сӯзу ..., ҷӯбу ..., арӯсу ..., гӯшту ..., дӯғу ..., калӯшу ... тӯю ..., хариду ... ҷӯлу ..., гӯшу ..., шӯру ...

Машқи 67. Матнро рӯбардор карда, имло ва талаффузи калимаҳоеро, ки у ва ў доранд, шарҳ диҳед.

Шӯхрати “Шоҳнома” торафт меафзуд. Дӯстдорони каломи нафис, ҳавасмандони дostonҳо аз шоир, агарчи барои як шаб бошад ҳам, ягон ҷилди дostonҳои ўро ба орият гирифта. дар давраҳои хононда мешуниданд. Рӯбардор карда бурд?ин баъзе қиссаҳо низ кам воқеъ намешуд. Агар дар ҷое мардумон ҳалқа гирифта ва овози қиссахоне бошад, ё агар ҷароғи меҳмонхонае шаб то бонги хурӯсон хомӯш нашавад, мегуфтанд, ки он ҷо шоҳномахонист ва гӯянда аксар вақт хато намекард. Абӯ Дулафро мардум талош мекарданд: рӯзе ва шабе набуд, ки ўро ба ду-се ҷой ба шоҳномахонӣ даъват накунад. Дар як муддати кӯтоҳ дар бораи Фирдавсӣ ва асари ў байтҳои ситоиш ҳам пайдо шуданд.

Сотим Улуғзода

Луғат:

орият – чизеро барои истифодаи муваққатӣ аз касе гирифтанд

талош – саъю кушиш, ҷидду ҷаҳд, вале дар ин ҷо ба маънои дархост кардан омадааст

1. Маънои **каломи нафисро** дар матн шарҳ диҳед.
2. Калимаи **ориятро** шумо истифода мебаред?
3. Филми “Рустам ва Сӯҳроб” аз рӯи асари ки таҳия шудааст?
4. Чи гуна одамонро қиссахон мегӯянд?
5. **Бонги хурӯс** аз чӣ хабар медиҳад?

Дар ҳиҷои баста пеш аз ҳамсадои **ҳ, й** ва аломати сакта **ъ** ҳамеша **ӯ** навишта мешавад: кӯҳ, гурӯҳ, андӯҳ, рӯҳ, шукӯҳ, мӯҳтарам, нӯҳ, лӯъбат, мавзӯъ, вуқӯъ, бўй, рӯй, ҷӯй

Садонокҳои **у** ва **ӯ** овозҳои гуногун буда, бо ҳарфҳои **у** ва **ӯ** навишта мешаванд. Ин садонокҳо дар аввал мобайн ва охири калимаҳо меоянд: рӯза, мӯза, кӯза, ўмоч. абрӯ, гутӯ, дӯстӣ, умр, ўсто, бузург, бону, дору, орзу.

Фарқи садонокҳои **у** ва **ӯ** чунин аст: дар ҳиҷои беада садонокҳои **у** моили ихтисоршавӣ аст, аммо садонокҳои **ӯ** ихтисор намешавад ва равшан талаффуз меёбад.

Муқоиса кунед:

Шӯриш ҷӯпон кӯза тӯфон

Шӯтур ҷунон кушод пуфак

Фасли 3. МАРОСИМУ ОИНҲОИ ОИЛАВӢ.

Дарси 19-20. ДАВРАИ БАЧАГӢ – ДАВРАИ БЕҒУБОРӢ.

Мақсади дарс:

Шунидан, гуфтан, хондан ва таҳлили матн доир ба давраҳои бачагӣ – давраи беғуборӣ.

Чу ёбӣ дӯсте, сахташ нигаҳ дор,
Ба сӯстӣ доманаш аз даст мағзор.
Асадию Тӯсӣ

Имлои ҳарфи Э, аломати сакта (Ъ), Падидаҳои овозӣ.

Машқи 68. Матнро хонед ва таҳлил кунед.

ОРЗУИ МАЛИКА

Мурод – додари Малика Собирова ба ёд меорад: “Маликаи мо духтари хеле хоксор ва хушчақчақ буд. Ману падару модарамонро дӯст медошт ва эҳтиром мекард”. Мурод аввалин тамошобини Малика буд. Ҳар гоҳ ки онҳо дар хона бе падару модар мемонданд, Малика дар назди додаракаш рақс мекард. Мурод бошад, бо дастакони хурдакаки худ чапакзанӣ мекард. Дар он вақт Малика 9-сола буду Мурод 2-сола.

Соли 1952 муаллимони омӯзишгоҳи рақси шаҳрии Ленинград ба Душанбе омаданд. Онҳо меҳостанд, ки духтарону писарони лаёқатмандро барои таҳсил ба шаҳри Ленинград баранд. Намояндагон ба хонаи Малика омаданд. Он вақт Малика дар синфи 4-ум меҳонд. Онҳо аз падару модари ӯ хоҳиш намуданд, ки духтарашонро ба омӯзишгоҳи рақси Ленинград фиристанд.

“Чӣ хел ман духтари ягонаи худро ба ин қадар ҷойи дур мефиристам”, – рад намуд модар. Баъд аз рафтани намояндагон Малика аз модараш бисёр илтимос намуд, ки ба хондани ӯ розӣ шавад. Аз байн ду-се рӯз гузашт ва ҳамон намояндагон боз омаданд.

“Малика ояндаи дурахшон дорад”, – гуфта аз модар хоҳиш карданд, ки ба бурдани Малика розӣ шавад. Эҳтимол, аз зориҳои худи Малика

бошад, ки дили модар нарм шуд. Худи ӯ духтарашро ба Ленинград бурд. Малика нӯҳ сол он ҷо таҳсил намуд ва фақат дар дил орзу мекард, ки дар сахна рақсад. Дар натиҷаи машқҳо Малика дар як муддати кӯтоҳ нисбат ба дигарон хеле пеш рафт. Дар чордаҳсолагии орзуяш амалӣ гашт. Ба вай супориш доданд, ки дар балети Чайковский “Шелкунчик” нақши Машаро иҷро кунад. Баъд аз баромади шогирдаш дар сахна устои Малика барояш зоча (шелкунчик)-ро тӯҳфа мекунад.

Луғат:

эҳтимол – гумон, тахмин, шояд

Шелкунчик – номи асари муסיқӣ: ҷонварақ, суворақ

Ақиқ – навъе аз санғҳои қиматбаҳо, ки дар кишвари Яман ҳосил мешавад.

Машқи 69. Ба талаффузи овозҳои *е* ва *э* таваҷҷӯҳ намуда, фарқи талаффуз ва мавриди истифодаи онҳоро шарҳ диҳед.

Себ, беда, шанбе, се, эзоҳ, элак, эҳтиёт, эълон, эҳсон, деҳқон, сер, шер, эҳтиёт, эҳтиром, меҳр, сеҳр, деҳқон.

Садоноки *э* бо ду ҳарф навишта мешавад: *э* ва *е*.

1. Ҳарфи *э* дар аввал (эзоҳ, эҷод, эълон) ва ҳарфи *е* дар мобайн (деҳа, себ, шер) ва охири калима (се, шанбе, хеле) меояд.

2. Дар баъзе калимаҳои иқтибосӣ ҳарфҳои *э* ва *е* дар аввал ва дохили калима низ меоянд: Ереван. Есенин, дуэл, гигиена, аэродром.

3. Дар калимасозӣ қоидаи яқум риоя мешавад: беэътибор, беэҳтиёт, беэҳтиром, симэлак.

Машқи 70. Шеърро ифоданок хонед ва мазмунашро нақл кунед. Имло ва талаффузи калимаҳои ишора-шударо шарҳ диҳед.

БАРДОР НИҚОБ

Эй шамс, зи рӯи шаб бардор ниқоб имрӯз,
Эй субҳи **сахархезон**, боре бишитоб имрӯз.
Аз мӯрии ин зулмат як панҷаи нур афшон,
Эй лутфи Худо, **боре** бар мо ту битоб имрӯз.
Ин зиндагии чун шаб шояд, ки сахар гардад,
Хуршедсифат бархез аз бистари хоб имрӯз.

Эй миллати раҳбаста, оинаи бишкаста,
Сад **резаи** аксатро бардору биёб имрӯз...
Камол Насрулло

Луғат:

шамс – офтоб, хуршед

лутф – меҳрубонӣ

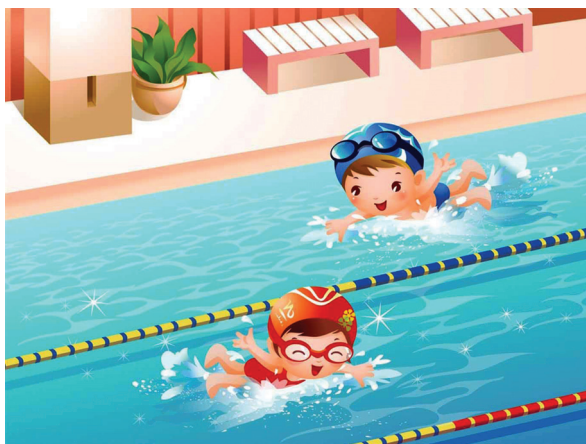

1. “*Поёни шаби сияҳ сафед аст*”-ро чӣ тавр мефаҳмед?
2. Фарқи талаффузи е-ро дар калимаҳои *меравам* ва *меоям* шарҳ диҳед.
3. Дар байти охирин шоир мардумро ба чӣ даъват мекунад?

Машқи 71. Матро хонед ва навъҳои варзиши дар он номбаршударо нависед.

ШИНОВАРӢ

Дар рӯзҳои тобистон ҷойи чавгонбозию тӯббозиро шиноварӣ мегирад. Ин бозӣ ҳам муташаккилона ва аз рӯйи дастур мегузашт. Дар қишлоқи Поршнев се шиногоҳи калону писандида мавҷуд буд ва ҳар ка-доми онҳо устод дошт. Устод барои ҳаёту мамоти ҳар шогирдаш дар назди падару модаронашон худро ҷавобгар медонист. Аз рӯйи дастури навишташуда онҳое, ки аввалин бор ба шиногоҳ меоянд ва шино карда наметавонанд, аввал

ба миён каду баста, дар таҳти назорати устод дар ҷойи муайяншуда ба об медароянд. Каду алифбои шиногоҳ аст. Баъд аз он ки баҷа бо каду шиноварию ёд гирифт, ба вай иҷозат дода мешуд, ки дар ҳамагон ҷой дар таҳти назорати устод ба об дарояд ва шиноварӣ кунад. Оҳиста-оҳиста устод ба вай рухсат медод, ки худро ба гирдоб партояд, бо ҳамроҳонаш мусобиқа бандад ва билохира барои машқ ба дарё даромада, шиноварӣ кунад. Дар шиногоҳ қатъи назар аз синну сол ва маҳорат ва аслу насаб

ҳеҷ кас аз бачагон ҳақ надошт, ки худсарона ба дарё дарояд ё аз болои харсанги шиногоҳ худро ба мавҷи дарё партояд... Ҳама муташаккилона ва дар таҳти назорати устод амал мекарданд.

Устоди мо Ҳазорабек ном ҷавони қавибозӯе буд, ки на аз гирдоб метарсиду на аз мавҷи пурхурӯш. Ба қавли ҳамдиёронаш, агар дигарон аз пири ғаввосон мадад пурсанд, пири ғаввосон аз ӯ мадад меурсид.

Пойга ва гӯштингирӣ махсусан дар рӯзҳои ид ва тӯйҳо авҷ мегирифт.

Мирсаид Миршакар

Луғат:

муташаккилона – ботартиб

ғаввосон – шиноварон

Машқи 72. Ба талаффуз ва навишти калимаҳои ӯ-дор зеҳн монед. Гуед, ки аз набудани ин аломат дар калимаҳо чӣ тағироте ба амал меояд.

1. Санъату маҳорати Мирзо Турсунзода аз шеър ба **шеър** тақомул меёбад ва ҳар як сафари ӯ як **маънии** тозаро бо шакли ба он мувофиқ ба адабиёти тоҷик меоварад. (Ю.Бобоев) 2. Пайраҳаи байни теппаҳо аввал **рӯ** ба боло мерафт, **баъд** ба поён майл кард. (Ҷ.Иқромӣ) **Аъзам** дар ҳаяҷон афтод ва баъд аз қадре ором гирифтани ӯ аз ман пурсид. (САйнӣ) 4. Вай одат кардааст, ки ҳар навъ карда ҳамеша ва дар ҳама ҷо гапи худро гузаронад... (Ф. Ниёзӣ)

Аломати ӯ ду вазифа дорад:

1. Ҳамсадои ҳалқии ӯ-ро дар хат инъикос мекунад: *аъло, раъд, маъруф, шамъ, нафъ.*

2. Дар баъзе калимаҳо барои ҷудо кардани ҳиҷоҳо хизмат мекунад: *санъ-ат, машъ-ал, масъ-ул, баръ-акс.*

Аломати сакта дар байни ҳамсадою садонок ояд, дар навишт нигоҳ дошта мешавад: *ҷамъи мардум, рафъи мушкilot, шамъу парвона. табъу нашр.*

Ҳангоми аз сатр ба сатр гузаронидан аломати ӯ дар сатри аввал мемунад: *масъ-ала, саъ-ва.*

Дар байни ду садонок аломати ӯ навишта намешавад: мавзӯъ – мавзӯи дарс, тӯлӯъ – тӯлӯи офтоб, манбаъ – манбаи дониш.

Машқи 73. Ба ҷои нуқтаҳо ҳарфҳои даркориро гузоред. Онҳоро дуруст талаффуз кунед.

ба...д – бад
да...во – даво
сур. .ат – сурат

ма. дан – мадани
ра...д – рад
ше...р – шер

Нутқи мо мисли занҷири овозиест, ки дар он овозҳо чун ҳалқаҳо ба ҳам пайваст мебошанд. Ин чунин маънӣ дорад, ки талаффузи як овоз ба охир нарасида, дастгоҳи гуфтори мо барои талаффузи овози дигар омода мешавад. Дар натиҷа овозҳои ҳампахлӯ (ҳамсоя) ба тағиироти гуногун дучор мешаванд, ки мо онҳоро падидаҳои овозӣ меномем.

Машқи 74. Ҷуфти калимаҳои ҷуғрот – ҷуғрот, сурфа – суфра, маҳсӣ – масҳӣ-ро талаффуз карда, муайян кунед, ки кадоме аз онҳо осон ва кадо-машон душворталаффузанд.

Ҷойивазкунӣ ҳодисаи овозиест, ки ба тӯфайли он барои осон шудани талаффуз ду овози ҳампахлӯ (китф, қуфл) бо ҳамдигар ҷой иваз мекунанд. Ҷойивазкунӣ хоси ҳамсадохост: китф – кифт, қуфл – қулф.

1. Баъзан калимаи “ҳалво”-ро бо ҳавло, “дарё”-ро бо дайро, “ҷумъа”-ро бо ҷуъма, “ҷамъ” ро ба ҷаъм иваз мекунанд. Гӯед, ки кадом тарзи талаффуз дуруст аст.

Машқи 75. Рӯзҳои ҳафтaro номбар кунед ва нависед. Тарзи навишти ҷузъи дуҷуми калимаҳои якшанбе, душанбе, сешанбе...ро бо талаффузи онҳо муқоиса кунед. Чиро мушоҳида кардед?

Овозҳои нутқ аз ягон ҷиҳат ба ҳамдигар монанд мешаванд. Масалан, дар таркиби овозии (**нб**) дар калимаҳои шанбе, занбӯр, занбар ҳамсадои лабии **б** ҳамсадои забонии **н**-ро ба худ аз ҷиҳати кори узви овозсоз монанд мекунанд ва **н** ба **м** бадал мешавад. Аз ин рӯ калимаҳои боло ба шакли замбӯр, шамбе, замбар талаффуз мешаванд.

Машқи 76. Бигӯед, ки тарзи талаффузи калимаҳои зерин чӣ гуна аст?

Занбӯр, занбар, чанбар, шанбе, ҷунбидан, сунбула, анбӯҳ, танбал, анбор, дунбол, дунбул, танбеҳ, танбӯр.

Луғат:

дунбул – ғаллае, ки ҳанӯз напӯхтааст

Дарси 21-22. АНЪАНАҲО ВА ОИНҲОИ ХАЛҚӢ.

Мақсади дарс:

Шунидан, гуфтан, хондан ва навиштан дар бораи анъанаҳо ва оинҳои халқӣ.

Машварат идроку ҳушёрӣ диҳад,
Ақлхоро ақлҳо ёрӣ диҳад.

Ҷалолиддини Румӣ

ИМЛОИ ҲАМСАДОҲОИ Д, Т, Ҳ. ҲАМСАДОҲОИ ТАҚРОР (ТАШДИД) ВА ИМЛОИ ОНҲО

Машқи 77. Нависед, ба талаффуз ва имлои калимаҳо зеҳн монед.

Пагоҳ, бегоҳ, зардча, даҳ (рӯз), баъдтар, Сафармоҳ, бистсола, деҳ, хишттар, кордча.

Ҳамсадоҳои **д, т, ҳ** дар таркиби баъзе калимаҳо равшан ё тамоман талаффуз намешаванд Масалан, дар калимаи *баландтар* ҳамсадои **д** ва дар калимаи *пасттар* ҳамсадои **т**-и аввал талаффуз карда намешавад ва зӯр зада талаффуз кардани онҳо низ шарт нест.

Машқи 78. Ба талаффузи калимаҳои *баландтар*, *пасттар*, *бегоҳ* зеҳн монед ва онҳоро ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо кунед. Талаффузи калимаҳои *баландтар* – *баландӣ*, *пасттар* – *пастӣ*, *бегоҳ* – *бегоҳӣ*-ро муқоиса намуда, гӯед, ки дар кадом калимаҳо ҳамсалоҳои **д, т, ҳ** равшан талаффуз мешаванд.

Машқи 79. Аз рӯи матн мувоҳида ташкил кунед.

Аз рӯи тақвими кӯҳани аҷдодӣ ва мизони ҳаракати сайёраҳо пагоҳ ҳудуди шабу рӯз баробар шуда, рӯзи нахустини фасли баҳор – Наврӯз фаро мерасад. Бо омадани Наврӯз ҳар як хонадони кишвари маҳбуи мо аз шодию фараҳ пур мешавад ва пайки Наврӯзӣ хурду калонро ба

сӯйи сайргоҳҳои идона ва пешвози суннати қадимаи ниёғони неқномамон меҳонад.

Анъана ва суннатҳои неки Наврӯзӣ дар давоми умри чандинҳазорсолаи худ аз имтиҳонҳои шадиди таърих гузаштаанд ва ҳамчунон пуршукӯҳу шоиставу неқӯ то ба даврони мо омада расидаанд. Гарчанде маскани тоҷикон дар давоми таърихи зиёда аз чандинҳазорсолаи пайдоиши Наврӯз макони тохтутозҳо ва лашкаркашиҳо, инчунин ҳукмронии сулолаҳои гуногуни аҷнабӣ гардида бошад ҳам, вале ин иди аҷдодии мо аз байн нарафт. Миллати тоҷик қашни Наврӯзро ба монанди забони модарии худ неқӯ ниғаҳ дошт.

Мардуми мо чун анъана ба истиқболи Наврӯз манзилу кошона ва кӯчаву маҳалли зисти худро тозаву обод мекунад, зеро ғайзу баракат дар ҷое мерезаду мемонад, ки покизагӣ ва ободӣ бошад. Аз қадим расм шудааст, ки адибон, ровиён, паҳлавонон ва ҳунармандону пазандаҳо ҳунари худро дар сайргоҳҳо ва озмунҳои наврӯзӣ намоиш медиҳанд, зеро пирӯзӣ дар ин айём ифтихори бузург маҳсуб меёбад. Ва муҳимтар аз ҳама мардум дар айёми Наврӯз кинаҳоро аз дилҳо берун месозад, то ҷойи онҳоро шафқату меҳрубонӣ бигиранд, ба дармондагону нодорон дасти ёрӣ дароз мекунанд, то дар ғаму андӯҳ набошанд ва Наврӯзро ба хурсандӣ истиқбол намоянд.

Ин иди некиву покизагӣ аз рӯйи эътиқоди ниёгон ба дастурхони ҳар хонадон ғайзу баракат оварда, ризқу рӯзии пиру барноро меафзояд ва ба кишоварзон қушоиши қору ҳосили фаровон мебахшад.

Машқи 80. Нависед, ба талаффуз ва имлои калимаҳо диққат диҳед.

Аввал, албатта, аммо, ғалла, ғусса, диққат, қурра, қассоб, қуттӣ, шадда, Макка, муаллиф, мунаҷҷим, табассум, муаллим, мураббӣ, таваккал, ташаккур, хаттот.

Луғат:

мунаҷҷим – ситорашинос

хаттот – ҳушнавис

Дар баъзе калимаҳои решагӣ (сода) як ҳамсадо ду бор такрор меёбад: қувва, латта, ташаккур.

Пайиҳам омадани ду ҳамсадои якхеларо **ташдид** меноманд: мuddат, рассом, албатта, ҳаммом, арра, барра.

Машқи 81. Шеърро ифоданок хонед.

БАТАН

Ватан дар синаам бо ин бузургӣ
Ба монанди диле маъво гирифтаст,
Ки гӯё чун раги хун аз дили ман
Ба саҳро роҳи нав дарё гирифтаст.

Сафи амвоҷ ҳамчун сатри шеър
Шавад иншо ба рӯи дафтари дил.
Ситода рост гӯё кӯҳсораш
Ба мисли посбоне бар дари дил.

Даруни синаи ман хуфта гӯё
Ҳама сарбозҳои ҷонсупурда.
Агарчи хуфта онҳо дар дили хок,
Валекин ёдашон дар дил намурда.

Даруни синаи ман бешазорест,
Даруни синаи ман кӯҳу саҳрост.
Даруни синаи ман кӯҳсорест,
Даруни синаи ман ними дунёст.

Ватан дар синаам бо ин бузургӣ
Ба монанди диле маъво гирифтаст,
Ки гӯё чун раги хун аз дили ман
Ба саҳро роҳи нав дарё гирифтаст.

Ҳабибулло Файзулло

Машқи 81. Нависед, имлои калимаҳои ишорашударо дар муқоиса шарҳ диҳед.

1. Ба рафтани хоҳарам **зид** ҳастам.
2. Масъаларо тез **ҳал** кардам
3. Ба ман ин **фан** маъқул аст.
4. Вай бар зидди душманон қаҳрамонона мубориза бурд.
5. Дар ҳалли масъала душворӣ нақашидам.
6. Фанни математика бағоят шавқовар аст.
7. Ў кори хаттиро нағз иҷро кард.

Калимаҳои зинат, қимат, киса, пила-ро нодуруст ташдиднок талаффуз мекунанд. Садоноки и-и ин калимаҳо андаке кашидатару дарозтар талаффуз шавад, ташдид барҳам меҳӯрад: зи:нат, қи:мат, ки:са, пи:ла.

Машқи 82. Матро хонед. Шумо кадом анъанаҳои халқиро медонед.

МЕҲРГОН

Аз рӯи солшумории ниёғони мо 22-юми сентябр оғози моҳи Меҳр аст. Рӯзи шонздаҳум – рӯзи меҳри Меҳрмоҳро эронӣёни қадим муборак шумурда ид мекарданд ва ин рӯзро Меҳргон меномиданд.

Меҳрубонӣ кун ба ҷашни Меҳргону рӯзи меҳр,
Меҳрубонӣ беҳ ба рӯзи меҳру ҷашни Меҳргон.

Масъуди Саъди Салмон

Ин моҳро аз он сабаб Меҳрмоҳ мегӯянд, ки мардумон ба якдигар аз дигар моҳҳо бештар меҳрубонӣ мекунанд. Аз ҳосили ғаллаву меваҳо ба ҳамдигар ҳадя медиҳанд.

Дар замони мо ҷашни Меҳргонро ҳамчун ҷашни ҳосил қайд мекунанд. Дар рӯзҳои ҷашни Меҳргон зироати ғалладона, пухта мерасад. Сабзавоту

меваҳо ҳосили фаровон медиҳанд. Болои дастархонро ҳама гуна дастранчи деҳқонону боғбонон зебу зинат мебахшанд.

Меҳргонро аз рӯи ривоятҳо аз рӯзи ғалабаи Фаридун бар Заҳҳок ҷашн мегиранд.

Сотим Улуғзода

Луғат:

аҷнабӣ – бегона, хориҷӣ

хуҷаста – хуб, хуш, муборак

Машқи 83. Ба талаффуз ва имлои исмҳои хос зеҳн монда, онҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо кунед: номҳои одамон ва номҳои ҷуғрофӣ.

Аббос, Бадриддин, Байтулмуқаддас, Ҷалолуддин, Фатҳо, Зидди, Зебуннисо, Муслиҳиддин, Калкутга, Лиссабон, Хайём, Фаррух, Мовароуннаҳр, Садриддин, Зебуннисо.

Машқи 84. Матнро хонед ва гуед, ки сухан дар бораи чӣ меравад.

МАРОСИМИ “БАРФӢ”

Маросими “Барфӣ” яке аз анъанаҳои бостонии мардуми тоҷик ба шумор меравад, ки ба муносибати боридаи барфи нахустин дар оғози фасли зимистон баргузор мегардад.

Кишоварзон дар фасли тирамоҳ баъд аз ҷамъоварии ҳосили кишт то фаро расидани фасли зимистон заминҳои киштзоронро шудгор менамуданд, то ки замин барф хӯрда, дам гирад ва алафҳои бегонаю ҳашароти зараровар нобуд шаванд. Бинобар ин кишоварзон боридаи барфи аввалинро истиқбол мегирифтанд ва паёми “Барфӣ” иншо намуда, онро ба ёрудӯстон. Хешован донин аздик мефириш тоданд.

Дар номаи “Барфӣ” номи шахсе, ки ба ӯ паём мерасад, бояд саҳеҳ бошад. Сарвари хонавода рӯзи боридаи барфи аввал аҳли хо-наводаро оғоҳ месозад, ки ҳар гуна номаро қабул наkunанд.

Шахсе, ки номаи “Барфӣ” мебарад, рӯзи боридаи барфи якум номаро дар кина пинҳон мекард ва бо баҳонае ба хонаи ягон дӯсташ мерафт. Дар номаи “Барфӣ” хоҳишу талабҳои шахси номабар бо шӯҳиҳои аҷои-бу ширингуфторҳои дилнишин баён мешуданд:

Зарра-зарра барф меборад сафед,
 Як зиёфат аз шумо дорем умед.
 Сандалиро гарм созед аз алав,
 Ширбиринчу мантуву оши палав.
 Кулчаҳои кунҷидину қуббадор,
 Себу ангури дилафрӯзу анор.
 Ҳофизи хушхону танбӯру дутор,
 Ною ғижжак, ҷӯраҳои беғубор.
 Чормағзу тутмавизи сояғӣ,
 Баҳри мо тайёр кун аз ҷӯрағӣ.

Баъд шахси паёмовар соҳиби хонаро аз овардани нома огоҳ карда, мегурехт. Соҳибони хона аз паси он шахс медавиданд. Агар ӯ ба дасти соҳибони хона наафтад, талабхояшро иҷро мекарданд. Агар он шахс дур гурехта натавонаду ба дасти соҳиби хона афтад, талаби кардаашро худаш иҷро мекунад. Чунончи, дар ин шеърӣ халқӣ гуфта шудааст:

Барф меборад ба фармони худо,
 Барфи нав аз мову “Барфӣ” аз шумо.
 Гар бигиред ин ҷавони рафтaro,
 Дасту пояш баставу рӯяш сиёҳ.
 Гар нагиред ин ҷавони рафтaro,
 Мешавад базми калон бори шумо.

Маросими “Барфӣ”-ро мардуми тоҷик чун анъана ва бозии дилхушкунанда то ҳол мегузаронанд.

Рӯзи Аҳмадов

Машқи 85. Аз калимаву ибораҳои зерин ҷумлаҳо созед.

пур	ҷумлаи пурра
хати зебо	кори хатти
син	синну сол
зид	бар зидди душманон

Машқи 86. Шерро бурро ва ифоданок хонед.

БИЁ, ТО ҚАДРИ ЯКДИГАР БИДОНЕМ

Биё, то қадри якдигар бидонем,
Ки то ногаҳ зи якдигар намонем!
Каримон ҷон фидои дӯст карданд,
Сағӣ бигзор, мо ҳам мардумонем!
Ғаразҳо тира дорад дӯстиро,
Ғаразҳоро чаро аз дил наронем?
Гаҳе хушдил шавӣ аз ман, ки мирам,
Чаро мурдапарасту хасми ҷонем?
Чу баъд аз марг хоҳӣ оштӣ кард,
Ҳама умр аз ғамат дар имтиҳонем.
Кунун пиндор, мурдам, оштӣ кун,
Ки дар таслим мо чун мурдагонем.
Чу бар гӯрам бихоҳӣ дод бўса,
Рухамро бўса деҳ, акнун ҳамонем!

Ҷалолиддини Румӣ

Машқи 87. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед.

ЯК ХОТИРАИ ГУЛЧЕҲРА СУЛАЙМОНОВА АЗ ВОЛИДАЙН

Аз қадимулайём дар мардуми мо чунин расм будааст, ки домод рӯзи домодталбон, баъди зиёфат аз хонаи хушдоман чизеро пинҳонӣ мегирифтааст. Падарам дар анҷоми меҳмондорӣ як гулдони шишагини пурнақшу нигорро “дуздида”, ба хонаамон оварда будаанд. Модарам он гулдонро ба рафи баланд, ҷойи намоёни ҷевон гузошта буданд. Баъд аз вафоти падарам он гулдон чун рамзи муҳаббати айёми ҷавонӣ гӯё ягона ёдгорӣ аз падари нокомам буд ки, модарам онро бисёр эҳтиёт мекарданд. Ҳар замон онро гирифта, эҳтиёткорона аз ғубор тоза карда, як лаҳза ба нақшу нигори зебои он бо меҳр чашм медӯхтанд ва беихтиёр ашк дар чашмонашон ҳалқа мезад...

Рӯзе ман ҳам хостам, ки гулдонро гирифта, аз чангу ғубор пок карда, боз ба ҷояш гузорам. Нохост аз дастам лағжида, ба фарши хона афтода, пора-пора гардид. Инро дида фарёди модарам ба фалакпечид. Ба назарам, баробари гулдон қалби озурдаи модарам ҳам пора-пора шуда буд.

Намӣи чашмони модарам чанд рӯз нахушкид...

Дарси 23-24. МЕРОСИ БЕБАҲО.

Мақсади дарс:

Шунидан, гуфтан, хондан ва навиштан дар бораи мероси бебаҳо.

*Зиндаву ҷовид монд, ҳар ки накӯном зист,
К-аз ақибаш зикри хайр зинда кунад номро.
Саъдии Шерозӣ*

ҲИЧО ВА ХЕЛҲОИ ОН, АЗ САТР БА САТР ГУЗАРОНӢ, ЗАДА ВА МАВҶЕИ ОН.

Машқи 88. Матро хонед ва гуед, ки барои чи ба Бобоҷон Ғафуров унвони Ҷаҳрамони Тоҷикистонро додаанд.

БОБОҶОН ҒАҒУРОВ

Падари Ғароғат нависанда аст. У дар ҷевон китобҳои бисёр дорад. Падараш аз кор баргашта, баъди ноништо ба китобхонӣ шурӯъ мекунад. Ғароғат ҳоло мактабхон нест, вале ба китобҳои ҷевон бо ҳаваси зиёд менигарад. Меҳроҳад, ки зудтар калон шуда, ба мактаб равад ва мисли падараш китобҳои зиёдро хонад.

Рӯзе падари Ғароғат китоби ғафсеро аз рафи ҷевон ба даст гирифт. Номи китоб бо ҳарфҳои зарҳалин навишта шуда буд. Ғароғат аз падараш кунҷковона пурсид:

– Падар, ин китоби хушрӯйро, ки расмҳои зебо дорад, шумо навиштед?

– Муаллифи ин китоб академик Бобоҷон Ғафуров аст.

– Нақлуҳикояҳои шавқовардоштагист?

– Бале, бисёр шавқовар. Дар китоб дар бораи диловарҳои ҷаҳрамонҳои машҳури халқи тоҷик, ба монанди Спитамен, Муқаннаъ, Шерак, Темурмалик қиссаҳои аҷоиб навишта шудааст.

Ҳамчунин дар бораи шахрсозӣ, адабиёту санъати халқи тоҷик маълумоти бисёр ҳаст.

Умуман, дар он аз таърихи тоҷикон ҳикоя карда мешавад. Сабаби “Тоҷикон” ном доштани китоб аз ҳамин аст. Бобоҷон Ғафуров маҳз барои ҳамин китобаш ба унвони Қаҳрамони Тоҷикистон сазовор шуд. Вай ифтихори миллати тоҷикаст.

Баъди ҳамин сӯҳбати кӯчак Фароғат кӣ будани Бобоҷон Ғафуров ва чӣ арзиш доштани китоби “Тоҷикон”-ро фаҳмид.

Сулаймон Абдуллозода

Луғат:

зарҳалин – тиллоранг

Машқи 89. Ин байтро навишта, мазмунашро гӯед. Калимаҳояшро ба ҳиҷоҳо ҷудо кунед.

Косаи чинӣ, ки садо мекунад,
Худ сифати хеш адо мекунад.

Саъдӣ

Калимаҳо дар талаффуз ба ҳиссаҳо ҷудо мешаванд. Масалан, калимаи *тобистон* ба ҳиссаҳои *то-бис-тон* ҷудо мешавад. Чунин ҳиссаҳои калима **ҳиҷо** ном доранд. Ҳиҷо хурдтарин воҳиди талаффуз аст.

Машқи 90. Калимаҳоро ба воситаи аломати дефис (-) ба ҳиҷоҳо ҷудо кунед. Гӯед, ки онҳо аз кадом овозҳо иборатанд.

Хонанда, муаллим, бисёр, модаркалон, қадбаланд, дусад, баъзе, шукуфтан, ҷавонмардӣ, афсона, қисса, Умеда, Рустам.

Машқи 91. Матнро бодикқат хонда, хулосаатонро нависед. Калимаҳои ҷумлаи якумро ба ҳиҷоҳо ҷудо кунед.

ҲОИДАИ ҚИССАҲОНӢ

Бидон, ки қисса хондан ва қисса шунидан ҳоидаи бисёр дорад. Аввал, он ки аз аҳволи гузаштагон хабардор шавад. Дуюм, он ки чун ғароибу аҷоиб шунавад назари ӯ кушода гардад. Сеюм, чун меҳнат ва шиддати гузаштагон шунавад, донанд, ки ҳеҷ кас аз банди меҳнат озод набудааст,

ӯро тасалло бошад. Чаҳорум, чун заволи молу мулки салотини гузашта шунавад дил аз моли дунё бардорад ва донад, ки ба касе вафо накарда ва нахоҳад кард. Панҷум, ибрати бисёр ва таҷрибаи бешуморе ӯро ҳосил ояд. Пас маълум шуд, ки дар қиссаҳои гузаштагон ғоидае ҳаст, агар воқеи бошад ва бар он вачҳ, ки вучуд дошта бошад, хонда шавад, хонандаву гӯяндаву шунавандаро аз он ғоидае расад.

Нагӯянд аз сари бозича ҳарфе,
Қ-аз он панде нагирад соҳиби ҳуш.
В-агар сад дафтари ҳикмат ба аблаҳ
Бихонӣ, оядаш бозича дар гӯш.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

Луғат:

ғароиб – чизи тааҷҷубовар, чизи аҷоиб ва нодир

завол – охир, поён, интиҳо

салотин – шакли ҷамъи султон (подшоҳ)

вачҳ – рӯй, тартиб; сабаб, боис

1. Чаро миқдори ҳиҷоҳо дар калимаҳои **банд** ва **агар** фарқ мекунад?
2. Ифодаи дил аз моли дунё бардоштан-ро шарҳ диҳед.
3. Кадом қиссаҳоро медонед?

Садонокҳо воситаи асосии ҳиҷосозанд. Онҳо алоҳида ё якҷоя бо ҳамсадоҳо хелҳои гуногуни ҳиҷоро месозанд. Бинобар ин дар калимаҳои тоҷикӣ миқдори ҳиҷоҳо ба миқдори садонокҳо баробар аст.

Машқи 92. Пандҳои зеринро хонед ва ба мазмуни онҳо диққат диҳед. Калимаҳоро ба ҳиҷоҳо ҷудо намоед.

1. Шунидан кай бувад монанди дидан.
2. Асои пир – ба ҷои пир.
3. Некиро завол нест.
4. Салом – аз хурду калом – аз калон.
5. Пур дону кам гӯй.

Ҳиҷо хелҳои гуногун дорад. Агар ҳиҷо **бо садонок** тамом шавад (бо-бо, хо-ла), **кушода** ва агар **бо ҳамсадо** тамом шавад (сад-барг, ан-гушт, мак-таб) **баста** аст.

Машқи 93. Калимаҳоро аз рӯйи қоидаҳои ба сатри дигар кўчонидан ба ҳиссаҳо чудо кунед.

Намуна: му-ал-лим, аро-ба.

Муаллим, ароба, масъала, баъдтар, таваллуд, аввал, муваффақият, қадбаланд, Дилафрӯз, бародар, тобистон, ариза, сандуқча, китобхона, таълим.

Ба сатри дигар кўчонидани ҳиссаи калима аз рӯйи қоидаҳои зер воқеъ мегардад:

1. Ҳангоми кўчонидани ҳиссаи калима яклухтии ҳичо нигоҳ дошта мешавад: бод-бон, ба-ро-дар, дӯс-тӣ, та-бас-сум, лаъ-лӣ.

2. Як ҳарф ҳичоро ташкил кунад ҳам, ба сатри дигар кўчонида намешавад: хона-е не, балки хо-нае, назари-я не, балки наза-рия.

Дар мавриде, ки як ҳарф (асосан ҳарфи садонок) пеш аз аломати сакта (ъ) меояд, ҳичои дуҷуми он ба сатри дигар кўчонида мешавад: аъ-ло, эъ-лон.

Машқи 94. Ибора ва ҷумлаҳоро нависед. Гӯед, ки талаффузи калимаҳои омад, суруд, бозгашт, гузашт, сўзон дар калимаву ибораҳои зер чӣ фарқ доранд. Кадом ҳичои ин калимаҳо равшантару шунавотар талаффуз карда ме-шавад.

Ў бозгашт
Ў аз ин ҷо гузашт
Ҳезумро сўзон

бозгашти мо
гузашти рӯзгор
офтоби сўзон

Равшантару шунавотар садо додани яке аз ҳиҷоҳои калимаро зада меноманд. Ҳиҷои заданок ба воситаи аломати – нишон дода мешавад: хона, дирӯз, омад, фурумад, дусад, хондан.

Машқи 95. Шеърро бурро ва ифоданок хонед. Задаро дар калимаҳо нишон диҳед.

Намуна: кўзагар – зада дар ҳиҷои охир.

Дар корғаҳи кўзагаре рафтаи дӯш,
Дидам, ду ҳазор кўза гӯёву ҳамӯш.

Ногоҳ яке кӯза баровард хурӯш:
“Ку кӯзагару кӯзахару кӯзафурӯш?”
Умари Хайём

Дар забони тоҷикӣ зада бетағйир дар охири калима меояд: саҳро, донишҷӯ, сафед, қадбаланд, мардона, берун, оҳиста... Дар шаклҳои тасрифии феъл, баъзе ҷонишинҳо, зарфҳо, пайвандаку ҳиссаҷаҳо зада дар ҳиҷои аввал меояд: ҳархел, баъзе, гирифтам, мехондам, хонед, имрӯз, ин қадар, зеро ки, оре.

Машқи 96. Матро нависед. Ҳиҷои заданоки калимаҳоро бо аломат нишон диҳед. Калимаҳоро аз рӯи ҷойи зада ба гурӯҳҳо ҷудо карда нависед.

НАСИҲАТ

Оҳ, фарзандонам, таскиндиҳандағони дили ман! Ҳар он чизе, ки ман доир ба ҳислату ҳаёти инсон навиштам, баҳри Шумо ба ёдгор мегузорам. Ин сатрҳоро агар дилгармона бихонед, нисбати ман муҳаббате пайдо хоҳед кард. Кӯшиш ба дарккунӣ ва фаҳмидани ҳақиқат ин далолат ба фаҳмиши баланди туст, фаросати инсон аз рӯи одамгарӣ, аклу заковат ва шавқаш ба илм маълум мегардад. Ба падидойии ин сифатҳо қабл аз ҳама хушмандӣ ва солимӣ, ки аз рӯзи тавлид насиби инсон мешаванд, таъсир мерасонанд, минбаъда тақомулот онҳо ба дӯстони бовиҷдону софдил ва мураббӣни ғамхору хирадманд вобаста мебошад.

Абай Кунанбоев

Луғат:

падидойӣ – пайдошавӣ

хирадманд – донишманд

тақомуллот – такмил, ривоч

1. Оҳанги ҷумлаҳоро шарҳ диҳед.

Бандакҳои изофӣ (китоби нав), феълӣ (омадам), хабарӣ (ту деҳконӣ), бандакҷонишинҳо (китобам) зада намегиранд.

Машқи 97. Хонед ва гӯед, ки Абӯалӣ ибни Сино чӣ тавр илм омӯхтааст.

АБӮАЛӢ ИБНИ СИНО

Фарзанди фарзонаи халқи тоҷик Абӯалӣ ибни Сино соли 980 дар деҳаи Афшана, ки яке аз деҳаҳои бузурги атрофи Бухоро буд, зода шудааст. Соли 986 оилаи Ибни Сино ба Бухоро кӯчид ва дар ин ҷо ӯ ба таҳсили илм оғоз кард. Худи ӯ менависад: “Баъд ба Бухоро кӯчида омадем ва маро назди муаллими Қуръон ва муаллими адаб гузоштанд. Чун ба даҳсолагӣ расидам, Қуръон ва бисёре аз адабро аз бар кардам”.

Вай дар назди устодони машҳури замонаш таҳсили илм карда, ба пояҳои баланди он расидааст. Илми риёзиро назди марди сабзафурӯш омӯхтааст. Абӯалии Сино дар омӯзиши дониш аз шогирдоне буд, ки устодонашро дар ҳайрат гузоштааст. Ӯ барои донишманди тавоно шудан бештар мустақилона илм омӯхтааст.

Луғат:

риёзӣ – математика

фарзона – оқил, донишманд, ҳаким

Дарси 25-26. АЙЁМ МУБОРАК.

Мақсади дарс:

Шунидан, гуфтан, хондан ва навиштаҷоту матн дар бораи айём муборак.

Ҷаҳонро хуррамӣ аз деҳқон аст,

Аз ӯ гаҳ зар, гоҳе бўстон аст.

Носири Хусрав

НАМУНАИ ТАҲЛИЛИ ОВОЗӢ ВА ТАКРОРӢ БОБИ ОВОЗШИНОСӢ

Машқи 98. Матнро хонед ва гӯед, ки мардум дар бораи чӣ суҳанҳои пурҳикмат доранд.

ДЕҲҚОН

Азбаски мардуми тоҷик аз қадимулайём ба зироаткорӣ, боғдорӣ, ҳунармандӣ шуғл доштанд, дар расму оин ва мероси фарҳанги мардумӣ дар бораи кишту кор, ҳосияти ғалладона, меваю сабзавот, тарзи тайёр кардани ғизоҳо, нӯшобаҳо ва шарбатҳои гуногун ривоятҳо ва гуфторҳои зиёде мавҷуданд.

Мардуми деҳқон заминро ганҷи бебаҳо ва асоси қувваи худ ҳисоб мекунанд.

Мардум дар афсонаҳо, зарбулмасалу мақолҳо дар бораи гандум, нон, меваҷот суҳанҳои пурҳикмат доранд. Чунончи, дар як мақоли халқӣ омадааст:

“Ҳар чӣ ба хок диҳӣ, аз хок бозёбӣ” ё ки дар бораи кишти дуруст ва оқилона кардан дар ҳикмати халқӣ гуфта шудааст:

“Ҳар кас ҳар чӣ корад, онро медаравад”.

Дар байни мардуми тоҷик имрӯз низ чунин суҳанон ривож доранд:

“Дастӣ деҳқон дастурхони пурбаракат дорад”

“Дарахти боғбон – барои ояндагон”

“Ҳар ки кишт кунад, баракат меёбад”.

“Дастархон аз деҳқон обод аст”

1. Мардум аз қадимулайём ба чӣ шуғл доштанд?
2. Барои чӣ мардуми деҳқон заминро ганчи бебаҳо меҳисобанд?
3. “Дасти деҳқон дастархони пурбаракат дорад”-ро шарҳ диҳед.

Машқи 99. Намунаи таҳлили овозиро хонед ва нависед.

Тозагӣ гарави саломатист

Ин ҷумла аз се калима иборат аст: *тозагӣ, гарав, саломатӣ*. Калимаи тозагӣ аз 3 ҳиҷо: то-за-гӣ, 3 ҳамсадо (т, з, г) ва се садонок (о, а, ӣ) иборат аст. Ҳамаи ҳиҷоҳо кушода (то-за-гӣ) мебошанд. Қолаби заданокии ин калима чунин аст: яъне ҳиҷои якум дуюм беада ва ҳиҷои сеюм заданок.

т – ҳамсадои бечаранг, ҷуфти ҷарангдораш -д, пешизабонӣ.

о – садонок, лабӣ.

з – ҳамсадои ҷарангдор, ҷуфти бечарангаш -с, пешизабонӣ.

а – садонок, ғайрилабӣ.

г – ҳамсадои ҷарангдор, ҷуфти бечарангаш -к, пасизабонӣ.

и – садонок, ғайрилабӣ.

Калимаи *гарав* аз ҳиҷоҳои га-рав иборат аст. Ҳиҷои якум кушода, ҳиҷои дуюм баста. Ҳиҷои якум беада, ҳиҷои дуюм заданок. Қолаби заданокиаш:

г – ҳамсадои ҷарангдор, ҷуфти бечарангаш -к, пасизабонӣ.

а – садонок, ғайрилабӣ.

р – ҳамсадои ҷарангдор, пешизабонӣ.

а – садонок ғайрилабӣ.

в – ҳамсадои ҷарангдор, ҷуфти бечарангаш -ф., лабӣ. Калимаи саломатист аз 4 ҳиҷо (са-ло-ма-тист), аз 6 ҳамсадо (с, л, м, т, с, т) ва 4 садонок (а, о, а, и) иборат аст. Се ҳиҷои аввал кушода (са-ло-ма) ва ҳиҷои охир баста (тист) аст. Дар калимаи охирин бандаки хабарии -аст ихтисор шудааст. Муқоиса кунед: ки аст-кист, чӣ аст-чист; аз мост, ки бар мост (аз мо аст, бар мо аст.)

Машқи 100. Шеърро хонед ва ба талаффузи калимаҳои ишорашуда диққат диҳед.

БАРГҲОИ ТИЛЛОӢ

Баргҳои сабз **тиллоӣ** шуданд,
Сурхрӯ гӯё ки аз **бойӣ** шуданд,
Лек аз сайри шамоли тирамоҳ
Зери по афтода **ҳарҷойӣ** шуданд.

Дар фироқи боғ **савдой** шуданд.
 Меваҳоро чида чун дурдонаҳо
 Мардумон бурданд **сӯйи** хонаҳо.
 Баргҳо монданд чун болу паре
 Баъди кӯчи булбулон аз лонаҳо,
 Дур аз сарманзили чононаҳо.
 Боз фардо чун расад фасли баҳор,
 Баргҳои тоза андар шохсор
 Боз ҳам гаҳвораҷунбонӣ кунанд
 Дар сари гулҳо қатор андар қатор,
 То шавад ҳар як ниҳоле сербор:
 Боғҳо чун Ҳотами **Тойӣ** шаванд,
 Меваҳои сабз тиллоӣ шаванд
 Дида инро баргҳо боз аз ғурур
 Худписанду маст аз **бойӣ** шаванд.
 Боз ҳам рӯзарду **ҳарҷойӣ** шаванд.

Аминҷон Шукӯҳӣ

1. Исмҳои катакчаҳо бо ҳарфи Б сар мешаванд. Онҳоро аз шеъри “Баргҳои тиллоӣ” ёфта, ба дафтар нависед.

Машқи 101. Матнро хонед ва гӯед, ки чаро най нола мекунад?

ҲИКОЯТИ НАЙ

Дар канори нонамоёни дарае найи **қавӣ** ва баланде рӯйид. Най ба хушӣ ва оромӣ зиндагӣ мекард ва дар миёни дӯстонаш бо вазидани насими нарма мероқсид.

Рӯзе найро аз беҳаш бо корде буриданд. Ҳангоме ки аз байни дӯстонаш ҷудо мешуд, дарди сахте найро фаро гирифт.

Пас аз муддате най худро дар коргоҳи санъатгаре ёфт. Марди санъатгар бо ҳилае дохили найро то пурра ҳолӣ шудан тоза кард. Он гоҳ ба сӯроҳ кардани як тарафи най пардохт. Ҳар бор ки най сӯроҳ мешуд, аз зарби теги усто нола мекард.

Мард ба рӯйи най муддати зиёде кор кард, пора-порае аз он мебурид ва онро шаклу сайқал меод.

Ниҳоят, марди санъатгар корашро тамом кард. Найи дурушти канори дарё ба як найи борик ва дурахшанда табдил ёфт.

Машқи 102. Такрори боби овозшиносӣ ба саволҳо ҷавоб диҳед.

1. Овозшиносӣ чиро меомӯзад?
2. Ҷазвҳои нутқро номбар кунед,
3. Овозҳои нутқро ба кадом гурӯҳҳо ҷудо мекунанд?
4. Садонокҳо чӣ хел ҳосил мешаванд?
5. Барои ифодаи кадом садонокҳо ду ҳарф истифода мешавад?
6. Мавридҳои истеъмоли ҳарфҳои *и-ӯ*, *е-э*-ро бо мисолҳо фаҳмонда диҳед.
7. Ҳамсадоҳои чарангнок ва беҷаранг аз ҳамдигар чӣ фарқ доранд?
8. Кадом коидаҳои имлои *ӯ*-ро медонед?
9. Ҳарфҳои ётбарсар кадом овозҳоро ифода мекунанд?
10. Ҳарфҳои *и*, *е* дар кадом маврид мисли ётбарсарҳо (*йи*, *йе*) талаффуз мешаванд?
11. Тапдид чист?
12. Ҳичо чист? Чаро шумораи ҳичоҳои калима ба миқдори садонокҳо баробар аст?
13. Хелҳои ҳичоро гӯед.
14. Мавридҳои истифодаи аломати *ъ*-ро бо мисолҳо шарҳ диҳед.
15. Ҳангоми ба сатри дигар гузаронидани ҳиссаи калима чиро ба эътибор мегиранд?
16. Зада чист? Талаффузи ҳичои заданок аз ҳичои безада чӣ фарқ дорад? Мисолҳое оред, ки дар онҳо ҳичои аввал, мобайн ва охири калима заданок бошад.
17. Кадом ҳодисаҳои овозиро медонед?

Машқи 103. Нависед, имлои *и* ва *ӯ* -ро шарҳ диҳед.

1. Дар хона ба чӣ корҳо машғул мешавед? 2. Чӣ дар мактаб ва чӣ дар хона Самандар боинтизом аст. 3. Чӣ тавре ки гуфтем, ҳамон тавр амал кунед. 4. Аҳвол чӣ хел? Қору зиндагӣ чӣ тавр?

Машқи 104. Шеърҳоро қироат карда, мазмуни онҳоро шарҳ диҳед. Ба талаффузи овозҳои *п*, *ӯ* диққат диҳед.

Хари Исо одамӣ нахоҳад шуд,
Гарчи дар пойи минбаре бошад.
В-одамеро, ки тарбият накунанд,
То ба садсолагӣ харе бошад.

Ҳар он тифл, к-ӯ чабри омӯзгор
Набинад, ҷафо бинад аз рӯзгор.

Сазди Шерозӣ

Мағӯ аз сӯхбати доно зиён аст,
Агар донӣ, зи умрат ҳосил он аст.

Носири Хусрав

1. Дар ифодаи калимаҳо дар ин порчаҳои шеърӣ кадом ҳодисаи овозиро мушоҳида кардед?
2. Оҳанги ифодаи байти охирро шарҳ диҳед.
3. Ба фикри шумо барои хушхлоқ тарбия ёфтани кӯдак чӣ кор кардан лозим аст?

Дарси 27. ПАНДУ ҲИКМАТ.

Мақсади дарс:

Шунидан, гуфтан, хондан ва навиштаҷот доир ба панду ҳикмат ва аҳамияти онҳо дар ҳаёти рӯзмарраи инсон.

Чашми охирбин тавонад дид рост.
Чашми охурбин гурур асту хатост.
Ҷалолиддини Балхӣ

Машқи 105. Шеърро хонед ва бо ёрии муаллим маънидод кунед.

Чу хоҳӣ, ки шакар хӯрӣ бекабаст,
Нигаҳ дор чашму забону ду даст.
Чу ин ҳар се бошад ба фармони ту,
Бувад раста аз ҳар бадӣ ҷони ту.

Чу хоҳӣ, ки нек оядат рӯзгор,
Хирадро бар ин ҳар се душман шумор.
Басо шермардо, ки дар рӯйи хок
Зи дасту зи чашму забон шуд ҳалок.
(аз “Пандномаи Анӯшервони одил”)

Машқи 106. Нависед, ин пандҳоро аз ёд кунед.

Адаб беҳтарин ганҷ аст.
Аз модарозор ҳама безор,

Аз нодонӣ дармонӣ.
Андеша беҳ аз пушаймонӣ.
Акл тоҷи сари инсон аст.

Машқи 107. Нависед, ба хотир оред, ки боз кадом зарбулмасалҳои оиди илмро медонед.

Донишу илм нури дидаи мост,
Ҳар киро илм нест, ӯ кур аст.
Ҳар ки бе илм – нотавону заиф,
Ҳар ки бо илм – қодиру зӯр аст.

Машқи 108. Шеърро хомӯшона хонда барои хониши ифоданок тайёри бинед. Меъёрҳои хониши ифоданокро ба ёд оред.

НОМ

Як ҷавон меҳост шӯҳрат ёбад андар байни халқ,
Номи худро зинда гардонад ба олам **ҷовидон**.
Фикр карду оқибат як чорае пайдо намуд,
Канд номашро ба рӯи сангу з-он шуд **шодмон**.
Гуфтামаш: “Он сангро селоб агар аз ҷо барад,
Созад онро дар ягон ҷое зи чашми кас ниҳон,
Ё қафад он санг аз гармову аз сармои **сахт**,
Номи ту гум мешавад, бешубҳа, бо санг аз миён.
Гар ту хоҳӣ зинда бошӣ солҳои **бешумор**,
Умр бинӣ ҷовидонӣ то ҷаҳон дорад бақо,
Аз таҳи дил хидмати халқу диёри хеш кун,
Сабт кун номат ба қалби мардумони **бовафо**”.

Лоик Шералӣ

Луғат:

ниҳон – пӯшида
бақо – ҷовидон, устувор
қалб – дил
рой – андеша

1. Барои чӣ ҷавон номи худро дар санг навишт?
2. Аз ин амали худ хурсанд шуд ё ғамгин?
3. Шоир ба ӯ чӣ гуфт?
4. Мазмуни шеърро нақл кунед.

Фасли 4. ОЛАМИ ҲАЙВОНОТ ВА ДУНӢИ НАБОТОТ.

Дарси 28-30. ТАБИАТРО МУҲОФИЗА МЕНАМОЕМ.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, хониши матнҳо дар бораи олами ҳайвонот ва дунӢи наботот.

Шӯҳрати бисёр дорад тирамоҳ,
Номи лангардор дорад тирамоҳ.
Мирзо Турсунзода

НАҲВ (СИНТАКСИС) ВА АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ. ИБОРА. ҶУМЛА.

Машқи 109. Матнро хонед ва шарҳ диҳед.

ТАРАҲҲУМ БА ПАРАНДАҲО, ҲАЙВОНОТ ҲАЙВОНҲО МӮҲТОЧИ ҒАМҲОРИЯНД

Маънои ҳайвон зинда, ҷондор, ҷондори бебабон аст.

Туру худоӣ зи баҳри бақо падида овард,
Туру зи хоку ҳавову наботу ҳайвонро.

Носри Хусрав

Боз ҳайвонро гайринотиқ чорпо низ меноманд. Ғайринотиқ, яъне маънояш нутқ надорад ва сухан гуфтан натавонад. Бо ии мақсад ҳайвонҳои бегуноҳу бебабонро зулм кардану озор додан, лату кӯб кардан ҳаргиз аз рӯи одоби одаму одамгарӣ нест.

“Марде хӯрчин дар даст ба маҳзари пайғамбари акрам омад ва гуфт: Эй расули худо, аз беша гузар мекардам, ки садои чӯчаҳои парандагонеро шунидам. Онҳоро бардошта ба даруни хӯрчин ниҳодам ва модарашон болу парзанон болои сари май ба парвоз даромад. Хӯрчин бикушодам ва чӯчаҳоро бар ӯ намудам ва модар бар онҳо афтод ва ман дигарбора хӯрчинро бибастам ва ин ҷо овардам”.

Расули акрам фармуд: – “Онҳоро бар замин гузоред. Он мард чунин кард ва модари чӯчаҳо бадонҳо пайваст ва ҳазрати Мухаммад (с) фармуд: Оё аз муҳаббат ва ишқи модар ба чӯчаҳо ҳайронӣ? Касам ба он, ки маро ба рисолат баргузида, Худованд беш аз модари ин чӯчаҳо ба махлуқоти худ муҳаббат дорад. Онҳоро ба ҷои аввал бозгардон ва модарро бо онҳо гузор”.
Аз “Наҳҷ-ул-хидоя”

Машқи 110. Матнро бо диққат хонед ва мазмунашро азхуд кунед.

ТАБИАТ НАМЕБАХШАД!

Селаи турнаҳо соли дигар аз омадани баҳор мужда намерасонданд. Булбулон ҷаҳ-ҷаҳ намезаданд, парастуҳо дар шифти хонаҳо лона намесохтанд, кабӯтарон дар фазо парвоз намекарданд. Одамон ҳам аз омадани баҳор шодӣ намекарданд. Чанд рӯз пас аз омадани баҳор дар шаҳр овоза паҳн шуд. Баъд ин овоза ба ҳақиқат мубаддал гашт. Аз ин овоза шоҳи кишвар ба ваҳм афтода, фармон медиҳад, ки шаҳрро аз ин офат муҳофизат намоянд. Бо фармони ӯ дар атрофи шаҳр одамон хандақҳо мекананд, ҳезуми хушк гирд меоваранд, девор мебардоранд.

Муллоҳо дуо меҳонданд, занон тоҷи хурӯсонро хун мекарданд, сарватмандон ва ҳатто мӯйсафедон садақаҳо меоданд, то ки он офат ба шаҳр наояд.

Аммо он офат омад. Омаду мардум фаҳмиданд, ки сухани “чун мӯру малах” ҷӣ маъно доштааст. Села-села малахҳо аз ҳар гӯшаву канори кишвар сар бардошта, киштзорон, барги дарахтон, алафзорҳо, хулоса, ҳар гиёҳе, ки аз замин мерӯйид, хӯрда, несту нобуд мекарданд. Дар кишвар воҳима паҳн шуд.

Боре подшоҳи кишвар атрофиёро ба назди худ хонда, гуфт ки агар мо паррандагони ғаллазорро нест кунем, халқ аз бенавой мераҳад, анборҳои шоҳӣ пур карда мешавад, тичорати хориҷӣ метафсад, хулоса, кишвар дорову муқтадир мегардад. Бо фармони шоҳ мардум даст ба вайронкорӣ мезананд. Онҳо корро аз хароб кардани лонаи паррандаҳо оғоз мекунанд. Села-селаи паррандаҳоро нобуд сохта, ба халтаҳо меандозанд, ба ивази ҳар халта аз шоҳ як танга тилло мегиранд. Дар зарфи шаш моҳ дар кишвар дигар парранда намонд. Табиат ин бераҳмии одамонро набахшид.

Подшоҳи кишвар ба давлатҳои ҳамсоя номаҳо менавишт, тӯҳфаҳо пешкаш менамуд, хоҳиш мекард, ки ба кишвари ӯ парранда биёранд. Подшоҳе, ки чанд моҳ қабл ба ивази як халта гунҷишк як танга меод, тайёр буд, барои танҳо як гунҷишкӣ зинда як тангаи тилло диҳад.

Ба кишвар бо роҳи баҳру хушкӣ қафас-қафас паррандаҳо меоварданд. Киштиҳову корвонҳо ба ҷойи моли воридот гунҷишк мекашонданд. Аммо гунҷишкон барои несту нобуд кардани ин миқдор ҳашарот қудрат надоштанд. Аммо табиат гӯё намехост, ки одамон маҳв шаванд. Ҷолаву борон борид. Се шабу се рӯз борид. Ҳаво аз бӯй, замин аз ин махлуқоти нопоктоза шуд. Одамон зинда монданд.

(Мазмун аз асари Баҳманёр “Соли мӯру малах”)

1. Чаро подшоҳ паррандагони ғаллаҳорро нест кардан мехост?
2. Оё аз нест кардани паррандагон подшоҳ фоида дид? Исбот кунед.
3. Агар шумо вазири подшоҳ мебудед, барои бартараф кардани чунин вазъият ба подшоҳ чӣ маслиҳат медодед?
4. Дар маҳаллаи худ кадом навъи ҳашароти зараррасонро мушоҳида кардаед? Бо чунин зараррасонҳо шумо чӣ тарз мубориза мебаред? Дар бораи аҳамияти паррандагон ҳикоя кунед.

Наҳв (синтаксис) қоидаҳои ибора ва ҷумласозиро меомӯзад.

Нукта, вергул, савол, хитоб, нохунак, нуктавергул, (тире, қавс аломатҳои китобат мебошанд.)

Машқи 111. Исмҳои зеринро бо нишон додани ягон аломаташон нависед.

Намуна: рафиқи меҳрубон, девори хиштин.

Ангур, об, осмон, офтоб, мард, шаҳр, кӯҳ, қалам, сароянда.

1. Гӯед, ки байни ифодаҳои рафиқ ва *рафиқи меҳрубон* чӣ фарқ ҳаст.
2. Боз киро меҳрубон гуфтан мумкин аст?

Машқи 112. Матнро хонда фикри худро нависед.

ОҶУБАРРА

Сайёд ба шикор рафт. Сари кӯхи баланд баромад. Садо оҳубарраеро шунид. Вай назар андохта дид, ки як оҳубарраи сафедаки хушрӯяки хушёракак “бааа” гӯён ин тараф меравад “бааа” гӯён он тараф меравад. Сайёд камон рост кард ҷониби оҳубарраи сафедак, вале напарронд. “Гӯштат кирои хӯрдан намекунад. Тир ҳайф мешавад. Ва агар очааш хоб бошад, аз садои тир хеста мегурезад”. – аз дил гузаронд. Сайёд буни хорбуттае паноҳ гирифт. Дер нишаст. Як вақт аз беҳи харсанг оҳуи калоне хест хамёза кашид. Ба атроф нигарист. Бачаашро чӯё шуд. Фарёд кард “Мааа”.

Баробарибачаашро чег задан садои тир баромад. Оҳу як бор боло часту ба замин афтид. Охубарра тозон рафта модарашро бўй кашид ва фарёд баровард. Сайёдро дида гурехт.

Сайёд сари оҳуро бурид. Шикамашро чок карда, рӯдаву шикамбаашро бароварда партофт, ва оҳуро ба дӯшаш бардошт, то хона барад. Нишебӣ роҳ мерафт. Яке рӯи санги ковок пой гузошт санг канда шуд. Пояш фуру рафт. Бо вазни оҳу лағжида поён рафт ва қарор нагирифта якбора ба зер афтод. Тағ варта буд. Пояш шикаст. Аз қаър садояш баромад:

- Вой, очаҷон, мурдам!

Охубарра сари бора омад ва гуфт:

- Ҳа-а, ҷони ту ҳам дард мекардааст. Очаамро куштӣ, маро ятим кардӣ. Ба чунин рӯз гирифтор шудӣ, Чохкан – зери чоҳ.

Луғат:

Назар андохт – яъне нигоҳ кард.

Варта – чуқурии бетағ, чарй.

1. Сайёд дар кӯҳ чиро мушохида кард?
2. Шикорчӣ бо чӣ ҳила охубарраро аз модараш маҳрум кард?
3. Ба сайёд чӣ ходиса рӯй дод ва ӯ чӣ гуфт?
4. Охубарра ба шикорчӣ чӣ ҷавоб гардонд?

Машқи 113. Матро хонед, ба ифодаҳои ишорашуда диққат диҳед.

Бачагӣ вақти беғамӣ, айёми ширин ва болаззат, давраи аҷоибӣ зиндагии инсон аст. Ин навбаҳори умри кас чунон пурнашъа, чунон гуворо ва чунон фараҳбор аст, ки одам ҳатто онро ёд карда истода шоду беғам мегардад. Ҳоло ки синну соли ман ба як ҷо рафта мондааст, баъзан агар аз чизе ҳафа шуда, бори гарони ғамро аз худ дур карда натавонам, айёми ҷавониро ба ёд меорам. Ҳамин ки аз пардаи ҳаёлам нақши дилкаши он айём гузашт, сабук ва беғам мешавам.

Ҷалол Иқромӣ

Луғат:

нашъа – сархушӣ

гуворо – форағ

1. Аз рӯйи ифода *вақт аз вақти беғамӣ* чӣ фарқ дорад?
2. Ибораи *пардаи хаёл-ро* шарҳ диҳед.

Ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъноӣ ба ҳам дар алокаи тобеъ омада, ки як мафхуми мураккабро ифода мекунанд, **ибора** номида мешавад: китоби хуб; бинои мактаб; бинои мактаби мо.

Машқи 114. Шеърро ифоданок хонед ва мазмунашро нақл кунед.

ШОНИ МУАЛЛИМ

Баланд аст аз фалак шони муаллим,
 Бувад ҷонбахши мо ҷони муаллим.
 Набошад неъмате дар ҳар ду олам
 Ҳалол аз пораи нони муаллим.
 Бидон инро, ки вичдони ҳама халк
 Бувад аз рӯйи вичдони муаллим.
 Агар фардои меҳанро бичӯй,
 Биёб аз файзи эҳсони муаллим.
 Агар армони меҳанро бихоҳӣ,
 Бидон аввал ту армони муаллим.
 Каму беши замонро рост кардан
 Тавон танҳо ба мизони муаллим.
 Куҷо ояндаи рӯшан тавон дид,
 Набошад нури чашмони муаллим.
 Ягон ҳосил ба хоки мазраи таб
 Магар рӯйида бе дони муаллим?
 Бидон парвозгоҳи миллати мо
 Бувад дар рӯйи дастони муаллим.

Қамол Насрулло

Луғат:

эҳсон – некӣ кардан
мизон – тарозу
армон – орзу
мазраъ – киштгоҳ

1. Ибораҳоро аз шеър ёфта, калимаи асосӣ ва тобеъро муайян кунед.
2. Ибораи *миллати мо-ро* маънидод кунед.
3. Дар бораи кадри устод дар хона иншо нависед.
4. Шеърро аз ёд кунед.

Ибора аз ду ва зиёда калимаҳои мустақилмаъно иборат аст: тобеъкунанда (асосӣ) ва тобеъшаванда: гули сурх. Чӣ? - гул (исм); чӣ хел гул? - сурх (сифат). Гул калимаи асосӣ ва сурх тобеъ аст. Калимаҳои ибора ба ҳамдигар ба воситаи бандҳои изофӣ (кӯҳи баланд), пе-шоянду пасояндҳо (ба мактаб рафтан, хонаро рӯфтан) ва ба воситаи тартиби калима (ин хона, зеботарин шахр) алоқаманд мешаванд:

муаллими адабиёт ин китоб

устои хуб баландтарин кӯҳ

чевари моҳир китоб хондан

Ибораро аз калима фарқ бояд кард. Калима як мафҳумро ба таври умумӣ ифода мекунад, аммо дар ибора аз он зиёда калимаҳо бо алоқии тобеъомада, мафҳуми нисбатан мукаммалро мефаҳмонанд.

Чупопчи: кӯҳ – баландтарин қуллаи кӯҳ.

Машқи 115. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед.

ЯК РҶЗИ ТИРАМОҲ

Фасли тирамоҳ буд. Ману хоҳаракам – Наргис бо маслиҳати якдигар пас аз дарсҳо хостем барои нокхӯрӣ ба ҳавлии бобоямон равем.

Кӯҳу теппа, дашту саҳро; ранги дигар гирифта буданд. Ранги зарди ҳар гуна рустаниҳо ва баргҳои дарахтон ба назар мерасиданд. Офтоби тира аз паси абрҳои сиёҳу хокистарранг гоҳ худро намоён мекард, гоҳе пинҳон мешуд. Бод беист мевазид. Баргҳои дарахтон аз таъсири бод аз шохчаю навдаҳо канда шуда, алвонҷзанон ба замин мерехтанд. Хунукӣ аллакай нишонаҳои худро намудор карда буд: одамон кайҳо либосҳои гарм ба тан карда буданд. Мардумони деҳаҳои Обгузар, Офтобрӯя, Чорбоғ, Навгилем ҳосили меваҳои дарахтонро ҷамъ мекарданд. Мо кори онҳоро бо завқ тамошо мекардем ва саргарми тамошои ин манзараи зебои табиат шуда роҳро гум кардем.

Мо ҳар ду сӯҳбаткунон роҳ мепаёмудем. Рӯз бегоҳ мешуд. Ҳеч не ки деҳаи бобоям намоён шавад. Ба роҳи калон расидем. Гоҳ-гоҳ мошинҳо аз пешамон гузашта мерафтанд. Пул ки надоштем, мошинҳоро бознамедоштем.

Шаб шуд. Тарсу ваҳм дар диламон пайдо шудан гирифт. Мошинҳо дигар рафтуо намекарданд.

1. Чаро Наргису бародараш раҳгум заданд?
2. Воқеа аз номи кӣ накл мешавад?
3. Мардум ба кадом кор машғул буданд?

Машқи 116. Аз калимаҳо ибора созед.

Гул, себ, нон, офтоб, мактаб, китоб, сурх, мо, шавқовар, ширин, заррин, бомаза.

Агар дар ибора калимаи асосӣ феъл бошад, калимаи тобеъ ба он ба воситаи пешоянду пасояндҳо ё тартиби калима алоқаманд мешавад: ба мактаб рафтан, иншо навиштан, калонсолонро ҳурмат кардан...

Машқи 117. Матнро хонед, воситаҳои алокаи онҳоро муайян намоед.

Бале, то ин ки истгоҳи азамат бунёд шавад, на танҳо нақбҳо кофта, ба бунёдгоҳи он расидан, дарёро бастан ва дарёти баланд сохтан лозим аст, балки барои ҳамаи ин корҳоро ба анҷом расонидан дар майдони фарохтаре устохонаҳо, базаи масолеҳи сохтмон сохтан лозим **аст**.

Муҳиддин Хоҷаев

Луғат:

нақб – роҳи зеризаминӣ

дарёғот – банди об

база – пойгоҳ, бунёд, манбаъ, замина

1. Дар матн сухан дар бораи чӣ меравад?
1. Ибораҳоро ёбед, калимаҳои асосӣ ва тобеи онро муайян кунед.
2. Воситаҳои алоқаманд шудани калимаҳоро дар ибораҳо нишон диҳед.
2. Нерӯгоҳҳои барқии обӣ чӣ аҳамият доранд?

Машқи 118. Аз ифодаҳои зерин ибораҳоро ҷудо карда нависед.

Модар! Инсони комил, барои хондан, омӯзгорӣ, мактабхонӣ, мактаб хондан, мактаби нав, аз мактаб, оби тоза, ин китоб, баландтарин кӯҳ, панҷ нафар духтар, нилуфари обӣ, панча.

Машқи 119. Се нафар яктоғӣ нақшхоро (нависанда, пирамард, духтарак) интиҳоб намуда, матнро хонед.

...Духтарча тозон омада, салом дод ва даст ба китфи пирамард ниҳода, ба ҷойи ҷавоб пурсид:

– Бобоҷон, чаро имрӯз ба кор нарафтед? Баногоҳ касал-ку нашудаед? Охир сменаи шумо рӯзона буд-ку.

– Не ҷони бобо. Ман сиҳат ва саломат. Ба нафака баромадаам.

Нигоҳи духтарча гувоҳи ошuftагию парешонии ӯ шуд.

– Акнун дигар ба кор намеравед? – Не.

– Ҳамеша дар ҳавлӣ мешавед?

– Чаро ҳамеша дар ҳавлӣ? Укоҳоятро бардошта кӯча меравам. Бо ҳамсолон ба сайру саёҳат мебароям. Даври пирӣ меронам.

– Дар комбинат ба ҷойи Шумо кӣ кор мекунад?

– Пирон мераванду ҷавонон меоянд.

– Магар Шумо пиред? – табассуми зебое кард духтарча ва ҳусни зиёди ду рухсорааш баръалотар намоён шуд.

– Ҳа, ҷони бобо, аз саволи духтарча ба завқ омад пирамард.

– Ба шасту як даромадам, агар аз даҳсолагӣ гирем, панҷоҳ сол боз меҳнат мекунам.

Раҳим Ҷалил

Луғат:

смена – баст, як кисми вақти кор

1. Ҷумлаҳои аз забони нависанда ифода ёфтaro азҷиҳати оҳанг ва мақсади ифодаи фикр шарҳ диҳед.

2. Байни ибораи *ҷони бобо* ва ифодаи *Не, ҷони бобо* чӣ фарқро мебинед?

Ду ва зиёда калимаҳои ба ҳам алоқаманд ё калимаҳои ҷудогона, ки як фикри тамомшударо мефаҳмонанд, ҷумла номида мешавад!

Қазоқистон давлати соҳибистиқлол аст. Ид. Ҷумҳури рӯзи истиқлолро ҷашн мегирад.

Ҷумлаҳо аз рӯйи сохт ду хел мешаванд: ҷумлаи сода ва мураккаб. Ҷумлаи сода: Дар кушода шуд. Мо даромадем.

Ҷумлаи мураккаб аз алоқамандии ду ва ё зиёда ҷумлаҳои сода ташкил меёбад: Дар кушода шуд ва мо даромадем. (С.Айнӣ)

Машқи 120. Матро хонед.

ДЕҲҚОН ВА ХИРС

Як деҳқон ва як хирс гандум коштанд. Тирамоҳ ҳосилро тақсим карданд. Дар вақти тақсим деҳқон барои ҳудаш қисми болояшро гирифта, ба хирс решаашро дод. Зимистони дароз деҳқон нону самбӯса хӯрд, лекин хирс бо гуруснагӣ рӯз гузаронд. Баҳор омад. Онҳо шалғам коштанд. Тирамоҳ омад. Шалғамҳо калон шуданд. Хирс акнун дар вақти тақсимот хост, ки қисми болоии ҳосилро гирад. Деҳқон розӣ шуд. Дар вақти тақсим деҳқон решаҳо, яъне шалғамҳои ширинро гирифт, аммо ба хирс қисми боло, яъне алафҳоро дод.

Дарси 31-32. МЎЪЌИЗАҲОИ ТАБИАТ.

Мақсади дарс:

Хонондан ва гӯш намудани матн, шиносӣ бо мўъҷизаҳои табиат.

*Наёбад ҳеч кас умри дубора,
Ба илме рав, к-аз онат нест чора.
Абдурахмони Ҷомӣ*

ҶУМЛАИ СОДА ВА НАМУДҲОИ ОН.

Машқи 121. Матро хонед ва мазмунашро шарҳ диҳед.

ХОҶА АҲМАД ЯССАВӢ

Аҳмади Яссавӣ намояндаи бузурги адабиёти туркзабон аст. Доир ба шахсияти Яссавӣ афсонаву ривоятҳо дар Осиёи Миёна ва Қазокистон, Тотористон хеле машҳур аст. Ёро ҳамчун шайхе, ки ба дараҷаи “авлиё” расидааст, тасвир мекунад.

Аҳмад дар шаҳри Яссӣ (Туркистон) дар оилаи шайх Иброҳим Яссӣ чашм ба дунё кушодааст. Дар Бухоро таҳсил намуда, аз мутасаввуфи Юсуфи Ҳамадонӣ таълим гирифтааст. Ҳамчун шайхи бомаърифат шўҳрати ӯ дар ватанаш беш аз пеш меафзояд, байни мардум овозаҳо паҳн мегардад, ки “Дар Мадина Муҳаммад (с) бошад, дар Туркистон Хоча Аҳмад”.

Шоир соли 1166 вафот кардааст. Оромгоҳи шоирро ба зиёратгоҳ табдил додаанд. Солҳои 1395–1397 Амир Темур болои қабри Яссавӣ Мақбараи мўхташаме бино мекунад, ки ҳоло бо номи Хоча Аҳмади Яссавӣ машҳур аст.

1. Муайян кунед, ки дар матн чанд ҷумла ҳаст.
2. Хелҳои ҷумларо аз ҷиҳати оҳанг муайян кунед.
3. Аз рӯи мазмуни матн шумо ба Аҳмади Яссавӣ чӣ баҳо медиҳед?

Ҷумлаҳои сода аз ҷиҳати ифодаи мақсад ва оҳанг хабарӣ, саволӣ, амрӣ ва хитобӣ мешаванд. Оҳанги ин ҷумлаҳо дар хат ба воситаи аломатҳои нуқта (.), савол (?) ва хитоб (!) ишора меёбад. Мисол: 1. Шайх Саъдӣ ғазалу таронаи зиёде навиштааст. (хабарӣ) 2. Ту дар бораи ориёиҳо чӣ маълумот дорӣ? (саволӣ) 3. Ба модарат ёрӣ деҳ. (амрӣ) 4. Шумо дар ҳақиқат созандагони ояндаи Қазокистон ҳастед! (хитобӣ);

Машқи 122. Хонед ва гӯед, ки аҳромҳо дар кадом мавзеъ қомат афрохтаанд.

МУЪЧИЗАИ НАХУСТИНИ ОЛАМ

Мисри қадим кишвари **афсонавие**, ки бо санъати бостониву нотакрораш мардуми оламо дар ҳайрат гузоштааст. Ин сарзамини пурасрор қариб 5 ҳазор сол пеш шоҳкориҳои санъати нафиса ва лӯъҷизаҳои осори меъморию ба дунё овардааст. То ҳол инсоният бо дасти инсон бунёд шудани онҳоро бовар намекунад.

Пойдевори муъҷизаҳои ин сарзаминро дар соҳили дарёи муқаддаси ил ниҳодаанд. Сарпанҷаи муқтадири инсон дар ин биёбони беҳосил муъҷизаҳои беамсоли санъатро офаридааст. **Ҳайкалу муҷассамаҳои муҳташами сангин, катибаву деворнигораҳои пурасрори ҳайратангез ба ин гувоҳанд.**

Дар миёни тамоми ёдгориҳои давраи бостон Аҳромҳои Мисри қадим ягонаву беназиру нотақроранд. Дар ҳудуди Мисри қадим беш аз ҳаштод аҳроми хурду бузург ба ёдгор мондааст. Танҳо се аҳром Хеопсу Хафрен ва Микирин мӯъҷизаи нахустини олам эътироф шуданд. Ин аҳромҳо дар мавзеи Газа, на чандон дур аз шаҳри Қоҳира – пойтахти Миср қомат афрохтаанд. Аҳромҳоро бо фармони подшоҳони Мисри қадим – фиръавнҳо бунёд кардаанд. **Ҳунармандони рӯзгори адим аз тахтасангҳои сарду бечон мӯъҷизае офаридаанд, ки чун табиат абадзиндаву ҷовидонист. Барояшон партави офтоби сӯзон ва боду бўронҳои даҳшатовар асаре надоранд.**

Аҳроми Хеопс аз тахтасангҳои сафедранге бино шудааст, ки вазни ҳар кадомаш аз се то сӣ тонна аст. Тахтасангҳо бо низому таносуби хоса чунон моҳирона болои ҳам чида шудаанд, ки ҳатто дар байнашон сӯзан ҷой намегирад. Муҳандисон шумурдаанд, ки барои бунёди аҳроми Хеопс дар маҷмӯъ 2 миллиону 600 ҳазор тахтасангҳои хурду бузург сарф шудааст. Барои аз як ҷой ба ҷойи дигар бурдани ин тахтасангҳо камаш 20 ҳазор қатори боркаш лозим аст, ки ҳар кадомаш дорои сӣ вагон бошад. Солҳо мегузаранд, асрҳо болои аср зам мешаванд, аммо ин се аҳром чун посбони безаволи таърихи тамаддуни башарӣ пойдор мемонад. Месазад, ки имрӯз мӯъҷизаи нахустини башарият - аҳромҳоро посбонҳои абадият хонем.

Бароти Абдурахмон

Луғат:

беамсол – беҳамто

деворнигораҳо – деворҳои пурнақш

муқтадир – тавоно, пурзӯр

мӯҳташам – бузург, азим

нафиса – латиф, нозук

катиба – хат дар рӯи девори сангҳо

беназир – бемисл

тамаддун – маданият, фарҳанг

аҳром – пирамида, шакли бисёррӯя, ки қисми поёни он сегӯша аст

1. Миср чӣ гуна кишвар аст?
2. Аҳромҳо бо фармони кӣҳо бунёд шудаанд?
3. Номи аҳромҳоро гӯед.

Машқи 123. Хонед ва гӯед, ки Тоҷмаҳал ба хотири кӣ сохта шудааст.

ТОҶМАҲАЛ

Дар кишвари афсонавии Ҳиндустон ёдгории мавҷуд аст, ки дар шаҳри Агра воқеъ аст. Ин ёдгори дар рӯи олам ҳамчун мӯъҷизаи нотақрор шинохта шудааст. Таърихи бунёди ин маҷмаа хеле аҷиб аст.

Подшоҳи кишвар Шохҷаҳон завҷааш Мумтозмаҳалро беҳад дӯст медошт. Мумтозмаҳал дар синни ҷавонӣ аз дунё ҷашм мепӯшад. Шохҷаҳон аз марги ҳамсари азизаш ғамгин, дилшикаста, ошуфтаҳол мешавад. Вай мехоҳад, ки ба поси хотири ӯ ёдгории ҷовидон, зебо, нотақрор бунёд намояд. Барои амалӣ шудани орзуяш Шохҷаҳон меъмори маъруфи Ҳинд Усто Исоро даъват менамояд. Меъмори лоиҳаи мақбараи Тоҷмаҳалро мекашад. Сипас ба кӯмаки ӯ меъмори Истанбул, Самарқанд, Лоҳур, сангтарошони Деҳлию Қандаҳор, ороишгарони Бухоро, Димишқ, Бағдод, Шероз меоянд. Дар бунёди Тоҷмаҳал ҳаҷдаҳ сол зиёда аз 20 ҳазор нафар коргарон, рассомон, наққошон, кандакорон заҳмат кашидаанд.

Пойдеворе, ки Тоҷмаҳал дар рӯйи он қарор дорад, дар соҳили руди Чамна ҷой гирифтааст. Иморат бо мрамари сафед рӯйкаш шуда, баландии он 74 метр мебошад. Дар чор кунҷи иморат чор манораи мавзун сохта шудааст. Девори бино аз регсанги сурх буда, гунбазҳояш аз мрамари сафед аст. Шабонгаҳ гунбази марказӣ муаллақ ба назар мерасад. Рӯйи деворҳо вобаста ба ҳаво ва вақт тағйири ҷило мекунанд. Ороишоти дохилии Тоҷмаҳал нафис, дилрабо аст ва гӯё тамоми фаршу деворҳои он қолинпӯшанд. Оромгоҳи Мумтозмаҳал, ки дар таҳхона ҷойгир аст, кандакорӣ ниҳоят ҷолиб дорад. Он бо сангҳои хеле қиматбаҳо: лочвард, яшм, нил ороиш ёфтааст. Мақбараи Тоҷмаҳал дурдонаи нодири санъат буда, аз мӯъҷизаофар будани дастони инсон гувоҳӣ медиҳад.

Луғат:

маҷмаа – маҷмӯи биноҳо дар як ҷаҳн

лоиҳа – нақшаи сохтмон

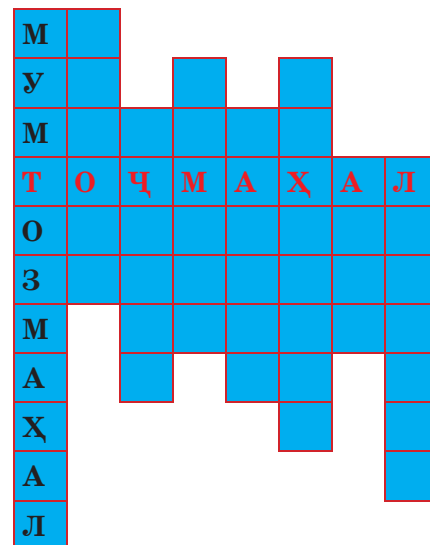

1. Тоҷмаҳал дар кучо воқеъ аст?
2. Барои чӣ Шоҳҷаҳон ғамгин шуд?
3. Кӣ нақшаи Тоҷмаҳалро кашид?
4. Чанд нафар коргар дар бунёди ёдгории иштирок карданд?
5. Шабонгаҳ Тоҷмаҳал чӣ гуна ба назар мерасад?

Машқи 124. Кросвордро дар дафтар кашед ва аз боло ба поён пур кунед.

1. Номи завҷаи шоҳ
2. Дар чор кунҷи иморат сохта шудааст
3. Номи рӯд
4. Шабонгаҳ муаллақ ба назар мерасад
5. Номи санг
6. Номи подшоҳ
7. Номи шаҳр
8. Номи санг

Машқи 125. Ба оҳанги ҷумлаҳо диққат дода, матнро хонед.

Дар даромадгоҳи нақб одаму об гиребонгири якдигар буданд. Об дам шуда, қафо мегашт, чун нақб роҳи дигар мечуст, чун аспи лаҷомгусехта саркашӣ мекард, тан намедод.

– Кӯҳҳо! Эӣ кӯҳҳои сарбаланд! Чаро хомӯшед? Ба забон оед! Чаро об саркашӣ мекунад?

Кӯҳ гӯё ба ҷунбиш омад. Аз ду тараф фишор дода, дами обро гардонд:

– Эӣ рӯд, эӣ тифли нозпарвари ман! Қарнҳо сар аз доманам барнамедоштӣ. Зӯру тавон ва ғурурат бахшидам. Имрӯз домани ман дар дасти тавоноӣ инсон аст. Аз қаъри дили ман барои ту роҳи нав сохтааст.

Луғат:

гусехтан – канда шудан,

лаҷомгусехта – лаҷом кандашуда, белаҷом

қарн – аср, сада

қаър – умқ, чуқурӣ

1. Оҳанги ҷумлаҳоро чӣ тавр муайян кардед?
2. Рӯд ба аспи лаҷомгусехта чӣ муносибати маъноӣ дорад?
3. *Тифли нозпарвар-ро* шарҳ диҳед.
4. Мувофиқи мазмуни ин матн кудрату тавоноӣ инсонро дар чӣ мебинед?

Машқи 126. Ҳангоми навиштани ҷумлаҳо аломатҳои китобатии мувофиқро гузоред.

Ту ин шеъри Абайро аз ёд кун Қанд занед шумо дар ҳақиқат ворисони арзандаи миллат ҳастед Муждагонӣ диҳед бародарам аз аскарӣ омад Оё ту ўро мешиносӣ

Машқи 127. Матнро хонед намуди ҷумлаҳоро гӯед.

ТОВУС

Товус паррандаи зеботарини рӯйи замин аст. Парҳои рангоранги товус касро мафтун менамоянд. Аз замони қадим товусро ҳамчун зебу

зиннати боғу бўстонҳои подшоҳон нигоҳ медоштанд. Макони зисти вай аслан Ҳиндустон аст. Хиромидани товус хеле зебо буда, ба шоирон илҳом мебахшад.

Луғат:

мафтун – фирефташуда, шефта

Дарси 33-35. ТАБИАТИ ИНСОН.

Мақсади дарс:

Хонондан ва гӯш намудани матн, шиносӣ бо табиати инсон ва роли инсон дар ҷамъият.

Ҳар кӣ зи омӯхтан надорад нанг,
Гул барорад зи хору лаъл аз санг.

Низомии Ганҷавӣ

ҶУМЛАИ ХАБАРӢ ВА САВОЛӢ.

Ҳикмат барои инсон:

- 1) Шодияш дар чеҳра аст (Ҳеҷ вақт табассум аз лабонаш қанда намешавад, ҳарчанд дар саҳттарин ҳолатҳо гирифтормоада бошад);
- 2) Ғамаш дар дил аст (Яъне агар нороҳат аст, саъй мекунад дар дарунаш ниғаҳ дорад ва бо изҳори он дигаронро нохурсанд насозад).
- 3) Дар ҳар ҳолат сабрнок бошад;
- 4) Нафсаш аз ҳар чиз хортар аст;
- 5) Аз бартариҷӯӣ ва гарданфарозӣ безорм аст. (Чун ин сифат монанди худбинӣ ва худписандӣ решаи тамоми пастихост).
- 6) Ғами тӯлониаш ба хотири нигариши мудовим бар марғ ва пас аз марғ аст, ки дар пеши рӯйи ӯст;
- 7) Волоҳимматиаш аз он рӯст, ки волоҳимматӣ ва дурӣ аз пастихои дунё ва таваҷҷӯҳ ба ҳадафи ниҳой яъне саодати ҷовидонаи уҳравӣ, аз вежагиҳои мӯъмин аст;
- 8) Хомӯшии бисёри ӯ ба хотири қамоли ақлаш мебошад ва ҷуз ба миқдори ниёз ва барои гуфтани сухане, ки ҳикмат ва маслиҳат дорад, дам барнамеёварад;
- 9) Вақтҳои холиашро пурсамар истифода барад;
- 10) Сипосгузор бояд бошад;
- 11) Бурдбор бошад ва ҳамеша ҷустуҷӯи илм бошад (аз гавҳора то гур илм омӯз);
- 12) Ҳамеша ватанро дӯст дошта ва атрофиёнро ҳурмат намояд;
- 13) Вақте ки барои ӯ ҳоҷате пеш ояд, аз ин ки ҳоҷати хешро аз касе дархост кунад, худдорӣ меваззад;
- 14) Нармхӯст, яъне дар таъби ӯ саҳтгирӣ ва хушунат вуҷуд надорад;
- 15) Таъбаш ром аст (Киноя аз ин ки дар бархӯрд бо дигарон, нарм ва ҳамвор аст).
- 16) Иродааш устувор ва аз санг саҳттар аст, одамизод аз гӯл нозику аз санг саҳт аст.

Машқи 128. Ҷумлаҳоро хонда, муайян кунед, ки мақсади гӯянда чӣ тарз ифода ёфтааст.

Он рӯзҳо ниҳолон аз гармо гулу шона партофта, як ҳолати тараҳҳумовар доштанд, Агар чораҳои фаврӣ андешида нашавад, ҳосили мӯли пахтазорро талаф додан аз эҳтимол дур набуд. Қоре карда гулҳои навшукуфтаю кӯракҳои аз гул фаромадаро эҳтиёт кардан лозим.

Бобо Насриддинов

Ҷумлае, ки дар он фикр ба тариқи ҳикоя ифода меёбад, хабарӣ ном дорад. Оҳанг дар охири ҷумлаи хабарӣ паст мешавад. Дар охири он аломати нуқта мегузоранд: Шаҳрчаи Ғарм дафъаи гузашта ҳам ба ман хеле маъқул шуда буд. Ин ҷо ҳатто аз Навобод ҳам ба ман маъқултар аст. Шаҳрчаи сердарахт ва хушманзара аст.

Машқи 129. Матнро хонда, аз сархати сеюм ҷумлаҳои хабарии онро муайян кунед.

Аз ҳама гармтарин моҳ кадом аст? Моҳи июл. Деҳқонон моҳи июлро моҳи асад меноманд.

Дар ҳамин моҳ аксари меваҳо мепазанд. Дар деҳа бачагон чунин месароянд:

Дар моҳи асад
Олу мепазад.
Мечинам аз он
Ман сабад-сабад.

Аммо ин суруд ба Асад, ки ҳоло шашсола аст, тамоман маъқул нест. Ба фикри ӯ, бачаҳо гӯё инро барои масҳара кардани вай месароянд. Фақат Самад, ки ҳамсоли Асад буда, онҳо ҳамсоии девордармиён мебошанд, ин сурудро намехонад. Бинобар ин ҷӯраҳо ҳама вақт ҳамроҳ бозӣ мекунанд. Асаду Самад бачаҳои хеле қобил ва дидадаро мебошанд ва онҳоро ҳамеша падару модарони бачаҳои шӯху якрав ба фарзандони худ намуна нишон медиҳанд.

Имрӯз аз пагоҳ ҳаво хеле гарм буд. Дар ҳавои гарм аз ҳама бозии беҳтар чист? Албатта, оббозӣ! Самад монанди ҳаррӯза ба ҳавлии Асадино омад. Аммо дар ҷӯй об набуд. Бинобар ин онҳо дар болои куми нами ҷӯй нишаста, ба бозӣ машғул шуданд. Дар болои қум кӯчаҳои нав, каналу ҷӯйборҳои нав месохтанд.

Сагчаи гӯшбуридаи Асад, ки номаш ҳам Калта буд, ба бозии бачаҳо нигоҳ карда, гӯё дилаш танг мешуд ва ҳар боре ҷастухез карда онхоро ба даводавӣ даъват мекард. Аз байн қариб як соат гузашт. Ногоҳ шилдир-шилдири об ба гӯш расид. Асаду Самад ҳар ду беихтиёр ба қафо нигоҳ карданд.

– Ура! Об омад! – хурсандона фарёд карданд онҳо ва зуд куртаҳои худро кашида, дарун-даруни об давидан гирифтанд.

Ба Калта ин кори бачаҳо маъқул шуд.

Аминҷон Шукӯҳӣ

1. Фарқи калимаи *Асад-ро* аз *асад* гӯед.
2. Калимаи “*Калта*”-ро маънидод кунед. Чаро он бо ҳарфи калон навишта шудааст?
3. Шиноварӣ карда тавоништан шарт аст ё не?
4. *Намуна нишон додан-ро* боз чӣ хел ифода кардан мумкин аст?

Машқи 130. Порчаи шеърӣ зеринро хонед ва хели ҷумлаҳоро аз рӯи оханг муайян кунед.

Ҳеч шодӣ нест андар ин ҷаҳон
Бартар аз дидори рӯи дӯстон.
Ҳеч талхӣ нест бар дил талхтар
Аз фироқи дӯстони пурҳунар.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

1. Порчаи шеърӣ ба наср баргардонед ва гӯед, ки он аз чанд ҷумла иборат аст.
2. Дар ин шеър калимаи *шодӣ* ба калимаи *талхӣ* ва калимаи *дидор* ба калимаи *фироқ* аз рӯи маъно чӣ муносибат доранд?
3. Бо калимаҳои Истиқлолият, Қазоқистон ва Модар се ҷумлаи хабарӣ нависед.

Машқи 131. Шеърро хонед ва ба дафтаратон нависед.

Тани одамӣ шариф аст ба ҷони одамият,
На ҳамин либоси зебост нишони одамият.
Агар одамӣ ба ҷашм асту даҳону гӯшу бинӣ,
Чӣ фарқ миёни нақши девору миёни одамият?

Саъдии Шерозӣ

Машқи 132. Матро ифоданок хонда, гӯед, ки чаро дар охири баъзе ҷумлаҳо аломати савол гузошта шудааст.

Бинокорон ба кунҷковии ӯ нигариста ҳазл мекарданд:

– Ҳой духтар, ба тамошои сирк омадӣ?

Духтар харфе назад, пайваста ба хамуростшавии чангаки хартуми кран менигарист. Як ҷавон аз рӯйи девори ошёнаи сеюм бо овози баланд кранчидухтаракро ҷеғ зад:

– Лида, ба шогирди мегири? – ва ба поён ишора кард.

Лида сарашро аз кабина бароварда духтаракро дид.

– О-о, чӣ хел духтараки нағз, лӯхтакча барин.

Духтарак шарм дошт.

– Номат чӣ?

– Ҷумъагул.

– Меҳохӣ?

Духтарак сар ҷунбонд.

– Наметарсӣ?

– Не!..

Бобо Насриддинов

1. Ҷумлаҳоеро, ки пурсишро ифода мекунанд, муайян кунед.
2. Ҳангоми ба саволҳо ҷавоб гардондан ҷумлаҳо чӣ хел оҳанг пайдо мекунанд?
3. Ҳарф назадан чӣ маънӣ дорад?
4. Шумо ба ҷуръати Ҷумъагул чӣ хел баҳо медиҳед?

Ҷумлае, ки пурсишро мефахмонад, саволӣ ном дорад. Оҳанг дар охири ҷумлаи саволӣ баланд мешавад. Дар охири ҷумлаи саволӣ аломати савол (?) гузошта мешавад. Чаро кишоварзони мисрӣ заминро мепарастиданд? (Таърихи дунёи қадим) Магар онҳо ба ин қори ту розӣ мешаванд? (С.Айнӣ) Ба меҳмон кӣ хизмат мекунад? (Ф.Муҳаммадиев)

Ҷумлаҳои саволӣ ҳиссиёту хаяҷонро ҳам ифода мекунанд. Дар ин маврид дар охири ҷумла ҳам аломати савол ва ҳам аломати хитоб гузошта мешавад: Ин чӣ хел шӯхӣ, ҷаноб?! Оё бо ин хел қоғазҳо шӯхӣ қардан мумкин аст?! (Ю.Акобиров)

Ин чӣ найранг аст, ки дар зери боғи дилписанд,
Дар халиҷи Бомбай байроқи Амрико баланд?!

М. Турсунзода

Машқи 133. Матнро хонед ва шарҳ диҳед.

ҶАСОРАТ

Баҳром ва Хуршед дар синфи панҷум мехонданд. Рӯзе пас аз анҷоми дарс онҳо сӯҳбаткунон лаб-лаби дарёи сероб мерафтанд.

– Аҷоиб аст ин, – гуфт Баҳром – ҷасорату мардонагӣ чӣ тавр ба амал меояд? Ман бисёр мехостам, ки корнамоие нишон диҳам.

– Ман дар ин бора фикр ҳам накардаам..., – гуфт Хуршед ва ногоҳ истода монд. Дар ҳамин лаҳза аз тарафи дарё фарёди касе ба гӯш расид. Онҳо якҷоя ба он сӯ давиданд ва диданд, ки духтаракеро об бурда истодааст. Хуршед китобхояшро ба як сӯ гузошту пойафзолашро кашида, худро ба дарё партофт.

Баҳром бошад дар лаби дарё равуо мекарду аз тарс намедонист чӣ кор кунад, гарчанде ки ӯ шиноварӣ хуб буд.

Дар ин муддат Хуршед духтараки ғарқшудаистодаро аз дарё ба соҳил баровард.

1. Баҳрому Хуршед дар синфи чандум мехонданд?
2. Онҳо дар кучо сӯҳбаткунон мерафтанд?
3. Баҳром дар бораи чӣ фикр мекард?
4. Чаро ногоҳ Хуршед истода монд?

Машқи 134. Шеърро ифоданок хонед ва ҷумлаҳоро аз рӯйи мақсад ва оҳанги ифода шарҳ диҳед.

Писарҳои ҷинояткори Берлин!

Кучо ин сон ҳаросон мешитобед?

Кучо!

Пеши зану фарзанд? Ҳайҳот!

Шумоҳо ҳам зану фарзанд доред?

Кучо шуд зарбаҳои “барқовар”?

Ватанро ёд кардед?

Эҳтимол аст,

Ки мехоҳед дидан рӯйи модар?

Хаёли хуш! – Вале амри маҳол аст.

Ҳабиб Юсуфӣ

1. Ин шеър чанд ҷумлаи саволӣ дорад?
2. Калимаи барқовар чӣ маъно дорад ва чаро дар нохунак гирифта шудааст.
3. Ибораҳои *хаёлиҳом* ва *амримахол-ро* таҳлили наҳвӣ кунед.
4. Гитлер кӣ буд?

Машқи 135. Матро хонда, мазмунашро мухтасар нақл кунед. ҷумлаҳои саволиро ёбед ва нависед.

Барои чӣ ба дунё омада бошанд ин зотҳо? Худашон ба андозаи наҳӯд кори хайре ба мардум накардаанд, вале аз мардум неки умед доранд. Меҳоҳанд, ки одамон онҳоро ҳурмат кунанд. Ҳурмат ҳам ба инҳо кам аст, дилашон меҳоҳад, ки онҳоро ба сарашон бардошта гарданд. Пас, неку бад ҳам меъёри ягонае надорад? Одаму одамгарӣ ҳам? Ҳар фард ба таври худ, ба манфиати шахсии худ мефаҳмад. Яке барои як порча нон, дигареро то мурдан кор мефармояд ва боз миннат мекунад, ки “ман намешудам, аз гуруснагӣ ҳаром мемурдӣ”. Дигаре ҷуфти гови ҳамсоии мӯҳточашро гирифта, як ҷувол гандум медиҳад ва миннат мекунад, ки одамгарӣ ин хел мешавад... Ё Раббӣ! Чаро инҳо ба хок яксон намешаванд? Чаро ба хунашон оғӯшта намегарданд?!

Аҳли аморат ҳам неку бадро ба таври худ мефаҳманд. Дар фаҳмиши одамиву ноодамӣ меъёри худро доранд. албатта, ки “Зиҳӣ косалесон!” меғӯянд.

Айни барои рафъи таъсири ногуворе, ки аз дидани башараи ҳамсояхучрааш рӯй дода буд, девони Ҳофизро гирифта кушод, вале ғазале аз он хонда натавонист.

Урун Кӯҳзод

Луғат:

меъёр – андоза, миқдор
фард – як шахс, як нафар
Раббӣ – Парвардигор, Худо
рафъ – аз байн бурдан, нест кардан
аморат – дастгоҳи амир, шоҳ
зиҳӣ – офарин

1. Шарҳ диҳед, ки чаро баъди баъзе ҷумлаҳо аломати саволу хитоб гузошта шудааст?
2. Дар таркиби *неку бад*, *одамиву ноодамӣ* калимаҳо аз ҷиҳати маъно бо ҳам чӣ муносибате доранд?
3. Хулосаатонро аз мазмуни матн мухтасар нависед.

Машқи 136. Оид ба ягон мавзӯ сӯҳбат ороед.

Намуна: – Соҷида, ту ҳар саҳар соати чанд аз хоб меҳезӣ? – Расо соати шаш.

Машқи 137. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед.

ҚАДРИ ИНСОН

Дар дӯкони оҳангар ҷавоне менишаст. Вай аспе дошт, ки дар берун баста буд. Аз оҳангар хоҳиш кард, ки ба аспаш наъл занад.

Оҳангар наълҳои тайёро гирифта, хурду бузург буданашонро месанҷид. Барои ҳар кадоме меҳ интиҳоб менамуд.

Ин лаҳза ба дӯкон пирамарде даромад.

– Ассалому алайкум! – гуфт пирамард.

Оҳангар наълу меҳҳоро ба замин партофт ва саросема аз ҷой хесту ҷавоби саломро дод. Баъд пирамардро ба курсие шинонда, пурсид:

– Ҷи хизмат кунам, бобо?

– Ду корди кунд овардам, ҷавоб дод пирамард, тез кардан даркор.

Оҳангар кордҳоро, ки дар латтае печонида шуда буданд, аз дасти пирамард гирифта, кушод ва ба як сӯ гузошт. Сонӣ аз ҷойник ба пиёлае ҷой рехта, ба пирамард дароз карду гуфт:

– То ин ҷойро нӯшидани шумо кордҳо ҳам тез мешаванд, бобо!

Ҷавон саросемавор аввал ба пирамард, сонӣ ба оҳангар нигоҳ карду гуфт:

– Ман саросема ҳастам, усто. Кори маро буд кунед-ҷӣ?

Оҳангар бо лабханди маънидор ба вай чунин ҷавоб дод:

– Ман акнун ба саросема будану набудани ту ҷӣ кор дорам? Вақте ки ин пирамард аз дар даромад, ту на салом гуфтӣ, на аз ҷой хестӣ, ҳатто ба тарафаш нигоҳ накардӣ. Ин одам бо чунин одоби ҳамида, ки дар назди ту қадре надорад, ту бо ин беадабӣ ҷӣ гуна дар назди ман қадр пайдо мекуни?..

Исфандиёри Азиз

1. Ҷавон барои ҷӣ ба назди оҳангар омад?
2. Аз дар кӣ даромад?
3. Оҳангар ҷӣ тарз рафтор кард?
4. Чаро ҷавон “Ман саросемаам” гуфт?
5. Оҳангар ҷӣ ҷавоб дод?

Машқи 138. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед.

ДУОИ МОДАР

Аз Боязиди Бастомӣ, орифи бузург пурсиданд: ин мақоми арзишмандро чӣ гуна ёфтӣ?

Гуфт: шабе модар аз ман об хост. Нигаристам, об дар хона набуд. Кӯза бардоштам ва ба ҷӯй рафтам, ки об биёварам. Чун бозомадам, модар хобаш бурда буд. Пас бо хеш гуфтам: агар бедораш кунам, хатокор хоҳам буд. Он гоҳ истодам, то магар бедор шавад. Ҳангоми бомдод, ӯ аз хоб бархост, сар бар кард ва пурсид: чаро истодаӣ? Қиссаро барояш гуфтам.

Ӯ ба намоз истод ва пас аз ба ҷой овардани фариза, даст ба дуо бардошт ва гуфт: Худоё! Чунон ки ин писарро бузург ва азиз доштӣ, андар миёни халқ низ ӯро азиз ва бузург гардон!

Паёми ҳикоят:

Ишора ба ҷалби ризояти модар ва таъсири дуои ӯ дар ҳаққи фарзанд ва ин ки ҷалби ризояти модар, одамиро ба мақомҳои волои маънавӣ мерасонад.

Машқи 139. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед.

ТЕЗҲУШИИ ШОГИРДИ ИБНИ СИНО

Рӯзе Ибни Сино аз ҷилави дӯкони оҳангарӣ мегузашт, ки кӯдакero дид. Он кӯдак аз оҳангар миқдоре оташ мехост. Оҳангар гуфт: зарф биёвар, то дар он оташ бирезам. Кӯдак, ки зарф ҳамроҳ надошт, ҳам шуд ва муште хок аз замин бардошт ва дар кафи дасти худ рехт. Он гоҳ ба оҳангар гуфт: оташ бар кафи дастам бигузор.

Ибни Сино аз тезҳушии ӯ ба шигифт омад ва дар дил бар истеъдоди кӯдак шодмон шуд. Пас ҷилав рафт ва номаш пурсид. Кӯдак посух дод: номам Баҳманёр аст ва аз хонаводае зартуштӣ ҳастам. Ибни Сино ӯро ба шогирдӣ гирифт ва дар тарбияташ кӯшид, то ин ки ӯ яке аз ҳакимон ва донишмандони номдор шуд.

Паёми ҳикоят:

Осори бузургманиширо аз кӯдакӣ метавон дар рафтор ва зиндагии бузургон мушоҳида кард.

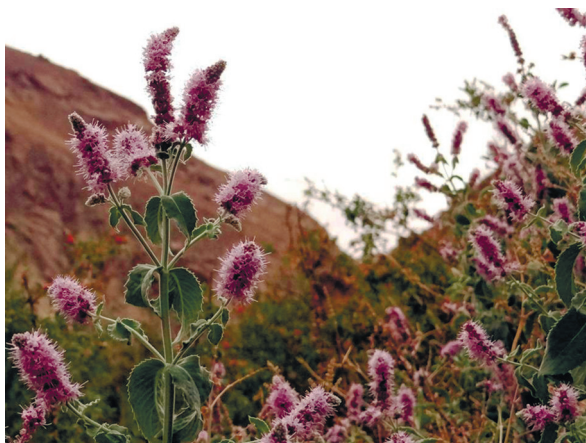
Дарси 36-37. НАБОТОТИ ШИФОБАХШ.

Мақсади дарс:

Хонондан ва гӯш намудани матн, шиносӣ бо набототи шифобахши табиат ва манфиати он ба ҷамъият.

Одамон аз дӯстӣ ёбанд бахт,
Душманӣ орад ба мардум рӯзи сахт.

Мирзо Турсунзода

Дар байни олами наботот **растаниҳои мевадеҳ, ороишӣ, шифобахш (доругӣ)** ва ғайра хеле бисёранд. Аз **1500** намуди растаниҳои доруворӣ ҳамагӣ **145** намудро дар тиб истифода мебаранд.

Хусусияти фарқкунандаи набототи Қазоқистон дар он аст, ки онҳо алафҳои гуногун, нимбутта ва буттагиҳои минтақаи биёбон, дашт ва баландкӯҳҳо доранд. Набототи қисми ҳамвор хусусияти биёбонӣю

нимбиёбонӣ доранд. Барги ин растаниҳо аксар **майда ва хордор** буда, обро кам бухор мекунад. Ба чунин растаниҳо **қорубак, чинорак, лолаҳасак** ва **баъзе хушадорҳо** мансубанд.

Набототи баландкӯҳҳо ба иқлими хушк ва номусоиди он мутобиқ шудаанд. Дар ин ҷо растаниҳои болиштмонанд бартарӣ доранд. Набототи марғзорҳои Айнӣ 2–3 моҳ нашъунамо карда, сипас аз хунукӣ маҳв мешаванд.

Дар Қазоқистон бешазорҳо аксарияти онро ташкил медиҳанд. Дар бешазори Қазоқистон зиёда аз **200** намуди дарахту бута рӯида, дар байни онҳо растаниҳои мевадор (**чормағз, pista, бодом, себ, нок, олуча**) ва гиёҳҳои шифобахш хеле бисёранд. Арча, pista, бо-

дом ва чормағз дарахтони хоси Қазоқистонанд. Арчазорҳо 50 фоизи ҷангалзори ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Чӯби арча пурбаҳост, он дар истеҳсоли мебел ва қалам истифода мешавад.

Чормағз чӯби хушсифат ва меваи серғизо дорад. Дар Қазоқистон **чормағззор** мавҷуданд. Ҳар сол дар ҷумҳури **якчанд тонна чормағз ҷамъ оварда** мешавад.

Ғайр аз арча, pista ва чормағз дар ҷангалҳои Қазоқистон инчунин чинор, дӯлона, настаран ва бисёр дарахтони мевадеҳ мерӯянд.

Тавре маълум гардид, дар Қазоқистони бихиштосо олами наботот хеле рангин буда, аксари растаниву гиёҳҳои кишвари офтобрӯямон шифобахшанд. Онҳо метавонанд ба садҳо бемориҳои мухталиф сари вақт даво бахшанд.

Пас табиати зебою нотақор, бахусус, олами набототи Қазоқистони азизамонро дӯст доред ва ҳифз намоед!

ҶУМЛАИ АМРӢ ВА ҶУМЛАИ ХИТОБӢ

Машқи 140. Матнро нависед ва мазмунашро нақл кунед.

ГӢШАИ ТАБИАТИ ЗИНДА

Дар гӯшаи табиати зинда ҳайвоноти гуногун мавҷуд аст.

Дар ин ҷо калламуши сафед, харгӯш, хорпушт, саъва, зоғча, кафтар, моҳича ва ҳашарот бисёр аст. Баъзе аз онҳо дар хоначаҳо, баъзеашон дар қафас, сабад ва аквариумҳо зиндагӣ мекунанд. Ба мо супориш шудааст, ки дар ҳаққи онҳо ғамхорӣ кунем, ба онҳо хӯрок диҳем, ҷояшонро тоза кунем, оби аквариумро иваз намоем. Бачагон доим ба гӯшаи табиати зинда ҳашарот меоваранд. Ба наздикӣ бачаҳо чанд хел шапарақҳо оварданд. Гӯшаи табиати зинда рӯз то рӯз меафзояд. Мо зиндагонии онҳоро меомӯзем, мушоҳидаҳои худро менависем. Қайдҳои муҳимро ба журнали “Гӯшаи табиати зинда” дарҷ мекунем.

Машқи 141. Ба оҳанги ҷумлаҳо диққат диҳед ва нависед.

1. Ҳозир ба ин ҷо баргард. (С.Улуғзода) 2. Ҳа, гап занед, муаллим, ман аз шумо миннатпазир, ташаккур. (Қ.Мирзоев) 3. Шумоён ҳам бароед, ба молҳо хӯрок диҳед. Қулф задани дарвозаро аз хотир набароред. (С.Айнӣ) 4. Табару теша бигир. Тег ба даст бигир. Аз солим қасос бигир. (С.Улуғзода) 5. Умратонро диҳад, котиб, инро аз ман напурсед. (Р.Ҷалил) 6. Хоҳарҷон, гиря нақун. (Р.Ҷалил)

Ҷумлае, ки фикрро ба тариқи амр, даъвату фармон ва ё хоҳишу илтимос ифода мекунад, амрӣ ном дорад. Дар охири ҷумлаи амрӣ аломати нуқта гузошта мешавад.

Эҳ, хоҳар, ташвиши зиндагӣ ҳеҷ вақт тамоми надорад. Гиред, гиред, ин хел нақунед. Ҳа, Ҷӯрабой, дуторро гирифта, барои хоҳарам Лола ягон суруд хон. (М.Ҳакимова)

Ин ҷаҳонро нигар ба чашми хирад,
Не бад-он чашм, к-андар ӯ нигарӣ.
Ҳамчу дарёст в-аз нақӯкорӣ
Киштие соз, то бад-он гузарӣ.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Машқи 142. Гӯед, ки ҷумлаҳои амрии зерин ба кадом шахс нигаронида шудаанд.

Дарё, маро бубахш,
 Дарё, маро бубахш, агар модарам туй
 В-арна бигӯй, модари ман аз табори кист?
 Ман мавҷи рондаам, ки зи ту дур мондаам,
 Дарё, маро бигир,
 Дарё, маро бибар,
 Ин шоири ғариб писарандари ту нест.
 Эй бод. бигӯ қиссаи ман дар дунё,
 Эй хок, бикун обу гиламро эҳё.
 Эй ҷазба. бикаш зарраи ман бар хуршед,
 Эй рӯд, бибар ишқи маро бар дарё.

Аскар Ҳаким

Луғат:

табор – хонадон, хешовандон

эҳё – аз нав зинда гардондан

ҷазба – ба худ кашидан, кашиш

1. Бигӯед, ки шоир ба чиҳо мурочиат кардааст.
2. Ба калимаҳои бахш, гӯ ва монанди инҳо пешванди *бу-, би-* илова шуда, ҷӣ тобише додаанд?
3. Калимаҳои ҳаммаъноӣ *хуршед-ро* номбар кунед.
4. Шоир худро кадом ҷузъи дарё мешуморад?

Машқи 143. Бо феълҳои зерин ҷумлаҳо тартиб дода, маънои онҳоро шарҳ диҳед.

Хонед, диҳед, суруд хонед, нигоҳ кун, озод кунед, шин, баро, гир, гиред.

Машқи 144. Ҷумлаҳои амрии матнро муайян кунед ва гӯед, ки онҳо аз забони кӣ ифода ёфтаанд.

Имрӯз падар аз вай як хоҳиш кард:

– Гапамро гир, бачам.

– Ҷӣ гап?

– Хонаи Карими магазинчӣ рав, пул пурс, аз як кас қарздор шудам. Пагоҳ надихам, вай маро лат мекунад, мезанад. Бехуни рӯ, номард аст, қабурғаҳоямро мешиканад, гӯй, дусад сӯм пул диҳад, дусад сӯм!

– Намедиҳад, вай рӯз хонаи Муроди шофир ҳам равон карда будед. Гуфт, ки пулаш дар роҳ намондааст, ки ба мо диҳад... “Пул диҳам, – меғӯяд, – падарат шароб меҳӯрад, кори хайр намешавад”.

Як бало кун, бачам... Хонаи Карими магазинчӣ рав, гӯй, ки бибиам омаданд, модарам ҳам омаданд, дар хонаамон сулҳу салоҳ шуд.

– Гапи дурӯғ.

– Дурӯғи сулҳомез, бачам, ин хел дуруғгӯйиҳо фоида дорад.

...Ноилоҷ монда буд Меҳрубон. Гапи падарашро гардондан намехост, вале хонаи амаки Карим даромада, “пул диҳед” гуфта наметавонад, забонаш намегардад, пояш намекашад, намеравад.

Луғат:

бехунирӯ – одами берӯ, беандеша

1. Чаро дар матн ронанда “шофир” навишта шудааст?
2. Маъно ва таркиби калимаи *сулҳу салоҳ*-ро шарҳ диҳед.
3. Ба рафтори падар шумо чӣ хел баҳо медиҳед?

Машқи 145. Ҷумлаҳои матнро ҷо ба ҷо гузошта, хонед ва гӯед, ки муаллиф гулро барои кӣ тӯхфа мекунад.

ГУЛИ ГУЛОБ

2. Яке гули сафед мекушод, дигаре гулобӣ. 4. Ҳар дуи онҳо ҳам пур аз гулҳои навшукуфта буданд ва гули ҳар дуи онҳо ҳам хушбӯй буд. 1. Дар рӯи даричаи мо ду гулбутта буд. 7. Ранги гули гулобӣ, хусусан дар он вақт, ки донаҳои шабнам ҳанӯз аз рӯи баргҳои вай напарида буданд, ба назарам бисёр хуш ва бисёр дилкаш намуд. 3. Ман пеш аз баромадани офтоб ба

пеши он гулбуттаҳо рафтам. 5. Ман дар андеша афтодам, ки аз кадоми ин гулҳо чида барам. 8. Ман гули гулобиро барои Ҳабиба муносиб дида, се дона аз вай чида гирифтаам. 6. Барои интиҳоб кардани яке аз он гулҳо ҳар дуяшро бодикқат тамошо кардам.

Машқи 146. Матнро хонед. ба мазмуни он диққат дода, оҳанги ҷумлаҳоро муайян кунед.

– Гиря нақун! Мард бош! Мисли падарат шав, ки одами сахтибардор аст...

Бемор чашмонашро кушода, аввал ба ман нигоҳ кард ва баъд аз он ба амакам нигоҳ карда:

– Зиёдтар об диҳед! – гуфт. Ба ман ишора карда ба гап даромад:

– Хон, дар чӣ гуна душворӣ бошад ҳам, хон, одам шав, лекин қозӣ, раис ва имом нашав! Агар мударрис шавӣ, майлат, – гуфту чашмонашро пӯшид.

Садриддин Айнӣ

Луғат:

қозӣ – раиси суд дар замони пеш, пешвои дин дар замони ҳозира

эмом – пешво, пешрав

мударрис – дарсдиҳанда, муаллими мадраса

1. *Сахтибардор*-ро шарҳ диҳед.
2. Чаро падараш ба Айнӣ “қозӣ, раис ва имом нашав”, гуфтааст?
3. Чаро падараш ба Айнӣ танҳо мударрис шуданро тавсия кардааст?
4. Дар интиҳоби касб ба шумо падаратон чӣ маслиҳат медиҳанд?

Ҷумлае, ки фикрро бо ҳиссиёт ифода менамояд, хитобӣ ном дорад. Оҳанги талаффуз дар ҷумлаи хитобӣ баланд ва шиддатнок аст. Дар охири он аломати хитоб гузошта мешавад.

Ёдгори Айниву ин кӯҳсорон зинда бод!

Шеърӣ Турсунзодаву ин обшорон зинда бод!

Лоиқ

Восеъ! Аз тарафи Кангурт сарбози бисёре омада истодааст!

Сотим Улугзода

Машқи 147. Матро ифоданок хонед. Ҷумлаҳои хитобиашро муайян кунед. Гӯед, ки гӯянда чаро ба ҳаяҷон омада, бо ҳиссиёти баланд сухан мегӯяд.

Дар баъзе ҷоҳо хониши форами ҷаковакон гӯшҳоро навозиш меод. Ин мурғи хуррамсадои беғам ба кадри даҳ-понздаҳ метр баланд парвоз карда мебаромаду дар як ҷой бол афшонда истода нағмасарой мекард. Ин ҷаҳ-ҷаҳи форами ҷаковак дар айёми зимистон аз нағмаи булбули баҳорӣ ҳам форамагар ба гӯш мерасид. Вай осудагӣ, хуррамӣ, шодмониро тараннум мекард. Меғуфт, ки ҷӣ хуш ин дунёи кадима, ин дунёи зебо, ин дунёи офтобӣ! Хуррам зиндагӣ бошад, осуда ҳаёт бошад, рӯзҳои шодмонӣ бепоён бод! Ман ҳаётро дӯст медорам. ман офтобро мебарастам, ман осудагӣ ва шодмониро тараннум мекунам!

Зиндаю шодмон бош, эй мурғи сулҳпарвар, амониҳо ва дилнишин! Саро, нағма саро, ба васфи дунёи зебои мо, ба васфи ҳаёти осуда, ба васфи рӯзи офтобӣ газал хон! Бошад, ки дигар садои пурдаҳшати милтиқ туро натарсонад! Кош ин дунё мисли ҳамин рӯз ором, осуда ва бетаҳлука бошад!

Ҷалол Иқромӣ

Луғат:

ҷаковак – сӯфитурғай

таҳлука – ҳалокат, азоби саҳт

1. Калимаҳои осуда, хуррам, шодмон аз осудагӣ, хуррамӣ, шодмонӣ ҷӣ фарқ дорад?
2. Дар ин матн хониши ҷаковакон ба садои ҷӣ муқобил гузошта шудааст?
3. Ин матн манзараи кадом фаслро пеши рӯ меорад?
4. Кадом фасл ба шумо маъқул аст ва чаро? Дар бораи баҳори деҳа ё шаҳри худ лавҳа нависед.

Машқи 148. Ҷумлаҳоро нависед ва аломатҳои китобатии мувофиқро дар ҷояшон гузоред.

Зинда бод дӯстии халкҳои ҷаҳон Дикқат хонандагоне ки ба саёҳати баҳри Каспий рафтаи мехоҳанд пагоҳ соати ҳашт дар саҳни мактаб ҳозир шаванд Баҷаҳоро бе назорат нагузоред Шумо пагоҳ ҳатман ба шаҳр меравед

Ана би-нед самолёт чӣ хел баланд мепарад Ба қоидаҳои ҳаракати роҳ риоя
кунед Наврӯз муборак бод

ЗАБОНХАТ

Забонхат санадест, ки гирифтани пул ё чизеро тасдиқ менамояд. Забонхат мустақилона тахия мешавад. Забонхат аз ҷузъҳои зерин иборат аст:

1. Номи санад.
2. Ному насаб, вазифа ё маҳалли зисти муаллифи забонхат.
3. Маблағи пул ё номи чизи гирифташуда.
4. Санай тахияи забонхат.
5. Имзои забонхатдиҳанда.

Дар забонхат миқдори ашёи гирифташуда бо рақам ва дар қавсӣ бо ҳарфҳо навишта мешавад. Дар санад ягон рақам ё калимаро хат задан мумкин нест.

Забонхат як нусха навишта мешавад. Гоҳе дар забонхат номи шахсе, ки ҳангоми омодагории он ҳузур дошт, зикр мегардад. Дар ин сурат он шахс санади номбурдари бояд бо имзои худ тасдиқ намояд.

Намуна:

ЗАБОНХАТ

Ман, Назаров Фирӯз – талабаи синфи 5-и мактаби №50-и шаҳри Шимкент ба Манучехри Умед – талабии синфи 6-и ҳамин мактаб дар ин хусус забонхат медиҳам, ки дар ҳақиқат, аз Манучехри Умед панҷ адад китоби дарсиро (номи китобҳо зикр мешаванд) ба мӯҳлати як сол гирифтам.

17.11.17. (Имзо) НАЗАРОВ Ф.

Машқи 149. Ба забонхати боло пайравӣ карда, дар мавзӯи дилхоҳатон забонхат нависед, ба тарзи иншо ва аломатҳои китобат диққат диҳед.

Фасли 5. ВАҚТИ ХОЛӢ ВА ХОБӢЙ.

Дарси 38-39. ВАҚТИ ХОЛИИ МАН.

Мақсади дурс:

Шунидан, гуфтан, хондани матнҳо доир ба мавзӯ ва фаҳмиши он.

Беҳин коре, ки андар зиндагонист,
Накӯхоҳӣ, ба кас роҳат расонист.

Носири Хисрав

ВАҚТ

Вақт тиллост!
Лек агар тилло
Гум шавад, боз мешавад пайдо.
Нест мумкин ба даст овардан
Вақти аз дастарафтaro асло!

1. Дар шеърҳои боло мубтадо бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтааст?
2. Шумо дар дил чӣ орзуҳо доред? Оянда кӣ шудан мехоҳед?
3. Чаро вақт аз тилло ҳам қимат доништа шудааст?

Машқи 150. Аз рӯи расми зерин дар мавзӯи “Вақти холии ман” ҳикоя нависед.

АЪЗОҲОИ ҶУМЛА, САРАЪЗОҲОИ ҶУМЛА

Машқи 151. Ҷумлаҳоро нависед. Калимаҳои онро ба ин гурӯҳҳо ҷудо кунед:

1. Калимаҳое, ки амалу ҳолатро мефаҳмонанд.
2. Калимаҳое, ки дар ҷумла сухан дар бораи онҳо меравад.

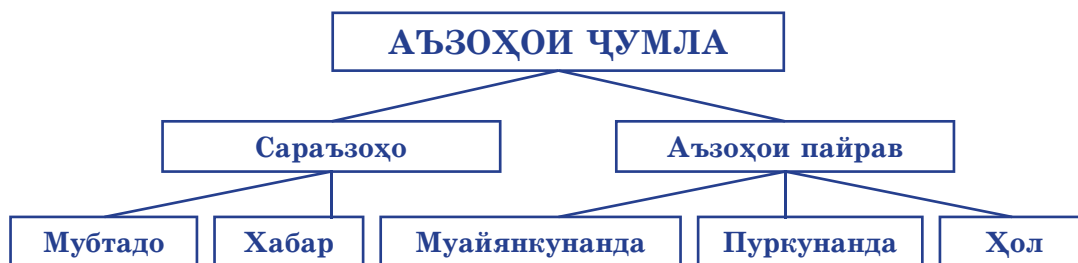
Намуна: Гул шукуфт. – “Шукуфт” амалу ҳолатро мефаҳмонад. Дар ҷумла сухан дар бораи “гул” меравад.

Лутфия менависад. Муаллим гуфт. Борон борид. Ҳаво торик шуд. Офтоб баромад. Дарс сар шуд. Астана зебо аст.

Ҳар калимае, ки дар ҷумла ба савол ҷавоб мешавад, аъзои ҷумла ном дорад. Аъзоҳои ҷумла ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: **сараъзоҳо** ва **аъзоҳои пайрави ҷумла**.

Мубтадо ва хабар сараъзоҳои ҷумла, пуркунанда, муайянкунанда, ҳол аъзоҳои пайрави ҷумлаанд.

Машқи 152. Ҷумлаҳоро хонед. Ба калимаҳо аз рӯи ин нишонаҳои савол гузored: **1. Аломати предмети фаҳмонанд; 2. Аломати амалро муайян кунанд; 3. Муносибати предмети ба амал нишон диҳанд.**

Намуна: Шарофат бо дугонааш ба китобхонаи шаҳрӣ рафт, Чӣ кор кард? – Рафт. Кӣ рафт? – Шарофат. Ба кучо рафт? – Ба китобхона. Ба кадом китобхона? – Шаҳрӣ. Бо кӣ рафт? – Бо дугонааш.

1. Падарам нони гарми чаззадорро меписонданд. 2. Дилшод нотарсона ба роҳи пурхатар кадам гузошт. 3. Саодат ба духтараш дар бораи Темурмалик нақлҳои аҷоиб мекард. 4. Дар мактаб чамъомади бошукӯҳе баргузор гардид.

Машқи 153. Матнро хонед. Аз рӯйи маълумоти доштаатон ба аъзоҳои ҷумла саволҳо гузored.

ТАҲМУРАС

Баъд аз Ҳушанг писараш Таҳмураc подшоҳ шуд. Дар замони вай одамон пашми ғусфанд тарошидан, аз пашм либосворӣ ва намад бофтанро ёд гирифтанд. Аз даррандагон юз ва сиёхгӯшро, аз паррандагон боз ва шоҳинро барои шикор дастомӯз карданд.

Таҳмураc девҳоро дар банд андохт, девҳо гуфтанд, ки агар подшоҳ онҳоро накушад, онҳо ба вай як ҳунари нав ёд медиҳанд. Сипас ба ӯ навиштанро ёд доданд. Девҳо хати румӣ, порсӣ, тозӣ, суғдӣ, чинӣ, паҳлавӣ ва ғайраро медонистанд, ҳамаро ба Таҳмураc ёд доданд ва Таҳмураc ба дигарон ёд дод. Ба ин тарик, аз рӯйи ривояти қадима дар подшоҳии Таҳмураc хату савод падид омадааст.

Баъд аз Таҳмураc подшоҳӣ ба писараш Ҷамшед гузашт.

Сотим Улугзода

Луғат:

юз – саги шикорӣ

1. Қадом аъзоҳои ҷумларо муайян карда тавонистед?
2. Дар калимаҳои румӣ, порсӣ, суғдӣ, чинӣ, ҳарфи ӣ чӣ вазифа дорад?
3. Шумо дар ҳонаатон қадом навъи ҳайвонот ё паррандагонро парвариш мекунед?
4. Мазмуни матнро шарҳ диҳед.

Машқи 154. Ҷумлаҳоро хонед, амал ва иҷрокунандаи амалро ба воситаи саволҳо муайян кунед.

ДАР БОҒ

Бобоям дар деҳа зиндагӣ мекунад. Мардуми деҳа ӯро бисёр ҳурмат мекунанд. Бобоям ҳамчун одами таҷрибанок ба ҳама маслиҳат медиҳад. Ӯ боғи хубе дорад. Дар боғи ӯ дарахтони зиёди мевадор ва гулу гиёҳҳои ши-
фобахш мерӯянд. Боғи бобоямро бихишти рӯи замин меғӯянд. Ман ҳар сол дар таътили тобистона ба он ҷо меравам, ба корҳои бобоям ёрӣ медиҳам, Бобоям маро дӯст медорад, ба ман кори богдориро меомӯзонад. Ман имсол дар таътили зимистона ба деҳа рафта, дар боғи бобоям ниҳолҳои нав ме-

пинонам. Ба ман деҳа ва боғзори он хеле маъқул аст. Ман мақсад дорам, ки оянда боғбон шавам.

Саидаи Фазл

1. То чашмамон сер шудан-ро шарҳ диҳед.
2. Барои чӣ набараро мағзи донак мегӯянд?
3. Чаро боғ ба бихишт монанд шудааст?

Хабар ва мубтадо асоси ҷумларо ташкил медиҳанд. Барои ҳамин онҳоро сараъзоҳои ҷумла меноманд. Мисол: Муаллим насихат кард. Чӣ кор кард? – Насихат кард (хабар); кӣ? – муаллим (мубтадо). Хондан хуб аст. Хондан – мубтадо, хуб аст – хабар. Ба зери мубтадо як (1) ва ба зери хабар ду (2) хати рост кашидан лозим аст.

Машқи 155. Матро нависед, ба зери мубтадо ва хабари ҷумлаҳо хат кашед.

Ман модаркалони ӯ мешавам. Шумо аз вай хафа нашавед. Лола ба назди Матин рафта истодааст. Мо ҳам ба ҳамон ҷо рафта истодаем. Ақлу фаросати шумо беандоза аст. Ман бо шумо маслиҳат кардани ҳастам. Расулзода дар колхоз чӣ кор мекард?

Гулрухсор

Машқи 156. Ба расм нигоҳ карда дар бораи вақти холии худ нақл кунед.

Машқи 157. Шеърро хонед ва аз ёд кунед.

Субҳ ба хайр, эй офтоб, эй мурғакон,
Субҳ ба хайр, хандону дилшод одамон,
Ҳар касе неку самимӣ мешавад.
Субҳ ба хайр то шаб идома мекунад.
Мо зи дидори шумо хурсанду шод!
Гарчи пойиз омада, сардӣ дамад.
Мо бароҳат, чунки ахли синфи мо
Дӯст дорад ҳамдигарро, бишнавад.

Мубтадо сараъзои мустақили ҷумда буда, дар ҷумла сухан дар бораи он мсравад. Мубтадо ба саволҳои ки? (киҳо?), чи? (чиҳо?) ҷавоб мешавад. Мубтадо бештар бо исму ҷонишин ифода меёбад: Шариф аълохон аст. Мо лар синфи 5-ум мехонем.

Машқи 158. Матро хонед ва мазмунашро нақл кунед. Мубтадоҳои онро муайян намоед.

Шунидам, ки рӯзе Шиблӣ дар масҷиде рафт, ки ду ракат намоз хонад ва замоне биосояд. Дар масҷид кӯдакони дабиристон буданд. Вақти нон хӯрдани кӯдакон буд. Нон ҳамехӯрданд. Ба иттифоқ ду кӯдак наздики Шиблӣ нишаста буданд. Яке писари тавонгаре буд ва дигар писари дарвеше. Дар занбили он тавонгарзода ҳалво буд ва дар занбили он дарвешзода нони хушк. Тавонгарзода ҳалво ҳамехӯрду дарвешзода аз ӯ ҳамехост.

- Агар меҳоҳӣ, ки туро ҳалво диҳам, сағи ман бош. Ин кӯдак гуфт.
- Ман сағи туам. Тавонгарзода гуфт:
- Бонги сағ кун.

Он дарвешзодаи бечора дупо шуда бонги сағ ҳамекард, то пораи ҳалво бад-ӯ дод.

Шиблӣ дар эшон назора ҳамекарду мегирист. Муридон пурсиданд, ки бо шайх чӣ афтод, ки гирён шуда. Гуфт:

– Нигоҳ кунед, ки тамаъ мардумро ба чӣ мерасонад. Агар чупон будӣ, ки он кӯдак ба нони тикӣ хеш қаноат кардӣ ва тамаи ҳалвои ӯ надоштӣ, ӯро сағи ҳамчу худе набоистӣ будан.

Унсурмаолии Кайковус

Луғат:

дабиристон – мактаби ибтидоӣ, мактабхона

занбил – 1. сабад. 2. халтаи чармини гадоён

мурид – дастдодаи пир ё эшон

тиҳӣ – холи

1. Калимаҳои *тавонгар* ва *дарвеш*-ро шарҳ диҳед.
2. Оё ба ин монанд ҳодисаеро дида ё шунидаед?
3. Мазмуни *тиҳӣ* ва *қаноат*-ро шарҳ диҳед.

Хабар сараъзон ҷумла буда, амал, ҳолат ва аломати мубтадоро мефаҳмонад ва ба саволҳои предмет чӣ кор мекунад?, чӣ кор кард?, чӣ тавр аст?, чӣ шуд?, чӣ мешавад?, кист?, (исм, сифат, шумора, ҷонишин) ифода мегардад: Мо мехонем. Ҳаво соф аст.

Машқи 159. Матнро хонед ва хабархояшро шарҳ диҳед.

ҶАМБУЛ ҶАБАЕВ

Шоирн бузурги қазоқ Ҷамбул 99 сол умр дидааст. Дар умри худ ӯ бисёр суруд ва дostonҳо эҷод кардааст. Лекин фақат дар замони Ҳокимияти Советӣ шӯҳрати ин оқин баланд гардид. Ӯ дар авули хурде, ки дар доманаи кӯҳи баланди Ҷамбил воқеъ гардидааст, дар сарзамини вилояти Ҷамбули ҳозира таваллуд ёфтааст.

Аз хурдсолӣ ӯ дойра ва суруди оқинҳоро дӯст дошта буд, вай доимо дар он ҷое, ки суруд хурсандӣ буд ҳозир мешуд. Вале падари ӯ ҳеҷ намахост, ки писари ӯ ҳофизии оворагард шавад. Дар соли 1916 вақте ки дар Қазоқистон шӯриши халқӣ-озодихоҳӣ сар зад, Ҷамбул ғазали муқаддаси халқи меҳнатиро мадҳ карда, камбағалонро ба мубориза барои озодӣ даъват мекунад.

Дар соли 1924 баъд аз танаффуси ҷандинсола Ҷамбул, якумин бор дар Алмати дар ҷамъомаде, ки бахшида ба 4-солагии Ҳокимияти Советӣ дар Қазоқистон шуда буд, баромад мекунад.

Баъд аз се сол ӯ дар гузаронидани ислоҳоти заминро об иштирок карда бахшида ба ин воқеа “Суръати айём” ном достони хуби хурдо эҷод мекунад.

Дар соли 1934 дар Алмата Ҷамбул боз аз нав дар мусобиқаи айтисҳо ғалаба мекунанд. Шеърҳои алоҳидаи ӯ дар ин давра ба забони русӣ нашр шуда буданд...

Машқи 160. Матнро хонед ва калимаҳоро, ки амали ҳаракатро мефаҳмонанд, ба дафтаратон нависед.

Онҳо вақти намози аср ба Касра расиданд. Офтоб ба ғуруб рафта буд, аммо шуоҳи он ҳанӯз осмонро ба ранги зарди сурхомез равшан мсканд. Падар кӯчаву бозор ва саройҳои тижоративу пунбафурӯшии шаҳро хуб медонист: борҳо ба ин шаҳр пунбаҳои ҳаллоҷикардаашро бо шариконаш ба фурӯш оварда буд. Дар яке аз саройҳои пунбафурӯшӣ, ки дар миёнаи шаҳр, пеши бозори калон воқеъ гашта буд, манзил гузиданд. Мизочони падар он шаб ўро ба меҳмонӣ бурданд. Мансур дар ҳучраи тангу торик монд. Порае нон ва косае мост хӯрда ҳобиданӣ шуд, аммо танҳои, торикӣ ва бегонагӣ дар ин шаҳр дар дили ӯ эҳсоси ногуворе барангехтанд. Ӯ ҳоб карда натавонист. Саҳни сарой баромад. Ҳама ҷо ҳомӯш буд. Аз ягон ҳучра садои касе ва рӯшноии ҷароғе берун намеомад. Садои мавҷҳои дарё аз наздик ба ғӯш мерасид.

Расул Ҳодизода

Луғат:

халлочӣ – пахтаро аз пунбаҳо ҷудо кардан, пахтатозакунӣ

гузидан – интиҳоб кардан, хоста гирифтан, ҳуш кардан

мизоҷ – муштарӣ, харидор, талабгор

моcт – ҷурғот

барангехтан – ба ҷунбиш овардан, бархезондан

Машқи 161. Мубтадову хабари онҳоро муайян кунед.

Одам аз модар оқил ба дунё намеояд. Баъд, чун ба сӯҳбатхон мардум гӯш медиҳад, кору рафторашонро зеҳн мемонад, арақи ҷабин рехта меҳнат мекунад, ҳамадон мешавад. Вай оҳиста-оҳиста ба баду нек сарфаҳм меравад, агар умри дароз насибаш гардад, албатта, бисёр чизро доништа мегирад.

Одам суҳанҳои хирадмандонро ба хотир гирифта, заковатманд мешавад. Лекин ҳар гуна сӯҳбат, ҷӣ кадаре манфиатбахш набошад, худ ба худ чизе намедиҳад.

Аз шунида, ҷуноне ки гандумро аз кӯрмак тоза мекунанд, бояд чизи асосиро, ки ба ғоидаи кор аст, қабул намуд. Ақли инсон ҳамин ҳел сайқал меёбад.

Абай Қунанбоев

Дарси 40-41. ОДОБ – ЗЕБОГИИ ИНСОН.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, навиштаҷот оид ба одоб – зебогии инсон ва хониши он.

Ба пирӣ гар намехоҳӣ, ки мӯҳтоҷи асо гардӣ,
Зи пой афтодагонро дар ҷавонӣ дастгирӣ кун.

Росих

АЪЗОҲОИ ПАЙРАВИ ҶУМЛА. МУАЙЯНКУНАНДА.

Машқи 162. Матро хонед ва хулосаатоиро нависед.

АНДАРПЕШӢ ҶУСТАН ДАР СУХАНДОНӢ

Эй писар, бошад, ки мардум сухандону сухангӯӣ бувад ва аз бадон сухан нигоҳ дорад. Аммо ту, эй писар, сухан рост гӯӣ ва дурӯғгӯӣ мабош ва хештан ба рост гуфтан маъруф кун, то агар ба зарурат дурӯғе аз ту бишнавад, бипазиранд. Ва ҳар чӣ гӯӣ, рост гӯӣ. Валекин рост ба дурӯғ монанда мағӯӣ, ки дурӯғи ба рост монанд беҳ, ки рости ба дурӯғ монанд, ки он дуруғ мақбул бувад ва он рост номақбул. Пас аз рост гуфтани номақбул парҳез кун...

Унсурмаолии Кайковус

Луғат:

пешӣ – пешравӣ

маъруф – машҳур, шӯҳратёфта, шинохташуда

мақбул – қабулкардашуда, писандида

парҳез – ҳудддорӣ кардан аз коре, канорагирӣ

1. Фикр дар ҷумлаҳо бо кадом оҳанг ифода ёфтааст?
2. Мухотабро дар матн муайян кунед.
3. Байти зеринро аз ёд кунед:

Дурӯғ одамиро кунад шармсор,
Дурӯғ одамиро кунад бевиқор.

Машқи 163. Байтҳои зеринро ба дафтаратон нависед, маънояшро шарҳ диҳед.

Шараф чизи таҷовузнапазир аст,
Ҳар он кас ки шараф дорад, кабир аст.

Мирзо Турсуизода

Одами баҳри Ватан гар аз дилу ҷон, ҷон диҳад,
Пас Ватан ӯро чу модар умри ҷовидон диҳад.

Аскар Ҳаким

Метапад дил, мезанад дил, меканам ҷон, зиндаам.
Тоҷикам, ҷон додани ман нест осон, зиндаам.

Мирзо Файзали

Машқи 164. Матро хонед. Саволҳои гузашта, муайян кунед, ки аъзоҳои пайрави ҷумла чиро мефаҳмонанд.

СУРУД

Муаллим ба кӯдакон ҳикоят мекунад. Одамон сурудхониро дӯст медоранд. Онҳо дар идҳо, ҳангоми шодию гамгинӣ месароянд. Бачаҳо ҳам бояд зебою форам сурудхониро ёд гиранд. Сурудро нишаста ё рост истода меҳонанд.

Бачаҳо ҳама якҷоя месароянд – инро бо хор сароидан меноманд. Ба хор муаллим роҳбарӣ мекунад. Баробари бо даст ишора кардани муаллим ҳама бояд якҷоя сароянд. Бо ишораи дирижёрии “Нафас гиред” бачаҳо бояд оромона, китфҳоро боло набардошта нафас гиранд.

Муаллим тамои кардани овозбарориро бо аломати дирижёрӣ ишора мекунад.

Аз китоби “Дарси суруд дар синфҳои тайёри”

Луғат:

дирижёр – касе, ки вобаста ба сабти нотаи суруд ё оҳанг бо ҳаракати махсус ба амалиёти навозанда ё сароянда роҳбарӣ мекунад

1. Ба ҳама аъзоҳои ҷумлаи сархати аввал саволҳои мувофиқ гузоред.
2. Суруд сароидан ва суруд хондан ба ҳамдигар чӣ муносибат доранд?
3. Шумо кадоме аз ин хунароҳоро дӯст медоред?

Муайянкунанда, пуркунанда ва ҳол аъзои пайрави ҷумла мебошанд. Пуркунанда ва ҳол ба хабар тобеъ мешаванд. Муайянкунандаҳо дар таркиби сараъзоҳо ва пуркунандаю ҳол меоянд. Ҳангоми таҳлили хаттии ҷумла дар зер пуркунанда як хати шикаста, дар зер муайянкунанда як хати мавҷнок, дар зер ҳол хати тире нуқта кашида мешавад: Ман аз дӯкон қалами сурх харидам.

Машқи 165. Аз рӯи расм нақле нависед ва аъзоҳои ҷумларо муайян кунед.

Машқи 166. Матро хонед ва мазмуни онро нақл кунед.

ЧАРОҒ БАРОИ КҶРДИЛОН

Нобино дар шаби торик дар китф кӯза ва дар даст чароғ дар кӯча мерафт. Яке аз кунҷқобон ўро нигоҳ дошту гуфт:

– Эй нодон, охир барои ту шабу рӯз фарқ надорад ва барои чашми ту рушноиву торикӣ баробар аст, ин чароғ барои ту чӣ манфиат дорад?

Нобино бихандиду ҷавоб дод:

– Ин чароғро ман на аз барои худ гирифтаам, балки барои кӯрдилоне монанди ту гирифтаам, ки ба ман барнахӯранд ва кӯзаи маро нашикананд.

Абдурахмони Ҷомӣ

Луғат:

манфиат – фоида

1. Чаро нобино дар шаби тор бо худ чароғ гирифтааст?
2. Оё шумо дар зиндагӣ ба чунин шахсон дучор шудаед?
3. Ба рафтори чунин одамон чӣ баҳо медиҳед?
4. Маънои калимаи кӯрдилро шарҳ диҳед.

Муайянкунанда аъзои пайрави ҷумла буда, предметро аз ягон ҷиҳат муайян мекунад ва ба саволҳои ҷи гуна?, ҷи хел?, кадом? аз они ки?, чанд?, чандум? ҷавоб мешавад: ҳавои фораи, хонаи падарам, даҳ китоб, беҳтарин талаба, қатори даҳум.

Муайянкунанда дар таркиби сараъзо ва аъзоҳои пайрави ҷумла меояд. Ба зери муайянкунанда хати мавҷнок мекашем.

Муайянкунанда бо муайяншаванда аксар бо бандаки изофӣ ва бе бандаки изофӣ ҳам алоқаманд мегардад: талабаи беҳтарин, беҳтарин талаба.

Машқи 167. Рубоӣҳои зеринро нависед. Калимаҳои, ки алоқаманд ва хусусияти предметро муайян кардаанд, ёбед ва шарҳ диҳед.

Чашми ту кабуду оби дарёст кабуд,
Чашми ту кабуду осмонхост кабуд.
Бо чашми кабуд хоҳари дарёӣ.
Ҳамшираи осмони беҳамтоӣ.

Як духтари қадбаланд шуд духтари ман,
Шахд духтари дилписанд шуд духтари ман.
Оинаи қаднамо харидан лозим,
Лоиқ ба кади расо харидан лозим.

Бозор Собир

Луғат:

расо – дароз, баданд

Машқи 168. Ба ҷойи нуқтаҳо муайянкунандаҳои мувофиқ гузоред. Гуед, ки онҳо бар эзоҳи кадом аъзои ҷумла омадаанд.

1. Ба мо аз забони ... омӯзгор Фарҳод Насимӣ дарс медиҳад.
2. Субҳина ... толибаи синфи мо мебошад.
3. Дар синфи мо ... талаба таҳсил мекунад.
4. Ин қаламро гиру ... қаламро ба ман деҳ.

Машқи 169. Машқро дар тахтаи синф навишта мувофиқи нақшаи поёни ба саволҳо ҷавоб гардонед.

РӯЗИ ТАВАЛЛУДИ ГУЛСУМАН

Рӯзи таваллуди Гулсуман буд. Бегоҳӣ дугонаҳояш ба назди ӯ ба меҳмонӣ омаданд. Ҳамаи онҳо Гулсуманро ба рӯзи таваллудаш табрик карданд. Ба

вай тӯҳфа оварданд. Неъмат аз кисааш лентай сурхи зебо баровард. Ӯ ба назди апааш омад. Лентаро ба вай дод. Бо рӯзи таваллудаш табрик кард. Имрӯз Гулсуман, Неъмат ва рафиқони онҳо хеле хурсанд буданд.

Н а қ ш а :

1. Чаро ба Гулсуман тӯҳфа доданд?
2. Неъмат ба кӣ лентай сурх дод?
3. Онҳо имрӯзро чӣ хел гузарониданд?
4. Вай чаро апаашро табрик гуфт?

Калимаҳо барои ба тахта навиштан: таваллуд, киса, тӯҳфа.

Машқи 170. Матро нависед, дар зери сараъзоҳо ва аъзоҳои пайрав хат кашед ва таърифи онҳоро ба хотир оред.

Имшаб барф борид. Рӯи ҳавлӣ, дарахтон ва бому деворҳо сап-сафед шуданд. Бачагон “Зимистон, зимистон!” гуён фарёд мекарданд. Онҳо шоду хурсанд буданд. Писарбачаҳо либосҳои зимистонии худро пӯшиданд ва чанаҳои худро бароварданд. Имрӯз ҳама барфӣ менависанд ва ба якдигар барфӣ медиханд. (*Машғал*)

Дарси 42-43. САНЪАТИ МИЛЛӢ – БО ЛИБОСИ МИЛЛӢ.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, навиштаҷот оид ба санъати миллӣ - бо либоси миллӣ.

Дар ҳунар кӯш, ки зар чизе нест,

Ганҷи зар пеши ҳунар чизе нест.

Абдурахмони Ҷомӣ

ПУРКУНАНДА. ҲОЛ.

Машқи 171. Матнро хонед ва мувоҳида кунед.

АСБОБҲОИ МУСИҚӢ

Дар филармония концерт ба поён расид. Машшоқон ба хонаҳои худ рафтанд. Асбобҳои мусиқӣ дар хонаи шафати сахна монданд. Баъзе дар рафҳои ҷевон, баъзеи дигар рӯи миз меҳобиданд. Бас-гитара дар кунҷак меистод. Барои ягон гуноҳаш не, албатта. Вайро фақат барои хеле калонҷусса буданаш он ҷо мегузоштанд.

Шабона филармония **сокиту хомӯш** аст. Аммо нағзакак гӯш андозед, гуфтугӯи асбобҳои мусиқиро мешунавед:

– Лам-лаки дум, дум-лаки дум! – Асбобе садо медиҳад аз рӯи девор. Ин овози Доирабибӣ аст.

Ҷӯро ҳеҷ хоб намебарад. Аз ин паҳлӯ ба он паҳлӯ **мегардаду садо медиҳад**. Дигар асбобҳои мусиқӣ ӯро ором карданӣ шуданд, аммо дар ҷавоб эътирозро шуниданд:

– Оббо, овози ман ба гӯшатон нафорида! Замоне буд, ки аҳли деҳаро бедор карда, ягон хабарӣ муҳимро мерасондам. Касе намегуфт, ки бевақту соат ҷар андохтам. Пир бошам ҳам, то кунун нағмапардозам. Маро устои моҳире аз Истаравшан сохтааст. Он вақт нағмапардозии маро медидед! Агар ман намебудам, дастаи мусиқӣ ҳам вучуд намедошт, – гуфт бо ифтихор Доирабибӣ.

Луғат:

машшоқон – навозандагони созҳои торӣ, машққунанда

1. Ҷое, ки дар он асбобҳои мусиқиро мондаанд, ҷӣ ном дорад?
2. Дар ин қисми матн баҳси кадом асбобҳои мусиқӣ оварда шудааст?
3. Доираро дар кучо сохтаанд?

Машқи 172. Аз рӯи расм асбобҳои мусиқиро номбар кунед.

Машқи 173. Хонед, ба пуркунандаҳо саволҳои ҷиро?, ба ҷӣ?. ҷӣ?, аз ҷӣ?, ба кӣ?, кихоро? гузошта, гӯед, ки онҳо ба кадом аъзои ҷумла тобеанд.

1. Дертар ин ҳикоят китобчаи алоҳида шуда, аз чоп баромад. Ман дар газета фақат баъзе қисмҳои ин ҳикоятро хонда будам. Ҳоло имконият доштам онро аз сар мутолиа кунам. Китоб аз саҳифаҳои аввалинаш сар карда маро ба худ мафтун кард. (С.Улуғзода) 2. Завҷаи Иброҳимхоҷа ҳар ҳафта зағора пухта меод. 3. Ман ҷомашӯиро дар мактаби занона омӯхта будам. 4. Модарам ба падарам хабар дод. 5. Ман мурғро ба хона гирифта бурдам. 6. Ин гуна бозӣ бачагонро бисёр монда кард. (С. Айнӣ)

Пуркунанда аъзои пайравест, ки ба кӣ ба ҷӣ иигаронида шудани амали хабарӣ ҷумларо возеҳ мегардонад. Масалан: Мо ҳурмат мекунем. – Мо калонсолонро ҳурмат мекунем.

Дар ҷумлан якум маънои амали хабар (ҳурмат мекунем) пурра ва равшан нест. Дар ҷумлаи дуюм калимаи калонсолон ба кӣ иигаронида шудани амали хабарро пурра возеҳ намудааст.

Пуркунанда бештар бо исми ҷонишин ифода ёфта, ба саволҳои *киро?*, *ҷиро?*, *аз кӣ?*, *аз ҷӣ?*, *бо кӣ?*, *бо ҷӣ?* ҷавоб мешавад. Шой Каримабонуро нағз мешинохт. (Ҷ.Иқромӣ) Ба бобоям таклиф маъқул омадааст. (С.Айнӣ)

Пуркунанда ба хабар тобеъ аст. Он бештар ба воситаи пешояндҳо ва пасоянди -ро алоқаманд мешавад. Баъзан ба хабар бо тартиби калима ҳам алоқаманд мешавад: Амакам тобистони гузашта дар як гӯшаи холии боғаш ҷуворимакка коридаст.

Тест:

Дар кадом қатор саволҳои пуркунанда дуруст дода шудааст?

А. кӣ?, чӣ?, дар кучо?, чиро?

Б. киро?, кай?, барои чӣ?

В. аз кӣ?, чӣ?, чаро?, чӣ хел?

Г. чӣ?, киро?, бо кӣ?, бо чӣ?

Машқи 174. Феълҳои *хондан, чидан, руфтан, дӯст доштан, шикастан, даравидан, суҳбат кардан, вохурдан, фикр кардан*-ро истифода бурда ҷумлаҳо тартиб диҳед ва ба зер пуркунандаҳо хат кашида, онҳоро маънидод кунед.

Машқи 175. Аз рӯи расм дар бораи либосҳои милли маълумот диҳед.

Машқи 176. Чумдаҳоро нависед, ба калимаҳои ишорашуда савол гузored ва гуед, ки он калимаҳо чиро ифода мекунанд.

1. Посбонон ҳам хотирҷамъона хобиданд. (С.Айнӣ) 2. Оҳиста салом дода гузашт. (С.Улуғзода) 3. Норбибӣ аз ҳама бачагон зиёдтар Ятимро дӯст медошт. (С.Айнӣ) 4. Пагоҳӣ Зариф аз бедорхобӣ хаста шуда барвақт бархост ва боз ҳам чизе нагуфта аз хона баромада рафт. (Р.Ҷалил) 5. Ман пас аз мактаби олиро хатм кардан ба шаҳри дигар ба кор таъин шудам. (“Садои Шарк”) 6. Бо ҳамин мулоҳиза ӯ низ ночор роҳи хонаи худро пеш гирифт. (С.Айнӣ) 7. Охир мо барои хондан омадаем. (С.Улуғзода)

Ҳол аъзои пайрави ҷумла буда, замон, макон, сабабу мақсад, тарз ва миқдору дараҷаи амалро мефаҳмонад. Ҳол ба саволҳои *кай?*, *аз кай?*, *то кай?* *куҷо?*. *ба куҷо?*, *аз куҷо?*, *чаро?*, *ба кадом сабаб?*, *чӣ тавр?*, *чӣ тарз?*, *чӣ қадар?* ҷавоб мешавад.

Ҳол ба хабар тобеъ буда, ба воситаи пшояндҳои *то, дар, бо, аз, бе, бо, аз сабаби, бо мақсоди. бо вучуди* ва баъзан бс пешояндҳо алоқаманд мсшавад: Писарони шумо ва мисли онҳо боз ҳазорон фарзандони халқи мо (кай?) **имрӯзҳо** бо даъвати Ватан рафта истодаанд. (Ф.Ниёзӣ) 2. Пахтачинӣ (чӣ тарз?) босуръат давом дошт...

Машқи 177. Матнро хонед ва дар бораи “Шашмақом” маълумот диҳед.

“ШАШМАҚОМ”

Санъати мусиқии мардуми тоҷик таърихи қадиме дорад. Дар муҳити нави рушди санъати мусиқӣ анъанаҳои беҳтарини он идома дорад.

Яке аз ганҷинаҳои бебаҳое, ки имрӯз аз маданияти гузашта ба мардуми тоҷик расидааст, “Шашмақом” аст, ки он аз асрҳои дуртарини таърих то замони мо ба ёдгор мондааст.

Имрӯз халқи тоҷик анъанаҳои беҳтарини адабиёт ва маданияти худро бо эҳтироми бузург пос медорад ва идома медиҳад. Аз замони қадим қофилаи шеър мусиқӣ ҳамеша ҳамсафари халқ будааст. Дар рӯзҳои иду ҷашн ва дар лаҳзаҳои хушҳолӣ мусиқӣ шодӣ бар шодӣ меафзуд. Дар рӯзҳои вазнини таърихи пурфӯҷа халқ дар мусиқӣ ғаму андӯҳи худро ифода намуда, дар он таскин меҷуст. Ба “Шашмақом” 256 оҳанги классикӣ дохил мешавад. Таркиби он аз мақомҳои Бузрук, Рост, Наво, Дугоҳ, Сегоҳ ва Ироқ иборат аст.

Фазлиддин Шаҳобов

“Шашмақом” – асари суннати (классикии) мусиқӣ,
ки аз шаш қисми асосӣ иборат аст.

Луғат:

қофила – якҷоя сафар кардан, корвон

1. Чаро “Шашмақом”-ро ганҷина номидаанд?
2. Оё “Шашмақом” танҳо оҳанг аст?

Машқи 178. Нависед, ба воситаи саволҳо ҳолро дар ҷумлаҳо муайян кунед ва ба зерӣ онҳо хат кашед.

Бегоҳирӯз аз кадом **гӯшаи** бозори “Баракат” ҳамдеҳаам, амаки Афзал. собиқ паҳлавони номдори кӯҳистон, ки ба қавле, дар майдондорӣ то ҳол шонааш ҳок нахӯрда буд, ба ҷойи кор телефон кард. Вай як кадар саросема ва ҷунон бо овози баланд гап мезад, ки ба гумонам, садояшро аз гӯшак не, балки аз пушти дар мешунидам. Худам навакак аз шӯру валвалаи як маҷлиси серчанҷол фориг гашта, андешаам ҳанӯз побанди супоришҳои сардори сохтмон буд. Вале баробари шунидани овози меҳрубону пуршираи амаки Афзал кӯдаквор **хурсанд** шудам...

Ҷоиибек Ақобиров

1. Хабару мубтадои ҷумлаҳоро муайян кунед.
2. Ифодаи *шонааш ҳок нахӯрда буд* чӣ маънӣ дорад?
3. Ин байти устод Турсунзодаро шарҳ диҳед:
*Дӯст ояд, гарм дар оғӯш гир,
Расми хуби тоҷиконро гум макун.*
4. Дар маҳалли шумо одамони номдор ҳастанд?
5. Шумо кадом навъи варзишро дӯст медоред?

Машқи 179. Матнро хонед ва гӯед, ки дар бораи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ чихоро донистед?

РҶДАКӢ ВА МУСИҚӢ

Рӯдакӣ мусиқидон ва навозандаи чирадасте буд. Вай бо шеърӯ мусиқии худ ғами халқро сабуктар мекард ва дар дили ашрофон раҳму шафқат

бедор карданӣ мешуд. Афсонаи офариниши шеъри машҳури “Бӯйи ҷӯйи Мӯлиён” далели қудрату матонати шоир дар сурудани шеър аст. Ин шеърашро устод дар пардаи Ушшоқ (яке аз навоҳои “Шашмақом”) месароид.

Луғат:

чирадаст – забардаст, моҳир

ашрофон – соҳибони ҷоҳу мансаб

Дарси 44-45. ЗАБОНИ ШИРИН – ҲУСНИ ИНСОН.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан ва хондани матҳо доир ба забон ва навиштаҷот оид ба он.

Забон дар даҳон чист? – эй хирадманд,
Калиди ганҷи соҳибҳунаар.

Сағдии Шерозӣ

ҶУМЛАИ ХУЛЛАС ВА ТАҒСИЛӢ.

Машқи 180. Матро нависед ва маънидод кунед.

ЗАБОН ВА АҲАМИЯТИ ОН

Забон дар ҷомеа аҳамияти бузург дорад. Табиат онро ба одамон барои он ато кардааст, ки бо ҳам алоқа банданд, фикри якдигарро фаҳманд, дар як ҷомеа фароҳам оянд, истехсолот ташкил диҳанд, илму фарҳанг офаранд, хуллас, корҳоро сомон бидиҳанд, ки барои ташкилу пешбурди ҷамъият зарур ва воҷибанд...

Раззоқ Ғаффоров

Луғат:

сомон додан – иҷро кардан, анҷом додан, ба ҷо овардан

воҷиб – лозим, зарур

1. Мақоми забонро дар ҷомеа шарҳ диҳед.
2. *Забони мургонро мургон медонанд* чӣ маънӣ дорад?
3. Дар васфи забон шеър кироат намоед.

Машқи 181. Хонед ва гӯед, ки ҷумлаҳо аз кадом ҷиҳат аз ҳамдигар фарқ доранд.

1. Колхозчиён баргаштанд.
2. Зардолу пухт.
3. Мо рафтем.
4. Муаллим гуфт.

- Колхозчиён аз саҳро баргаштанд.
- Зардолуи қандак пухт.
- Мо ба мактаб рафтем.
- Муаллим ба талабагон гуфт.

5. Шамол мевазид.
6. Исмат рассом аст.

Шамол оҳиста мевазид.
Исмат рассоми хуб аст.

1. Фарқи ҷумлаҳои сутуни якуму дуумро аз якдигар фаҳмонед.
2. Аъзоҳои пайрав дар ифодаи фикр чӣ аҳамият доранд?

Ҷумлае, ки фақат мубтадову хабар дорад, ҳуллас номида мешавад: Кишукор сар шуд. Соро менависад. Нозим рафт. Ҷумлае, ки гайр аз сараъзо аъзои пайрав ҳам дорад, ҷумлаи тафсиلى номида мешавад: Кишукори баҳорӣ сар шуд. Соро иншо менависад. Нозим ба Астана рафт. Ҷумлаи тафсиلى фикрро пурратар ифода мскунанд.

Машқи 182. Порчаро нависед ва ҷумлаҳои ҳуллас ва тафсиلىро муайян кунед.

Ту метавонӣ фахр кунӣ, Нуралӣ. Бисёр меҳнат кардӣ. Ҳама меҳнат карданд, ту ҳам кардӣ, Ориф. Рост мегӯӣ, мо метавонем фахр кунем. Охир, ифтихори бузурги одам ба чист? Ба ҳамин аст, ки вай метавонад гӯяд: “ин канал, шахр, заводи ман сохтаам, ин ҷулистони пештараро ман ҳам гулистон кардаам, дар онҳо меҳнати ман ҳам ҳаст!”

Сотим Улугзода

1. Сараъзоҳои ҷумларо ёфта дар зерашон хат кашед.
2. Мазмуни мақоли “Меҳнат кунӣ – роҳат мебинӣ”-ро шарҳ диҳед.
3. Моҳияти асосии ин нақл дар кадом ҷумла ифода шудааст?

Машқи 183. Хонед ва ҷумлаҳои ҳулласи онро бо тафсиلى мукоиса намоед.

Акнун ҳам сиёҳӣ ҳам сафедии чашми вай ҳамин Самандар аст.
– Мошин савор нашав, ман метарсам, – гуфт Бободӯстов.
– Барои чӣ метарсед, ота? Ман аз Маллача бадтар мошин намеронам.
– гуфт писараш. Баъди як дам илова кард. – “Волга”-и шумо қати нагаштаамку.

Ду сол пеш Бободӯстовро “барои муваффақиятҳои совхоз” гӯён бо “Волга” мукофотонида буданд. “Волга”-ро дар долони даромади ҳавлӣ бо брезент пӯшонда нигоҳ медоштанд. Самандар ҳозир дар бораи ин мошин гап мезад.

– Тамоман савор нашавадчӣ?
– Хайр, барои ба мактаб рафтан савор нашаваду дигар вақт савор шавад, майлаш? – пурсид модараш.

– Дар дасташ барои мошин рондан хуччат надорад, дар роҳҳои байни совхоз ба ин ҳеҷ кас гап намегӯяд. Лекин вай то маркази шаҳрча меравад, – Ту писари кӣ? – писарн Бободӯстов. Бо номи падар ёзида гаштан нағз не.

Мутсулло Начмиддинов

1. Ҷумлаҳои тафсириро ба ҳуллаи баргардонед.
2. Ибораи *сиёҳию сафедии чаиҳои вай* чӣ маънӣ дорад?
3. Аз мазмуни матн чӣ ҳулои баровардед?
4. Муроди адабии калимаи “ота” кадом аст?

Машқи 184. Дар мавзӯи “Ватани ман” илшо нависед, ки матни он аз ҷумлаҳои ҳуллаи ва тафсили иборат бошад.

Машқи 185. Шеърро ҳомӯшона ҳонда барои ҳониши ифоданок тайёри бинед. Меёриҳои ҳониши ифоданокро ба ёд оред.

ЗАБОНИ МОДАРИ

Ҷу шеъри Рӯдакӣ зебост,
Ҷу мусиқӣ фараҳафзост.
Дар олам аз ҳама ширин
Забони модарии мост.

Ба он ҷун қомрон гаштем,
Ҷу Айни нуқтадон гаштем,
Дар илму санъату эҷоз
Ба дунё достон гаштем.

Забони назми пурҳикмат,
Забони давлату миллат,
Зи аҷдодон барои мо
Бувад он беҳтарин сарват.

Дар ин Шарқи қадими мо
Ба даврони азими мо
Ҷавонтар мешавад он ҳам
Ба боғи нозанини мо.

Бобо Ҳоҷӣ

Машқи 186. Хонед, мувоҳиша кунед! “Зебоии одам дар чист?”.

1. Чиро мо бисёр зебо мсномем?
2. Чи хел ҳаёти одамро мо зебо мсномем?
3. Кадом рафтору кирдор ва кори одамонро зебо мешуморанд?
4. Кадом хислати одамон зебо мсбошад ва кадом одам ба шумо маъқул аст?
5. Зебоии одам дар рафтори ӯ дар байни ҷамъият, дар зиндагонӣ, дар муомила бо рафиқонаш чӣ тавр зоҳир мегардад?
6. Оё симои зоҳирии одам ботинии ӯро ифода карда метавонад?

Дарси 46. ЁДИ ГУЗАШТАГОН ИН ҲАМ ХОБӢ.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, навиштаҷот оид ба ёди гузаштагон ва риояи меъёри забони адабӣ.

Зи ҳар кас, ки номе дар айём монд.

Чӣ ғам, гар бимирад, к – аз ӯ ном монд.

Шамсиддин Шохин

ҶУМЛАҲОИ ЧИДААӢЗО.

Машқи 187. Матро хонда диҳед ва гӯед, ки Спитамен чӣ тарз Марокандро ишғол намуд.

СПИТАМЕН

Тақрибан 2300 сол пеш аз ин лашкари юнону мақдуниҳо бо сардории Искандарба ватани қадимиточикон – Суғдхучум мекунад.

Халқи Суғд ба истилогарон таслим намешавад. Вай бо сарвари ватандӯсти бузург – Спитамен барои озодии ватанаш бармехезад. Халқи тоҷик ба истилогарон саҳт муқобилат мекунад. Ин аввалин муқобилати саҳте буд, ки лашкари Искандар дар давоми забтқории истилогаронаш дучор гардид.

Искандар фаҳмид, ки мутеъ кардани халқи озодихоҳи Суғд осон нест. Вай дар Мароканд лашкаргоҳи худро гузошта, сӯйи дарёи Сир ҳаракат кард. Аскарони Искандар дар роҳи худ ҳамаи шаҳру қишлоқҳоро поймолу хароб мекарданд.

Нафрати аҳолӣ нисбат ба истилогарон беш аз пеш зиёд мешуд. Онҳо як сипоҳи калони мақдуниҳоро нест карданд. Дар ақибгоҳ шӯришгарон бо сардории Спитамен аз паҳлӯи лашкари Искандар ҳучум карда, ба аскарони ӯ як қатор зарбаи саҳт мезаданд. Спитамен лашкаргоҳи дар ҷойҳои гуногун гузоштаи Искандарро торумор карда, Марокандро ишғол мекунад. Мақдуниҳо маҷбур мешаванд, ки дар қалъа пинҳон шаванд. Искандар ба ёрии онҳо як сипоҳи калон мефиристад.

Луғат:

сипоҳ – лашкар

мӯтеъ – ғулом

мароканд – Самарқанди ҳозира

Машқи 188. Ҷумлаҳоро хонед ва ба калимаҳои ишорашуда савол гузоред.

1. Зулфия ва Шамсия аз бозор меоянд. (*Ф.Муҳаммадиев*) 2. Дар он ҷо одам чизи надидагашро дид ва омӯхт. (*Ф.Ниёзӣ*) 3. Дар ҳама замонҳои тираву торик ҳам одамони хирадманди бофазлу дониш будаанд. (*Ҷ.Кӯҳзод*)

4. Бе азми дурусту саъйи комил

Ҳасро нашомад мурод ҳосил.

Саъдии Шерозӣ

5. Ҳикоят ҳубу устодона меғуфт.

Убайди Зокони

Ҷумлае, ки ду ва ё зиёда сараъзо ё аъзои пайрави як хела дорад, чидааъзо номида мешавад.

Аъзоҳои чида, ба воситаи пайвандҳои пайвастанандаи ва, -у (-ю), аммо, вале, лекин, балки, ... ба ҳамдигар алоқаманд мешаванд.

Агар аъзоҳои чида бо ҳамдигар ғайр аз пайвандҳои ва, -у(-ю) бо дигар пайвандҳо (аммо, вале, лекин...) алоқаманд шаванд, дар байни онҳо вергул гузошта мешавад:

Шодам, аммо мисҳурам ғамҳои халқи дигаре,

Дар назар меоварам торочашта кишваре.

Мирзо Турсунзода

Агар аъзоҳои чида бе пайвандҳои ва, -у. (-ю) алоқаманд шаванд, пас аз ҳар кадоми онҳо (ғайр аз калимаи чидаи охирин) аломати вергул (,) гузошта мешавад: Гӯсфандон, бузон, баррагон ба хобгоҳи худ даромада, осуда хобида буданд. (*С.Айнӣ*)

Машқи 189. Нависед. Ғӯед, ки кадом аъзои ҷумла чида шудааст.

Шукр, ёрон,

Шукри бахти мову обу мони мо,

Шукр бар ободию тартиб дар овони мо,

Шукр бар сарчамъию осудагию дилшӯрӣ.

Шукри ин даврон,
Ҳазорон шукр бар даврони мо!

Ғаффор Мирзо

1. Аъзоҳои чида бо кадом воситаҳо ба ҳамдигар алоқаманд шудаанд?
2. Шърро аз ёд кунед.

Машқи 190. Матро хонед ва гӯед, ки чаро “Шоҳнома”-ро мероси гаронбаҳо мегӯянд.

АБУЛҶОСИМИ ФИРДАВСӢ

Шоири бузурги форсу тоҷик – Абулҷосими Фирдавӣ даҳ аср пеш дostonҳо ва ривоятҳои қадими таърихии халқҳои эронинаҷодро ба назм даровард ва дар ин кор сӣ сол заҳмат кашид. “Шоҳнома”-и ӯ шоҳа-сари адабиёти классикии мост. Вай Аҷамро зинда гардонид, ба ҳамзамонон, ба ояндагон намоён. Вай мурувватро ситуд, хирад ва додро ситуд. Тоҷдорони **бохираду бехирадро** нишон дод, то ки шоҳон бихонанду панд бигиранд. Ӯ дар рӯйи замин як кохи муаззаме аз назм барафрошт. Дар замин тухми бебаҳое кошт, ки исмаш сухан аст. Қаҳрамонони ин дostonҳо – Фаридун, Рустам, Коваи Оҳангар, Қорани Кова, Сиёвуш, Баҳроми Чубина, Исфандиёр ва дигар паҳлавонон барои озодӣ, истиқлол, шараф ва номуси халқу ватани худ меҷангид, дар пайи кори ҳақ ҷонбозӣ мекунад. Достонсарои беҳамто Фирдавӣ диловариҳои онон, разму набардҳо, базмҳо, орзую омол, ғаму шодии ононро месарояд. Шоир инчунин як силсила образҳои оличаноб ва дилрабои занонро офаридааст.

Гурдофариди далери размовар. Таҳмина, Синдухт, Рудоба, Манижа ба сурат зебо ва ба сират аз он ҳам зеботаранд. Донишмандони дostonҳои “Шоҳнома”, ки мероси гаронбаҳои маданияти халқи форсу тоҷиканд, барои писарон ва духтарон воҷиб аст.

Сотим Улуғзода

Ҳар он кас ки дониш фаромӯш кунад.
Забонро зи гуфтор хомӯш кунад.

Абулҷосими Фирдавӣ

Луғат:

дод – инсоф

муаззам – азим

размовар – ҷанговар

ситуд – мадҳ, таъриф кард

1. Қахрамонҳои “Шоҳнома” кироанд?

Машқи 191. Матро хонед, аъзоҳои чидаро муайян кунед.

Дар қисмати шимолии шаҳр, дар баландӣ, дар қарибии обанбори калон боғи сарсабзе барафроштааст, ки онро “Боғи Айнӣ” меноманд. Дар пешгаҳи ин боғ, дар байни гулу гулзорҳо мақбараи устод Айнӣ ҷо гирифтааст. Ин мӯрхонаи шоҳона ва бодабада не, ин гунбади қушоди шоиронае аст, ки дар дохилаш ҳайкали устод ҷо гирифтааст ва дар суфаи мармари атрофи он ҳамеша гулчанбарҳои тару тоза гузашта мешавад. Ба ин гунбад аз ҳар сӯйи боғ роҳҳои фароҳ ва серсоя омада мсрасад ва дар растаҳои озодаи онҳо дарахтони гуногун, ки бо дасти намоёндогани миллатҳои бисёр ва халқҳои олам шинонида шудааст, қад барафроштаанд. Намоёндаи адабиёти халқи бузурги рус, халқи Украина, халқи белорус, халқи казок, халқи ўзбек ва ҳоказо, тақрибан намоён-догани ҳамаи халқҳои минтақа ва намоёндогони дигар миллатҳо: хиндуҳо, покистониҳо, афғонҳо, полякҳо, венгерҳо, немисҳо ва ғайра ҳар қадом дарахте шинондаанд. Ин растаро растаи “Дӯсти халқҳо” номидаанд...

Бале, устоди бузурги ман – Садриддин Айнӣ дар ёди ҳама, дар хоҳири ҳама зинда ва ҷовид аст.

Ҷалол Иқромӣ

Дарси 47-48. ВАҚТИ ХОЛИГИИ МАН.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шундан, хондани матнҳо дар бораи самаранок истифода бурдани вақтҳои холӣ.

Ғофил манишин на вақти бозист,
Вақти ҳунар асту сарфарозист.

Низоми Ганҷавӣ

ҶУМЛАҲОИ ДУРТАРКИБА ВА ЯКТАРТИБА. МУХОТАБ.

Машқи 192. Матнро хонда мазмунашро дар хотир гиред.

КИТОБ – ДҶУСТИ МО

Китоб хосиятҳои аҷоибе дорад. Вай на танҳо аз насл ба насл дониш, маданият, таҷрибаи ҳосилкардаи инсонро медиҳад, балки инчунин барои истифодаи ҷамъият имкониятҳо фароҳам меоварад. Як китобро ба туфайли хеле эҳтиёткорӣ бисёр одамон хонда метавонанд.

Китоб таъсири калони тарбиявӣ дарккуниро дорад. Бисёр одамони бузург-олимон, файласуфон, шоирон, нависандагон ба китоб ҳамчун муаллими бузург ва рафиқ баҳо дода, ҷавононро даъват кардаанд, ки аз овони бачагӣ ба китобхонӣ одат кунанд. Шоири бузург Абдурахмони Ҷомӣ мегӯяд:

Аниси кунҷи танҳои китоб аст.
Фурӯғи субҳи доной китоб аст...

Шоир Абдусалом Деҳотӣ бо даъвати “Китоб мехонем!” гуфтааст:

Мешавем ошно, салом китоб!
Маслиҳатчӣ мо ту дар ҳар боб.
Дар ҷаҳон бошад он ҷӣ илму ҳунар,
Ҳамаашро гирифтаӣ дар бар.
Мо тӯро субҳу шом мехонем,
То ки ҳар илму ҳар ҳунар донем.

Дар кишварамон барои бачаҳо нависандагону шоирон асарҳо менависанд, эҷодиёти классикони мо дар ҷаҳон тарҷума карда мешаванд. Ҳар як хонанда махсусан дар бораи тоза нигоҳ доштани китобҳои дарсӣ, ки ба воситаи онҳо хондан, ҳисоб кардан ва оламу одамро дарк мекунем, ғамхорӣ кунад. Мизу рафҳои китоб бояд ҳамеша тоза бошанд.

1. Китоб чӣ гуна хосиятҳои аҷоиб доштааст?
2. Оё китоб ғайр аз таълим боз тарбия низ мекардааст?
3. Ҷомӣ оиди китоб чӣ гуфтааст?
4. Деҳотӣ моро ба чӣ даъват кардааст?

Панд:

Китоб ҳазинаи дониш аст ва аз он ҳар чӣ зиёдтар истифода баред!

Машқи 193. Матро ифоданок хонед. Аввал ҷумлаҳои мухтавои хабар доштараҷудо карда, ба дафтаратон нависед, баъд ҷумлаҳоеро, ки хабар ва мухтаво надоранд.

Аз ҷо бархостам. Соҷи дарозам ба сатҳи занҷирмонанди дарс мавҷ мезад. Аз рӯйи харсанг худро ба оғуши рӯл партофтам. Чун тифли канори модар бо дарс ҷамоғӯш гаштам. Мавҷи дарё лар ҷар лапиш чун варақҳои китоб-бе, ки ба дасти шамол афтадааст, шалаппосзанон қафо мегашт ва маро пас мебартофт. Вале ҷараёни тези дарё маро рӯйи даст гирифта, аз мавҷ ба мавҷ гузаронида, пеш мебард. Завқ мекардам ва ин садо беихтиёр аз дилам берун омад:

Чӯш зан, эй рӯди ноороми ман, чӯш зан!
Мавҷ андар мавҷ бипеч.
Навозишам кун.
Маро бибӯс ман фарзанди туам!

Бобо Насриддинов

1. Гӯед, ки ҷумлаҳои гурӯҳи дуҷумла мубтадо надоранд ё хабар.
2. Дар ҷумлаҳои гурӯҳи дуҷумла мубтадои шахсу шумораи хабар мубтадо кадом шахс аст?
3. Чаро нависанда худро фарзанди дарё (рӯд) номидааст?

Машқи 194. Матнро хонед ва дар бораи вақти холигии худ ҳикоя кунед.

Ҳарчанд дарозии умри инсон ба ҳуди мо вобаста нест, бо вучуди ин бояд кӯшиш кард, ки умр бо ҳаракат ва кӯшишу қор ва машқу варзиш гузарад.

Зиндагӣ он вақт ширин, умр он гоҳ дароз аст, ки агар кас ба машқу варзиш машғул бошад. Беҳуда халқ “Тани солим-рӯҳи солим” нагуфтааст.

АЛӢ ҲАМБОЗИҲОЯШРО НАҶОТ МЕДИҲАД

Алӣ кам-кам бузург гашт. Кӯдаки боҳуш буд. Рафтори Алӣ аз кӯдакони дигар фарқ дошт. Як рӯз Алӣ бо ҳамсолони худ бозӣ мекард, ҳодисае иттифоқ афтод. Он рӯз Алӣ ва дӯстонаш наздики ҷоҳи обе бозӣ мекард. Ногаҳон яке аз ҳамбозиҳои Алӣ лаби ҷоҳ ғалтид ва наздик буд, ки ба даруни ҷоҳ биафтад.

Бачаҳо фарёд кашиданд. Модари кӯдакро хабар карданд. Ба модар хабар расид, ки бачаат дар ҷоҳ афтод. Модар сару пой бараҳна давид. Гумон кард бачааш ба ҷоҳ афтода мурдааст. Шеван кард ва аз ҳамсоғон кӯмак хост. Вақте ки ба лаби ҷоҳ расид дид, ки Алӣ кӯдакро аз хатар наҷот додааст. Он зан бо муҳаббати бисёр ба Алӣ нигоҳ кард ва ба ӯ офарин гуфт ва худро шукр кард, ки фарзандаш солим мондааст.

Луғат:

Бузург – калон

шеван – нола, гиря

иттифоқ афтод – рӯй дод

1. Алӣ чӣ гуна калон мешуд?
2. Дар назди ҷоҳ чӣ ҳодиса рӯй дод?
3. Фаъолияти Алӣ ва ҷусту ҷолокии вай аз чӣ аён гашт?
4. Он зан аз Алӣ чӣ гуна миннатдорӣ кард?
5. Модари кӯдак чаро тарсону ҳаросон омад?
6. Ҷусту ҷолокӣ чӣ аҳамият доштааст?

Машқи 195. Хонед, ҷумлаҳои дутаркиба ва яктаркибаро ёбед. Гуед, ки кадом ҷумлаи яктаркиба мубтадо надораду кадомаш хабар.

Дехқон барои дар зери барфу борон намондани ин зари бебаҳо боз заҳмат мекашад. Мошинҳои пахтачинро ба кор мебарорад. Баъзан аз номусоид омадани обу хаво гунучини пахтаро то миёнаҳои моҳи декабр давом медиҳад. Борҳо ба Замин – Модар дуқат шуда таъзим мекунад ва самарайи онро мискол-мискол, то кӯраки охири ҷамъ меоварад. Замини саховатманд низ дар ҷавоби ин ҳама ғамхориву ранҷи ӯ дари ганҷашро кушода, ӯро сарбаландиву хурраи мебахшад.

Пахта. Дар зимни ин суҳан чӣ мӯъҷизаҳо ниҳон аст? Дар забони ҳар халқу миллат ин суҳан ба тарзи гуногун садо медиҳад. Вале дар шаъни пахта ифодаи образноке ҳаст, ки дар ҳама ҷо як хел кор мефармоянд. Ин ибора “тиллои сафед” аст. Пахта ва тилло ҳамқадранд.

Алӣ Бобоҷон

Луғат:

МИСКОЛ – микёси баркаш, ки ба 68 грамм баробар буд

1. Чаро пахтаро зари бебаҳо, тиллои сафед мегӯянд?
2. Маънои ифодаҳои Замин – Модар, Ватан – Модарро шарҳ диҳед.

Машқи 196. Ҷумлаҳои дутаркибаро (гурӯҳи якум) ба яктаркиба ва ҷумлаҳои яктаркибаро (гурӯҳи дуюм) ба дутаркиба баргардонед.

1. Ман китоб хондам.	1. Ба пахтачинӣ рафтанд.
2. Ту аз ҷоят хез!	2. Қалонсолонро ҳурмат мекунем.
3. Вай аз мактаб омад?	3. Ба Ватан содикона хизмат менамоем.
4. Модар аввалин устоди фарзанд аст.	4. Дарсатро тайёр кун.
5. Онҳо баъди аз дарс омадан ҳӯрок ҳӯрданд, каме дам гирифтанд, сипас ба дарс тайёркунӣ машғул шуданд.	5. Дар таътили тобистона кадом китобхоро хондед?

Калима ва ё иборае, ки муроҷиатро мефаҳмонад, *мухотаб* ном дорад.

1. Каромат, пахтаҳоро ба ин ҷо биёр.
2. Ман шуморо, модарҷон, ёд кардам.
3. Боло гузаред, дӯстони азиз.

Мухотаб аъзои ҷумла нест ва ҳангоми таҳлили синтаксисӣ ба он савол гузошта намешавад.

Мухотаб дар аввал, мобайн ва охири ҷумла меояд ва он аз аъзоҳои ҷумла бо аломати вергул ҷудо карда мешавад. Агар мухотаб бо оҳанги хитоб гуфта шавад, пас аз он аломати хитоб гузошта мешавад: Одина! Шишаи сиёҳ кучост?

Машқи 197. Нависед, ҷои мухотаб ва аломатҳои китобати онро гӯед.

Баъд аз чоряк асри ҷанг рӯзе Ҷозилҷон Акрамовро ба Комиссариати ҳарбӣ даъват карданд. Комиссар бо ӯ самимона ҳолпурсӣ кард:

- Пулемётчи собиқ, аҳвол чӣ тавр?
- Бад не, шукри тандурусти, рафиқ комиссар.
- Шумо рафиқ Акрамов, инвалиди ҷангед, оё кор вазнини намекунад?
- Не рафиқ комиссар, аз саломатиам шикоят надорам...
- Кам нашавед, Акрамов. Медонам, ки шикоятро бад мебинед. Мо шуморо даъват кардем, ки мукофоти нав супорем.
- Чи хел мукофот, рафиқ комиссар?
- Мана, ин “Варақаи мукофот”, аз Масква фиристоданд. Ҳамон вақтҳо корнамоии шуморо бо орден қадр карда будаанд, Рафиқ Акрамов! Ҳеҷ кас ва ҳеҷ чиз форомӯш нашудааст!

Ҳ.Ғайзиев

Машқи 198. Шеърро хонед, маъно ва аломатҳои китобати мухотабро фаҳмонед.

Пӯшт, машкоб!
 Бохабар, мардум!
 Хой, ҳезумфурӯгли варзоби,
 Хари худро каш аз даруни лой!
 Бо ҷунин дӯту валвала омад
 Ҳасани ошно аробасавор,
 Одамонро ба ду тараф ронда
 Мегузашт аз миёнаи бозор.

М.Турсунзода

Машқи 199. Ҳангоми навиштани ҷумлаҳо аломатҳои китобати даркорино гузошта, вазифаи онҳо ро шарҳ диҳед.

1. Парвизҷон ба берун баро
2. Падару модарон бачаҳо ро беназорат нагузоред
3. Пагоҳ шогирдони азиз ба тамошои баҳри Каспий меравем
4. Ҳама ба ин тараф гузаред рафиқон
5. Ту ҳам гӯштингирӣ мерави Собир
6. Шуморо ба иди арча хуш омадед меғӯем дӯстон

ТАРЗИ ТАҲЛИЛИ ҶУМЛАИ СОДА

Тартиби таҳлил 1. Хели ҷумла аз ҷиҳати мақсади ифодаи фикр ва оҳанг (хабарӣ, саволӣ, амрӣ, хитобӣ).

2. Таркиби ҷумла: ҳуллаc ва тафсилӣ будани он.

3. Сараъзоҳо.

4. Аъзоҳои пайрав.

5. Аъзоҳои чида.

6. Мухотаб ва аломатҳои китобат дар он. Таҳлил ду хел мешавад: шифоҳӣ ва хаттӣ.

Намунаи таҳлил: Шодигул ба соли нав бесаброна интизорӣ мекашад.
(*С.Улугзода*)

Таҳлили шифоҳӣ: Ин ҷумлаи хабарӣ, дутаркибаи тафсилӣ аст.

Сараъзоҳо: Чӣ кор мекард? – интизорӣ мекашид (хабар). Кӣ? – Шодигул (мубтадо). Аъзоҳои пайрав: Ба чӣ? – ба соли нав (пуркунанда). Чӣ тарз интизорӣ мекашид? – бесаброна (ҳолӣ тарзи амал).

Намунаи таҳлили хаттӣ: Шодигул ба соли нав бесаброна интизорӣ микашид.

Машқи 200. Ин ҷумлаҳоро аввал шифоҳӣ, баъд хаттӣ таҳлил намоед.

1. Мутриба ва Мунира барои саёҳат ба Маскав мераванд.
2. Суман ва Санавбар бо додарчаашон дар боғи мактаб бозӣ мекарданд.

Фасли 6. ДУНӢИ ХАӢЛӢ.

Дарси 49-50. ЗИНДАГИРО ОРЗУ ШИРИН НАМУД.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, навиштаҷот ва матн доир ба дунӢи хаӢлӢ ва манфиати он ба инсон.

Гарчи беовоз мерақсӢ, ба гӯш овози туст,
Пардаи дил, пардаҳои чашм пойандози туст.

Лоиқ Шералӣ

Шавқу ҳавасро аз рӯи мазмун, васеъгӣ, амиқӣ, устуворӣ ва таъсиринокиашон тавсиф медиҳанд.

Мазмуни шавқу ҳавас бо объектҳое, ки шавқу ҳавас ба онҳо равона карда шудааст, муайян карда мешавад (шавқу ҳавас ба техника, химия, космонавтика, шоҳмот ва ғайра).

Шавқу ҳаваси мазмунашон гуногун аз рӯи қимати ҷамъиятиашон баҳо дода мешавад – баъзеашонро агар дар онҳо лаҳзаҳои шахсӣ ва ҷамъияти дуруст пайваст шуда бошанд, мусбат мешуморанд, дигарашон агар пастфитрат ва фақат бо қаноатманд гардонидани талаботҳои ҳисси ё эҳтироси разилона алокаманд мебошанд, манфӣ ба ҳисоб мераванд.

ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБ. ПАЙВАНДАКҲО ДАР ҶУМЛАИ МУРАККАБ.

Машқи 201. Хонед ва ҷумлаҳоеро, ки аз ду ва ё зиёда ҷумлаҳои сода иборатанд, нависед.

Мӯйсафед ҳанӯз аз купрӯк нагузашта ба хоб рафта буд. Ҷеня “газик”-и навро чунон ҳам боэҳтиёт меронд, ки ба хоби ӯ ҳалал нарасонад. Вай мекӯшид, ки то ҳуди шаҳр ўро бедор накарда барад, то ки мӯйсафед озори роҳро ҳар чӣ камтар ҳис кунад. Аз устокории Ҷеня мӯйсафед вақти ба ағбаи Чормағзак баромадану фурумадан ҳам бедор на-шуда буд. Агар ҳатто бедор бошад ҳам, ба ҳар ҳол чашм пӯшида, хомӯш менишаст, ки Ҷеня ўро дар хоб гумон мекард. Бинобар ҳамин ҳам дам аз қишлоқи Чашма гузашта, ба даҳнаи шаҳр расидан ногаҳон дасти камхуну каммадори мӯйсафед ба китфи Ҷеня гузошта шуд, вай ниҳоят ба тарс афтод: Ба ӯ чӣ шуд? – бо изтироб аз дил гузаронд Ҷеня ва мошинро оҳиста дар канори роҳ нигоҳ дошт.

Антон Григорсвич ба суоли шофёр ҷавобе надода, ҳудаш дари қафоро кушода фурумад.

Юсуф Ақобир

1. Ба ӯ чӣ шуд?! Аз рӯйи мақсади ифодаи фикр ва оҳанг чӣ хел ҷумла аст?
2. Калимаҳои *набз ва назм-ро* шарҳ диҳед.
3. Кадом пайвандакҳо ҷумлаҳои содaro ба ҳамдигар алоқаманд кардаанд?

Ҷумлае, ки аз ду ва зиёда ҷумлаҳои сода иборат аст, ҷумлаи мураккаб номида мсшавад. Ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаб ду тарз алоқаманд мсшаванд: пайваст ва тобеъ.

1. Салимбой ба пеш даромад ва ҳар ду лаб-лаби поёноби ҳавз ба тарафи шарқии дара рафтанд.
2. Муҳочирон дар кори кишоварзӣ низ тифоку ҳамраъӣ буданд, ҳар кас бо сидқу ҷадал кор мекард, зеро онҳо самараи хуби меҳнаташонро дида буданд.

Машқи 202. Хонед, ҷумлаҳои мураккабро ёбед ва муносибати маъноӣ ҷумлаҳои содаи таркиби онҳоро шарҳ диҳед. Доир ба матн эссе нависед.

ҶАЗОИ КЌРНАМАК

Яке аз подшоҳони гузашта ба хидматгори наздики худ гуфт:

– Аз ҷумлаи наздикону хидматгорон мисли ту каееро наёфтам, ки рози пинҳони худро гўям.

– Аълоҳазрато, – гуфт хидматгор, – ман сирри Шуморо чун ҷони худ нигоҳ хоҳам дошт ва то зиндаам, ба касе фош нахоҳам кард.

– Ман аз бародари худ дар андешаам, – гуфт подшоҳ, – мсхоҳам, ки ўро ба катл расонам, то вай ба хотири тоҷу тахт ба ҷони ман қасд накунад.

Хидматгори бадахд баъди шунидани ип раъйи подшоҳ ниҳонӣ бародари вайро огоҳ кард ва бародари подшоҳ ба мамлакати дигар фирор карда аз кушта шудан халосӣ ёфт.

Баъди муддате подшоҳ вафот кард ва ба ҷойи ў бародараш ба тахт нишаст ва аввалин фармоне, ки содир кард, дар бораи қатли хидматгори кўрнамаки бародараш буд. Ҳамин тавр, ба зудӣ хидматгори кўрнамак ба ҷазои амали худ расид.

1. *Андешаам*-ро аз рўйи таркиб шарҳ диҳед.
2. Фирор кардан чӣ маънӣ дорад?
3. Киро кўрнамак мегўянд?
4. Чаро бародари подшоҳ хидматгорро, кн ба ў неки карда буд, қатл кард?

Машқи 203. Матнро хонед ва мувоҳиса кунед.

ТАҲСИЛ

Таҳсил чист ва он чӣ маъно дорад? Маънои таҳсил ин хондан омўхтан мебошад. Масалан, ҳоло шумо дар мактаб таҳсил гирифта истодаед.

Макони таҳсил асосан мактаб, мадраса, коллеҷ, донишгоҳ, гимназия, ҳунаристон ва ғайра мебошанд.

Боз хондану омўхтанро ҳар кас метавонад ҳудаш мустақилона амалӣ созад. Яъне китоб, маҷалла ё рўзномаро хонда дониш гирад;

Баъзан падару модарон барои фарзандон муаллими хусусӣ киро карда дар алоҳидагӣ дарс медиҳанд.

Аммо барои шумо, бачаҳо, беҳтарин ҷои таҳсил мактаб аст.

Чунки бисёр чизҳо дар мактаб омўхта мешаванд ва дар ин илму дониш, одобу ахлоқро аз худ мекунанд.

Аввалин бор дари илму донишро мактаб ба рўятон боз мекунад. Шоир Азизи Самарқандӣ барҳақ гуфтааст:

Гуфтам ба хирад, ки соҳиби ирфонӣ,
Бинмой раҳи наҷот аз нодонӣ.
Гуфто: мактаб, мактаб, мактаб,
Бояд хонӣ, хонӣ, хонӣ.

Албатта фақат хондану омӯхтан метавонад моро оқилу доно гардонда ба мақсад расонад.

Бачаҳо оё шумо дидаед, ки баъзеҳо ғайр аз мактабу хона боз дар автобусу тайёра, траллейбус, қатора ё роҳравон китобу маҷалла ё рӯзнома мехонанд. Масалан, ман, ки хурд будаму мисли шумо дар мактаб мехондам, ин чизҳоро мушоҳида кардаам.

Баъд аз он ки калонтар шудам, фаҳмидам, ки онҳо ба мақсади омӯхтан ва фаҳмидану илму дониш гирифтани чунин рафтор мекардаанд.

Магар ҳамин мушоҳидаҳо таъсир кард, ки баъд аз ба синфи чорум гузаштанам, чунон бисёр китоб мехондам, ки ҳама ёру ҷӯраҳо ва атрофиён дар тааҷҷуб мемонданд.

Китоби аз ҳама дӯстоштаи ман “Афсонаҳои халки тоҷик” буд ва ман онро борҳо хонда лаззат бурдаам.

Абӯалии Сино, ки дар таърихи ҷаҳонӣ ҳамчун шахси табиб ва донишманд машҳур аст, ҳанӯз дар синну соли шумо шабу рӯз ба хондан машғул будааст, яъне ба китобхонӣ шавқи зиёд доштааст.

Ҷумлаҳои сода дар таркиби ҷумлаи мураккаб ба воситаи пайвандҳои ва, -у (-ю), аммо, вале, лекин, ки, чунки, зеро. зеро ки, вақте ки, агар ва оҳанг алоқаманд мегарданд.

1. Ба ғайр аз пайванди ва -у (-ю) пеш аз пайвандҳои дигар вергул гузошта мсшавад: Бригадаи Осипов дар чаҳор смена кор мскунрад, вале дар куҷо будани ҳуди Осиповро касе намердонад. (Ю.Акобиров)

2. Пайванди -у (-ю) бо калимаи охири ҷумлаи якум якҷоя навишта мешавад: Ҳофизон суруд мехонанду раққосаҳо мерақсанд. (Тоҷӣ Усмон)

3. Ҷумлаҳои сода бе пайванди бо ёрии оҳанг ҳам ба ҳамдигар алоқаманд шуда, ҷумлаи мураккабро ташкил медиҳанд: Зиндагӣ ҳамин аст, амак, як кас меравад, каси дигар меояд. (Сорбон)

4. Бихандад лола бар сахро ба сони чехраи Лайло,
Бнгиряд абр бар гардун ба сони дидаи Маҷнун.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Машқи 204. Матнро ифоданок хонед, ҷумлаҳои мураккабшро муайян намуда, воситаҳои алоқии ҷумлаҳои содари дар онҳо шарҳ диҳед.

КАДОМАШ ДУРУСТ АСТ?

Афандӣ аз кӯча дар айни гармии ҳаво ба хонааш омад. Азбаски бисёр тафсида ташна монда буд, занашро ҷег зада, гуфт:

– Ягон коса ҷурғот биёр хӯрам, чунки ҷурғот ҳам тафси дили касро паст мекунад, ҳам ба меъда нафъ дорад.

Занаш гуфт:

– Як коса он тараф истад, як чумча ҳам нест!

Афандӣ гуфт:

– Хайр, набошад, боз беҳтар аст, чунки ҷурғот ба кас бисёр зарар дорад.

Занаш пурсид:

– Шумо аҷаб одамед. Аввал гуфтед, ки ҷурғот нафъ дорад, баъд мегӯед, ки зарар дорад. Охир, кадомаш дуруст аст?

Афандӣ ҷавоб дод:

– Агар дар хона ҷурғот бошад, аввалаш дуруст аст, набошад, дуюмаш.

Аз “Латифаҳои тоҷикӣ”

Луғат:

нафъ – фоида, манфиат

чумча – қошуқ

1. Пайвандак дар аввали кадом чумлаи мураккаб омадааст?
2. Дар байни чумлаҳои содаи он кадом аломат гузошта шудааст?
3. Муайяи кунед, ки ин нақл ба кадом услуб тааллуқ дорад.

Машқи 205. Нависед, ба зер пайвандакҳо хат кашида, вазифаи онҳоро шарҳ диҳед.

Ҳангоме ки замин ба қадри кифоя гарм мешавад, тухми рустаниҳои гармидӯст ё ба гармӣ сарталабро кишт мекунад.

Вале ҳаминаро ба назар гирифтани лозим аст, ки тухми чунин рустаниҳои гармидӯст (гармипарвар), аз қабилҳои ҳуворимаққа, лӯбиё, бодиринг, каду, харбуза, помидорро ҳам дер коштадан мумкин нест.

Азбаски офтоб рӯз аз рӯз гармтар мешавад ва ин боиси боз хушкӣ гардидани замин мегардад, кишти беаҳали ин зироатҳо метавонад боиси камҳосилии онҳо гардад. Дар аксари ҳолатҳо, ҳамина ки замин 10–15 дараҷа гарм шуд, ҳар чӣ зудтар тухми рустаниҳои гармидӯстро коштадан зарур аст. Агар мӯҳлати кишти дер шавад, тухм ба замини хушк афтида, суст месабзад ва боиси кам шудани ҳосил мегардад.

Аз “Ботаника”

1. Ҷумлаҳои яктаркибаро муайян кунед.
2. Чаро дар таркиби *ҳангоме ки* пеш аз ки вергул на-мегузоранд?

Машқи 206. Пайвандакҳои *ва. вале, ки, вақте ки, агар* -ро истифода бурда ҷумла созед.

ТАРЗИ ТАҲЛИЛИ ҶУМЛАИ МУРАККАБ

Тартиби таҳлил:

1. Хели ҷумла аз ҷиҳати сохт.
2. Тарзи алоқаи ҷумлаҳои сода дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб.
3. Воситаи алоқаи ҷумлаҳои сода.
4. Аломатҳои китобат дар ҷумлаи мураккаб.

Намунаи таҳлил: Вақте ки падарам аз шиносҳо дар бозор кихоро диданамро пурсид, он одам ба ёдам омад... (С.Айнӣ)

Таҳлили шифоҳӣ: Ҷумла аз рӯйи сохт мураккаб буда, аз ду ҷумлаи сода иборат аст. Дар ҷумлаи якум асос падарам (мубтадо) ва пурсид (хабар), дар ҷумлаи дуюм асос одам (мубтадо) ва ба ёдам омад (хабар) мебошанд.

Ҷумлаҳои сода ба ҳамдигар бо пайвандаки *вақте ки* алокаманд гардида, бо аломати вергул аз ҳамдигар ҷудо карда шудаанд. Ҷумлаи мазкур мураккаби тобеъ аст.

Таҳлили хаттӣ: Вақте ки падарам аз шиносҳо дар бозор кихоро диданамро пурсид, он одам ба ёдам омад.

Машқи 207. Хонед. Мазмуни ҳикматҳоро шарҳ диҳед. Ҷумлаҳои сода ва мураккаби онро муайян кунед.

Вақте ки як китоби хуб ба даст овардаед, дигар чӣ ғусса доред?

Ҳар китобе, ки ба хона мебаред донишмандест, ки ба хидмати худ меғуморед.

Бузургтарин сухани бузургонро аз китоб бишнавед.

Ганҷинаи донишро ба ҳар қимате бихаред, арзон аст.

Илм хонаро бино мекунад, ҳунар онро ҷойи айшу зиндагӣ месозад.

Ҳар кас дар осмон ситорае дорад, аммо дурахшон кардан ё кӯр кардани он ситора бо ҳуди ўст.

Ҳиёнат ба ватан, зану фарзанд ва ҳшопу дӯстонро ба душман фуруҳтан аст.

Муҳаимад Ҳиҷозӣ

Луғат:

мегуморсд (гумоштан) – таъйин кардан, муқаррар намудан

1. Дар ибораи *бузургтарин сухан* калимаи асосӣ кадом аст?
2. Дар ибораи *ба душман фурӯхтан* чӣ?
3. Маънии калимаҳои *эхё, фархунда, варта* -ро гӯед.
4. Дар васфи ватан шеър медонед?

Машқи 208. Ба ҷойи нуктаҳо аз пайвандакҳои дар кавс овардашуда мувофиқашро гузоред. Шарҳ диҳед, кадоме аз ин ҷумлаҳо сода асту кадомашон мураккаб.

1. Рӯзе ман дар лаби ҷӯйи Мазрангон, ... аз даруни деҳа мегузашт, бо обкашакам бозӣ мекардам. (С.Айнӣ)
2. ... маро ба хонаамон оварданд, зан дар берун, дар дами дарвоза ба ароба савор шуда истода буд. (С.Улуғзода)
3. Ман даромада хобидан хостам, ... дигар маро то саҳарӣ хоб набурд. (М.Начмиддинов)
4. Об хунук, ... соф буд. (Ҷ.Иқромӣ)
5. ... як сурфае бечо намоӣ,
6. Хӯрад хуни ҷигар бечора модар. (Эраҷ Мирзо)
7. Биёсд, эй рафиқон, дарс хонем,
Ба бекори... нодонӣ намонем. (С.Айнӣ)

(ки, зеро, агар, вале, ва, вақте ки, -ю).

Дарси 51-52. ДОНИШ ЧАРОҒИ АҚЛ АСТ.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, навиштаҷот риояи меъёри забони адабӣ ба матнҳои оид ба дониш ва аҳамияти он.

Дониш андар дил чароғи равшан аст,
В – аз ҳама баъд бар тани ту ҷавшан аст.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

НУТҚИ АЙНАН НАҚЛШУДА. МУКОЛАМА.

Машқи 209. Матнро хонед ва мувоҳида намоед.

ИЛМ ОМУЗ

Маъноии илм, ки дониш ва маърифат мебошад, аз худ кардани он барои ҳар шахс бисёр зарур аст. Иҷрои корҳои душвор ба шарофати илм ба мо муяссар мегардад.

Барои мисол:

Оё тайёра (самолёт) худ аз худ ба ҳаҳо мепарад?

Трактор заминро шудгор мекунад?

Қатора дар болои роҳи оҳан бо ҳазорон тонна бор рафтуомад карда метавонад?

Садо (радио) аз ҷойҳои дур дар лаҳзае овозро ба мо мешунавонад?

Оинаи нилгун ё худ ҷаҳоннамо чизеро аз қитъаҳои дигар ба мо намоиш медиҳад?

Обро аз поён ба боло баровардан мумкин аст?

Тавассути телефон бо дигар шахрҳои дур алоқа (тамос) кардан имкон дорад?

Бе истифодаи мошинҳои ҷопӣ китобҳои гуногунро ҷоп кардан имкон мешуд?

Чунин мисолҳоро бисёр овардан мумкин аст, ки донишмандони ҳамааш фақат тавассути истифодаи илму дониш муяссар мегардад.

Б.Боронов

“Овардаанд, ки Аристотелисро вафот наздик омад, писарро пеши худ хонд ва гуфт:

– Эй писар, дар асрори улум ва дарки ҳикмат умри худро сарф кардам ва бисёр гиреҳхоро ба нури ҳикмат кушода гардонидам, валекин маргро ҳеч ҳилат намедонидам.

Агар сад кӯҳ бояд канд фӯлод,
Забун бошад ба дасти одамизод.
Чӣ чора, к-он банӣ одам надонад,
Ба ҷуз мурдан, к-аз он бечора монад.

Пас бидон иззат ва давлате, ки аз мол бувад, зуд фонӣ шавад ва нест гардад. Иззат ва шараф дар илм аст, ки аз фано ва завол берун аст ва ба тағйироти рӯзгор ва ивазшавии давлатҳо нестӣ напазирад.

Эй писар, подшоҳон падари туро бузург доштанд ва падари ту яке аз раияти эшон буд ва раият маликонро ибодат кунад ва парастанд. Ва миёни обиду маъбуд (парастандаву парастишшаванда) тафовути бисёр аст.

Агар падари туро илму адаб намебуд, ӯ мар мулкро мисоли харе будӣ боркаш ё парастанда банда будӣ коркун.

Пас илм ҳосил кун то шарафу иззат биёбӣ ва аз хориву пастӣ халос ёбӣ”.

Муҳаммад Авфӣ

Луғат:

камолот – фазилят, фазилати маънавӣ

хонд – даъват кард

улум – илмҳо

ҳилат – чора

Иззат – бузургӣ, арҷмандӣ, азиз будан

Хорӣ – ранҷ, азоб

1. Аристотелис ба фарзандаш чӣ гуфт?
2. Чаро молу чиз нест мешудаасту аммо илм пойдор мемондааст?
3. Подшоҳи беилм ба чӣ баробар будааст?
4. Одамро аз хорию зорӣ чӣ наҷот медодааст?

Супориш:

Аз пандҳо хулосаи зарурӣ бароред.

Илм чандон ки бештар хонӣ, Чун амал дар ту нест, нодонӣ...

Машқи 210. Чумлаҳоро ифоданок хонед. Муайян кунед, ки кадом чумлаҳо сухани нависандаанд ва кадомашон сухани шахси дигаранд.

1. “Адабиёт одамиятро меомӯзад”, – гуфтаанд бузургон. 2. “Духтарам, – сухан сар кард модар, – мо бояд ҳеҷ гоҳ тоҷик буданамонро фаромӯш накунем”. 3. Сабрина ба синф даромаду гуфт: “Бачаҳо, пагоҳ ба мактаб шоирон меомадаанд”.

Агар сухани шахси дигар бе тағйирот оварда шавад, нутқи айнан нақлшуда ном дорад.

Нутқи айнан нақлшуда дар нохунак оварда мешавад. Сухани нақлкунанда дар паҳлӯи нутқи айнан нақлшуда меояд ва одатан ба кӣ тааллуқ доштани онро низ ишора менамояд. Агар нутқи айнан нақлшуда дар аввал ояд, баъди он аломати вергул, тире гузошта мешавад: “Донис-та монед, ки тозагӣ гарави саломатист”, – таъкид кард муаллима. Агар дар охир ояд, пеш аз он аломати баён мегузоранд: Падарам ба ман чунин насиҳат мекунанд: “Аз меҳнат натарсӣ, бузург мешавӣ”. Нутқи айнан нақлшуда ҳамеша бо ҳарфи калон сар мешавад.

Машқи 211. Ба суханони нақлкунанда суханони шахси дигарро илова карда нависед. Истифодаи аломатҳои китобатро шарҳ диҳед.

1. Асрор гуфт:
2. Муаллим фармон дод:..... !
3. Модарам пурсид ----- ?
4. ----- – ҳайрон шуд Комил.

Машқи 212. Матро хонед. Суханоии нақлкунандаро аз суханони шахси дигар ҷудо кунед. Истифодаи аломатҳои китобатро шарҳ диҳед.

МАРДИ ҲАҚШИНОС

Искандари Макдунӣ яке аз амалдорони худро аз мансаби баланд озод кард ва ба вазифаи паст таъйин намуд.

Рӯзе он мард ба назди Искандар ҳозир шуд ва шоҳ аз ӯ пурсид:

- Дар вазифаи нав худро чӣ гуна ҳис мекунӣ?
- Умри подшоҳам дароз бод, – гуфт он мард, – бузургиву шарифии мард вобаста ба мансабу вазифа нест, балки мансабу вазифа ба шарофати

мард бузург мегардад. Дар ҳар вазифа шуғле бо сирати нек ва аз дили софу бо адлу инсоф кор бояд кард, то мард обрӯву эътибор ба даст орад.

Ҷавоби марди некӯсират ба Искандар писанд омад ва ўро ба вазифаи аввалааш барқарор кард.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Луғат:

мансаб – рутба, дараҷа; мартабаи олий

шӯл – машғулият, кор; касбу ҳунар

шарофат – тариф будан; обрӯмандӣ

1. *Таркиби подшоҳам* -ро муайян кунед.
2. *Барқарор кардан*-ро боз бо кадом калима нфода кардан мумкин аст?
3. Аз мазмуни матн чӣ хулоса баровардед?

Машқи 213. Ба оҳанги ҷумлаҳои айнан нақлшуда риоя карда. Матро хонед.

Тағоиям гуфт:

– Мо меҳмонони ногуфт (нохонда) шуда омадем, шумо дар хона набудед, бо вучуди ин беномусӣ карда даромадем.

– Аз беномусӣ Худо нигоҳ дорад, – гуфт соҳибхона, – ин хонаи худатон аст, магар ба хонаи худ даромадани як кас беномусии ӯ мсшавад? Ин тавр нагӯед, ки ман хафа мешавам! – соҳибхона ба додари худ ҷою дастархон фармуда, давом намуд:

– Вқкте ки дарвоза тақ-тақ шуд, ман дар ин ҷо будам. “Аҷаб нест, ки барои дастгир кардани ман одамони амир омада бошанд”, гуфта берун баромадам ва рӯй пинҳон кардам. Баъд аз ба хона даромада нишастани шумо ман ба пушти дари боло омада, аз таркиши дар нигоҳ кардам ва дар равшании ҷароғ шуморо шинохта, хотирҷамъ шуда, ба хона даромадам.

– Бисёр хуб! – гуфт Қурбонниёз, – гӯед канӣ, зиндагонӣ чӣ навъ гузашта истодааст?

– Агар ба холи худамон монанд, бад нест, – гуфт соҳибхона, – ба касе кордор намсшавем, бечорагӣ карда зиндагӣ мекунем.

Садриддин Айни

1. Ҷумлаҳои мураккаби матро ёфта, воситаҳои алоқаманд шудани ҷумлаҳои содари нишон диҳед.
2. Ибораи рӯй *пинҳон кардан* чӣ маъно дорад?
3. Муносибату муомилаи соҳибхонаро муҳокима кунед.

Машқи 214. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед.

ТАҲСИЛ ДАР МАДРАСА

Дониш гирифтани хоҳ аз ҳеҷ гуна душворӣ ва ранҷу азоб натарс. Барои доноӣ маърифатнок шудан ҳар чӣ бештар такрор кардани сабақи устод лозим меояд. Дар таҳсил одам гоҳ сер, гоҳ гурусна, баъзан пӯшида, баъзан луч ҳам монданиш мумкин аст. Оре, дуруст гуфтаанд: “То ранҷ набарӣ, ганҷ муяссар нагардад”. Албатта, шумо номи устод Садриддин Айниро шундаед. Ана ҳамон кас, чун шумо хурдсол буд, баҳри таҳсил ранҷи зиёде кашидааст, ки ҳатто раҳми кас меояд.

“Ман дар ин қатори талабаҳои хурдсол ҳар шаб баъд аз шом дар рӯи саҳна нишаста, бо овози баланд дарс такрор мекардам. Мо, талабагон, дар шабҳои барф такрори рӯи саҳнаи худро тарк намекардем ва барфи рӯи сангро бо остин, ё бари ҷома рӯфта, ба рӯи санги яхмонанд чорзону ё дузону нишаста такрор кардан мегирифтем. Ин кор ба ман, ки либоси дуруст надоштам, бисёр зӯр буд.

Он вақтҳо дар байни талабаҳо камзӯл ва шалвор пӯшидан одат набуд. Ҳамаи талабаҳое, ки иқтидори моддӣ надоштанд, ҷомаҳои серпахтаро қабат ба қабат пӯшида, маҳсириро бо пойтобаи пашмӣ ба по карда, барои такрор мебаромаданд.

Ман бошам, маҳсӣ надоштам, кафши сарипоии маҳаллидӯхт доштам, об аз вай мегузашт ва намро ба худ мекашид; хоҳ дар такрор бошад, хоҳ дар кӯча аз рӯи курта як ҷомаи пахтадор пӯшида, бо як қабат лозимӣ мебаромадам. Бо вучуди ин маро он вақтҳо сармо назад ва ҳатто зуком ҳам нашудам”.

Садриддин Айнӣ

1. Айнӣ дар хурдсолиаш чӣ тавр мехонд?
2. Дигар талабагон ва Садриддин дар кадом шароит дарс такрор мекарданд?
3. Хонандагон дар танашон чӣ гуна либосҳо доштанд?
4. Аҳволи Садриддини хурдсол дар мадраса дар кадом вазъият буд?

Супориш:

1. Ҳоли хешро бо аҳволи хонандагони замони пеш муқоиса кунед. Дар таҳсил аз саҳтӣ наҳаросед ва тобовар бошед. Саъйи комил бояд кард, то ба мақсад бирасед.
2. Ҳаст донишро камолот аз хирад, Беамалро аҳли дил кас нашмарад.

Машқи 215. Матро ифоданок хонед. Гӯед, ки чанд кас ба ҳамдигар гуфтугӯ мекунанд.

- Моҳӣ медорӣ?
- Не.
- Дарёро тамошо мекуни?
- Ҳа.
- Ту аз кадом деҳа?
- Аз Заркамар.
- Аз Заркамар? Писари кӣ?
- Писари Салом.
- Наход? Номат чӣ?
- Ҷалол.
- Эҳ-ҳа. Ана воҳӯрию. Ҷалол Саломов гӯӣ? Э қанд зан, шахбоз.

Ҷонибек Ақобиров

1. Вазифаи аломатҳои китобатро шарҳ диҳед.
2. Чаро ҳамсӯҳбаташ ба писарбача *ту* гуфта муроҷиат кардааст?
3. Чаро ҳамсӯҳбат писарбачаро *шахбоз* гуфтааст?

Гуфтугӯи ду ва ё чанд ҳамсӯҳбатро муколама меноманд. Дар муколама сухани ҳар як шахс аз сари хат бо аломати тире ва ҳарфи калон сар мешавад.

- Ҳо, Баротов? Кай омадсд?
- Хамин рӯз.
- Пётр Николаевич ду бор Шуморо пурсид.
- Вай дар хамин ҷост?
- Не, дар хонааш. Нотоб. Фармуд, ки агар биед, Шуморо ба наздаш равона кунам. Ҳозир равед.
- Дер нест?
- Шумо магар олати Пётр Николаевичро намедонед? Барои вай ҳсч кадом соат дер нест. Роҳи хонаи ӯро медонед?
- Медонам.

Сотим Улуғзода

Машқи 216. Ҳангоми муколама ба оҳангу тарзи гуфтор риоя намоед.

- Биёед, ки ба таани нишаста гапзанон кунем. Хӯш, зиёрат қабул!
- Мурод ҳосил.
- Аз Алматӣ кай?

– Як ҳафта пеш баромада будаму аз Москва худи хамин рӯз.
– Меваҳои Алматӣ имсол чӣ тавр? Ҳоло нағз пухтаанд?
– Шумо кай боз ин қоед, ки чигунагии ҳосилу пухтани вайро мекурсед?
– Нӯҳ моҳ шуд, ки ин қо омадам. Аввал ду моҳ дар Астана будам.
Барои таҳсил омадам.

Луғат:

таанӣ – охистагӣ, сабр

1. Қумлаҳои мураккабро ёбед ва шарҳ диҳед.
2. Сӯхбатдар кадом фасли сол воқеъ шудааст?

Дарси 53-54. ОРЗУ БОЛУ ПАРИ ИНСОН АСТ.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, навиштаҷот оид ба орзуҳои инсонӣ ва мақсади расидан ба он.

Зиндагӣ бе орзу ширин набуд,
Зиндагиро орзу ширин намуд.

ТАКРОРИ НАҲВ ВА АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ.

Машқи 217. Шеърро хонед ва фикратонро баён кунед.

АЗ ОРЗУ БА КАШФИЁТ

Бовар кун ба орзу!
Бовар кун ба орзу, бовар ба орзу кун
Таъхир чаро? Ба орзу харчи зудтар бовар кун!
Бовар кун ба орзу, бовар ба орзу кун
Чун хайру меҳрубонӣ бовар кун ба орзу!
Чун бар ҷамоли неқӯ бовар кун ба орзу!
Бовар кун ба орзу, бовар ба орзу кун,
Бовар куну сафар кун,
Ба мақсуд мерасӣ рӯзе!

(Тарҷумаи таҳтуллафз)

1. Орзу чист? Чиро метавон орзу кард?
2. Орзу ба инсон барои чӣ лозим аст?
3. Шумо мафҳуми “орзуи калбӣ”-ро чӣ тавр мефаҳмед?

Таърифи орзуро мувофиқи фаҳмиши худ таҳия кунед.

Орзу чизест, ки дар магзи сари мо “менишинад” ва намегузорад ором зиндагӣ кунем. Орзу хоҳиши одам аст.

Орзу фантазияи боварнакарданӣ аст.

Орзу фикр ва хоҳишҳое аст, ки дар ҳаёл сохта мешавад.

Орзу ба одам ёрӣ медиҳад, қобилиятҳои худро ошкор ва нерӯҳои эҷодияшро фаъол кунад.

1. Наҳв чиро мсомӯзад?
2. Ибора чист?
3. Ибора аз кадом чузъҳо иборат аст?
4. Чузъҳои ибораҳо ба ҳамдигар бо кадом воситаҳо алокаманд мешаванд?
5. Ҷумла чист?
6. Асоси ҷумларо чӣ ташкил медиҳад?
7. Ҷумла аз ҷиҳати мазмун ва оҳанг чанд хел мешавад?
8. Ҷумлаи хабариро бо мисолҳо фаҳмонед.
9. Барои ҷумлаи саволи мисол гӯед.
10. Ҷумлаи амриро бо хитоби муқоиса карда, бо мисолҳо фаҳмонед.
11. Барои ҷумлае, ки дар охираш ҳам аломати хитоб ва ҳам аломати савол меояд, мисол оред.
12. Аъзои ҷумла чист?
13. Ҳар як сараъзо ва аъзои пайрави ҷумларо номбар ва таъриф кунед ва бо мисолҳо фаҳмонед.
14. Ҷумлаи дутаркиба чист?
15. Ҷумлаи яктаркибаро бо мисолҳо фаҳмонед.
16. Ҷумлаи ҳуллас чист?
17. Ҷумлаи тафсириро бо мисол шарҳ диҳед.
18. Чӣ гуна ҷумлаҳоро ҷидаъзо мегӯянд?
19. Мухотаб чист?
20. Ҷумлаи мураккаб чист?
21. Ҷумлаҳои сода дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб бо кадом воситаҳо алокаманд мешаванд.
22. Пайвандҳои ва -у (-ю) дар ҷумлаҳо чӣ вазифаҳо адо мекунанд?
23. Нутқи айнан нақлшуда чист?
24. Дар нутқи айнан нақлшуда кадом аломатҳои китобат истифода мешаванд?
25. Чиро муқола меноманд?

Машқи 218. Матро нависед. Ибораҳоро ёфта, калимаи асосӣ ва тобеи онҳоро шарҳ диҳед.

Ман ин аҳволро дида гуфтам:

– Ба ин ҷо даромадани ту дуруст набуд ва дӯкони берун барои ту аз ин ҷо беҳтар буд.

– Агар ихтиёр дар дасти худам мебуд. Ба ягон касби дигар медаромадам, аз ҳама беҳтар буд, – гуфт ӯ бо табассуми захиromez ва баъд аз ду-се бор сурфа кардан сухани худро давом дод: – Ман аз падар дувоздаҳсола мондам. Модарам дар зиндагӣ мӯҳтоҷ шуда, аз шайх панҷоҳтанга бунак (аванси музди кор) гирифта, маро ба ӯ ба шогирди дод. Шайх маро барои усто кардан дар назди устои дӯкони берунаш монд.

Садриддин Айнӣ

1. Маънии ибораи табассуми захромез чист?
2. Сабаби шогирди шайх шудани чавонро фаҳмонед.

Машқи 219. Матро нависед. Ба зери калимаҳое, ки аломати предмети аз ягон ҷиҳат муайян мекунанд, хат кашед.

Нурҳои гарми офтоб ва садоҳои хуши паррандагон моро аз хоб бедор карданд. Рӯз аллакай нисф шуда буд. Дарахтзоре, ки дар торикии шаб фарҷ карда натавонистам, себзоре будааст. Гирду атрофи шоҳаҳои онҳо занбӯрҳо парвоз доштанд. Гулҳои сурху сафед ва баргҳои сабзи шоҳаҳои дарахтон якҷоя бо лолаҳои шукуфону майсаҳо чаманзореро мемонданд. Аз кучое овози форами булбулон ба гӯш мерасид. Он рӯз гулу булбул ҳам ҷанги хонумонсӯзро фаромӯш карда буданд.

Абдуҷаббор Қаҳҳорӣ

1. Маънии ибораҳои садоҳои хуши паррандагон ва овози форами булбулон-ро шарҳ диҳед.
2. Дар матн кадом фасли сол тасвир шудааст?

Машқи 220. Хонед. Ҷумлаҳои содаи дутаркиба ва яктаркибаро муайян кунед.

Зебо қатори садҳо ҷавонон бахташро санҷид. Аз се имтиҳон гузашт. Вале дар санҷиши охири қораш омад накард. Духтарак зиқ шуд, лекин аз ҳеҷ кас домангир не. Охир ба саволҳои ҷавоби пурра дода натавонист... Аммо шоду қаноатманд ҳам буд, ки аз се имтиҳон гузашт ва роҳи равиши имтиҳон супоришро фаҳмид. Бовар кард, ки талош кунад, ба мақсад мерасад...

Ба деҳа баргашт. Дар лабаш ханда буду дилаш хичил... Модараш аз бебарории ӯ зоҳиран худро бепарво шод нишон дод, аммо дилаш ба ҳоли духтараш сӯхт.

– Гуфтам-а, ба чени кӯрпаат пой дароз кун, ки хандасор нашавӣ... меҳнатакот зоеъ шуд...

– Ҷаро хандасор мешудааст? – гуфт амаки Абдулло.

– Ягон гуноҳ накардааст-ку, занак. Меҳнаташ ҳам беҳуда нарафт. Бисёр чизҳоро фаҳмидӣ-а духтарам?... Боз соли оянда... Ҳеҷ гоҳ ноумед нашав, духтарам...

Дили Зебо аз суҳанҳои нарми падар кушода шуд, таскин ёфт.

Абдулҳамид Самадов

1. Дар ҷумлаҳои яктаркиба бештар кадом таркиб вучуд дорад?
2. Маънии калимаҳои *ҳикмат*, *офият-ро* гӯед.
3. Чаро Зебо аз имтиҳон нагузашта бошад ҳам, хурсанд аст?

Машқи 221. Хонед. Ҷумлаҳои мураккабро муайян кунед ва воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои содара шарҳ диҳед.

Дар таърихи маданияти хеле кадим ва пурифтихори ҳалки тоҷик аз будани китобхонаҳои пур аз китобҳои пурқимати нодир дарак дорем. Дар вақти мунозеа ва кашмакашҳои байни ҳукмдорон сӯхта нобуд карда шудани маҳзанҳои китобро низ маъхазҳои таърихӣ қайд кардаанд. Дар ҳар сурат таъсиси китобхонаҳо ва ҷамъ овардани китобҳо яке аз рушди асосии маданияти мо будааст. Вале китобхонаҳои давлатӣ, ки дар онҳо китобҳои пураарзишро ҷамъ мекарданд, як ҷузъи ҳазинаи давлат ҳисоб мекунанд. Китобхоро ба сандуқҳои зер карда, дар хонаҳои дарбаства нигоҳ медоштанд ва ҳатто олимони забардаст ҳам ба онҳо роҳ ёфта наметавонистанд. Бигирем Абӯ Алӣ ибни Синоро. Ӯ аз будани китобхонаи бузург дар арки амири сомони хабар дошт, лекин ба он роҳ ёфта наметавонист. Ниҳоят, вақте ки амири сомониро муолиҷа кард, амир ба вай гуфт: - Ҳар чӣ мехоҳӣ, аз ман талаб кун.

Абӯ Алӣ зару зсвар талаб накард, мансаб напурсид, фақат иҷозат хост, ки ба вай ба даромадан ба китобхонаи арк рухсат дода шавад.

Раҳим Ҳошим

Луғат:

мунозеа – низоъ, ҳусумат

маҳзан – ҳазина, ганҷ

маъхаз – сарчашма, санад

рушн – қисми муҳимми ҳар чиз

ҷузъ – қисм, ҳисса

арк – калъаи амир

1. Гӯед, ки дар ду ҷумлаи аввали матн кадом аъзоҳо чида шудаанд?
2. Шумо ба хоҳиши Абӯалӣ ибни Сино чӣ баҳо медиҳед?
3. Шумо ба ягон китобхона аъзо ҳастед?
4. Ба матн сарлавҳаи мувофиқ гузоред.

Машқи 222. Хонед, сухани наклкунанда ва нутки айнан наклшударо муайян намуда, ҷойи онҳоро фаҳмонед.

Дар айни қиёми рӯз ба сари тарозуи вай Зебӣ, Умрихола ду ҷуволи калони пахтаро бардошта омаданд. Зебӣ аввал ҷуволи худ, баъд ҷуволи Умрихоларо ба болои тарозу партофту остини барзадаашро кушода, бо нӯгаш арақи пшонӣ ва зери мӯйҳои ду чаккаашро пок карда, зуд-зуд нафаскашон ба тарозубон гуфт:

– Ҳотамҷон, канӣ баркашсд!

– Хӯш, муаллима. Як дам сабр кунед. Камтар истироҳат кунед, аз афбатон мебинам, ки хеле монда шудаед, – ҷавоб дод Ҳотам бо дафтарчаи дар дасташ буда синаи арақшори худро бод дода.

– Барои мондашавӣ фурсат нест, додар, – ба гап Умрихола ҳамроҳ шуд, – тезтар баркашида, ҷуволхоро ҳолӣ кунед, ки корамон шитоб.

– Боз чӣ шитобкорӣ, як бошад, нормаи имрӯзаатонро-ку ду баробар барзиёд иҷро кардед.

– Магар чор баробар иҷро шавад, бад аст? – пурсид фаҳрида Зебӣ.

– Канӣ. Кошкӣ хамин тавр шавад, муаллима, тоқиамро ба осмон партофта, даvon-даvon барои хабар додан ба назди Мамараҷаб мерафтам, – гуфт Ҳотам.

Зебӣ номи Мамараҷабро шунидан замон як ба атрофаш нигоҳ карду баъд оҳиста аз Ҳотам пурсид:

– Звснои Мамараҷаб чӣ кадар чида бошад, намедонед?

– Ана ҳозир мефаҳмем, хоҳар, соҳиби лавҳаи фаҳрӣ, талабаи худатон Шокирҷон ҳам омада истодааст.

Фотех Ниёзӣ

Луғат:

қиём – рост шудани офтоб дар ними рӯз

чакка – ду тарафи пешонӣ

норма – меъёр, миқдори муқарраршуда

звено – қисме аз гурӯҳи одамон

1. Маънии ибораи *тоқиамро ба осмон партофта-ро* шарҳ диҳед.
2. Чаро Зебӣ аз вазъияти паҳгачинин звенои Мамараҷаб пурсон шуд?
3. Аз мазмуни матн чӣ хулоса баровардед?
4. Ба матн сарлавҳаи мувофиқ гузоред.

Машқи 223. Матро ба таври муколама хонед ва истифодаи аломатҳои китобатро дар ҳар як сухан шарҳ диҳед.

- Ҷавони нағз, намеғӯед, кӯчаи ба номи Муродҷон Азимов кучост?
- Кӯчаи Азимов? Мебахшед, бори аввал мешунавам.
- Шумо инҷой нестед?
- Чаро? Ҳаминҷоиям.
- Пас, наҳод надонед, ки ҳамин хсл кӯча бошад.
- Гуфтам-ку: – Ин хел кӯча нест.
- Ман меғӯям, ки ҳаст.
- Аҷиб. Шояд ин бофтаи ҳаёли шумо бошад?
- Не, ҷавони нағз. Ин бофтаи ҳаёли ман нест. Ин нидои дили ман аст. Ман бовар дорам, имрӯз ё фардо дар ноҳияи шумо сатрҳои “Кӯчаи ба номи Муродҷон Азимов” пайдо мешаванд.
- Намефаҳмам, ин одам қаҳрамони кадом давра замон аст, ки дар сифотаи ин кадар бо ҳарорат ҳарф мезанед?
- Наҳод надонед?
- Ба ростӣ, намедонам.
- Пас, шумо одами инҷой набудает.
- Ин хел нағӯед, ман меранҷам.
- Меранҷед? Ҳайф. Шумо аллакай маро ранҷондед, ҷавони нағз.
- Ман?
- Балс! Номи ҳамдиёри қаҳрамони худро надониста...

Ато Ҳамдам

1. Дар ибораҳои *ҷавони нағз*, *ҳамдиёри қаҳрамон* калимаи асосӣ ва тобеъро муайян карда, воситаи алоқа ва маъноро дар онҳо шарҳ диҳед.

Дарси 55-56. ОИЛА ДАРГОҲИ МУҚАДДАС.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шундан, хондан ва навиштаҷот дар бораи оила ва муқаддас дониستاني он.

Дӯст доред! Қадри хушбахтӣ бидонед!
Манбаи хушбахтӣ андар хонадон аст.

УСЛУБҲОИ ЗАБОНИ АДАБӢ.

Машқи 224. Масалро хонед ва таҳлил кунед.

Оила муҳимтарин чиз дар зиндагии ҳар инсон аст. Оила наздикону азизон, онҳое ҳастанд, ки мо дӯсташон медорем, аз онҳо пайравӣ мекунем, ғамашонро меҳӯрем, ба онҳо некиву хушбахтӣ мецоҳем.

ОИЛАИ ТИФОҚ МАСАЛ

Буд-набуд оилае буд. Беш аз сад нафар буданд дар ин оила, ҳама дар як деҳа мезистанд. Оила-оилаи махсус буд, сулҳу сафо меъёри зиндагии он буд. На ҷангу ҷанҷол доштанд, на дашному ҳақорат.

Овозаи ин оила то ба гӯши император расид. Вай тасмим гирифт, худ бибинанд, ки одамон рост мегӯянд ё не. Вай ба он деҳа омад ва қалбаширо шодмонӣ фаро гирифт: атроф ҳама тозаву озода, фаровонӣ, сулҳу сафо. Барои бачагон хуб, барои пирмардон оромӣ. Императорро аҷабаш омад. Хост бифаҳмад, ки сокинони деҳа чӣ тавр тарзи ҷунин зиндагии тифоқро пайдо кардаанд.

Вай ба назди сардори хонадон, ки пирамарди мӯйҳояш сап-сафед буд, рафт ва хоҳиш кард ҳикоят кунад, ки онҳо чӣ тавр ба ҷунин ҳамдигарфаҳмӣ ва сулҳ дар хонадон ноил шудаанд. Вай коғазе гирифт ва танҳо се калима навишт: “ишк”, “гузашт”, “сабр”. Вале ин калимаҳо ба таври мах-сус навишта шуда буданд: сад бор – “ишк”, сад бор “гузашт”, сад бор “сабр”. Император ин се калимаро хонду ҳайрон шуд:

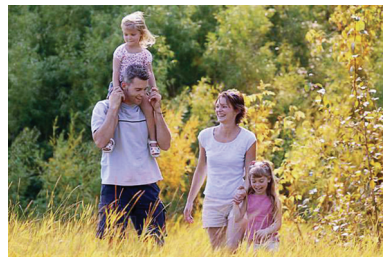
– Тамом?

– Бале, – ҷавоб дод пирамард, – ин аст асоси зиндагии ҳар оилаи хуб,
– баъд, каме андешиду афзуд – ва ҷаҳон ҳам.

1. Маънии ҳикмат чист?
2. Чаро император ба оилаи тифоқи пирамард таваҷҷӯҳ кард?
3. Асрори оилаи мустаҳкам дар чист?

Сулҳ дар оила, сулҳ дар кишвар.

Ҳикмати халқӣ

Машқи 225. Шеърро хомӯшона хонда, барои хониши ифоданок тайёри бинед. Меъёрҳои хониши ифоданокро ба ёд оред.

МОДАР

Ба нураш гарчи ин хуршеди
ховар Фаро гирад ҷаҳонеро саросар,
Намегардад валекин он баробар Ба
ин пурқувватӣ ба меҳри модар.
Фақат модар ба ҳар гармову сармо
Ҳамеша бар сари гаҳвораи мо
Накарда мижа таҳ биншаста шабҳо
Калон кард ӯ чу қон бигрифта дар
бар. Вучудаш чу ба фарзанд аст
пайванд, Варо хонад ба худ қону
ҷигарбанд. Агар хоре халад бар
пойи фарзанд, Дили модар шавад
маҳзун муқаррар. Барои фикру ёди пурумедаш,
Барои ҳурмати мӯйи сафедаш,
Ба қон ҳам хизмату ҳурмат кунедаш,
Набошад то ки чашмаш ҳеҷ гаҳ тар.

Аминҷон Шукӯҳӣ

Луғат:

хуршеди ховар – офтоби оламоро

маҳзун – ғамгин

1. Ба меҳри модар чӣ баробар шуда наметавонад?
2. Мазмуни шеърро бо ҷумлаҳои худ нависед.
3. Насиҳатҳои модари худро ба ёд оред ва баён кунед.
4. Дар вақти баён кардан ҳудуди ҷумлаҳо ва оҳанги талаффузро риоя кунед.

Шеър гӯям, ояд аз шеърм садои модарам,
Деҳа гӯям, бар сарам ояд ҳавои модарам.

Мирзо Турсунзода

Машқи 226. Муродифот ё шаклҳои гуногуни (швагии) калимаҳои адабии зеринро дар муқоиса бо лаҳҷаи маҳаллатон ёбед ва фарқи онҳоро гӯед.

Падар, модар, додар, бародар, падарарӯс, модарарӯс, сабзӣ, гунҷишк, танӯр.

Машқи 227. Ба гуфтугӯи падару модар ва аҳли хонаводаву ҳамсояҳоятон бодикқат гӯш диҳед ва гӯед, ки нутқи онҳо аз гуфторҳои радиою телевидион фарқ дорад ё не.

Забони адабии услубҳои гуногун дорад: бадеӣ, илмӣ, публицистӣ (рӯзманигорӣ), расмӣ (корғузори) ва муошират.

Усули бадеиро шоирону нависандагон истифода мебаранд. Усули публицистӣ дар соҳаи матбуот (масола, хабар, очерк, репортаж, мушоҳиба) ва гузоришоти радиову телевидион истифода бурда мешавад.

Машқи 228. Ба оҳанги ҷумлаҳо риоя карда, матро бурро ва бо эҳсосоти баланд кироат кунед.

– Бародарон! Факирон! Бихезед, ғазот кунед! Ҷавру зулм аз ҳад гузашт, мулк ҷазирбод шуд, халқон хору зор. Манғит моро одам ҳисоб намаскунад. Ё моро дар диёри худамон ғариб карда, беҳонумон кард. Ҳоким, амалдор, сипоҳӣ, халқонро гург ворӣ мебаранд. корашон бигиру бибар, бизану

бидар аст, тамом. Худи онҳо кистанд? Аз кучо омадаанд? Чӣ ҳақ доранд, ки фақиронро тороч кунанд, кӯдакони моро аз гуруснагӣ бидушанд? То кай мо ҷафо мскашем? Дигар тоқат намонд. Ман ба золимон теғ кашидам! Фуқаро, бихсз, ғазот бикун! Агар номус дорӣ, ҳамият дорӣ, бихсз ба ғазот! Теғ наёбӣ, таёқ бигир, табару теша бигир! Аз золим қасос бигир!

Сотим Улуғзода

Луғат:

ғазот – ҷанг, ҳарб, разм дар роҳи дин

фуқаро – фақирон, камбағалон, қашшоқон

ҳамият – номус, ғайрат

1. Матн хоси кадом услуб аст?
2. Муродифи кадимаи *таёқ-ро* ёбед.
3. Ин матн аз кадом асари Сотим Улуғзода аст?

Машқи 229. Матнро хонед ва гӯед, ки он бо кадом услуб навишта шудааст.

ТАЪРИХИ СИИСТОН

Муаллифи ин таърих маълум нест. Аз ахбороти дар дебочаи китоб сабтгардида бармояд, ки ин асар дар давраи ҳукмронии Тугралбски Салҷуқӣ (1040–1063) таълиф ёфтааст. “Таърихи Сиистон”, чунон ки аз номаш маълум мегардад, таърихи Сиистонро аз давраҳои қадим то соли 1073 дар бар мегирад. Умуман, ин асар дар хусуси таърихи то исломии Сиистон, муҳити ҷуғросии он, шахсони бузургу номдори ин сарзамин, таърихи халифаҳои араб ва забт кардани Сиистон аз тарафи арабҳо ва инчунин воксаҳои сиёсии минбаъдаи ин диёр баҳс мекунад ва доир ба таърихи ин сарзамини қадима маълумоти муфиду муҳим месидҳад.

Дар “Таърихи Сиистон” воқеаҳо ба таври нисбатан объективӣ баён карда шуда, аз овардани ҳама гуна ҳикоятҳои ривоятҳои афсонавӣ худдорӣ карда шудааст. Муаллиф ҳангоми тавсифи қаҳрамонҳо ва шахсони мӯътабари Сиистон аз ашъори Рӯдакӣ, Дакиқӣ, Фирдавсӣ на дигар шоирони гузаштаи форсу тоҷик мисолҳои зиёд мсаварад.

Луғат:

дебоча – сарсухан, муқаддима

халифа – ноиб

объективӣ – воқеӣ, ҳолисона

1. Ин матн аз матни боло аз кадом ҷихат фарқӣ мекунад?
2. Муродифи калимаи *баён кардан-ро* гӯед.

Машқи 230. Матнро бодикқат хонед ва гӯед, ки он ба кадом услуб тааллуқ дорад.

АЗ ИМТИҲОН ГУЗАШТАНД

Дар доираи амалӣ намудани дастуру ҳидоятҳои Президенти кишвар дар мавриди ҳар чӣ бештар ба ғамхорӣ ва таҳсил фаро гирифтани ятимон ва маъюбону бепарастон 4 июли соли равон дар осоишгоҳи собиқадорони **ҷангу** меҳнат вохӯрӣ ва мулоқоти хатмкардагони литсей – интернати махсуси маъюбон бо ректории мактабҳои олии шаҳри Астана барпо гардид.

Вазири меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии ҷумҳурӣ зикр кард, ки дар самти сиёсати ҳифзи иҷтимоӣ, махсусан дар бобати дастгирии ятимону бепарасторон, маъюбон ва ба таҳсилу кор фаро гирифтани онҳо аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ пайваста тадбирҳои судманд андешида мешаванд. Соли гузашта 27 нафар маъюби аълохони литсей ба донишгоҳу донишқадаҳои кишвар аз тариқи сӯҳбати озод қабул шуда буданд.

Баъд аз сӯҳбату озмун 16 нафар тамомкунандаи литсей-интернати мазкур ба мактабҳои олии пойтахт номнавис шуданд.

Аз рӯзнома

1. Ҷумлаи охири матн аз рӯйи оҳанг ва сохт чӣ гуна аст?
2. Дар бораи вазъи таҳсили хонандагони синфатон ба рӯзномаи девориӣ мактаб хабаре нависед.

Дарси 57-58. ХАЁЛОТИ ИНСОНӢ.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, хондан, навиштаҷот оид ба ҳаёлоти инсонӣ.

Касе, ки хирадро надонад зи пеш,
Дилаш гардад аз кардаи хеш, реш.

Абулқосим Фирдавӣ

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МАТН.

Машқи 231. Афсонаро хонда фикратонро баён кунед.

НОН ВА ТИЛЛО

(афсонаи арабӣ)

Аббос ном деҳқон марди камбағал буд. Ӯ тамоми рӯз кор мекард, то ки қути лоямӯте барои худ ва аҳли оилааш пайдо кунад. Дар лаҳзаҳои холигӣ ва дамгириаш орзу мекард, ки хазинае ёбад ва ӯро аз эҳтиёҷмандӣ халос кунад.

Боре дар яке аз рӯзҳои гарм Аббос мисли одат дар сахро кор мекард. Ӯ бисёр хаста шуда, зери сояи дарахте нишаст ва ғарки орзую ҳаёлҳои нек шуд. “Агар худованд ба ман қувваи сеҳрнок медод ва ман ҳар чизеро, ки медоштам, ба тилло табдил меёфт, он гоҳ ман аз меҳнати вазнин халос шуда, хушбахтона ҳаёт мегузаронидам”.

Ва нохост ба гӯшаш овозе расид:

– Эй Аббос! Ту ҳозир ноили он чизе мешавӣ, ки орзу дорӣ! Дастатро ба болои ягон чиз гузор – ҳамон лаҳза ба тиллоӣ соф табдил меёбад.

Аббос ба гӯшҳои худ бовар намекард. Бо вучуди ин ӯ дасташро ба замин дароз намуда, сангчаеро ба каф гирифт. Дасташ расам на расам сангча ба тиллоӣ соф табдил ёфт. Баъд Аббос дасташро ба санги дигаре дароз кард – он ҳам ба тилло мубаддал шуд.

Аббос бисёр хурсанд шуд ва ба фикр фуру рафт: “Ман ҳозир ба шаҳр рафта гарду чанг ва сангҳоро ба тилло табдил медиҳам... Баъд замини бисёр меҳарам, дар соҳили баҳр қасри боҳашамат месозам ва дар атрофаш боғи калоне барпо мекунам... Ман аспҳои хушрӯи тездаст ва либосҳои ба танам хубу шинам меҳарам...”.

Хост, ки аз чояш хезад, аммо аз хастагӣ, гуруснагӣ, бемадорӣ, ташнагӣ натавонист.

Канӣ, он чизеро, ки пагоҳӣ аз хона овардам, хӯрам – қарор дод ва дасташро ба тарафи хӯрокҳои овардааш дароз намуд, ки дар латтае печонида шуда буданд ва он бугча зери дарахт буд. Аббос онро гирифта ба даҳон гузошт ва ҳис кард, ки оҳан аст. Нон ба тилло табдил ёфтааст!

Дар халтача боз як пиёз ҳам буд. Аббос зуд онро ба даст гирифт. Лекин онро ҳам хӯрда натавонист, чунки пиёз дар пеши чашмаш ба порачаи тиллои рехташуда табдил ёфт.

Аббос саҳт тарсид. Чӣ хел акнун ӯ менӯшад ва меҳӯрад? Дар ин дунё танҳо бо як тиллоҳо чӣ хел зиндагӣ мекунад? Охир ӯ порчаи аз ин тиллоҳои бо роҳи осон ба даст омадаро истифода набурда ба зудӣ мурда меравад.

Аббос чӣ хел бо азоб аз ташнагию гуруснагӣ мурданаширо пеши чашм овард. Охир ӯ ба ҳар чизе, ки даст мерасонд, ба тилло табдил меёфт.

Нохост Аббос чашмонаширо бо ҳарос кушода дид, ки ба дарахт така карда хобаш бурда будааст. Гӯё аз китфаш кӯҳ афтида бошад, нафаси сабук кашид.

– Шукри худо, ҳайрият, ки ҳамаи ин дар бедорӣ не, дар хоб буд! – худ ба худ гуфт Аббос.

Ҷомили Мусофир

Луғат:

қути лоямӯт – хӯроки каме, ки одамо аз гуруснагӣ ва мурдан наҷот медиҳад

хаста – шалпар, мондашуда, бефара шудан

ноил – муяссар, сазовор

Машқи 232. Шеърро аввал хомӯшона баъд ифоданок хонед.

ДАР РОҲАТ РАСОНДАН ВА НЕКУӢ ХОСТАН

Беҳин коре, ки андар зиндагонист
Накӯхоҳӣ, ба кас роҳатрасонист.
Ба лутфу марҳаматдилҳо нигаҳдор,
Кас аз дасту забони худ маёзор,
Ба корафтода коромӯз мебош,
Ба ҳар дилсӯхта дилсӯз мебош,
Илоҷи дардмандон кун ба ҳар дард,
Ки ҳар кас, к-ӯ ҷароҳат кард, бад кард.

Чу марҳам хастаро роҳатрасон бош,
 Ба сахтӣ чораи бечорагон бош.
 Ба пирӣ хидмати модар-падар кун,
 Ҷавонию ҷунун аз сар бадар кун.
 Мазан таъна бар эшон аз дили сер,
 Ки гар ёбӣ замон, гардӣ ту ҳам пир,
 Ки парвардаст модар дар канорат,
 Падар буд солҳо тимордорат.
 Бичӯдилшон бахулқухубрӯй,
 Ки ин аст, эй бародар, неkhӯй.

Носири Хусрав

Луғат:

тимордор – парастор

1. Дар зиндагӣ кадом амал беҳтарин аст?
2. Хислатҳои хуби инсониро аз шеър ёфта гӯед.
3. Дар ҷавонӣ фарзанд чӣ кор бояд кунад?
4. Чор мисраи аввали шеърро хушхат нависед.

Ду ва зиёда ҷумлаҳои аз ҷиҳати маъноӣ грамматикӣ алокамандро матн меноманд. Матн дорои мавзӯи муайяну ягона буда, дар бораи чизе маълумоти мураббӣ батафсил медиҳад.

Матнҳо вобаста ба мазмунашон нақлӣ (ҳикоягӣ), тасвирӣ ва муҳокимавӣ мешаванд.

Дар матнҳои ҳикоягӣ ҳодисаю воқеаҳо бо як сӯжети тартибӣ муайян нақл карда мешаванд.

Матнҳои тасвирӣ ифодаи ҳолату аломати воқеаю ҳодисаро дар бар мегиранд.

Дар матнҳои муҳокимавӣ фикр ба тариқи муҳокимаронӣ баён карда мешавад.

Машқи 233. Хонед ва аз рӯи мазмун ба кадом навъи матн тааллуқ доштани онро муайян кунед.

Ривоят мекунад Алӣ (к) аз Расул (с), фармуданд: Ҳар гоҳе ки падару модар фарзандро овоз кунад, ғавран ҳама кори худро монда, назди падару модари худ рафта фармонбардории онҳоро ба ҷону дил кунад ва агар эҳмол карда тарки фармони онҳо кунад, ман безорам аз он шахс. Овардаанд, ки шахсе аз аъроб назди Расул (с) омаду гуфт: Ё Расулаллох, маро панде диҳед, то дар дунё ва охираат маро нафъе ҳосил шавад.

Расул (с) гуфтанд, ки падару модари худро эъзоз кун ва фармонбардории онҳоро ба ҷо ор ва аввал таомро ба онҳо хӯрон, Худованд бар ҳар луқмаи таом ба ту касре дар бихишт ато кунад.

Аз “Дурратулвоизин”

Луғат:

эҳмол – бспарвой, саҳлангорӣ

эъзоз – ҳурмат, иззат, эҳтиром

аъроб – араб

1. Овоз кардан ба кадом маъно омадааст?
2. Қалимаҳои аломати сактадор-ро ба ҳиҷоҳо ҷудо кунед.
3. Гӯед, ки матн ба кадом услуб тааллуқ дорад.
4. Дар хона доир ба мавзӯи “Ҳурмати падару модар” эссе нависед.

Машқи 234. Матро хонед ва гӯед, ки дар он фикр дар кадом шакл ифода ёфтааст.

Айёми тобистон офтоби ҷаҳонтоб бар болои сар рост баромада, кӯҳу биёбонро равшан ва гарм намуда буд; лекин, ҳарчанд нимрӯзи тобистон бошад ҳам, ҳавои кӯҳсор монанди ҳавои баҳор миёна ва фораи буд; кабкҳои дарӣ гоҳо бар тега ва гоҳо дар камар сайругашт менамуданд; мурғони хушилхон бар шоҳаҳои дарахтони кӯҳӣ нишаста нағмасароӣ ва газалхонӣ мскарданд; ҷӯйчаҳои оби соф, ки аз фарози кӯҳ ба нишб аз санге ба санге ҷастухез карда мсфуромаданд, аз шилдир-шилдири оҳангдори худ бо мурғони нағматиروز хамовозӣ мекарданд; гӯсфандон дар хоби ноз; бузғолагон дар такутоз; ҷӯпонбачагон дар давидан: оҳубаррагон дар рамидан; хулоса, ҳар кас, ҳар чиз ва ҳамаи табиат дар олами худ хурсанд ва шодмон буд.

Ҷӯпонон ва подабонон гала ва рамаҳои худро, ки аз аввали пагоҳ то нимаи рӯз ҷаронда сер карда буданд, дар камароби соярав оварда, ба истироҳат гузоштанд ва худхӯшон ду-ду, чор-чор ба ҳар гуна бозиҳо: найнавозиҳо, ғазалхониҳо ва бадсҳагӯйиҳо машғул шуданд.

Садриддин Айни

1. Дар сархати охир кадом аъзоҳои ҷумла чида шудаанд?
2. Дар бораи тобистони маҳалатон мухтасар нақл кунед.

Машқи 235. Хонед ва муайян кунед, ки фикр дар матн чӣ тарз баён шудааст.

НОМИ ИНСОН ВА ТАЪРИХИ ОН

Баъди таваллуди фарзанд аҳли хонавода одатаи хсле ссртараддуду ссрташвиш мсшаванд. Барои вай сару либос, чойи хоб, хӯрок ва ҳоказо даркор аст. Аммо волидони кӯдак ва хешу табор аксар вақт ба як чиз бештар андармон мсшаванд, ки он ҳам ҷустуҷӯи ном аст. Ин, албатта, кори хелс муҳиму масъулиятнок аст. Кас меҳодад, ки ном ҳам хушоҳанг, ҳам пурмазмун ва ҳам ҳозиразамон буда, ба аксарияти аъзоёни оила маъқул бошад. Номро бояд тавре интиҳоб кард, ки баъд боиси пушаймонӣ нагардад. Ҳама чизро иваз кардан мумкин аст, вале номро аксар вақт бадал намудан амри маҳол аст. Барои ҳамин ҳам интиҳоби ном бояд амалан мулоҳизакоронаю масъулиятнок бошад. Дар ин кор маълумоти мо дар хусуси ном ҳар қадар васеътару мукамалтар бошад, ҳамон қадар беҳтар аст.

Олим Ғафуров

1. Дар матн сухан дар бораи чӣ меравад?
2. *Воқиф будан-ро* шарҳ диҳед.
3. Байти Саъдии Шерозиро маънидод кунед:
“Гирди номи падар чӣ мегардӣ,
Падари хеш шав, агар мардӣ”.
4. Ҷумлаҳои ҷидааъзоро навишта, ба чери аъзоҳон ҷида хат кашед.

Машқи 236. Матнро хонед ва мазмуни онро нақл кунед.

Мо дар замоне зиндагӣ мскунсм. ки баъзсхо мегӯянд: “Ҳама чизро бо пул харидан мумкин аст!”... Аммо ҳар кас бояд фаҳмад, ки пул ғуломи дониш аст, на дониш ғуломи пул. Инсон бояд ба қадри худ, забон, миллат ва Ватани худ расида тавонад

Ғуломони пул чунин карда намставонанд. Чанде пештар ман аз як рафикам, ки дар шаҳри Лондон таҳсилу кор мскунад, мактуб гирифтам. Вай навиштааст, ки ба гумони баъзеҳо дар хориҷа дарахти пул бошад.

Беҳтарин хушбахтӣ барои инсон дар сарзамини худ, дар оғӯши ватани худ будан аст. Дар Ватани худ дониш андӯхта ва агар зарур бошад, дар хориҷа ин донишро мукамал кардан ватандӯстӣ мсбошад. Мо бояд фарзандони Ватани худ бошсм!

Мирзо Анвар

1. Дар матни боло тарзи ифодаи фикрро муайян кунед.
2. Ба матн кадом ном мувофиқ аст?

3. Ифодаҳои *гуломи пул ва дарахти пул* -ро аз ҷиҳати мазмун шарҳ диҳед.
4. Нутқи айнан нақлшударо ёбед ва аломатҳои китобати онро шарҳ диҳед.
5. Сохти ҷумлаи охириро муайян кунед.

Машқи 237. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед.

Амир Исмоил бо писараш Аҳмад деворнигораҳои толори китобхонаро тамошо мекунанд. Наср бо ҳайрат ба тасвирҳо менигарад. Деворнигора аз тасвири дарахте азим, ки сар ба фалак кашидааст оғоз мешавад. Дарахт, ки бештар ба сарв шабех аст, дар миёни дарёи бузург рустааст. Даруни об чондорҳои дарёи гирди танаи он ҷамъ шудаанд. Як навъ махлуқҳои афсонавӣ. Дар шохсораш анвон паррандагон лона гузоштаанд. Дар сари дарахт паррандаи азиме бо ҷуғайронҳои бузургу зебоне нишастааст. Дар соҳили сабзу хуррами дарё чондорони рӯи замин дар мавҷсӯҳои мухталиф тасвир шудаанд. Шерон – намунаи модар ба истиқболи якдигар меоянд. Дар миёни онҳо ғизоле орому осуда ғунудааст. Аспҳои сафед ба сӯи уфуқҳои дур мешавад, бе савор аст. Ва марде мусаллаҳ ба самти он асп равон аст. Ва офтоб аз паси мурғи аф-сонавии сари дарахт ҳамчун ҳалкаи заррини мушаъшаъ нурпош мебошад. Филе маст ба паланге ҳамлавар.

Ин ҳама болои шохӣ гӯи бузурге ва гӯи дар болои моҳие бузургтар. Ва моҳӣ дар зери замини бекарон. Аҳмади хурдсол ба нигора наздиктар меравад ва бо диққат ҳар чӣ томтар ба он менигарад.

Муҳаммадзамони Солеҳ

Луғат:

махлуқ – офаридашуда, халқшуда

анво – навъҳо, ҳаҷмҳо, ҷинсҳо

ғизол – оҳу, оҳубара

ғунудааст – хобидааст

мушаъшаъ – равшан, дурахшон

1. Матн аз рӯи тарзи байни фикр чӣ гуна аст? Аз рӯи услуб чӣ?
2. *Деворнигора*-ро шарҳ диҳед.
3. Шумо нигораҳои кадом рассомони тоҷикро дидаед?
4. Ба матн сарлавҳа ёбед.

Машқи 238. Дар мавзӯи “Зимистон” дар хона эссе нависед.

Машқи 239. Ба тарзи навиштани нома (мактуб) ва суроғи рӯйи лифофа диққат диҳед.

НОМАИ ДҶУСТОН

Ассалому алайкум, дӯсти азизам, Гуландом!

Ин лахза, ки бо ёди ту калам ба даст гирифтаам, мехоҳам аз вазъи саломатӣ, зиндагӣ ва кору борат огаҳӣ ёбам. Саломатиат чӣ навъ аст? Зиндагӣ чӣ гуна ҷараён дорад? Ягон навигарӣ дар зиндагӣ ва корат ҳаст? Агар бошад, ба ман навис. Аз аҳли хонаводаатон пурсем: падару модар, хохару бародаронат дар чӣ ҳоланд? Ростӣ гап, ман меҳрубони волидони турсо ҳама ғоҳ фаромӯш карда намаставонам. Ҳар вақт ба падару модарам баён мекунам. Падару модарам меғӯянд, ки шуморо ба меҳмонӣ таклиф намоям. Вақти мевапазӣ биёед, бисёр хуб мешавад.

Агар аз мо пурсидан хоҳӣ, шукри Худо нағз ва осудасм. Дар хона навигари ҳамин, ки ман додарчадор шудам. Ба ӯ Фарид ном мондем. Ҳаёти мактабиам ҳам бад нест. Дар озмуни варзишии шохмотбозон иштирок карда, сохиби ҷойи аввал гардидам. Ба ман ифтихорнома такдим карданд.

Гуландом! Дар ҳамин ҷо ман ба сухани худ хотима мебахшам. Ба ту, аҳли оила ва дӯстонат тамоми хушиҳои зиндагиро таманно дорам. Интизори ҷавоби туам.

Дӯстат Маҳастӣ. 13.12.17 с.

<i>Аз кучо?</i>	<i>Шаҳри Алмато, кӯчаи Абай, хонаи 40</i>
<i>Аз кӣ?</i>	<i>Маҳастии Шарифдӯхт</i>
<i>Ба кучо?</i>	<i>Шаҳри Тараз, маҳаллаи Тӯлебӣ, хонаи 18, хучраи 24</i>
<i>Ба кӣ?</i>	<i>Гуландомии Раҳмон</i>

НОМАИ ФАРЗАНД БА ПАДАР

Ассалому алайкум, падари меҳрубон!

Шуморо ба муносибати Соли нав табрик менамоям. Саломатии Шумо чӣ тавр? Мо сиҳат ва саломатем. Падарҷон, медонам, ки Шумо аз хониши ман доништан мехоҳед. Ман нимсолаи аввали соли хонишро бо баҳои аъло ҷамъбаст намуда, дар озмуни ноҳиявӣ аз фанни таърих ғолиб омадам. Модарам барои ғолибиятам ба ман китоби нағз хариданд.

Хайр, падарҷони азиз. Модару бибиам ба Шумо салом меғӯянд.

Бо эҳтиром, писари Шумо Хуршед.

<i>Аз кучо?</i>	<i>Ноҳияи Панҷакент, Ҳоҷагии ба номи Рӯдакӣ, деҳаи Панҷ.</i>
<i>Аз кӣ?</i>	<i>Хуршеди Парвин</i>
<i>Ба кучо?</i>	<i>Шаҳри Шимкент, хиёбони Абай, хонаи 134, хучраи 47</i>
<i>Ба кӣ?</i>	<i>Парвизи Сафарзода</i>

Фасли 7. МОШИН ВА НИШОНАҲОИ РОҲ.

Дарси 59-60. ДИҚҚАТ – ЧОРРОҲА.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, хондани матнҳо ва навиштаҷот оиди нақлиёт ва нишонаҳои роҳ.

Ҳеч шодӣ нест андар ин ҷаҳон,
Бартар аз дидори рӯи дӯстон.

Абӯабдулоҳи Рӯдакӣ

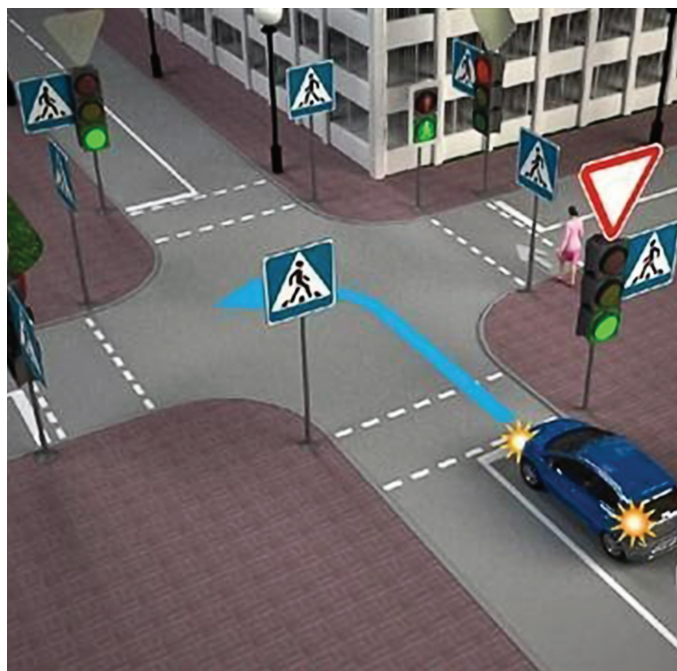
МАӢНОИ ЛУҒАВӢ ВА ГРАММАТИКӢИ КАЛИМА. МАӢНОИ АСЛӢ МАҶОЗИИ КАЛИМА.

Машқи 240. Шеърро хонед ва дар бораи чароғаки роҳнамо маълумот диҳед.

ЧАРОҒАКИ РОҲНАМО

Дар болои чорраҳа,
Чароғакҳо фурузон
Агар гузаштан хоҳӣ,
Роҳ медиҳад нишон.
Равшан шавад, шав ҳушёр.
Гузаштан аз мошинҳост,
Исто дар ҷоят қарор.
Бояд шавӣ ту тайёр.
Назар бикун ба атроф,
Дигарҳо ҳам интизор,
Чароғи зард дар гирад,
Назар бикун ба атроф,
Дигарҳо ҳам интизор,
Чароғи сабз дар гирад,
Гузар акнун ту даррав.
Сустӣ кунӣ, чароғҳо
Тағйир меёбанд аз нав.

Калима воҳиди асосин забон аст. Бо ёрии калимаҳо мо ҷумла месозем ва фикри худро ифода мекунем.

Калима ду ҷихати ба ҳам алокаманд: ҷихати овозӣ ва ҷихати маъноӣ дорад. Маҷмӯи овозҳос, ки маъноеро ифода мекунанд. калима номида мешавад. Масалан, калимаи хона аз пайвасти овозҳои х-о-н а сохта шуда, маънои истиқоматгоҳ, ҷойи зистро ифода мекунанд.

Калимаҳоро аз ҷиҳати ифодаи маъно ба ду гурӯҳи калон ҷудо мекунанд:

Калимаҳос, ки маънои лугавӣ доранд ва ба савол ҷавоб мсшаванд: об, замин, некӣ, муаллим, зебо, дур, ман, мо, афтам, гуфтан. дирӯз, охиста. Ин калимаҳоро ҳиссаҳои мустақили нутқ мсноманд.

Калимаҳое, ки маънои мустақил надоранд ва ба савол ҷавоб намешаванд: аз, ба, барои, ки. ваде, зеро. чунки. Ин гурӯҳи калимаҳоро ҳиссаҳои ёридиҳанда меноманд.

Ба кадом ҳиссаи нутқ тааллуқ доштан ва хусусиятҳои забони онро доро будан маънон грамматикӣ калима мебошад.

Машқи 241. Хонед, калимаҳои мустақилмаъно ва ёридиҳандаро номбар карда, мавқеи ҳар кадоми онҳоро фаҳмонед.

Ду писарбача ба амад савор шуданд. Аммо ба мобайни наҳр рафта-нашонро надоништа монданд.

Туфоне бархосту амадро чаппа кард. Бачаҳоро об ба қаъри худ кашидан гирифт. Ин воқеаро саге, ки дар лаби об меистод, дид. Вай тез худро ба об партофт. Ё як бачаро аз куртааш ва бачаи дигарро аз лаби остинаш кашолакунон ба соҳил баровард.

Машқи 242. Нависед, маънои калимаҳои кӯй, разм, дарёдил, саромад-ро шарҳ диҳед.

Рӯзе, ки ба фатҳи Ганҷа омад,
Дарёдилу шерпанҷа омад.

(Ҳилолӣ)

Дар кӯи ту саромади аҳли вафо манам.
Аз чашми илтифот фазои маро нигар.

(Ҳилолӣ)

То бубинем, ки дар фазл саромад ояд,
То бидонем, ки дар разм диловар бошад.

(Шоҳин)

Машқи 243. Маънои калимаи худрӯй-ро шарҳ диҳед.

1. Дарахтони бисёр аз анор ва анҷир буд,
Ки бештар худрӯй буд.

(Носири Хисрав)

2. Ту аз набот гарав бурдаи ба ширинӣ
Ба иттифоқ, валекин наботи худрӯи.

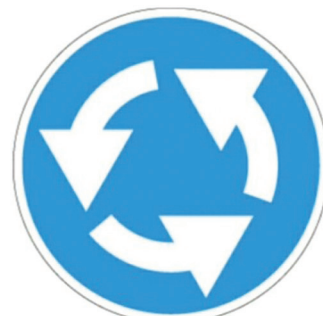
(Саъдӣ)

3. Гар акси рухаш бар чаман афтод рӯзе,
Аз хок ҳама лолаи худрӯй барояд.

(Убайди Зоконӣ)

Машқи 244. Доир ба нишонаҳои роҳ фикри худро баён кунед.

Машқи 245. Ибораҳои зеринро муқоиса намуда, бигӯед, ки калимаҳо дар кадоме аз онҳо ба маънои аслии худ наомадаанд.

Ханҷари бурро
курсии саҳт
дарси забон
ангури ширин

забони бурро
одами саҳт
дарси ҳаёт
сухани ширин

Ба маънои воқеъ истифода шудани калима маънои асли ном дорад: хонаи калон, китоби хуб, чормағзи пуч. Ба маънои ғайриасли истеъмол шудани калима маънои маҷозӣ ном дорад: одами пуч, диди гарм. Дар ибораи анори ширин калимаи ширин ба маънои аслии худ кор фармуда шудааст, валс дар ибораи сухани ширин ба маънои ғайриасли, яъне маҷозиаши истифода гардидааст. Дар ин ибора калимаи ширин ба маънои форами гуворе омадааст. Маҷоз бзори таъсирбахшу ҷозибаноктар тасвир намудани прсдмет ва ходисаҳои гуногун хизмат мекунад!

Машқи 246. Гӯед. ки дар байтҳои зерини Ҳофиз ифодаи “нури чашм” ба кадом маъноҳо омадааст.

Эй нури чашми ман, суханс хаст, гӯш кун,
То соғарат пур аст, бинӯшону нӯш кун!
Деҳқони солхӯрда чи хуш гуфт бо писар,
К-эй нури чашми ман, ба ҷуз аз кишта надравӣ.

Машқи 247. Муайян кунед, ки дар ҷумлаҳои зерин ифодаҳои ишорашуда кадом маъноҳои маҷозиро ифода намудаанд.

1. Ҳарчанд эшон ва дуохонҳо дар пӯст кандани мардум аз сипоҳ фарқ надоранд, **лекин** ӯ ҷони касро ба пахта мегирад ва дар дасти ӯ гирифтورشудагон ҷон додани худро нафаҳмида мемонданд. (*С.Айнӣ*)
2. Устоамак бо ин сухани худ... эшонҳои дуохонии он дсхоро санг зада буд. (*С.Айнӣ*)
3. Модарам нӯги калобаи чигилшудаи аҳволи падарамро ёфта буд.

Луғат:

сипоҳ – лашкар, кӯшун

1. Дар мисолҳои боло кадом калимаҳо ба маънои асли ва маҷозӣ омадаанд?
2. Чаро нависандагон чунин ифодаҳоро истифода мебаранд?

Машқи 248. Ба саволҳои шӯҳиомсзи зерин ҷавоб нависед ва ба маънои калимаҳо диққат диҳед.

Кадам хиссан калима дар замин ниҳон аст?

Кадам кӯпрӯк ба ҷайб (киса) мегунҷад? Бо кадом адад моҳи гирифтани мумкин аст?

Машқи 249. Маъно ва тобишҳои маъноин калимаҳои *сар, забон ва омад*-ро дар ибораву таркибҳои зерин муайян кунед.

Сари кор, сар додан, сари кӯҳ, сари ангур, сар бардоштан, аз сар гузаронидан, сари миз.

Забони русӣ, забони модарӣ, забони адабӣ, забони паррандагон, забони шеър, забони мурғон.

Омади гап, омади кор, омад-омади Аҳмад.

Машқи 250. Шеърро хонед ва ба саволҳо ҷавоб нависед.

Мактабам, нурни дидагонам – ту!
Мактабам, умри ҷовидонам – ту!
Мисли модар муҳиббу ғамхорӣ,
Мактабам, ёри меҳрубонам – ту!
Бахту шодӣ – мудом ёри ман,
Мактабам, боғи бсхазонам – ту!

Гуячеҳра Сулаймонӣ

Луғат:

муҳиб – дӯстдор, дӯст

мудом – доим, ҳамеша

1. Сабаби бо ташдид навиштани калимаи *муҳиб*-ро шарҳ диҳед.
2. Чаро шоира мактабро нури дидагон мегӯяд?
3. Мактабро умри ҷовидон ва ёри меҳрубон донистани шоира дуруст аст?
4. Илмомӯзӣ чӣ хубиҳо дорад?

Дарси 61-62. НАМУДҲОИ НАҚЛИЁТ.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан ва хондани матн, риояи меъёри забони адабӣ оид ба навиштаҷоти нмудҳои нақлиёт.

Ба ҳар коре, ки ҳиммат баста гардад,
Агар хоре бувад, гулдаста гардад.

Саъдии Шерозӣ

ҶУМЛАҲОИ ЯКМАӢНО ВА СЕРМАӢНО.

Машқи 251. Матнро хонед. Калимаҳои якмаӢноро му-айян кунед.

ДОСТОНИ МАРДИ ҒАРИБ ВА ДӢСТИ Ӣ

Марди ғарибе дар шаҳре ворид шуд. Гирди хоиае мегашт, ки дар он ҷо маскан гирад. Ва дӯсте бархӯрду аз ӯ кӯмак хост. Дӯсташ ӯро ба хонаи вайронас бурд, ки ҳучраҳо сақф надоштанд ва дару тирезаҳои он аз миён рафта буданд. Чунин хонаи вайронаро ба марди ғариб нишон медоду мегуфт, ки агар сақф медошт, мставонистӣ дар он бимонӣ. Агар як ҳучраи дигар ҳам медошт, мставонистӣ ҳамсаратро ҳам ҷо бидиҳӣ. Агар дару тиреза медошт, мставонистӣ дар он осуда бихобӣ!

Марди ғариб гуфт: – Дар канори дӯстон будану сарпаноҳ доштан хуб аст. Лекин, эй дӯсти гиромӣ, дар “агар” наметавон зиндагӣ кард.

Ҷалолуддини Румӣ

Луғат:

ғариб – бекас. мусофир

маскан – ҷойи истикомат, бошишгоҳ

сақф – шифти хона

1. Боз кадом маӢнои калимаи *дар*-ро медонед?
2. Мазмун матнро шарҳ диҳед. Ба марди ғариб дӯсташ маслиҳати хубе дода тавонист?
3. Агар шумо ба ҷойи ӯ мебудед, чӣ кор мекардед?
4. Ин байти Саъидро аз ёд кунед:
5. *Дӯст он бошад, ки гирад дасти дӯст,*
6. *Дар парешонҳоро дармондагӣ.*

Машқи 252. Чумлаҳоро нависед ва гӯед, ки дар онҳо калимаи *сар* ба кадом маъноҳо омадааст.

1. Як сари канабро аз ғарғара гузаронида, ба тарафи берун мефуроранд.
2. Меҳмон ба бозӣ ва парвози гунчишкони сари дарахт чашмашро дӯхта, ба андеша фурӯ рафта буд.
3. Аз баъзе ҷойҳояш сари ангур намоён мегардид.
4. Баъд аз сари ману ту ҳам ҳисобамон ба қиёмат намонад.
5. Панҷ нафар тоҷики фидой талабгор шуданд, ки дар сари онҳо Дохунда меистад.
6. Ҳамроҳбой ба сари келин кардани Гулнор гузашт.
7. Сари ин одам калон буд.

1. Дар кадом чумла калимаи *сар* ҳаммаъноӣ худ *калла-ро* иваз карда метавонад?
2. Даҳ калимаи мураккаб нависед, ки ҷузъи аввалаашон калимаи *сар* бошад. **Намуна:** сардор.

Калимаҳо якмаъно ва сермаъно мешаванд. Калимаҳои ҳастанд, ки фақат як маъно доранд: радио, танк, ғазал, таърих, сабзӣ, пиёз, ангур, қассоб, дуредгар. Гурӯҳи дигари калимаҳо ба ғайр аз маънои аслиашон маъноҳои иловагӣ пайдо кардаанд. Масалан, калимаи *дам* дар алокамандӣ бо дигар калимаҳо маъноҳои зиёдеро ифода мекунад: даме ки, дам нишастан, дам назадан, дами обро гирифтани дам кардан (ошро), дами корд, дар дами дар.

Машқи 253. Аз ибораҳои зерин чумлаҳо тартиб диҳед.

Рӯйи одам, рӯйи хотир, рӯйи замин, рӯйи миз; бари курта, бари хона; дами шамшер, дами бегам.

Машқи 254. Хонед ва мазмунашро нақл карда, хулосаатонро гӯед.

Ба номи нақӯ кушта гаштан ба ҷанг
Беҳ аз зиндагонии боайбу нанг!..
Бифармо, ки мо ҷонсупорӣ кунем.
Ба чаши Ватан бар ту ёрӣ кунем!

...Падарам газета меҳонданд. Ман аз падарам маънои *нақӯ*, *нанг* барин калимаҳоро мефурсидаму он кас маънидод мекарданд. Дар ҳамин вақт касе дарро тақ-тақ кард. Дарро кушодам, ки шахси хушандоме истодааст. Пас

аз салому алск ӯ гуфт: “Падаратро назди ман бихон”. Дар ҳайрат мондам, ки чӣ хел бихонам, падарро ҳам мсхонанд-мӣ? Бо вучуди он назди падар рафтам ва гуфтам, ки шахсе “Падаратро назди ман бихон” мегӯяд.

Баъдтар аз падарам пурсидам: “Магар он шахс тоҷикиро намедонад, ки падаратро “бихон” мегӯяд?”. Падарам гуфтанд: “Писарам, пурсидан айб несту лекин ҳуди кас ҳам бояд ҷустуҷӯ кунад. “Фарҳанги забони тоҷикӣ”-ро гирифта бин, ки хондан чӣ маъноҳо дорад. Худат ҳам маънои нақӯ ва нангро надоништи-ку. Кас ҳар қадар бештар калима донад, ҳамон қадар бештар хубтар сухан мекунад”.

Дар ҳақиқат, дар луғат (фарҳанг) дидам, ки хондан фақат китобхонӣ набуда, балки даъват кардан, ҷег задан, номидан, сурудан ва ҳатто ҳисоб кардан барин маъноҳо ҳам доштааст.

1. Дар ибораи *меҳмони нохонда* нохонда чӣ маънӣ дорад?
2. Аз “Фарҳанги забони тоҷикӣ” маънои номатонро ёбед.

МУРОДИФ (СИНОНИМ)

Машқи 255. Матнро хонед. Калимаҳои ишорашударо бо ҳаммаъноҳояшон иваз кунед.

Рӯдакӣ хушу хуррам макоми шӯхсро бо овози паст зам-замакунон ба гузари “Кӯйи мисгарон”-и шаҳр омада, ба дари кулбачан назарногире дохил шуда, аз роҳрав ба зинапои гилин ба болохона баромад. Кулба бо ҳавличаи хурдтаракаш ба Маҷ тааллуқ дошт, ки шоир акнун бо вай дӯсти мӯнис шуда ва дар ин мусофирати худ дар кулбаи вай манзил карда буд. Рӯдакӣ дар болохона, ки рост дар болои дари бсрун воқеъ шуда буд. иқомат мекард. Дари болохона ба рӯйи бомчаи саҳни ҳезумхона кушода мешуд, ки ин бомча барои болохона хизмати “рӯйи хавлӣ”-ро адо мекард.

Сотим Улуғзода

Луғат:

мақом – ин ҷо номи ҳар як гурӯҳи муайяни оҳангҳои мусиқӣ

мӯнис – унсгирифта, ҳамсӯҳбат, дӯсти наздик

тааллуқ – алокамандӣ, пайвастагӣ

1. Сохти калимаи *назарногир*-ро шарҳ диҳед.
2. Рӯдакӣ магар суруд ҳам мсхонд?
1. Қадом намоишномаи Сотим Улуғзода ба Рӯдакӣ бахшида шудааст?

Машқи 256. Гӯсд, ки мафҳумҳои зсринро боз ба воситаи кадом калимаҳо ифода кардан мумкин аст.

Ангишг, кӯшун, ахлоқ, ашк, барк, бемор, бино, бод, бой, камбағал, булбул, ватан, гард. нависанда.

Ду ва зиёда калимаҳое, ки як маъно ё маъноҳои наздикро мефаҳмонанд, муродиф ном доранд. Таркиби овозии муродифҳо гуногун, вале маънояшон ба ҳам наздик аст: ҷаҳон, дунё, гетӣ, даҳр; нодон, сода, гӯл, гумроҳ; хона, кулба, ошён.

Муродифҳо боигарии забон буда, ба воситаи онҳо тобишҳои гуногун маъноӣ ва услубӣ ифода меёбанд.

Машқи 257. Муродифҳои калимаҳои ишорашударо ёбед.

Ду сол гузашт. Фирдавсӣ ҳамоно дар Табаристон мезист. Аз ватанаш, хешонаш хату хабар набуд. Аз вай ҳам ба онҳо хабаре намерасид. Ў зинда аст ё на ва агар зинда бошад, ба чӣ ҳол аст, онҳо намедонистанд. Хавотирӣ мекашиданд, Манижабону мегирист, беқарор буд, ки мабодо падараш дар ғурбат бимирад ё балки мурда бошад ҳокаш дар ҳамон тарафҳои касмаёб мондааст? Дар соли дувуми ғайбати Фирдавсӣ хавотиркашии хешон ва дӯстони ӯ, бскарории духтараш аз ҳад гузашт. Манижа ба кӣ нолида метавонист? Ў зорӣ мекард, ки Рустамзод ба суроғи падарарӯси гумшуда биравад ва аз ӯ хабаре биёрад...

Дар миёнаҳои тирамоҳ Рустамзод, марди чихилсолаи солиму бақувват, ба суроғи падарарӯсаш сафари Табаристон пеш гирифт. Роҳи дарозу душвор савора дар як моҳ тай карда шуд. Ниҳоят дар аввали зимистони соли 1017 домоду падарарӯс дар шаҳри Омул ба дидори ҳам расиданд...

Сотим Улуғзода

Луғат:

ғурбат – ғарибӣ, мусофири, дурӣ аз ватан

1. Маънои калимаи *касмаёб-ро* шарҳ диҳед.
2. Ифодаи соли дувуми ғайбат чӣ маъно дорад?
3. Аз мазмуни матн ба Манижа чӣ гуна баҳо дода метавонед?

Машқи 258. Ба ҷойи нуктаҳо аз силсилаи муродифҳои овардашуда калимаҳои мувофиқро нависед!

1. Ором, осуда, сокит, хомӯш.

Бача ором ва... мехобид. (*С.Айнӣ*)

2. Калон, бузург, азим, кабир, аъзам.

Назар ба гуфти падарам, дар ҳафт иқлим аз Сир ...тар дарё набудааст ва он чунон ... будааст, ки агар дар ин лаби дарё фарёд занам, дар он лабаш шунида намешудааст. (*С.Улуғзода*)

3. Гунчишк, чумчуқ.

Аз ...тарсӣ, арзан макор. (*Зарбулмасал*)

4. Асо, чӯбдаст, таёқ, сӯта.

Кунун замона дигар гашту ман дигар гаштам,
... биёр, ки вақти асову анбон шуд. (*Рӯдакӣ*)

1. Дар истифодаи муродифҳо чиро мушоҳида кардед?

2. Маънои калимаи *анбон-ро* ба хотир биёред.

3. Калимаи кунун бештар дар назм истифода мешавад ё дар наср?

Машқи 259. Монандӣ ва фарқи маъноии калимаҳои ишорашударо дар ҷумлаҳои зерин муайян кунед.

1. Фиребгарӣ, мунофиқӣ, золимӣ дар дарбори Худоёрхон нафрату ғазаб ва эътирози Анварро нисбат ба сохти феодалӣ зиёд мекунад. (*С.Улуғзода*)
2. На танҳо дӯст, ҳатто душман ҳам, агар кӯру аъмо набошад, пас аз тамошои ин шаҳрҳои замони мо эътироф мекунад, ки су-хани обод дар таркиби номи инҳо айнан муносиби ҳол омадааст. 3. Асо ва кампир бо аламу яъс гиряю нолаи бисёре карданд. Доду фарёди кампири бечора ҷавони бетачрибаро аввал гаранг кард ва сонияе чанд ўро ба гир-доби тардид гузошт...

Ҷалол Иқромӣ

Луғат:

эътироз – эродгирӣ, норозигӣ, муқобилат

аъмо – кӯр, нобино

яъс – ноумедӣ, маъюсӣ

тардид – дудилагӣ, шубҳа

Машқи 260. Бо муродифҳои ҷуфтистъмоли зерин ҷумлаҳо созед.

Қаҳру ғазаб, таърифу тавсиф, молу давлат, ҳазлу шӯхӣ, ҳилаву найранг, ризку рӯзӣ, синну сол, сайру саёҳат, тӯю сур.

1. Ҷузъи калимаҳои ҷуфтҳои зерин ба ҳамин маъно истифода мешаванд ё не?

Боғу роғ, долу дарахт, пурсу пос, чизу чора, майдаву чуйда, бекасу кӯй, молу хол.

Баъзе муродифҳо ҷуфт истифода мешаванд: азобу шиканча, шоду хуррам, бахту саодат. Дар аксари онҳо ҷойи калимаҳо устуворанд. Масалан, муродифи ҷуфтистеъмоли *доду фарёд-ро* ба тариқи фарёду дод истифода намеkunанд.

МУТАЗОД (АНТОНИМ)

Машқи 261. Ҳангоми навиштаи ҷумлаҳои калимаҳои ишорашударо аз ҷиҳати маъно шарҳ диҳед.

Танҳо ба баъзе хонаҳо, ки дарҳояшон зич пӯшида нашудаанд, овози гоҳ пасту гоҳ баланди баъзан занона, баъзан мардона ба гӯш мерасид. Аз ҷойи дудбарои ҳамон хона байрақчае ба ҳаво баланд мегашту гоҳ ба рост ва гоҳ ба чап хамида аз нав ғойб мегашт. (*Ҷомеаи Нависандагон*)

– Нодон айб мекунад, доно ҳудуд мефаҳмад, – ҷавоб дод Ҳоҷиумар. – Росташро гӯям, ин Туроб ба ман ҳам он қадар маъқул набуд. (*С.Улуғзода*)
Зиндагӣ бе ғаму шодӣ, бе нӯшу неш, бе нишебу фароз, бе талхиву ширинӣ намешавад. Валс аз нобарорӣ барор, аз ноумедӣ умед, аз бесомонӣ сомон ҷустан ҳам ҳунар аст. (*А.Қасқорӣ*)

Калимаҳои зидмаъноро мутаозод меноманд: нек – бад, дур – наздик, рост – дурӯғ, талх – ширин, субҳ – шом.

Калимаҳои зидмаъно яке аз воситаҳои муҳими таъсирбахш ифода намудани фикр мебошанд:

Бо бадон бад бошу бо некон накӯ,
Ҷойи гул гул бошу ҷойи хор хор.

Саъдии Шерозӣ

Мутаозодҳо ҳам ҷуфтистеъмол мешаванд: қангу сулҳ, каму беш, пасту баланд.

Машқи 262. Мутаозодҳоро ёфта, нависед, маънои онҳоро шарҳ диҳед.

1. Ҷавони соҳибҷамол дар байни ҳаёту мамот дасту по мезад. Поезд ба пеш мсравад. аммо фикрҳои ман ба ақиб, ба давраи бачагӣ бармегарданд. Ман мағлуб шудаам, аммо им мағлубиятро ғолибият мепиндорам. Ман чӣ қадар меҳостам, ки ишк галаба кунад. Масъала ҳоҳ хурд бошад, ҳоҳ қалон, ҳалли ҳудуд талаб мекунад. (*А.Шукӯҳӣ*)

2. Агар ҳамин хулосаи тахминӣ ҳақиқат бошад, албатта, душманоии Муқаннаъ ба ин ҳақиқат иловаҳо дароварда, ин корро тилисм ва аз асари чодугарии ӯ мсшумуранд. Оммаи дӯстдорони Муқаннаъ ӯро халоскори худ мсдонистанд. (С.Айнӣ) 3. Ба падараш ширро сафед гӯянд, сиёҳ мегӯянд. Зиндагонро-ку ҳурмат намекунед, ақаллан мурдагонро ҳурмат кунед. (Р.Ҷалил) 4. Шикамсер чӣ парвои шикамгурусна дорад. (Зарбулмасал)

Луғат:

тилисм – чоду

Машқи 263. Дар ҷумлаҳои зерин мутаозодҳои ҷуфтро мишон диҳед.

1. – Барои шумо рости дурӯғ, ҳақку ноҳақ фарқ надорад-мӣ? Дар омади гап бояд гуфта гузарам, ки саргузашти Додо Зокир барин муборизони роҳи озодӣ, пирони гарму сардиди ва талху ширинчашидаи халкамонро ба шакли китобчае дароварда, дастраси омма накардани мо. Аҳли қаламро дар назди авлоди навраси халк ҳисс карздор кардааст. (А.Дехотӣ) 2. Хелс чиз омӯхтам, фарқи девонаю хушёрро аз ҷамоби хоҷа беҳтар медонистагӣ шудам. (Ҷ.Икромӣ) 3. Баду нек ва пасту баланди мардуми ҳар туманро мардуми худӣ он ҷо мсдонанд. Дар дили ӯ ҳиссиёти андӯх ва шодӣ, дар сари ӯ ҳаёлиҳои ширину талх ва дар сари ӯ хунҳои қаҳру ғазаб дар ҷавлонанд... (С.Айнӣ) 4. Панҷрӯз гузашт..., панҷ рӯзи ваҳму харос, панҷ рӯзи пурҳаяҷон, панҷ рӯзи яъсу умед. Вай ҳудаш марди рӯзгузаронида. Ҷафокашида ва гармию сардии замонаро аз сар гузаронида буд. (Ҷ.Икромӣ)

Машқи 264. Матро хонед ва муайян кунед, ки пешванду пасвандҳо аз кадом калимаҳо мутаозодҳои нав сохтаанд.

Муҳаммадӣ давраи ҷавониашро ба ёд оварда, бо давраи пириӣ худ муқоиса мскард. Ҷӯғиён ба гармию сардии ҳаво нигоҳ накарда роҳ мепаймуданд. Ҳоло давраи сарию пурӣ, он солҳо душвор буд. Қисми мардуми ин деҳа дар гармои тобистон, қисми дигарашон бошад, дар зимистон аз гушнагӣ мурда рафтанд. Модари ту ҳам дар ҳамон солҳои қаҳтӣ мурд.

Сорбон

Луғат:

қаҳтӣ – хушксоӣ, гуруснагӣ

1. Шумо ҳам бо ёрии воситаҳои калимасоз мутаозодҳо созед.
2. Дар бораи ҷӯғиён маълумоти саҳеҳ доред?
3. Мисраи *Бани одам аъзои якдигаранд* -ро шарҳ диҳед.

Машқи 265. Зарбулмасалу мақолҳои зеринро нависед ва ба сохти мутаозодҳо аҳамият диҳед.

Дӯст мезанад табарвор, душман мезанад шакарвор. Аз дӯсти нодон душмани доно беҳтар. Ҷавонию тавонӣ – пирию нотавонӣ. Ба некномӣ мурдан беш, ки ба бадномӣ зистан.

Машқи 266. Дар матни зер калимаҳои зидмаъноро ҷудо карда, тарзи сохта шудани онҳоро гуед.

Зан тамоми сулфаю атсаи шавҳарашро натиҷаи баҷою бечо бо халк суханронии ӯ мепиндошт. (*Р.Ҷалил*) Ман то он вақт дар навиштаҳои худ калимаҳои пойдор, нопойдорро кор фармоям ҳам, аз тарси он ки омма намефаҳманд, “напояд”-ро кор намефармудам. (*С.Айнӣ*) Барои зиёд ё кам шудани харҷи тӯй гушнагӣ ё серии тӯйхӯрҳо дахл надорад, балки калонгир ё бечора будани тӯйхӯрҳо дахл дорад. (*С.Айнӣ*) Ҳам хурду ҳам калон хандакунон ҷавоб медоданд... (*Р.Ҷалил*)

1. Мутаозодҳои калимаҳои зеринро ёбед ва бо онҳо ҷумла тартиб диҳед: хандакунон, тарсонҷак.
2. Калимаҳои гушнагӣ, серӣ аз ҷиҳати таркиб аз калимаҳои гушна, сер чӣ фарқ доранд?

ҲАМГУНА (ОМОНИМ)

Машқи 267. Ҷумлаҳоро хонда муқоиса кунед.

1. Китобро ду бор хондам.
2. Ў чангро хуб мсавозад.
3. Занг зада шуд.

Ин бор вазнин аст?
Чанги либосатро тоза кун.
Корд занг зад.

Ҳамгунаҳо калимаҳоеанд, ки шаклан яхела буда, маъноҳои гуногунро ифода мекуанд: тор-торик; тор-нахи ресмон; тор-фарки сар; тор-асбоби мусикӣ; шона – асбобс, ки мӯйи сарро ба тартиб медароранд; шона – устухони китф.

Машқи 268. Ин байтҳоро навишта. муайян кунед, ки калимаи тор кадом маъноҳоро ифода намудааст.

Ҷомаи ҷон чок шуд, торе зи нироҳан бубахш,
К-аз чунон ришта тавон пайванд кард ин чокро

Абдуллаҳуи Ҷомӣ

Обканде дидаму бас тор ҷой.

Лағз-лағзон чун дар ӯ бинҳанд пой.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Луғат:

пироҳан – курта

обканд – гузаргоҳи сел, селроҳа

Машқи 269. Бо калимаҳои зер ҷумлаҳо созад. Гуед, ки ҷи нави хамгунаҳо ҷи хел пайдо шуаанд.

Намуна: се бор-се дафта, маротиба; себ ор-себ биёр.

Як бор бигуфтамат, ки себ ор ба ман,

Аз боги латофатат ду себ ор ба ман.

Се бор биомадӣ, наовардӣ себ,

Эй, ваъда хилоф карда се бор ба ман.

Дутор – номи яке аз асбобҳои мусиқӣ; ду тор – ришта, ресмон. Инсон (одам) – ин сон (ин хел). Ҷӯшон (оби ҷӯшон) – ҷӯшон (обро ҷӯшон).

Машқи 270. Бо калимаҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Кор: 1. амалиёт; 2. феъли фармоиши коридан. Рон: 1. рон-рони по; 2. феъли фармоиши рондан. Пар: 1. Қанот; 2. феъли фармоиши паридан. Парда: 1. пардаи дару тиреза; 2. пардаи якум, дуюм ва ғайра дар намоишномаҳо. Гард: 1. феъли фармоиш (аз гардондан); 2. гард (гардучанг).

ЛУҒАТҲОИ ТАФСИРӢ ВА ДУЗАБОНА

Илми луғатнигориро лексикография (аз калимаи юнонии лексикос – калима, луғат ва графо – менависам) меноманд. Луғатҳои мавҷудаи ҳар як миллат сарвати бебаҳои онро ташкил медиҳанд, зеро онҳо сарчашмаи муҳими забонмӯзӣю суҳандонианд.

Луғатҳо (фарҳангҳо, қомусҳо) гуногун мешаванд: луғати этимологӣ, луғати шева, луғати имло, луғати осори адибон, луғати калимасозӣ, луғати ҳамгунаҳо, муродифҳо, мутаозодҳо.

Луғатҳои дузабона маъноӣ калимаву ибораҳои як забонро ба забони дигар бармегардонанд.

Калимаҳо дар луғатҳо аз рӯйи тартиби алифбо ҷойгир карда мешаванд. Агар калима дорои маъноӣ зиёди луғавӣ бошад, ҳамаи маъноҳо шарҳ дода мешавад. Чунончи, дар луғати дузабона (тарҷумавӣ):

Меҳрубон – добрый, ласковый, нежный, любимый, милосердный; Модари меҳрубон – ласковая мать. (Аз “Луғати руси-тоҷикӣ”). Намунаи луғатҳои дузабона: “Луғати тоҷикӣ-русӣ”, “Луғати русӣ-тоҷикӣ”, “Луғати англисию тоҷикӣ”.

Луғатҳои тафсири калима ва баъзан таркибу ибораҳоро маънидод намуда, тобишҳои маъноӣ онҳоро бо овардани мисолҳо аз эҷодиёти шоирону нависандагон, асарҳои илмӣ нишон медиҳанд. “Луғати фурс”-и Асадии Тусӣ (нимаи аввали асри XI) намунаи аввалини Луғати тафсирии форсию тоҷикист. Дар луғату фарҳангҳои тафсирий, аз ҷумла дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” маъноҳои калима ба воситаи таъриф ва овардани якчанд муродиф (синонимҳо) шарҳ дода мешавад: Чунончи: Забон 1. ўзвест иборат аз порчаи гўшти мутаҳаррик дар даҳон; 2. воситаи ифодаи фикр ва алоқа бо мардум, нутқ;

Забон дар даҳон, эй хирадманд, чист?

– Калиди дари ганҷи соҳибхуна.

Саъдии Шерозӣ

1. Маъноӣ калимаҳои мактаб, омӯзгор ва хондан-ро шарҳ диҳед ва нависед.
2. Аз рӯйи ашёҳое, ки дар хона ва мактаб бо онҳо кор мекунад, луғати тафсирий тартиб диҳед.

ТАКРОРИ МАВЗҶИ КАЛИМА

1. Чиро калима меноманд?
2. Маъноӣ асли ва маҷозии калимаро бо мисолҳо фаҳмонед.
3. Калимаҳои сермаъно ва якмаъно аз ҳамдигар чӣ фарқ доранд?
4. Муродиф чист?
5. Чиро мутаозод меноманд?
6. Ҳамгуна чист?

Машқи 271. Матнро бодикқат хонед. Калимаҳои сермаъноро ёбед ва шарҳ диҳед.

ДАРДИ ПАДАР

Хурд будам. Бо падарам дар пуштаҳо дарав мекардам. Ӯ ҳар гоҳ маро таъкид мекард, ки ҳушёр бошам, то ба поям хоре нахалад, дос ба ягон ҷоям нарасад. Аз таъкидҳои зиёди ӯ ғашам меомад. Рӯзе тифоқо ба поям хоре халид. “Оҳ!” – гӯён ба ҷоям нишастам ва хорро аз поям дур кардам. Падарам аввал таскинам доду сонӣ сабук-сабук танбеҳ намуд- “О, дард кунад, пойи ман дард мекунад, ба Шумо чӣ? Ин қадар ғур-ғур мекунад?” – аз алами дард дурушти кардам ба падар. Бечора чизе нагуфт, танҳо ба кадом як маъние сар ҷунбонду халос. Солҳо гузаштанд. Боре ба нияти ёди айёми кӯдакӣ бо писарчаам ба пуштаҳо баромадам. Ҳангоми сайругашт ногоҳ ба пойи писарчаам хоре халид ва ӯ “Оҳ, дадаҷон!” – гӯён дар ҷояш нишаст. Вучудам таконе хӯрд, гумон кардам, ки хори ба пойи ӯ халида ба дилу ҷигари ман расид. Ин дам ба хотирам омад ҳамоно ҳодисаи алафдаравӣ бо падарам. Акнун фаҳмидам, ки он вақт дарди ки зӯртар будааст. Ва шармзадаву хичолатманд гардидам аз дуруштии онвақтаам.

Абдурауф Муродӣ

1. Магар хор ба дилу ҷигари кас меҳалад?
2. Калимаи хор (шохчаи нӯгдори халандаи наботот) ҳамчун ҳамгуна боз кадом маъноро ифода мекунад?
3. Дар хона хулосаатонро доир ба мавзӯи матни боло нависед.

Машқи 272. Байтҳоро хонда, аз ҷиҳати мазмун онҳоро шарҳ диҳед. Муродифи калимаҳои ишорашударо ёфта, маънидод кунед.

Чу инсонро набошад фазлу эҳсон,
Чӣ фарқ аз одамай то нақши девор?

Шукронаи зӯроварии рӯзи ҷавонӣ
Он аст, ки қадри падари пир бидонӣ.

На чандон бихӯр, к-аз даҳонат барояд,
На чандон, к-аз заъф ҷонат барояд.

Сағдии Шерозӣ

Луғат:

заъф – сустӣ, нотавонӣ, беқувватӣ

Машқи 273. Аз матн калимаҳои якмаъноро чудо карда, ба дафтаратон нависед. Гуед, ки ин матн хоси кадом услуби нутқ аст.

ОБ – ЗАРУРАТИ РЌЗГОР

Яке аз омилҳои муҳимтарини фаъолияти ҳаёти олами ҳайвоноту наботот оби ошомиданист. Тахминан 65 фоизи вазни инсонро об ташкил медиҳад. Дар як шабонарӯз меъери физиологии оби истеъмолкунандаи ҳар як инсон ба 2,5–4 литр баробар аст.

Инсон бе истеъмоли хӯрок аз як моҳ зиёд зиндагӣ карда метавонад, вале бе об ҳамагӣ якчанд шабонарӯз умр ба сар бурда метавонаду халос. Маълум аст, ки барои мӯътадили фаъолияти ҳаёти инсон, воқеан, назар ба меъери физиологии муқаррарӣ хеле зиёдгар об лозим аст. Дар шароитҳои гуногуни ҳаёт талабот ба об барои ҳар як инсон ҳар хел аст, вале саҳеҳ аз 30 то 230 литр дар як шабонарӯз тағйир меёбад. Аз ин рӯ зарур аст, ки қадри обро бидонему инро ба дигарон низ талкин намоем.

Луғат:

мӯътадил – дуруст, солим

талқин кардан – ёд додан, фаҳмондан

ошомидан – нӯшидан, об хӯрдан

1. Чаро нӯшидани оби ноҷӯшонида зарар дорад?
2. Муродифҳоро ёфта, шарҳ диҳед, ки бо кадом мақсад кор фармуда шудаанд.
3. Ҷавоби ин чистонро ёбед:
4. Об дар об чӣ бошад?
5. Ҳавзи гулоб чӣ бошад?
6. Оташ расад ях кунад,
7. Ба ин ҷавоб чӣ бошад?

НАМУНАИ ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВӢ

Вай дар чеҳраи мизбонаш осори хастагӣ мушоҳида намуд.

Ин ҷумла аз 7 калимаи мустақилмаъно: вай, чеҳра, мизбон, осор, хастагӣ, мушоҳида намудан ва 1 калимаи ёридиҳанда (пешоянди дар) иборат аст.

Чеҳра – рӯй, талъат. Ин калима сермаъност. Ба маънии симою сурат низ меояд.

Мизбон – соҳибхона, меҳмондор, касе, ки меҳмонро пазирай мекунад.

Осор – вожаи сермаъно буда, маъноҳои нишону аломат, таъсир, хотира ва самараю натиҷаро ифода менамояд.

Хастагӣ – исмест, ки ҳолати руҳии шахсро ифода менамояд.

Мушоҳида намудан – бо чашми худ дидан.

Фасли 8. ХУСУСИЯТИ БЕРУНӢ ВА ҲУЛҚУ АТВОРИ ИНСОН.

Дарси 63-64. ҲУЛҚУ АТВОР – ҲУСНИ ИНСОН.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, навиштаҷот оид ба ҳулқу атвори инсон.

Мадех умр бар бод, агар огаҳӣ,
Ба хорию нодонию аблаҳӣ.

“Пандномаи Анӯшервон”

КАЛИМАСОЗӢ ВА ИМЛО.

Машқи 274. Шеърро хонед ва ба саволу супоришҳо ҷавоб диҳед.

ХАРАКТЕРИ ИНСОН

Аз тамоми навиштаҳои башар,
Ки нависандааш худодод аст.
Беҳтарин сафҳае, ки ман хондам,
Сафҳаи рӯи одамизод аст.

1. Характери одам чист?
2. Характери одам дар чӣ ва чӣ гуна зоҳир мешавад?
3. Оё характери одам ба рафтори ӯ таъсир мегузорад?

Машқи 275. Ҳикматҳоро бихонед. Ҳикматеро, ки бароятон
хуш меояд, интиҳоб кунед ва маънояшро шарҳ диҳед.

1. Одами бо характер одами хирадгароест, ки ҳадафи муайяне дар пеши
худ дорад ва суботкорона онро пайғирӣ менамояд.

Г.Гегел

2. Характер аз тасмими котеъонаи кореро анҷом додан ва баъдан иҷро
кардани он кор иборат аст.

И.Кант

3. Характер бузургтарин афзояндаи кобилиятҳои инсонӣ аст.

К.Фишер

Характер махсусияти фарқкунандаи одам аст.

Характер дар рафтор, кирдор ва муносибати одам ба дигарон, ба ҷаҳони атроф зоҳир мешавад.

Ҳар одам қодир аст характери худро бо роҳи кор кардан бо худ ва тарбияи беҳтарин сифатҳо тақмил диҳад.

Адаб дорои чунин маъноҳост:

1. Хулқи нек ва писандида, тавр ва равиши қобили таваҷҷӯҳ, хушхулқӣ.
2. Шарм, ҳаё, некӯтабиатӣ, покизагии табиат.
3. Илм, дониш, ҳунар.
4. Таълим, таъдиб, танбеҳ.

Дар бораи адаб шоирон суҳанони ҷолибе гуфтаанд.

Хусрав надида буд адаби рӯзгор ҳеч,
Инак зи ҳодисоти замонаш адаб расид.

Хусрави Деҳлавӣ

Ҳар кӣ дар хурдиаш адаб накунад,
Дар бузургӣ фалоҳ аз ӯ бархост.

Саъдии Шерозӣ

Дор адаби дарси муаллим нигоҳ,
То нашавӣ таблаки таълимгоҳ.

Абдурахмони Ҷомӣ

Калимаҳоро мо на танҳо ба ҳичоҳо, балки ба ҳиссаҳои дорои маънои луғавию грамматикӣ дошта – морфемаҳо (ҳисса ва ҷузъҳо,) низ ҷудо карда метавонем. Масалан, дар калимаи гулҳо маънои луғавӣ дар ҷузъи гул ва маънои грамматикӣ бисёрӣ бо ёрии ҷузъи-ҳо ифода ёфтааст. Ҳар ҷузъи калима, ки маънои луғавӣ ё маънои грамматикӣ ифода мекунад, морфема номида мешавад.

Машқи 276. Матро нависед. Калимаҳои ишорашударо ба морфемаҳо ҷудо кунед.

Боре дар деҳа зани девонаеро дидам. Чанд кӯдаки нодон аз қафои ӯ медавиданд. Баланд меҳандиданду мазохомез забонашонро бароварда ба кирдораш тақлид мекарданд.

Девона оташин гашт. Хам шуду аз зери по сангеро бардошт ва хост ба тарафи кӯдакон ҳаво диҳад. Дастони бардошта дар ҳаво муаллақ монданд. Ў ҳам модар буд. Шояд тифлаш ба ёд омад.

Латофат Кенҷаева

Луғат:

муаллақ – овезон

1. Маънои мақоли *Фарзанд азиз, одобаш аз вай азиз*-ро шарҳ диҳед.
2. Бо одамони ақдбохта чӣ гуна муносибат кардан лозим аст?

Машқи 277. Рубоии халқиро нависед ва аз ёд кунед. Калимаҳои ишорашударо аввал ба ҳиҷоҳо ва баъд ба морфемаҳо ҷудо кунед.

Намуна: мургони, мур-го-ни, мурғ-он-и.

Наврӯз шуду лолаи хушранг баромад, Булбул ба тамошои дафу чанг баромад. Мурғони ҳаво ҷумла бикарданд парвоз, Мурғи дили ман аз қафаси танг баромад.

РЕША. КАЛИМАҲОИ ҲАМРЕША.

Машқи 278. Хонед ва гӯед, ки дар маънои луғавии ин калимаҳо чӣ гуна умумият вучуд дорад.

Адаб, беадаб, боадаб, адабгоҳ, адабистон, адабӣ, бе-адабона. беадабӣ; даст, бедаст, ҳамдастӣ. даста, дастак, дастакӣ, дастгоҳ, дастӣ, бедаста, ҳамдаст; омад, баромад, даромад, ноомад, фууромад, баромадгоҳ, даромадгоҳ, фууромадгоҳ.

Он ҳиссаи калима, ки маънои асосӣ дар он аст, реша ном дорад. Решаро бо камонак нишон медиҳем.

Боғбон, коргар, бекорӣ, гулистон, барвақт, сухан-вар, панҷа, дастгоҳ, дӯстӣ, Қазоқистон, ҳамроҳ, боадаб, хонагӣ

Машқи 279. Калимаҳоро нависед ва ҳиссаи асосиро дар онҳо муайян кунед.

Хубӣ, ҳамроҳ, бофаросат, коргар, корманд, Қазоқистон, даста, ҳафта, чашма, даштӣ, кӯҳӣ, хонагӣ, беғайрат, бадӣ, обдон, некӣ, бачагона.

Машқи 280. Калимаҳои сутуни аввалро ба сутуни дуюм муқоиса кунед ва фарқи онҳоро гӯед.

хона – хонагӣ, ҳамхона.
омадам – баромадам,
даромадам.

хона – хонаҳо, хонача.
омадам – наомадам,
меомадам.

Калимаҳои ҳамреша аз ҷиҳати маъно гуногунанд: ҳамкор, коргар, корманд, ҳамкорӣ, бекорӣ, бекор, корзор.

Ҳангоми тағйири калимаҳо шаклҳои гуногуни як калима ба вуҷуд меоянд:

хона – хонача; хона – хонаҳо, хона – хонае.

Машқи 281. Аз калимаҳои зер калимаҳои ҳамреша созед.

Намуна: рафт, рафтор; гул, гулзор, гулшан, гулистон.

Даст, сухан, гандум, боғ, бародар, хизмат, корд, хона, омадам, хабар, сабз, рафт, сафед, калам.

Машқи 282. Бо калимаҳои ҳамрешаи зерин ҷумлаҳо созед.

Баромад, даромад, ноомад, фууромад, баромадгоҳ, даромадгоҳ, фууромадгоҳ; шабакӣ, шабгоҳ, шабгун, шабина, шабона; гулзор, гулшан, гулистон.

Машқи 283. Аз калимаҳои ишорашуда ҳамрешаҳои онро пайдо намоед.

Намуна: хона, хонагӣ, хонадон, ҳамхона.

АВВАЛ ТАОМ В-ОН ГАҲ КАЛОМ.

Мо ба хона даромадем. Бой ба ҳеҷ кор, ҳатто ба намозхонӣ ҳам машғул нашуда, ҷӯту дафтарро ба пеши худ гирифт. Ў ҳай ҷӯт мезад, ҳай дафтарҳоро бо хату рақам сиёҳ мекард. Дар ин миён хизматгор ош кашида

оварда, ба пеши мо монд, аммо бой ба ош ҳам нигоҳ накарда кори худро давом дод. Ман, ки гурусна монда будам, ба ӯ гуфтам:

– Биёед, аввал таомро хӯрем, аввал таом в-он гаҳ ка-лом гуфтаанд.

Садриддин Айни

Машқи 284. Матнро хонед ва доир ба он сӯҳбат кунед.

ШАРМ НИШОНАИ АДАБ АСТ

Падару модар бароямон бисёр ҳам азизанд. Аз падару модар бузургтар барои фарзанд касе нест. Аз ин рӯ қарзи фарзандии мо, бачаҳо ин аст, ки ҳурмату эҳтироми ин бузургворонро ба ҷо орем. Бе ризоияти онҳо набояд кореро анҷом диҳем.

Бачаҳое ҳастанд, ки бо падару модар ва умуман ба калонсолон бошармона ва хеле боэҳтиёт сухан мегӯянд. Ҳангоми сӯҳбат ва ё ҷавоб додан ба Замин нигариста бо сари хам гап мезананд, ки ин қам нишонаи боадабист.

Азизон, ин лаҳза гирияю нолаи бачае ба ёдам меояд, ки падару модарашро гум карда буду гириякунон мегуфт: Эй, кош падару модарам зинда мебуданду дасташонро ба сару рӯям гузошта як ооракак сила мекарданд, ормонам набуд. Худоё! Ман ин қадар оадбахтам? Эй, кош ман мемурдаму онҳо зинда мемонданд! Худочон, ин чӣ рӯзи сахтест, ки ба сари мани бекас овардӣ?

Бубахшед маро падару модари бузургвор, шумо барои ман зиндаед!

Мутаассифона, боз бачаҳое ҳастанд, ки нисбати падар бераҳманд ва ҳатто марги падари хеш талаб мекунанд.

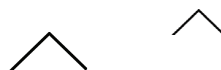
Албатта, маро маъзур медоред, зеро ин фикрҳо на ба шумоён, Залки ба баъзе бачаҳои синнашон калон дахл доранд. Ва ман боварӣ ҷорам, ки шумо ҳаргиз ба чунин пастию разилӣ роҳ нахоҳед дод. Ба ҳамин мазмун, ки дар боло таъкид шуд, падари панду ахло! Саъдии Шерозӣ, ки зиёда аз 60 соли умрашро дар ғарибӣ ва сайр; сафарҳо сарф кардааст, бо мардумони гуногуни олам вохӯрин сӯҳбатҳо оростааст, ҳикояте мекунад. Мақсади шоир аз он ибора аст, ки мо ин ҳикояти пандомезро хонда, ба чунин фарзанди нохалаф, ки нисбати падар бадхоҳӣ кардааст, нафрат хонем.

ПАСВАНД (СУФФИКС)

Он ҳиссаи калима, ки пас аз реша омада, маънои онро тағиир медиҳад, пасванд номида мешавад: кор-гар, боғ-бон, чашм-а, нек-й, бача-гона, ҳафт-а, хон-иш, дид-ор, гуфт-ор.

Пасванд бо аломати зерин ишорат карда мешавад.

Машқи 285. Калимаҳои ишорашударо нависед ва фаҳмонед, ки пасвандҳо аз кадом реша калимаҳои нав сохтаанд.

Агар гуфтан сим аст, хомӯшӣ зар аст,
Агар коҳ аз ту нест, коҳдон аз ту аст.

Авҳади Мароғӣ

Фарзанд агарчи айбнок аст,
Дар чашми падар зи айб пок аст.

Абдуллоҳи Ҳотифӣ

Луғат:

СИМ – нукра зар – тилло

Машқи 286. Бо пасвандҳои *-а, -гор, -она* калимаҳо сохта нависед.

Намуна: Даст – даста...

Машқи 287. Калимаҳои аз решаю пасванд сохташударо навишта, таҳлил кунед.

– Медонӣ, Расул, рӯзҳои хурсандӣ дар ҳаёти ман, албатта, кам набуданд. Орден доданд-хурсандӣ кардам; соли бистум аскарони сурх аспӣ ҷангӣ доданд – хурсандӣ кардам. Ман бо аскарони сурх мегаштам, сурнайнавози отряд будам ва дар роҳҳои ҷанг фуқи аспӣ ман ба сарӣ аспӣ командир мерасид. Ин ҳам бароям хурсандӣ буд.

Вале хурсандии нахустин ва калонтарини ман ин набуд.

Ман он вақт бачаи ёздаҳсола будам ва ғусолабонӣ мекардам. Падарам ба ман аввалин бор дар ҳаётам чорук гирифта дод. Дили ман аз шодӣ ҷунон лабрез буд, ки дар ифодааш сухан оҷизӣ мекашид. Аз дараю пайраҳаҳое, ки дирӯз сангҳои сарди тегдораи пойҳои маро захм мезаданд, акнун бебокона роҳ мепаёмудам. Ман акнун аз болои ин сангҳо дилпуруна қадам меадам ва аз саҳтию сардии онҳо наметарсидам.

Расул Ғамзатов

1. Ба калимаҳои ҷанг, ҳаёт, сард, сурнайнавоз пасванди *-ӣ* илова карда, калимаи нав созед ва маънои онҳоро шарҳ диҳед.
2. Нахустин ва муҳимтарин хурсандии шумо чӣ буд?
3. Дар хона дар бораи як рӯзи хурсандиатон ишро нависед.

ПЕШВАНД (ПРЕФИКС)

Машқи 288. Аз ин панд сифатҳоро ёбед, ба онҳо савол гузored.

Калимаҳои беватан, бечаман-ро ба морфемаҳо ҷудо кунед.
Шахси беватан – булбули бечаман.

Машқи 289. Калимаҳои зеринро ба морфемаҳо ҷудо кунед ва аз онҳо ибораҳо созед.

Намуна: ба-маънӣ: ҷавони бамаънӣ. Бамаънӣ, боумед, баодоб, бардурӯғ, баркамол, бардавом, даргузар, нохонда, ҳамсинф.

Он ҳиссаи калима, ки пеш аз реша омада, маънои онро тағйир медиҳад, пешванд номида мешавад: ҳамсоя, барвақт, барҳаво, дарҳол, баромадан, вохӯрдан, нохост, ночор. Пешвандро бо аломати зерин нишон медиҳад.

Машқи 290. Матро навишта, пешвандҳоро бо аломат ишора кунед.

Ман чӣ кор карданамро надониста менишастам, ки нохост занги дарамон баланд шуд. Дарро кушода ҷӯраи ҳамсинфам Исмоилро дидам.

Машқи 291. Калимаҳои пешванддоштаро ба ду гурӯҳ ҷудо кунед.

Пешвандҳое, ки маънои калимаро дигар мекунанд.

Пешвандҳое, ки шакли калимаро тағйир медиҳанд: ҳамсоя, нодон, наомад, нохост, бармаҳал, баромадан, мехонам, бирав, боодоб, барҳаво, намеравам, нагир.

Машқи 292. Аз рӯи нақшаи зерин даҳ калима созед.

Машқи 293. Ба ин калимаҳо пешвандҳои бо-, бе-, но-, ҳам-ҳамроҳ намуда, калимаҳои нав созед ва шарҳ диҳед.

Суръат, адаб, одоб, озор, зарар, маънӣ, хабар, ғайрат, ҳисоб, обрӯ, фаҳм, шариф, шуур, боб, бино, дон, маълум, пурра, роҳ, фикр.

Намуна: баодоб, беодоб

Машқи 294. Ба амали дар расмҳо тасвиршуда ном гузошта, онҳоро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

Машқи 295. Муайян кунед, ки дар ибораю ҷумлаҳои зер унсурҳои бо, бе, ба чаро дар як маврид ҷудо ва дар мавриди дигар якҷоя навишта мешаванд.

Баҷаҳо бо якдигар ҷанг карда бошанд, ба ту чӣ? (С.Айнӣ) Шуморо ба муваффақияти калон табрик мегӯям. Нодира имтиҳонро бомуваффақият супорид. Ба маънии ин байт сарфаҳм намеравам. Кӯдаки бамаъниро кӣ дӯст намедорад? Ў бегуноҳ аст.

Бе мураббӣ зери гардун мӯътабар натвон шудан,
Моҳи навро рафта-рафта чарх одамгир кард.

Сайидои Насафӣ

Олими беамал – занбӯри беасал.

(Зарбулмасал)

Дарси 65-66. ДҶУСТОН ОИНАИ ЯҚДИГАРАНД.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, навиштаҷоту риояи меъёри забони адабӣ ва матн доир ба дӯстӣ.

Дӯст на он, ки дар неъмат зананд, лофи ёрию бародархондагӣ,
Дӯст он бошад, ки гирад дасти дӯст, дар парешонҳолию дар мондагӣ.
Саздӣ Шерозӣ

АСОС ВА БАНДАК

Машқи 296. Ҷумлаҳоро нависед. Калимаҳои ишорашударо ба морфемаҳо ҷудо кунед.

1. Ҳамаи ин чизҳое, ки ман гуфтам, ҳаминро нишон медиҳанд. 2. Амон аз ҷойи гарме, ки дар пешаш гузошта шуда буд, як лаб тар намуда (ба Мирзо Иброҳими Субҳӣ нигоҳ карда) гуфт: – Вазифаи мо хондан аст. Ман муаллимам, шумо шогирдед.

Ҳиссаи пеш аз бандак омадаи калимаро асос меноманд: китоб-ам, хона-и ман, хонд-ам, хон-ам. Реша, пасванд ва пешванд асоси калимаро ташкил медиҳанд. Асосҳо сода (гули сурх), сохта (гулдони ман) ва мураккаб (гулдастаи зебо) мешаванд.

Асосро бо аломати | | ва бандакро бо аломати _____ ишора менамоем.

Машқи 297. Шеърро ифоданок хонед, асос ва бандакҳоро бо аломатҳо ишора кунед.

ДҶУСТОНРО ГУМ МАКУН

То тавонӣ, дӯстонро гум макун,
Дӯстони меҳрубонро гум макун.
Дар ҷаҳон бе дӯст будан мушкिल аст,
Мушкилосонкункасонро гум макун.

Дӯстро аз дӯст, чонам, фарқ кун,
 Дӯсти пайванди ҷонро гум макун.
 Чаишаи илҳоми мо халк асту бас,
 Халки машхури ҷаҳонро гум макун.
 Зинати боғ аз гули хандон бувад,
 Мисли гул хандонлабонро гум макун.

Дӯст ояд, гарм дар оғӯш гир,
 Расми хуби тоҷиконро гум макун –
 Халқи олам дӯст бо мо гаштааст,
 Ваҳдати халки ҷаҳонро гум макун.

Мирзо Турсунзода

1. Шоир фикрашро чӣ тарз ифода кардааст?
2. Сохти калимаҳои “мушкилосонкункасон” ва “хан-дон”-ро шарҳ диҳед.
3. Шоир чиро тарғиб кардааст?

Машқи 298. Ҷумлаҳои зеро хонда, асос ва решаи калимаҳоро ҷудо кунед ва фарқи асосу решаҳо гӯед.

1. Номи аслии ин одам Қориисмат аст. Аммо баъзеҳо “Қориисмати Ишкам”, баъзеҳо “Қориисмати Ишкамба” ва баъзе дигарон кӯтоҳ карда “Қоришкамба” гуфтан ме-гиранд. (С.Айнӣ) 2. ...Дилгирии аз ин дарсҳо пайдошударо бо шеърҳои бартараф мекардам. (С.Айнӣ) 3. Агар мо дар вақти омада мондани фалокат тарсем ё бетадбири кунем, ҳамамон ба асирӣ меафтем. (С.Айнӣ)

Бандакҳо чор хел мешаванд: бандаки изофӣ, бандакҷонишинҳо, бандакҳои феълӣ ва бандакҳои хабарӣ.

Машқи 299. Матро нависед. Дар калимаҳои ишорашуда асос ва бандакро бо аломат ишора кунед.

Намуна: дониш ӯ хуб, ба .бародар, | ам |

Ҳар гоҳ аз Сари Ҷуй баромада, ба пойи ин кӯҳпора расед, дар рӯ ба рӯяшон монанди “оббурда” як шикфе мебарояд. Дар аввали дидан шумо гумон мекунад, оби борон бо мурури замон аз куллаи кӯҳ ба поён шорида, рафта-рафта дили сангро чок карда, ин чоро кофтааст. Ҳамин ки аз раҳна дарунтар меравед, фиреб хӯрдани худатонро мефаҳмед ва мебинед, ки

шикоф оббурда набуда, роҳи танги печ дар пече будааст. Гӯё устокорони ҳарбӣ барои пинҳон доштани вай аз чашми душман дар қалъаи ҷангие ин роҳро сохтаанд. Ин роҳи пурпечухам чунон торик аст, гӯё аз бағали кӯҳ нақб зада бошад.

Садриддин Айнӣ

1. Ин матн ба кадом услуб тааллуқ дорад?
2. Нависанда ба кӣ муроҷиат кардааст?

БАНДАКИ ИЗОФӢ

Бандаки изофии -и калимаҳоро ба ҳам алоқаманд намуда, ибораи изофӣ месозад: орзуи хондан, фардои дурахшон, хониши булбул, ҷавони боистеъдод.

Машқи 300. Матро хонед. Гӯед, ки бандаки изофӣ дар ибораҳо кадом вазифаро иҷро кардааст.

Таҳамтан дам гирифта, кӯфти роҳро бароварда, аз ша-роб ва созу наво кайфаш чок шуда буд, ки амир ба гуфтори ширини дилфиреб ўро ба шикор даъват кард: – Дар ин наздикӣ шикоргоҳе дорем, ки дар вай гала-гала нахчир мегардад, оҳувон ва гӯрон бешумор. Оё майли шикор надорӣ? Рустами шикордӯст аз гуфтори ў ба шавқ омад.

Бифармуд, то Рахшро зин кунанд,
Ҳама дашт пурбозу шоҳин кунанд.

Ба шикоргоҳ равон шуданд. Завора бар дасти рости Рустам ва Шағод бар дасти чапаш асп меронданд. Ба дашти нахчир расида, саворон ба ҳар сӯ пароканда шу-данд, то ки нахчирро ба кӯҳу дараҳо ба дашти кушод ронанд. Рустам ва Завора дар интизории бад-ин сӯ ронда шудани нахчир бешитоб бо роҳе, ки дар вай чоҳҳо буданд, мерафтанд. Рахш бӯйи хоки навро шунида, беқарор гашт, рам хӯрд ва истода, ба замин наъл кӯфт. Рустам, ки чашми ҳушу хирадашро шароб пӯшонда буд, боиси рам хӯрдану наъл кӯфтани вайро ҷӯё нашуда, яке нарм тозиёнааш зад. Рахши дар миёнаи ду чоҳ истода ба пеш пой партофт ва ҳамон лаҳза ду пойи пешаш ба чоҳ фурӯ рафт.

Сотим Улуғзода

Луғат:

гӯр – ҳари ваҳшии биёбонӣ, гӯрхар рам

хӯрдан – рамидан, тарсидан, ҳаросидан

1. Ибораи чашми хушу хирад чӣ маънӣ дорад?
2. Дар замони мо чаро шикори баъзе навъи ҳайвонот манъ шудааст?
3. Дар бораи асп чӣ маълумот доред, нақл кунед.

Машқи 301. Аз калимаҳои зерин ибораҳои изофӣ созед.

Намуна: чашма-чашмаи шифо.

Чашма, санг, дарахт, қалам, духтарон, дарс, дӯзанда, дуредгар.

БАНДАКҶОНИШИНҲО

Машқи 302. Матнро хонед. Калимаҳои ишорашударо ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо кунед. Ғӯед, ки ҳиссаҳои -ам, -ат,- аш... чиро ифода мекунанд.

– Эй Ватани азизи ман, ки модари ҳақиқии ман мебошӣ, зудтар маро ба оғӯши марҳамати худ каш! Модари ҷисмонии ман маро зоида бошад, ту маро парвариш карда расондай! Модари ҷисмониам маро зоида, барои ба балоҳо гирифтор шудани ман сабаб шуда бошад, ту маро ва монанди ман фарзандҳоятро аз балоҳо халос карда, тарбия карда расонда истодай! Ман то ҷон дар бадан дорам, аз хизмати ту сар наметобам ва агар лозим шавад, сарамро, танамро, чонамро дар роҳи ту фидо мекунам!... Ҳайфо, ки ман ҳоло оббозиро наметонам, то ки ин дарёи пурмавҷро бурида гузашта, ба хоки муқаддаси ту бўса занам. Афсӯс, ки ман паррандаҳо барин болу пар надо-рам, то ки аз болои ин оби беамон pariда гузашта, насими рӯҳафзои туро то сер шудан ғурӯ қашида, захираи зиндагонии худ кунам...

Садриддин Айнӣ

1. Чаро меҳри Ватанро ба меҳри модар баробар медонанд?
2. Ибораҳои модари ҷисмонӣ ва модари маънавиро аз ҷиҳати маъно шарҳ диҳед.
3. Сар тофтан чӣ маънӣ дорад?
4. Муқаддас аломати кадом калимаҳо шуда метавонад?

Бандакҷонишинҳо бештар ба исмҳо ҳамроҳ шуда, ба кадом шахс тааллуқ доштани предметро мефаҳмонанд. Онҳо ба се шахс: шахси яқум, дуюм, сеюм ва ду шумора: шумораи танҳо ва ҷамъ далолат мекунанд.

падарам (падари ман)
падарат (падари ту)
падараш (падари вай)

падарамон (падари мо)
падаратон (падари шумо)
падарашон (падари онҳо)

бобоям (бобои ман)
бобоят (бобои ту)
бобояш (бобои вай)

бобоямон (бобои мо)
бобоятон (бобои шумо)
бобояшон (бобои онҳо)

Шахс	Шумора	
	Танҳо	Ҷамъ
Якум	-ам (-ям)	-амон (-яамон)
Дуюм	-ат (-ят)	-атон (-ятон)
Сеюм	-аш (-яш)	-ашон (-яшон)

Машқи 303. Калимаҳои зеринро бо ёрии бан-дакҷонишинҳо тасриф кунед.

Худ, бародар, бобо, китоб, дугона, орзу, гул, фарзанд, хондан, гуфтан.

Машқи 304. Латифаро нависед. Ғӯед, ки бандакҷонишини -ам ба кадом шахсу шумора тааллуқ дорад.

Мавлоно Қутбиддин ба аёдати бузурге рафт, пурсид:

– Чӣ заҳмат дорӣ?

Гуфт:

– Табам мегирад ва гарданам дард мекунад, аммо шукр, ки як-ду рӯз шуд, табам шикастааст, аммо гарданам ҳанӯз дард мекунад.

Гуфт:

– Гам махӯр ва дил хуш дор, ки он низ дар ин ду рӯз шикаста шавад.

Убайди Зоконӣ

1. Ифодаи заҳмат доштанро шарҳ диҳед.
2. Ба бемор ҳамин хел ҷавоб додан дуруст аст?
3. Маънои соҳибиятро ғайр аз бандакҷонишинҳо (китобам) боз ин хел ифода кардан мумкин аст: китоб аз (они) ман, китоби ман.

Машқи 305. Аз гуфтаҳои зерин хулоса бароред ва онро нависед.

Дӯстон ва дигаронро наранҷонед!

Якдигарро ҳурмат кунед ва ба ҳамдигар ёрӣ расонед!

Бо дӯстонатон шодӣ кунед!

Бачаҳо, биёед, дӯстона зиндагӣ мекунем!
Дӯстонро дар танҳой намонед!
Дӯстонро фаромӯш накумед!
Китобҳоро дар бораи дӯстон хонед!

Машқи 306. Матнро нависед. Дар калимаҳои ишора-шуда асос ва бандакро бо аломат ишора кунед.

Намуна: дониш ӣ хуб, ба .бародар, | ам |

Ҳар гоҳ аз Сари Ҷуй баромада, ба пойи ин кӯхпора расед, дар рӯ ба рӯятон монанди “оббурда” як шикофе мебарояд. Дар аввали дидан шумо гумон мекумед, оби борон бо мурури замон аз куллаи кӯх ба поён шорида, рафта-рафта дили сангро чок карда, ин чоро кофтааст. Ҳамин ки аз раҳна дарунтар меравед, фиреб хӯрдани худатонро мефаҳмед ва мебинед, ки шикоф оббурда на-буда, роҳи танги печ дар пече будааст. Гӯё устокорони ҳарбӣ барои пинҳон доштани вай аз чашми душман дар қалъаи ҷангие ин роҳро сохтаанд. Ин роҳи пурпечухам чунон торик аст, гӯё аз бағали кӯх нақб зада бошад.

Садриддин Айни

1. Ин матн ба кадом услуб тааллуқ дорад?
2. Нависанда ба кӣ муроҷиат кардааст?

Машқи 307. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед.

ДҶУСТИ ОДАМ ҲАМ – ЗАБОН, ДУШМАНИ ОДАМ ҲАМ – ЗАБОН

Одам ҳар чӣ бинад, аз забони худ мебинад – оқибати кори ҳамон ҳарирбофи машҳур барин. Он ҳарирбоф матое мебофт, ки дар ҳафт иқ-лим назир надошт. Агар он матоъро ба қабули шоҳ мебурд, аз сараш тангаву тилло мерехт. Вале аз бурдан метарсид. Аз забони худ хавф дошт. Забон ҳамеша хости худро мегӯяд, дар ҳолате ки хости дигаронро бояд гӯяд. Бояд тавре сухан гуфт, ки ба таъби латифи ҳазрати шоҳ мувофиқ бошад. Бинобар он ба умеди дастхарче ёфтан дебояд барои шоҳ мебофт ва мунтазам – шинад ҳам, хезад ҳам, бо илтиҷо мегуфт: “Эй забон, сарамро нигоҳ дор!” Рӯзе, ки дебояд тайёр шуд ва қабули ҳазрати шоҳ мебурд дар роҳ ҳам мегуфт: “Эй забон, сарамро нигоҳ дор!”. Дебо ба шоҳ маъқул шуд, шод

гашт ва аз бофанда **пурсид**: “Бо ин хушӣ ба чӣ кор ояд?” Забони марди ҳарирбоф ҷавоб дод: “Рӯзи мавлуди аълоҳазрат ин дебо муҳайё набуд, ҳоло бифармояд, дар ҳазина нигоҳ доранд, ба сари тобуташон **меандозанд**”.

Урун Кӯҳзод

Луғат:

ҳарирбоф – бофандаи матои нафис

назир – мисл, монанд

таъби латиф – таъби нозук

дебо – пирӯҳан, либоси аз матои зебо дӯхташуда

мавлуди аълоҳазрат – зодрӯзи аълоҳазрат

Дарси 67-68. МЕҲНАТ КУНӢ, РОҲАТ МЕБИНӢ.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, навиштаҷот ва матн дар бораи мафҳуми меҳнат ва аҳамияти он дар ҳаёти инсон.

Ҳеҷ кас аз пеши худ чизе нашуд,
Ҳеҷ оҳан ханҷари тезе нашуд.

Ҷалолиддини Румӣ

БАНДАКҲОИ ФЕЪЛӢ.

Бандакҳои феъли бо асосҳои феъл васл шуда, ба шахсу шумора далолат мекунанд.

Шахс	Шумора	
	Танҳо	Ҷамъ
Гӯянда	гуфтам мегӯям	гуфтем мегӯем
Шунаванда	гуфти мегӯӣ	гуфтед мегӯед
Ғоиб	гуфт (о) мегӯяд	гуфтанд мегӯянд

Машқи 308. Хонед ва гӯед, ки сухан дар бораи кӣ меравад.

Ба мактаби мо аз шаҳр муаллимае омад. Ёро мо дар зиндагӣ ҳаргиз фаромӯш намекунем, зеро вай сабабгор гашт ки, сонитар бисёр бачаҳои деҳаи мо таҳсилро давом доданд, касбу ҳунар омӯхтанд. Чашми моро ба олам, ба зиндагӣ ҳамон Солеҳа Ҷаримова кушод. Ҳар як сухан, ҳар як кори вай барои мо ибратбахш, зебо ва ҳавасангез буд. Писару духтар ҳама мафтуни вай будем. Муаллима барои мо ҳам рафиқи мӯнису сирдон, ҳам устоди саҳтгири иззатманд – ҳулоса, як олами нави таҳ ба таҳ асрор, хирад, ҳунар, ҳусн ва назокати одамии буд. Вай ҳам донишманд, ҳам дарзӣ, ҳам пазанда, ҳулоса, кони ҳунар буд. Ба духтарон бофтани дӯхтанро омӯзад, ба бачаҳо аз усули муомила то тариқи меҳмонӣ миз-бонӣ, расми хонадорӣ ва ободу зебо доштани макони истиқомати худро меомӯхт.

Баҳром Фирӯз

Машқи 309. Ҳикоятро хонед. Феълхоро ба дафтар на-вишта, шахсу шумораи онҳоро муайян кунед.

ҲИКОЯТ

Ду бародар буданд, яке хизмати султон кардӣ ва дигаре ба саъйи бозувон нон хӯрдӣ. Боре он бародари тавонгар ин дарвешро гуфт:

– Чаро хизмати султон накуӣ, то аз машаккати кор кардан бирахӣ? Гуфт:

– Ту чаро кор накуӣ, то аз мазаллати хизмат раҳой ёбӣ, ки ҳукамо гуфтаанд: “Андак-андак нони худ хӯрдан ва нишастан беҳ, ки камари заррин бастан ва ба хизмати амирон истодан”. **Байт:**

Ба даст оҳаки тафта кардан хамир
Беҳ аз даст бар сина пеши амир.

Сағдии Шерозӣ

Луғат:

мазаллат – хорӣ, хорию зорӣ

ҳукамо – ҳакимон, донишмандон тафта гудохташуда, сӯзон

1. Калимаи *андак-андак*ро шарҳ диҳед.
2. Ифодаи “Яке хизмати султон кардӣ”-ро ҳоло чӣ хел ифода мекунанд?
3. Барои шумо кадомаш беҳгар: бо меҳнат пул ёфтан ё тайёр хӯрдан?

Машқи 310. Матнро хонед. Ба ҷойи нуктаҳо бандакҳои феълии мувофиқро гузоред.

Котиби ҳозира низ шахси аҷоиб аст. Боре нутқи ӯро шунида буд..., дар бораи замин бо чунин эҳсосоте суҳан мекард. Мадҳияе буд ба замин нутқи ӯ. Шарики ҳамеша гамхори мо дар рӯзгор, манзили доимӣ ва абадии мо замин аст. Бори дигар ӯро дар доираи маҳдудтари муаллимон, сардорони участкаҳои таҷрибавии назди мактабҳо дид... Ин дафъа боҳарорат талаб мекард, ки ба деҳқонбачагони хурдсол маданияти баланди истифодаи замин ва зироат-корию бояд омӯхт. Онҳо бояд огоҳ бош..., ки ҳатто дар хориҷа аз ҳар ваҷаби замин чӣ гуна фоида мебар.... Ӯ ба тариқи мисол нақл кард, ки деҳқони чашмикордон ҳар сол аз замини обӣ чанд ҳосил мегирад....

Марҳамат, муаллим, бисёртар витамин хӯр..., ба назди табиб камтар мерав.... Бахаёли ман, пешрафти иқтисодро худӣ набзи ҳаёт ҳатто метавон гуфт, худӣ ҷисми инсон талаб мекун....

Фазлиддин Муҳаммадиев

1. Ибораҳои набзи ҳаёт, набзи дил-ро муқоиса намуда, фарқи онҳоро вобаста ба маъноӣ асли ва маҷозии калимаҳо гӯед.
2. Дар ҷумлаи шашуми матн “маданияти баланд”-ро “фарҳанги баланд” гуфтан мумкин аст?

Машқи 311. Шеърро ифоданок хонед ва нависед. Бандакҳоро муайян карда, онҳоро бо аломат ишора кунед.

...Мекунам шукри каму бисёри ту,
Мекунам шукрона аз озарму аз озори ту.
Аз ту ман сарват намехоҳам, Ватан ҳастӣ, бас аст,
Бо хасу хорат баробар зиндагӣ кардан бас аст.

Бозор Собир

БАНДАКҲОИ ХАБАРӢ

Машқи 312. Муайян кунед, ки бандакҳои ишорашуда чиро ифода мекунанд.

1. Арбоб, ман то як соат ба ту меҳмонам. 2. Дар хона ҳама пазмони туанд. 3. Дар ин бора фикр кардан гуноҳ аст. 4. Магар душман ҳамин қадар нодон аст? 5. Ба фикри шумо, сабаби ин чист? 6. Ман хонандаи синфи панҷумам.

Бандакҳои хабарӣ аз бандакҳои феълӣ бо он фарқ мекунанд, ки онҳо бо исм, сифат, ҷонишин ва феъли ҳол омада, шахсу шумораи хабари ҷумларо нишон медиҳанд.

Шахс	Танҳо	Ҷамъ
1	коргарам, хондаам	коргарем, хондаем
2	коргарӣ, хондаӣ	коргаред, хондаед
3	коргар аст, хондааст	коргаранд, хондаанд

Бандаки хабарии аст ба ҷуз феъл аз дигар ҳиссаҳои нутқ ҷудо навишта мешавад: омадааст – коргар аст, пешқадам аст.

Машқи 313. Латифаҳоро хонед, вазифаю фарқи бандакҳои феълию хабариро муайян кунед.

Хачири Талҳакро бидуздиданд. Яке мегуфт:

- Гуноҳи туст, ки аз паси хачир бохабар нашудӣ. Гуфт:
- Гуноҳи меҳтар аст, ки дари тавила баргузоштааст. **Гуфт:**
- Пас, дар ин сурат дузд ро гуноҳе набошад.

* * *

Хуросоние бо нардбон ба боғи дигаре мерафт, то мева бидуздад, ногоҳ соҳиби боғ расид ва гуфт:

- Ту дар боғи ман чӣ кор дорӣ? Гуфт:
- Нардбон мефурӯшам. Гуфт:
- Нардбон дар боғ мефурушӣ? Гуфт:
- Нардбон аз он ман аст, ҳар чӣ ки хоҳам, мефурӯшам.

Убайди Зоконӣ

Луғат:

меҳтар – калон, бузургтар, муқобили беҳтар, дар ин матн – сардор

тавила – ресмони дарозе, ки ба он пойи чанд аспро мебанданд; оғил

Пас аз исмҳои бо садонокӣ и, о тамомшаванда дар бандакҷонишини -ам, -ат, -аш ва бандакӣ хабарии -ам ба ҷойи ҳарфи а ҳарфи я навишта мешавад: бобоям, Рӯдакиям.

Машқи 314. Хонед ва нависед. Ҳикматҳоро шарҳ диҳед. Гӯед, ки дар калимаҳои ишорашуда кадом ҳодисаи овозиро мушоҳида кардед.

АЗ МОСТ КИ, БАР МОСТ

Ҳар мусибате, ки ба сари одамӣ меояд, натиҷаи ғафлату саҳлгии худӣ ӯ ё хиёлати наздикони ӯст, ҳар неку бад аз амали худӣ кас сар мезанад.

Ва ин масал бад-он овардам, то бидонӣ, ки ин меҳнат худ аз худ паймудай ва дари ин ранҷу машаққат худ бар худ кушодай. Охир, зи кӣ нолам, ки “аз мост ки, бар мост”.

Аз “Анвори Суҳайлӣ”

Аз паси зулмат базе хуршедхост,
Баъди навмедӣ базе уммедхост,
Аз “Амсолу ҳикам”

Бандаки хабарии аст баъзан пас аз калимаҳои бо садонокҳо анҷомёфта ихтисор мешавад: кӣ аст кист, чӣ аст – чист, аз (они) ӯ аст – аз (они) ўст, аз (они) мо аст – аз (они) мост.

Машқи 315. Матро нависед ва бандакҳои хабариро ёфта, имлояшонро шарҳ диҳед.

Аз ҳакиме пурсиданд:

– Он чист, ки агарчи ҳақ бошад ҳам, гуфтаниш норавост?

Гуфт:

– Худро мадҳу сано кардан. Гуфтанд:

– Кадом биност, ки ҳаргиз хароб нашавад? Гуфт:

– Адл.

Сӯҳбати он кас, ки зи сидқу сафост,

Домани ӯ гир, ки зи аҳли вафост.

Таҳлили таркиби калима

Муайян кардани ҳиссаҳои калима: реша, пешванд, пасванд, асос ва бандак. Калимаи сиёҳидонча ба чор ҳисса ҷудо мешавад: сиёҳ-и- дон-ча. Ҳар кадоми ин ҳиссаҳо маъно дорад: сиёҳ маънои луғавӣ дошта, рангро мефаҳмонад. Ҳиссаҳои ди-гар маънои грамматикӣ доранд: -и ҳамчун пасванд аз сифати сиёҳ исми сиёҳӣ сохтааст, -дон зарфият ва -ча хурд будани чизро мефаҳмонад. Дар калимаи сиёҳидонча реша сиёҳ буда, аз ин реша бо ёрии пасвандҳо калимаҳои сиёҳӣ, сиёҳак, сиёҳча, сиёҳидон сохта шудаанд. Дар ин калима се марҳилаи калимасозиро мушоҳида мекунем: 1) сиёҳ + ӣ; сиёҳи + дон; сиёҳидон+ча.

Таҳлили пурраи таркиби калима бо ишораи аломатҳо

Морфема	Асос пешванд реша пасванд	Бандак
Аломатҳои ишора		
Калима	ҳам синф ӣ	-амон

ҳамсинфӣ амон

КАЛИМАҲОИ СОДА

Машқи 316. Ба таркиби калимаҳо зеҳн монед. Оё онҳоро ба ҳиссаҳои маънидор чудо карда метавонем? Китоб, баланд, дӯст, оӣ, калон, паст, боло, илм, ташна, хона, кор, санг, кам, меҳмон, савдо, ангушт, ҳавӣ, ҳалво.

Калимаҳои, ки танҳо аз як реша иборатанд, калимаҳои сода ном доранд: хона, модар, гул, мактаб, меҳр, сад, сурх, оҳиста.

КАЛИМАҲОИ СОХТА

Машқи 317. Таркиби калимаҳои ишорашударо муайян кунед.

1. Оби зулоли чашма ширгарм буд ва дар рӯи он буги тунук нарма-нарма печ мезад. (*Ф.Муҳаммадиев*) 2. Дар як гӯшаи суфа нақорачӣ, як сурнайчӣ ва ду доирадаст нишаста менавохтанд. (*С.Айнӣ*) 3. Ҳамроҳи нав номи маро пурсид. Ман ҳам аслу насаби ӯро пурсидам. (*Ф.Муҳаммадиев*) 4. Саҳари барвақт ҳанӯз офтоб паҳн нашуда, аробаи онҳо ба роҳ даромад. (*Ҷ.Иқромӣ*)

Калимаҳои, ки ғайр аз реша пасванд ё пешванд до-ранд, сохта меноманд: боғ+бон, хирад+манд, ҳам+синф, даст+а, бо+ақл.

КАЛИМАҲОИ МУРАККАБ

Машқи 318. Ба ашёҳои дар расм буда аҳамият диҳед ва онҳоро номбар кунед. Сохти ин калимаҳо шарҳ диҳед.

Басқа сурет керек!

Дар забон калимаҳое ҳастанд, ки аз ду ва ё зиёда реша сохта шудаанд. Ин хел калимаҳоро калимаҳои мураккаб меноманд: гулдаста, модаркалон, чордах, рубобнавоз, китобхона, садбарг, қадбаланд, пешқадам.

ТАКРОРИ ТАРКИБИ САРФИИ КАЛИМА. КАЛИМАСОЗӢ ВА ИМЛО

1. Таркиби калима аз кадом ҷузъҳо иборат аст?
2. Таърифи решаи калимаро бо мисолҳо шарҳ диҳед.
3. Пасванд чист?
4. Чиро пешванд меноманд?
5. Чӣ гуна калимаҳоро калимаҳои ҳамреша мегӯянд?
6. Асос чист?
7. Бандакҳо чанд хел мешаванд?
8. Вазифаи бандакӣ изофӣ аз чӣ иборат аст?
9. Бандакҷонишинҳо ба чӣ далолат мекунанд?
10. Фарқи бандакҳои феълию хабариро бо мисолҳо фаҳмонед.
11. Бандакӣ хабарии аст дар кадом маврид ҷудо навишта мешавад?
12. Калимаҳои сода, сохта ва мураккабро бо мисолҳо фаҳмонед.

Таркиби калимаро аз ҷадвали зер омӯzed

Асос			
пешванд	реша	пасванд	бандак
ҳам-	кор	-и	-
бо-	ақд	-и	-
ҳам-	сӯҳбат	-	-
■	панҷ	-а	-ам

Дарси 69-70. АҚЛУ ФАРОСАТ, ИЛМУ ҲУНАР – ФАЗИЛАТИ ИНСОН.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, хондан ва навиштаҷот оид ба ақлу фаросат, илму ҳунар – фазилати инсон.

Дар касби камол боядат ҷаҳд,
Дар беҳталабӣ ба сар барӣ аҳд.

Абдурахмони Ҷомӣ

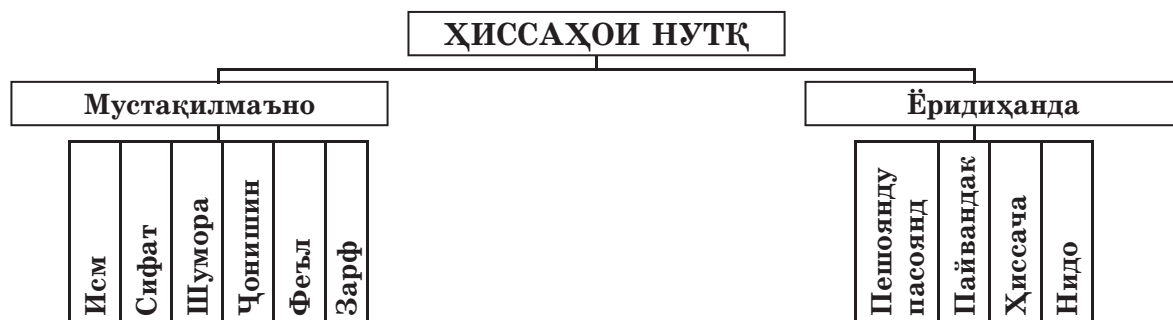
МАЪЛУМОТИ УМУМӢ ДАР БОРАИ ҲИССАҲОИ НУТҚ

Морфология аз калимаи юнонии морфе – шакл ва логос – таълимот, илм (яъне илм дар бораи шакли калимаҳо) ҳосил шудааст.

Морфология як қисми грамматика буда, шакл ва сох-ти калимаҳоро меомӯзад. Маъноии луғавии имло пур кардан ва ё чизе навиштан аст. Калимаҳои забони тоҷикиро аз рӯйи маъноии луғавию хусусиятҳои грамматикӣ ба даҳ ҳиссаи нутқ ҷудо мекунанд: исм, сифат, шумора, ҷонишин, феъл, зарф, пешоянду пасоянд, пайвандак, ҳиссаҷа ва нидо. Исм номи предмети ҳодисаҳо (пахта, абр, замин, орзу), сифат аломати предметҳо (сурх, баланд, гарм, зебо), шумора миқдори предметҳо бо адад (сад, ҳазор), феъл амалу ҳаракат (рафтан, нишастан, хандидан) ва зарф аломати амалро (дирӯз, охира) ифода мекунанд. Ҳиссаҳои нутқро ба ду гурӯҳ: мустақилмаъно ва ёридиҳанда ҷудо мекунанд. Ҳиссаҳои мустақилмаъноии нутқ (исм, сифат, шумора, ҷонишин, феъл, зарф) маъноии луғавӣ доранд ва ба савол ҷавоб мешаванд: модар, об, сафед, панҷоҳ, ман, омад, барвақт.

Ҳиссаҳои ёридиҳанда (пешоянду пасояндҳо, пайвандакҳо) маъноии луғавӣ надоранд. Онҳо муносибат ва алоқаи байни калимаю ҷумлаҳоро таъмин мекунанд. Ҳиссаҷа ва нидо ҳиссиёту ҳаяҷонро ифода карда, ба ҷумла тобишҳои иродавӣ мебахшанд.

Машқи 319. Хонед ва гӯед, ки дар оилаи Салимов одамони кадом касбу ҳунар зиндагӣ мекарданд.

КАДОМ ҲУНАР БЕҲТАР АСТ?

– Биё, писарам, имрӯз туро хонаи мӯйсафеди Салимов барам, – гуфт падарам ва як бегоҳ ҳамроҳаш маро ба меҳмонӣ бурд.

“Мӯйсафеди Салимов” бобои Ҳалим будааст, ки боре ба хонаи мо гелос оварда буд. Он рӯз бобои Ҳалим тӯй дошт. Мардумро ба шарофати аберадор шуданаш зиёфат меод. Як ҳавлии калон бо ҳамаи **хонаву хоначааш, айвону даҳлезаш, таги суфаву рӯйи каташ** пури одам буд.

Падарам ба як гӯшаи кат нишасту маро ба паҳлуяш шинонд. Баъди ба ҷо овардани расми ҳолпурсӣ мардум чанд дақиқа хомӯш монданд. Маълум шуд, ки ханӯз намедонистанд, гапро аз ҷӣ сар кунанд, то сӯҳбати шикаста пайванд шаваду давом ёбад. Ман бодикқат нигоҳ мекардам. Як кас ҳам шуду себро гирифта, ба пӯст кардан даромад.

Ҳамин вақт падари ман як гап партофт.

– Мӯйсафеди Салимов, ҳамин оилаи шумо оила не, як академия аст гуфт ӯ.

Бобои Ҳалим ки одами беозор аст ва ҳатто пурсиданро айб медонад, аз ин сухани падари ман “ҳа-ҳа” гуфта хандид. Лекин маълум буд, ки ҳоло нафаҳмидааст; чаро оилаи ӯ академия бошад.

– Ба ҳамин маънӣ, ки қариб дар ҳамаи ҳунарҳо аз насли худат намоянда дорӣ, – гуфт падарам ва акнун мардум фаҳмид, ки гап дар кучост. Яке “рост-рост” мегуфт, дигаре сар меҷунбонд, сеюм хурсанд буд, ки гапро каси дигар сар карду ҷони ӯҳалос шуд.

– Духтарат – духтур, писарат – лётчик, писари дигарат – агроном, домодат – шоир, келинат – раққоса, як келини дигарат-чӣ? – пурсид падарам.

– Муаллима, – гуфт бобои Ҳалим.

– Аз ин ҳунарҳо кадомаш акнун аз ҳама беҳтар бошад? – пурсид падари ман.

Бобои Ҳалим китф ҷунбонд: “Кӣ медонад?”

ҲИССАҲОИ НУТҚ

Машқи 320. Матро нависед. Калимаҳои маъноӣ луғавидоштаро бо роҳи саволгузорӣ муайян кунед.

ҲИКОЯТ

Чунин шунидам, ки Зулқарнайн гирди олам бигашт ва ҳама ҷаҳонро мусаххари хеш гардонид ва бозгашту касди хона намуд. Чун ба Домғон расид, фармон ёфт. Дар васият гуфт: “Маро дар тобуте ниҳед ва тобутро суроҳ кунед ва дастҳои маро аз он суроҳ берун кунед кафкушода ва ҳамчунон баред, то мардумон ҳамебинанд, ки агарчи ҳама ҷаҳон бистондем, дасттиҳӣ ҳамеравем”.

Унсуралмаолии Кайкоеус

Луғат:

Зулқарнай – Искандари Македонӣ (Макдунӣ) сарлашка-ри машҳуре, ки нисфи ҷаҳонро ба даст оварда буд

мусаххар – тасхиркардашуда, мағлубкардашуда, тобеъ

қасд – азм, оҳанг, ният

фармон ёфт – фавтид, мурд

васият – панду насиҳат ва супоришҳои шахси наздик ба марг

ситондан – бо зур гирифтан

ИСМ ВА АЛОМАТҲОИ САРФИИ ОН

Машқи 321. Байтҳоро кироат кунед ва мазмунашонро шарҳ диҳед. Калимаҳои ба саволҳои кӣ?, кӣҳо? ва чӣ?, чӣҳо? ҷавобшударо ба ду сутун нависед.

Бародар он бувад, ки рӯзи саҳтӣ,
Туро ёрӣ кунад дар тангбаҳтӣ.
Биҷӯ дилшон ба хулку хубрӯйӣ,
Ки ин аст, эй бародар, нехӯйӣ.
Гурги дарранда гарчи куштани аст,
Беҳтар аз мардуми ситамгор аст.
Аз бади гург растан осон аст
В-аз ситамгор саҳт душвор аст.

Носири Хусрав

Исм ҳиссаи нутқест, ки номи предмету ҳодисаҳоро ифода карда, ба саволҳои кӣ? (кӣҳо?), чӣ? (чӣҳо?) ҷавоб мешавад: чӯб, даст, подабон, барк, акл, дониш, истироҳат, Астана, суҳан, шиноварӣ, деҳқон.

Исм бо аломатҳои сарфиаш аз дигар ҳиссаҳои нутқ фарқ мекунад. Шумора (хона, хонаҳо), соҳибият (хона-ам) ва номуайяни (хонае) аломатҳои сарфии исманд. Исм калимаи арабӣ буда, маънояш ном аст.

Машқи 322. Матро хонед ва исмҳоро ёбед.

Луғат калима аст. Дар забони тоҷикӣ зиёда аз сад ҳазор калима ҳаст. Ҳамаи калимаҳоро таркиби луғавии забон ва ё лексика мегӯянд. Кас, ҳар қадар ки бисёр луғат (ка-лима) донад, ҳамон қадар равшану пурмаъно сухан карда, асарҳо ва сухани дигаронро ҳам хуб мефаҳмад. Барои олиму доно шудан луғатдон шудан лозим аст. Маъноҳои гуногуни калимаҳо дар фарҳангҳо – китобҳои луғат шарҳ дода мешаванд.

Аз фарҳанг шумо метавонед муайян кунед, ки ин ё он калима маънои дилхоҳашонро айнан ифода мекунад ё не. Масалан, ба шумо лозим меояд, ки дар бораи ду рафикатон Аҳмаду Самад гап занед. Аммо наметавонед, ки кадомашро нарм ва кадомашро ҳалим гӯед. “Фарҳанги забони тоҷикӣ”-ро гирифта меҳонед, ки нарм – мулоим-табиату гапдaro ва ҳалим илова ба хушхулку мулоим бу-дан бурдбор, яъне босабру токат ҳам будааст. Ана, акнун метавонед Самадро, ки назар ба Аҳмад пуртоқаттар аст, ҳалим ва Аҳмадро нарм гӯед.

1. Ба матн сарлавҳаи мувофиқ гузоред.
2. Дар матн калимаҳои муродифӣ воমেҳӯранд?

Машқи 323. Нависед, исмҳоро бо ҳарфи и ишора кунед.

Бидонед: бинотарин чашм он аст, ки дар роҳи хайр боз шавад.

Мӯъмин касест, ки аз кори некаш хурсанд ва аз кори бадаш нороҳат шавад.

Олимон дар миёни халқ аминони (амонатдори) Худо-янд.

Шифои нодонӣ пурсиш аст.

Танҳой аз ҳамнишини бад беҳтар аст.

Беш аз се рӯз қаҳр чойиз нест.

Аз дуруғӯй ҳамин бас, ки ҳар чӣ шунидӣ, нақл кунӣ.

Аз нодонӣ ҳамин бас, ки ҳар чӣ медонӣ, изҳор кунӣ.

Аз “Панҷсад ҳадис”

Луғат:

мӯъмин – диндор, имондор; мусулмон

амин – вакил; амонатдор

чойиз – ичозат додашуда, раво, мумкин

Машқи 324. Муродифҳои исмҳои зеринро ёбед ва бо онҳо ҷумла тартиб диҳед.

Азм, шубҳа, хоксорӣ, дорой, деҳқон, офтоб, қувват, лашкар, дӯст, бошишгоҳ, одат.

ВАЗИФАИ ИСМ ДАР ҶУМЛА

Машқи 325. Хонед ва гӯед, ки исмҳо ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд.

1. Чашмҳо сӯйи осмон буданд. (*М.Турсунзода*) 2. Танзия ҳамон рӯз ба сахро баргашт. Ман як рӯз аз қассоб гӯшт харидам. (*С.Айнӣ*)

Исмҳо дар ҷумла бештар мубтадо ва пуркунанда шуда меоянд: Насимҷон бародарашро навозиш кард.

Исм инчунин ба вазифаи хабар, муайянкунанда ва ҳол омада метавонад: Қодир варзишгар аст. Оби ҷӯй ях бастааст. Дар кӯҳҳо зимистон ҳукмфармост.

Машқи 326. Шеърро навишта муайян кунед, ки исмҳо ба вазифаи кадом аъзои ҷумда омадаанд.

НАВРӮЗ

Эй дӯст, биё, боз ба Наврӯз расидем,
Нав қисса бипардоз, ба Наврӯз расидем.
Дар пардаи гул бод наво карда парешон:
Эй мурғи хушовоз, ба Наврӯз расидем.
Эй боғи гулафшон, бағали боз муборак,
Мо ҳам ба дили боз ба Наврӯз расидем...

Сайёд Ғаффор

1. Мухотаб чист?
2. Дар бораи ҷашни Наврӯз кадом шеърхоро медонед?
3. Чаро калимаи Наврӯз бо ҳарфи калон навишта шудааст?

Машқи 327. Матро бодиккат хонед. Муайян кунед, ки исмҳо дар ҷумла ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд.

Аммо саворони Восеъ ва Назир на танҳо ба шумора зиёдтар, балки масти зафар ҳам буданд, бо зарбу шасти беш аз пеш худро ба душман мезаданд. Ба илова ҷиёдаҳо ҳам расида омаданд, онҳо ба болои дарё аргамчин ка-шида, аргамчинро дошта мегузаштанд, бо ин тарик беш аз чорсад нафар ҷиёда аз об гузашта. ба ҷанги таги ҷарӣ ҳамроҳ шуданд. Қувваи шӯришгарон панҷ шаш баробар афзуд. Таёқҳои шахзан саворони душманро бераҳмона мекуштанд.

Ғолибон дари оҳанкӯби зиндонро шикаста асиронро озод карданд. Асирон чилу се нафар, бештари нашон деҳкон ва ҷӯпонҳо буданд. Онҳоро Кулӯх мингбошӣ бо гуноҳи тарафдории Восеъ аз деҳу дараҳо дошта оварда буд. Гулқурбони ҳофиз ҳам аз зиндон ёфт шуд. Вай маҷрӯҳи хуншор буд, озодкунандагонаш ўро базӯр шинохтанд. Шарики ў – Шарифи ноком аз захми тири хӯрдааш ҷон дода будааст. Ҳофизро дар хонаи як нафар хеши балҷувониаш ҷой карда, ба малҳаму давои яке аз табибон супурданд. Табибҳо ва шикастабандҳоро бо фармони Восеъ барои табобати маҷрӯҳон ёфта оварда буданд.

Сотим Улугзода

1. Дар матн калимаҳои шаст, ҷон додан ба кадом маънӣ омадаанд?
2. Муродифҳои калимаҳои ҳофиз, душман, таёкро муайян кунед.

Машқи 328. Исми зеринро аз ҷиҳати маъноӣ лугавиашон бо тартиби зайл нависед: номҳои предмет, аломат, амал, макон, замон, ҳодисаҳои табиат, одамон, ҳайвонот.

Дафтар, ҳубӣ, шаб, тирамоҳ, заминҷунбӣ, деҳкон, хонанда, хона, мактаб, ҳафта, сиёҳӣ, далерӣ, гунҷишк, гурба, тӯтӣ, ҷашмасор, ҷустуҷӯ, рафтуомад, Қазокистон, зардӣ, қалам, хиёбон, баҳор, ҳунарманд, кӯҳсор, посбонӣ.

Машқи 329. Хонед ва гӯед, ки касби зани Шомурод чист.

ОМУЗГОР

– Фаҳр куну лекин аз ҳад нагузар, – гуфт як зан. Баъдтар фаҳмидам, ки зани Шомурод будааст.

– Мурғи фӯлодин мегӯйиву аз даҳонат шакар мерезад. Лекин ҳеҷ фикр кардаӣ, ки ҳамон мурғи фӯлодин чист? Як хирман оҳан! Инашро ба инаш часпондӣ, инашро ба инаш тофтию парвоз карда рафтӣ. Муаллим мешудӣ, ана баъд мефаҳмидӣ, ки ҳунар чист. Як ниҳол дар чанд сол ҳосил медиҳад? Дар даҳ сол – бист сол. Дар ивази ҳамон меҳнати даҳсола - бистсола ҳамааш шуда як пуд-ду пуд мева медиҳаду халос. Лекин фарзанди одамро дар ҳамин даҳ сол – бист сол муаллим бояд ба баҳре бирасонад, ки ба баркаши баҳраи он санги тарозу нест. У бояд тамоми умр, зимистону тобистон дам нагирифта мева диҳад. **Меҳнатдӯстӣ, одамгарӣ, ватанпарварӣ, вафодорӣ, ростӣ,** меҳру эътиқод, фазлу камол инҳоянд меваҳое, ки муаллим дар фарзанди инсон пайванд мекунад, то ӯ ба баҳра расаду ба халқ даҳ баробар, сад баробар бештар бидиҳад. “Самолёт” гуфта гаштай, – кинояи беозор кард муаллима ба Шомурод.

Ман аз гапи пурҳиссиёти Шомурод мутаассир шуда, фикр карда будам, ки “дар ҳақиқат лётчикӣ ҳунари олиҷаноб аст”, лекин, вақте ки муаллима дар хусуси ҳунари худ гап зад, вай аз ёдам рафт.

Луғат:

пуд – ченаки вазн, 16 кг

эътиқод – бовар пайдо кардан ба касе ё чизе

мутаассир шудан – зери таъсири чизе мондан

Дарси 71-72. ЗАБОН ДОНӢ, ҶАҲОН ДОНӢ.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, хондан, доништан ва навиштаҷоти меъёри забони адабӣ.

Забон ояд ба кас бо шири модар,
Забони модарӣ ҳамсанги ҷон аст.

Алӣ Бобоҷон

ШУМОРА ДАР ИСМ

Машқи 330. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед.

АЪЗОИ БЕҲТАРИН ВА БАДТАРИН

Луқмони Ҳаким дар ҷавонӣ хидматгори хоҷае буд. Хоҷа дар гуфтори вай осори илм ва ҳикмат мушоҳида мекард ва рӯзе хост ӯро имтиҳон кунад. Гуфт:

– Ғусфанде бикӯш ва беҳтарин аъзои онро назди ман ор. Луқмон ғусфандро бикӯшт ва дилу забонаш пеши ӯ овард. Як рӯзи дигар гуфт:

– Ғусфанде бикӯш ва бадтарин аъзояш пешам биёвар. Луқмон бикӯшт ва боз дилу забонаш пеши хоҷа овард. Гуфт:

– Ин кори ту чи маънӣ дорад?

Гуфт:

– Ҳеҷ чиз беҳтар аз дилу забон нест, агар пок бошад ва ҳеҷ чиз бадтар аз он нест, агар нопок бошад.

Машқи 331. Матнро бодикқат хонед. Исмҳоеро, ки бисёриро мефаҳмонанд, муайян кунед ва фарқи онҳоро аз исмҳои танҳо гӯед.

Ҷӯпонону дарахтбурон, гиёҳчинону сайёҳон хабар меоварданд, ки рамаи оҳувонро дидаанд, қароргоҳашонро аниқ кардаанд. Ба сайёд инро гуфтан ҳоҷат набуд. Вай хуб медонист, ки рамаро чун пайдо кунад, қароргоҳи онҳоро аз кӯҷа ҷӯяд. Вай танҳо мехост, ки шикори сада ҳар чи дертар фаро расад, то вай худро бо фикре созиш диҳад, ки ин шикори охири ӯст, пас аз он танҳо хотирот боқӣ хоҳад монд, пас аз он вай наклҳои аҷибро ғарибро дар бораи дигарон хоҳад шунид. Ҳарчанд нохуш

буд, ҳарчанд дарднок буд, вай ба ногузирии он тан метод. Боз намехост, ки мардум таъхири шикори садаро ба тарс ҳамл кунанд. Як рӯз вай ба чашм дурбин монда, дараву кӯҳҳои атрофро тамошокунон аён дид, ки рӯзҳои наздик ба шикори охириин хоҳад баромад, ҳарчанд пешомади он рӯйи дилаш ягон равшанӣ намеафканд, ҳарчанд ягон тори дилаш ба ҳубие гувоҳӣ намедихад...

Баҳманёр

Луғат:

ногузир – ҳатмӣ

таъхир – дер мондан, дер кардан

ҳамл кардан – нисбат додан

Исм ду шумора дорад: танҳо ва ҷамъ. Исм дар шакли танҳо якто будани предмет ва ҳодисаю воқеа (Аҳмад, одам, писар. гӯсфанд, дарахт, санг, чӯб, об, шамол) ва дар шакли ҷамъ бисёрии предметро мефаҳмонад (хонаҳо, духтарон, оҳувон, бачагон, сангҳо).

Шумораи ҷамъи исм бо пасвандҳои -ҳо, -он ифода меёбад. Пасванди -он пас аз садонокҳо дар шаклҳои -ён, -вон, -гон меояд^

Ҷадвали корбасти пасванди -он (-ён, -вон, -гон)

-он	Пас аз ҳамсадоҳо	тоҷикон, одамон, занон, мардон, булбулон, дарахтон
-ён	Пас аз садонокҳои н, о, ӯ	колхозчиён, бобоён, донишҷӯён, Сомониён, моҳиён
-вон	Пас аз садоки у ва ў	оҳувон, бонувон, абрӯвон, зонувон
-гон	Пас аз садоки а	бачагон, хонандагон, аберагон

Машқи 332. Муайян кунед, ки ба кадоме аз ин калимаҳо пасвандҳои -ҳо ва -он-ро ҷамроҳ кардан мумкин асту ба кадомашон не.

Дарахт, одам, барг, хона, остона, шиновар, муаллим, теша, соат, рӯзнома, шиша, ҷӯра, қалам, адиб, нон, хола, тағо, пой, дил, чашм, амма, болишт, харита, духтур, сӯзан, коргар, ҷома, муаллима, чароғ, оташдон, симҷӯб, коргар, ситора, интиҳобкунанда, олу, пиёла, дастурхон, олима.

Машқи 333. Исмҳои зеринро дар шакли ҷамъ нависед ва гӯед, ки чаро маҳз хамин тарзи ҷамъбандии исмҳо ба шумо писанд омад.

Посбон, соябон, ҷӯпон, омӯзгор, донишҷӯ, дарахт, дугона, рафик, моҳ, сайёҳ, халқ.

Машқи 334. Дар ҷамъбандии исмҳои зерин ҷи гуна нуқсони маъноӣ ба назар мерасад? Шакли дурусти онҳоро нависед.

аҷоиботҳо

дугонагон

эшонон

адабиётҳо

ашъорҳо

ду саворон

туфангон

ду-се сагон

Машқи 335. Ба ҷойи нуқтаҳо пасвандҳои ҷамъбандии мувофиқ гузошта. матро нависед.

АНДАР ФАРЗАНД ПАРВАРИДАН ВА ОИНИ ОН

Бидон, эй азизи ман, ки агар Худой туро писаре диҳад, аввал номи хуш бар вай неҳ, ки аз ҷумлаи ҳақиқӣ падар... яке ин аст. Дувум он, ки ба доя...и меҳрубон супор ва ба вақти хатна кардан суннат ба ҷой овар ва ба ҳасби тоқати хеш шодӣ кун. Чун бузург шавад, агар раият бошӣ, вайро пешае биомӯзӣ ва агар аҳли силоҳ бошӣ, ба илми силоҳаш диҳӣ. Ҳунар дигар асту пеша дигар. Аммо аз рӯйи ҳақиқат наздики ман пеша бузургтарин ҳунаrest. Ва агар фарзанд...и мӯҳтарам сад пеша донанд, чун ба кай бикунанд айбе нест, балки ҳунар аст, ҳар яке рӯзе ба кор ояд.

Унсуралмаолии Кайковус

Луғат:

ҳасб – кадр, андоза, миқдор

раият – мардуми фармонбардор, табаа

1. Ифодаҳои аҳли силоҳ ва илми силоҳ-ро шарҳ диҳед.
2. Ба тифлон одатан кӣ ном мегузорад?
3. Панди киро дӯст медоред ва шунидан мехоҳед?

Машқи 336. Ҷумлаҳоро хонед ва гӯед, ки чаро исмҳои ишорашуда дар шакли танҳо истифода шудаанд.

1. Он гоҳ дар дасти Сенин понздаҳ – бист мактуби тайёр ҷамъ мешуд. (*Садои Шарқ*)
2. Дар хона ду кампир ба истиқболи он ба по хеста буданд.
3. Ба як қитъаи вай чил бех анор шинонданд. (*Ҷ.Икромӣ*)

Исм бо шумораи миқдорӣ омада бошад, шакли ҷамъ намегирад: панҷ китоб, хазор хонанда...

ИСМҲОИ ҶИНС ВА ХОС

Машқи 337. Ҷумлаҳоро нависед ва гӯед, ки чаро баъзе калимаҳо бо ҳарфи калон навишта шудаанд.

1. Шаҳри Алмати яке аз шаҳрҳои обод ва сернуфус ба шумор меравад.
2. Муаллим ба мо супориш дод, ки романи “Абай”-ро хонда бием.
3. Ман дар хиббони ба номи Абай зиндагӣ мекунам.
4. Мухтор Авезов нависандаи номдори қазақ аст.
5. Ман ба маҷаллаи “Ҷашма” обуна мешавам.

Исмҳое, ки номи ашёҳои ҳамҷинсро мефаҳмонанд, исми ҷинс номида мешаванд. Масалан, номи гурӯҳи мардум: талаба, деҳқон, зан, мард; номи ҳайвоноту паррандагон: асп, сағ, мурғ, кабк; номи макони сукунат: деҳа, шаҳр, ноҳия, вилоят.

Исмҳое, ки барои фарқ кардан ба яке аз ашёҳои ҳамҷинс дода шудаанд, исми хос номида мешаванд. Исмҳои хос номи одамон, ному насаб, лақаб, тахаллус, шаҳру маҳал, ҳайвонот, номҳои ҷуғрофӣ, сайёраҳо мебошанд: Манучеҳр, Беҳрӯз, Шоҳсанам, Нигина, Астана, Алмати, “Физика”, ҳафтаномаи “Омӯзгор”, телевизиони “Балапан”.

Машқи 338. Исмҳои хоси ба ин гурӯҳҳо нисбатдодашударо нависед:

- а) номи маҳал; б) номи дарё, баҳр, уқёнус; в) номи сайёраҳо; г) номи кӯҳҳо; д) номи қитъаҳо.

Машқи 339. Исмҳои хос ва ҷинсро навишта, баъдан онҳоро муқоиса карда, фарқи онҳоро фаҳмонед.

Саодат, Бухоризода
Деҳли, Фархор, Навобод

талаба, омӯзгор
шаҳр, ноҳия, деҳа

Зарафшон, Боботоғ
“Одина”, Рахш, Хайбар

дарё, қўҳ, қитъа
рўзнома, китоб, асп, сағ

1. Чаро баъзе исмҳо бо ҳарфи калон ва баъзе бо ҳарфи хурд навишта мешаванд?
2. Кадом исмҳо пасвандҳои калимасоз ва шаклсоз қабул мекунанд?
3. Муайян кунед, ки кадом исмҳо ҳамгуна, муродиф ва мутазод доранд.

ҲАРФИ КАЛОН ВА НОХУНАК ДАР ИСМҲОИ ХОС

Машқи 340. Ба имлои исмҳои зер зеҳн монед.

Ҷумҳурии Қазоқистон, Қаҳрамони Қазоқистон, Ҷанги Бузурги Ватанӣ,
“Ҷумҳурият”, “Садои мардум”, “Одина”, “Мактаби кўҳна”, Осиёи Марказӣ,
Шимкент.

Исмҳои хос бо ҳарфи калон навишта мешаванд:

1. Ному насаб, лақаб ва таҳаллуси одамон: Абай Қунанбоев, Мухтор Аvezов, Бозор Собир, Ҳаким Карим, Файзуло Ансорӣ, Абдусалом Деҳотӣ, Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Зебуннисо, Қоришқамба.
2. Номҳои ҷуғрофӣ: Ҷумҳурии Ислонии Эрон, баҳри Каспӣ.
3. Ҳар калимаи номи мақомоти давлатӣ, мансабҳои олий, парчам ва нишони миллий: Ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон, Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон, Нишони Миллии Ҷумҳурии Қазоқистон.
4. Номи сулолаҳо ва воқеаҳои таърихӣ: Сомониён. Ҷазнавиён, Ҷанги Бузурги Ватанӣ.
5. Номи асар ва маҷаллаву рўзномаҳо бо ҳарфи калон ва дар нохунак навишта мешавад: повести “Дар орзуи падар”, романи “Фирдавсӣ”, достони “Лайлӣ ва Маҷнун”, филми “Рустам ва Сўҳроб”, маҷаллаи “Садои Шарк”, маҷаллаи “Чашма”, барномаи “Калидҷаи заррин”.

Машқи 341. Матнро бодикқат хонед ва ба имлои номи маҳалу шахсиятҳои таърихӣ таваҷҷўҳ намоед.

ТАҲСИРИ “ГАВҲАР”

Маънои ин ном ба маънои қалимаи “гавҳар” мувофиқ аст, яъне “марворид ва санги қиматбаҳо” мебошад. Қалимаи “гавҳар” дар арабӣ шакли ҷавҳар пайдо карда буд, чунки дар забони арабӣ ҳарфи г нест ва ин ҳарф бо ҳарфи ч иваз карда мешавад.

Дар Эрон Гавҳар ғолибан номи занона буд. Барои ми-сол Гавҳар, модари Гул аз “Вис ва Ромин”, Гавҳархотун духтари султон Масъуди Салчукӣ, Гавҳарӣ мулк ном духтари Алоуддини Ҷаҳонсузи Ғурӣ, Гавҳаршод ном зани Шоҳрухро номбар кардан кифоя аст. Аммо номи Ҷавҳар, ки маънояш ва аслаш ҳамин Гавҳар аст, қариб тамоман ба мардон тааллуқ дошт. Ин номро аксаран ба ғуломон мениҳоданд. Ҷавҳар ном сарлашқари Ҷотимиён бо ғалабаҳои худ дар Миср дар асри X-и милодӣ худро дар олами мусулмони машҳур карда буд.

Шаклҳои мураккаби номи занона Гавҳарбегим, Гавҳарбӣ ва Гавҳармоҳ буда, Гавҳарамон ҳамчун номи мардона истеъмол мешавад.

Олим Ғафуров

Луғат:

тафсир – шарҳ додан, баён кардан

милодӣ – солшумории масеҳӣ

1. Оё калимаҳои гавҳар ва ҷавҳар аз ҷиҳати маъно фарқ мекунад?
2. Маънии ифодаи *чун гавҳараки ҷашм*-ро шарҳ диҳед.
3. Номи кӣ дар синфатон аз забони арабӣ гирифта шудааст?

Машқи 342. Исмҳои зеринро ба ду гурӯҳ: мардонаву занона ҷудо намуда, роҳҳои ифодаи онҳоро шарҳ диҳед.

Бобо, Бибираҷаб, Сафармоҳ, котиб, котиба, Мунаввар, Мунаввара, амма, хола, ҷӯра, дугона, ғуночин, шоҳдӯхтар, коргарзан, меш, Ҷабиб, Ҷабиба, Хуршед, Хуршеда, Парвин, Парвина.

ИСМҲОИ ШАХС ВА ҒАЙРИШАХС

Машқи 343. Матнро бодикқат хонед. Дар сутуни аввал исмҳои ки ба саволи кӣ?, киҳо? ва дар сутуни дуюм исмҳои ки ба саволҳои чӣ?, чиҳо? ҷавоб мешаванд, нависед.

БЕҲЗОД

Қамолиддини Беҳзод зиёда аз 5 00 сол пеш аз ин зиндагӣ ба сар бурдаст. Вай бо ҳунари худ ҳамзамонашро ба ҳайрат мондааст. Дар расмҳои Беҳзод манзараҳои дилрабои табиат, гулу сабзор, майдонҳои шикор, боғҳои қасрҳо тасвир шудаанд. Рассом махсусан дар офаридани сурати одам устод буд.

Касе, ки расмҳои ҳаҷвию ҳазломези Беҳзодро тамошо мекард, ҳар қадар ҷиддӣ ҳам бошад, худро аз ханда боздошта наметавонист. Беҳзод ҳамчун рассоми ҳунарманд хеле машҳур шуда буд. Подшоҳи замонаш Ҳусайн Бойқаро ўро ҳамеша ба сӯҳбатҳояш даъват мекард.

Ҷамолиддини Беҳзодро шоир Алишер Навоӣ бисёр дӯст медошт ва эҳтиром мекард. Навоӣ ба қадри ҳунари ў мерасид...

Зайниддин Маҳмуди Восифӣ

1. Исмҳои ҷамъи матнро муайян кунед.
2. Шумо осорхонаро дидаед?

Дар забони тоҷикӣ исми шахс (коргар, Мавҷуда, Далер, шоир, писар, деҳқон) ба саволи кӣ?, киҳо?, исми ғайришахс (хона, мурғ, дарё, китоб) ба саволи чӣ?, чиҳо? ҷавоб мешаванд.

Машқи 344. Муродифҳои исми шахс ғайришахсро пайдо намуда, бо онҳо ҷумла соzed.

Духтур, дил, сарчашма, кадр, даво, аср, қаър, муштарӣ, устод.

Машқи 345. Шеърро хонда, исми шахсро маънидод кунед.

МОДАР ВА ПАДАР

Агар бошад падар ғамхори фарзанд,
Ба чону дил шавад модар фараҳманд.
Агар модар биболад бо ҷигарбанд,
Падар гардад зи меҳри хеш хурсанд.
Аз ин ҳар ду бақои зиндагонист,
Аз ин ҳар ду бақори зиндагонист.

Намояд модари дилсӯзу ҷонӣ,
Ба фарзандон ҳамеша меҳрубонӣ.
Падар ҳам бо умеди ҷовидонӣ,
Кунад авлоди худро посбонӣ.
Аз ин ҳар ду бақои зиндагонист,
Аз ин ҳар ду бақори зиндагонист.

Умеди модар аз фарзанд бисёр,
Ки дар пирӣ шавад дилҷӯву ғамхор.
Падар хоҳад, ки фарзанди вафодор,

Ба таҳсини ҳама бошад сазовор
Аз ин ҳар ду бақои зиндагонист,
Аз ин ҳар ду баҳори зиндагонист.

Бурҳон Фаррух

1. Шеърро аз ёд кунед ва дар мавзуи эҳтиром бо номи “Қарзи фарзандӣ” дар хона иншо нависед.

ИСМҲОИ МОДДӢ ВА МАӢНӢ

Машқи 346. Матнро хонед. Исмҳоро ба ду гурӯҳ чудо кунед; исмҳое, ки ба чашм дида мешаванд, вазн доранд ва исмҳое, ки бо акл дарк карда мешаванд.

МАӢНОҲОИ ГУНОГУНИ КАЛИМА

...Одатан баъзе калимаҳо дар забон фақат як маъно аммо бисёр калимаҳое ҳастанд, ки ҳар кадомашон як-чанд маъниро ифода мекунанд. Хусусан, калимаҳои серистеъмол бештар маъно доранд. Масалан, калимаҳое, ки номи узви бадани инсонро ифода мекунанд, ҳамеша дорои чандин маъно мебошанд.

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” аз калимаи “чашм” 4 маъно, аз калимаи “пой” 6 маъно, аз калимаи “сар” 8 маъно, аз калимаи “даст” 9 маъно қайд шудааст. Чаро калимаҳо сермаъно шудаанд? Сабаби ин ҳодиса бисёр аст. Дар давоми сайри таърихӣ ҷамъияти забон ҳам дигар мешавад ва такмил меёбад... Мисоли барҷастаи ин ҳодиса калимаи меҳнат мебошад. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” калимаи меҳнат чунин эзоҳ шудааст: 1) Мусибат, бало бадбахтӣ. 2) Ранҷ, азобу уқубат, машаққат, заҳмат. Инҳо ҳама маънои пештараи калимаи “меҳнат” буда, пеш аз инкилоб ин калима чунин маъноҳо дошт. Аммо, чунон ки мебинем, ҳозир маънои меҳнат тамоман дигар аст. Дар забони ҳозираи тоҷикӣ маънои меҳнат қор ва қори махсусест, чунин ғайриинсон аст, ки шиддати фикрию ҷисмониро талаб мекунад ва ба ғайриинсонӣ нигаронида шудааст.

Муҳаммадҷон Шакурӣ

Луғат:

такмил – пурра қардан, мукамал намудан

инкилоб – нооромӣ. дигаргун шудан. Дар матн ин калима ба маънии марҳала, давра омадааст

1. Ибораҳои меҳнати фикрӣ, меҳнати ҷисмониро чӣ гуна фарқ карда метавонед?
2. Муродифҳои калимаи ҷашм ва маъноҳои гуногуни онро шарҳ диҳед.
3. Бо кадом услуб навишта шудани матнро муайян кунед.

Исмҳое, ки номи ашёҳои ҷисмдорро ифода мекунанд, исмҳои моддӣ ном доранд: гандум, гул, қанд, шир, санг, об, тилло, орд, китоб, омӯзгор, деҳкон. Исмҳои маънӣ мафҳуми маъниҳои сифату хислат, ҳолатро ифода мекунанд: зиндагӣ, ҳубӣ, далерӣ, бахт, ғаму ғӯсса, орзу, осоиш, хоҳиш, адлу инсоф, ирода. Исмҳое, ки мавҷудияти онҳоро танҳо бо ақл тасаввур мекунем, исми маънӣ ном доранд.

Машқи 347. Исмҳои маъниро ҷудо карда нависед ва бо онҳо ҷумла тартиб диҳед.

Нефт (нафт), ҳаво, оксиген, шохӣ, некӣ, гандум, се-мент, духтурӣ, чой, атлас, аналгин, ақл, ангиштсанг, ранг, шир, ҷав, адаб, алаф, карбос, нахуҷ, оҳан, дониш, гӯшт, зағир, ҳидроген, зебой, сурб, ҳамсоягӣ, чит, хишт.

Машқи 348. Ин порчаро хонед, исмҳои моддиро аз рӯйи ифодаи маъно маънидод кунед.

Дарвозаи нав тарошидашударо бо ранги кабуд ранг карда, то ба пеши айвони хона роҳчае дуруст карда ва ба он сангрёза рехта буданд. Дар ду тарафи он роҳча, ҳар тараф 10 метри мураббаи ҷойро дарахтҳои мевадор, камтарзамини кишти обҷакорӣ ва ниҳоят дар қарибии хона ва айвон – гулзор ишғол карда буд. Вале ҳоло ба гайр аз кӯрпаи барфи ҷашмхиракунандаи сафед чизе аз рустанӣ наменамуд. Гулзорро аз гулбуттаҳои баргрехта ва якҷанд гулҳои хушкшудамонда доништан мумкин буд.

Ҷалол Иқромӣ

Луғат:

мураббаъ – чоркунҷа

1. Калимаи хона исми шахс аст ё гайришахс? Агар ба он пешванди ҳам-илова кунем, чиро мефаҳмонад?
2. Панди “Дили одам аз гул нозуку аз санг сахт”-ро шарҳ диҳед.

Машқи 349. Аз исмҳои моддии зерин исмҳои маънӣ созед.

Намуна: дӯст – дӯстӣ.

Бародар, пахтакор, кирмакпарвар, коргар, мард, оҳангар, забондон, забоншинос, мардикор, раммол, ҳаммол.

Луғат:

раммол – гайбгӯ ҳаммол – боркаш

ИСМҲОИ КУЛ ВА ҶУЗЪ

Исмҳое, ки номи умумии ашёҳои ҳамчинсро мефаҳмонанд, исми кул ном доранд. Масалан, номи умумии карам, бодиринг, сабзӣ, боимҷон, шалғам, лаблабуро сабзавот мегӯянд. Сабзавот ба калимаҳои номбаршуда исми кул аст.

Исмҳое, ки номи яке аз ашёҳои ҳамчинсро мефаҳмонанд, исми ҷузъ ном доранд. Чунончи: гул номи кул буда, садбарг, лола, бойчечак, тоҷи хурӯс ҷузъҳои он ба шумор меравад.

Машқи 350. Исмҳои ду сутунро муқоиса кунед ва гӯед, ки онҳо ба ҳамдигар чӣ гуна муносибат доранд.

1. Сабзавот	сабзӣ, пиёз, карам, шалғам, турб, бодинҷон, бодиринг.
2. Ғалладона	гандум, ҷав, шолӣ. нахӯд, лӯбиё, мушунг, арзан.
3. Пойафзол	мӯза, калӯш (кафш), маҳсӣ, туфлӣ, мӯкӣ.
4. Парранда	мусича, кабӯтар (кафтар), гунҷишк, кабк, бедона.

Машқи 351. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед.

ДҶУСТИ ОДАМ ҲАМ – ЗАБОН, ДУШМАНИ ОДАМ ҲАМ – ЗАБОН

Одам ҳар чӣ бинад, аз забони худ мебинад – оқибати кори ҳамон ҳарирбофи машҳур барин. Он ҳарирбоф матое мебофт, ки дар ҳафт иқлим назир надошт. Агар он матоъро ба қабули шоҳ мебурд, аз сараш тангаву тилло мерехт. Вале аз бурдан метарсид. Аз забони худ хавф дошт. Забон ҳамеша хости худро мегӯяд, дар ҳолате ки хости дигаронро бояд гӯяд. Бояд тавре сухан гуфт, ки ба таъби латифи ҳазрати шоҳ мувофиқ бошад.

Бинобар он ба умеди дастхарче ёфтан дебое барои шоҳ мебофт ва мунтазам – шинад ҳам, хезад ҳам, бо илтиҷо мегуфт: “Эй забон, сарамро нигоҳ дор!” Рӯзе, ки дебо тайёр шуд ва қабули ҳазрати шоҳ мебурд дар роҳ ҳам мегуфт: “Эй забон, сарамро нигоҳ дор!”. Дебо ба шоҳ маъқул шуд, **шод гашт** ва аз бофанда **пурсид**: “Бо ин хушӣ ба чӣ кор ояд?” Забони марди ҳарирбоф ҷавоб дод: “Рӯзи мавлудиаъло ҳазрат ин дебо муҳайё набуд, ҳоло бифармояд, дар ҳазинанигоҳ доранд, ба сари тобуташон **меандозанд**”.

Урун Кӯҳзод

Луғат:

ҳарирбоф – бофандаи матои нафис

назир – мисл, монанд

таъби латиф – таъби нозук

дебо – пирохан, либоси аз матои зебо дӯхташуда

мавлуди аълоҳазрат – зодрӯзи аълоҳазрат

дастхарч – музд, маош

Фасли 9. АҶОИБОТҲОИ ОЛАМИ ФАЗО.

Дарси 73-74. ОФТОБИ ОЛАМАФРӢЗ.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, хондан ва навиштаҷоти матн доир ба офтоби оламафрӯз.

Маро бисуду фурӯ рехт, ҳар чӣ дандон буд,
Набуд дандон, ло, бал чароғи тобон буд.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

СОХТИ ИСМ

Машқи 352. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед.

ОФТОБИ ОЛАМТОБ

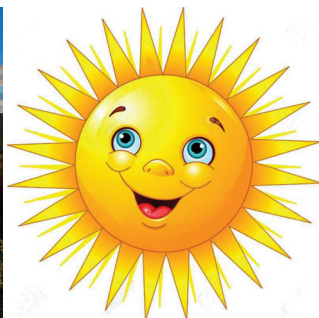
Офтоб ба олам нурҳои хешро паҳну парешон мекунад ва ба мавҷудоти зинда ҳаёт мебахшад. Агар офтоб набошад, ҳам парандагону чарандагон, ҳам набототу ҳам ҳуди мо зинда намонем.

Яъне офтоб ба ҳама чиз баробар гармӣ медиҳад ва аз гармии он сабзиши растаниҳо ба амал омада, дигар мавҷудоти олам қувва гирифта ҳуқуқи ҳастӣ пайдо мекунад.

Ҳикмат.

Офтоб – ба ҳама чизҳо гармӣ, рушанӣ ва ҳаёт мебахшад.

Деҳқон бошӣ, шудгор кун,
Олим бошӣ, такрор кун.

Машқи 353. Калимаҳои зеро ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо намоед ва сохти онҳоро муайян кунед.

Даста, гӯша, мола, нола, сабза, сиёҳӣ, сӯзанак, бандак, ҳарак, бодбон, хӯрок, пӯшок, олуча, дастгоҳ, корхона, гулоб, гулдаста, дутор, Чоркӯҳ, Чорбед, гармсел, душанбе, китобдор, хоҳархонд.

Исмҳо аз рӯи сохт сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ мешаванд.

ИСМҲОИ СОДА

Машқи 354. Матро хонед. Исмҳоеро нависед, ки танҳо аз реша иборатанд.

Дирӯз аз автобус фуромадан замон дар чорраҳаи деҳа ба Далер вохӯрдм. Ў маро самимона ба оғӯш кашид ва якбора ба шикоят оғоз кард, ки то кай дар шаҳри калон мегардӣ, хондан бас, мӯйҳои сар рехт, сафед шуд, аз кам-пиру мӯйсафед дур будан нагз не. Ба ростӣ, зери хиҷолат мондам ва шояд барои дигар сӯ кашидани риштаи сӯхбат лаҳзаи гулчиниро ба ёдаш овардам. Ў даме ба ҳаёл рафт, сипас даст афшонда, ба як бачаи ба ҳудаш ниҳоят монанд, ки сумкаи ҷигарӣ дар даст тарафи мактаб равон буд, ишора карду чеҳрааш шукуфон шуд.

Абдулҳамид Самадов

Исмҳое, ки танҳо аз як реша иборатанд, исмҳои сода ном доранд. Чунончи: китоб, хона, гул, дарахт, падар, модар, Сафар, Норак ва ғайра. Ин гуна калимаҳо дар шакли сохти дигар низ дучор мешаванд: хона, хонае, хонаҳо, хонаам, хонаро, хонача, хонагӣ, хонавор.

Машқи 355. Порчаҳои шеърро қироат кунед ва гӯед, ки исмҳои сода чӣ гуна тағйири шакл кардаанд.

Агар ёбад рафиқат сарбаландӣ,
Ҳасад бар вай мабар, гар ҳушмандӣ!

Алишоҳи Роғиби Самарқандӣ

Мӯрчагон гар бикунанд иттифоқ,
Шери жаёно бидаронанд пӯст.

Сайиди Насафӣ

Чавоне гуфт: “Эй пири дилогоҳ,
Чӣ гум кардӣ, ки ҳам гаштӣ дар ин роҳ?”
Чавобаш дод пири хуштакаллум:
“Ки айёми ҷавонӣ кардаам гум”.

Сағдии Шерозӣ

Луғат:

ҳасад – рашк

жаён – хашмгин, зӯрманд

хуштакаллум – хушсухан

1. Дар порчаи охир чаро баъзе ифодаҳо дар дохили ноҳунак омадаанд?
2. Мазмуни байтҳоро шарҳ диҳед.

ИСМҲОИ СОХТА

Машқи 356. Ҷумлаҳоро хонед ва нависед. Гӯед, ки исмҳои ишорашуда чӣ хел сохта шудаанд.

1. Ба шарофати Малика Собирова ва ҳамроҳу ҳамкасб ва ҳамсару ҳамбозаш Музаффар Бурҳонов кишвари моро бисёр оламиён шинохтанд. (*Рағно Маҳмудова*) 2. Агар хӯрок ва пӯшоки яксолаи бачаатро ҳам бо танга ҳисоб кунем, ҳамагӣ ту аз ман сад танга қарздор мешавӣ. (*С.Айнӣ*) 3. Ман ҳамон Қудрати самоворчиам. (*С.Айнӣ*) 4. Агар ягон чизро навиштан хоҳед ё ин ки ба навиштан маҷбур шавед, кӯшиш кунед, ки ҳамсӯҳбатҳои шумо ин корро ҳис накунанд... (*С.Айнӣ*)

Исмҳои бо пасванду пешвандҳо сохташударо бо калимаҳои сода муқоиса намуда, фарқи онҳоро аз ҷиҳати маъно гӯед.

Реша	пасванд	исм	пешванд	реша	исм
Боғ	-бон	боғбон	ҳам	сол	ҳамсол
Кор	-гар	коргар	ҳам	сӯҳбат	ҳамсӯҳбат
Сиёҳ	-и	сиёҳӣ	ҳам	роҳ	ҳамроҳ

Исмҳои сохта аз калимаҳои решагӣ ва асосҳои феъл бо ёрии пасванду пешвандҳо сохта мешаванд: мисгар, коргар, дӯстӣ, гулзор, чашма, ҳамсӯҳбат, хоҳиш, дониш, харидор, дидор.

Исмҳо бештар бо ёрии пасвандҳои чӣ, -гар, -бон, -зор, -истон, -ӣ, -иш, -гоҳ ва пешванди ҳам- сохта мешаванд.

Машқи 357. Исмҳои сохтаре аз рӯи маъно, ки ба калима медиҳанд, ба гурӯҳҳои исми шахс, исми макон, номи предмет ва исми маънӣ ҷудо кунед.

Ҳисобчӣ, хизматгор, чашма, хобгоҳ, хониш, кӯҳсор, гулистон, пӯстак, ғалтак, гулдон, санглох, нестӣ, равиш, дидор, мардӣ, гуфтор, сабзӣ, ҳастӣ, чарогоҳ, дӯстӣ.

Машқи 358. Порчаҳои шеърро хонед ва исмҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

Накунад ҷаврпеша султонӣ,
Ки наёяд зи гург ҷӯпонӣ.

Асадии Тусӣ

Ақл кувват гирад аз акли дигар,
Пешагар комил шавад аз пешагар.

Ҷалолуддини Румӣ

Зиндагии гофилон хобу ҳаёле беш нест,
Ҳайфи авқоте, ки сарфи сӯҳбати ҷоҳил кунанд.

Зебуннисо

Бетамизиҳои одам аз сухан пайдо шавад,
Пистаи бемағз агар лаб во кунад, расво шавад.

Бедил

Луғат:

пешагар – ҳунарвар, касиб

гофил – беҳабар, бепарво

ҷоҳил – нодон, беилм

авқот – ҷамъи вақт

1. *Ҷӯпонӣ*-ро чанд хел талаффуз кардан мумкин?
2. *Пистаи бемағз*-ро чӣ хел мефаҳмед?
3. *Зиндагӣ* ва *зиндагонӣ* як калима аст ё ду калима?

Машқи 359. Аз калимаҳои зер исмҳои сода ва сохтаре ҷудо кунед.

Сабур, китобхона, ғурур, ранҷур, малол, тоҷикбача, аҳвол, кашол, инсондӯстӣ, шамол, ниҳол, Қазоқистон, дунбол, дастур.

Машқи 360. Исмҳоро вобаста ба иштироки пасвандҳои калимасоз ва шаклсоз дар ду сутун нависед.

Бозича, сурхак, ширинча, лаълича, ҳуштак, пӯстак, духтарак, китобча, олуча, ченак, гавҳарак, остинча, писарча, писарак.

Машқи 361. Шеърро бодиккат хонед ва супориши онро иҷро кунед.

ПАСВАНДИ – ЗОР

Гулзор агар шавке диҳад,
Аз нақҳати гулҳо бувад.
Гар сабза рӯяд дар баҳор
Ояд насими сабзазор.
Пасванди – зор акнун бидон:
Созад ишора бар макон.
Чанде мисол аз худ бигӯ,
Лафзи навину тоза чӯ!

Азым Байзоев

ПЕШВАНДИ ҲАМ

Машқи 362. Калимаҳои ҳар ду сутунро муқоиса кунед, фарқи маъноии онҳоро фаҳмонед.

фикр	ҳамфикр
сарҳад	ҳамсарҳад
ватан	ҳамватан
ҷинс	ҳамҷинс
касб	ҳамкасб
сол	ҳамсол

Исм фақат як пешванди калимасоз дорад: ҳам-. Ин пешванд ба исмҳо ва асосҳои феъл ҳамроҳ шуда бештар исми шахс месозад: ҳамфикр, ҳамнишин. ҳамсоя, ҳамдарад, ҳамроҳ, ҳамзабон, ҳамҳудуд, ҳамреша, ҳамҷинс.

Машқи 363. Шеърро ифоданок хонед. Исмҳои пешванддорро шарҳ диҳед.

“Тоҷикон авлоди Хайёманд”, – гуфти, дӯстам,
“Шод фарзандони айёманд”, – гуфти, дӯстам.

“Ҳамкадаҳ ҳастанд бо Хайём доғистониён,
 Бо шумо ҳамкасбу ҳамноманд”, – гуфтӣ, дӯстам.
 Хонае, ки дар диёрат чун зиёратгоҳ буд,
 Аз тамоми сирру асрори сухан огоҳ буд,
 Аз дили шаб то саҳар меҳмоннавозӣ менамуд,
 Шоири тоҷикро, ки бо шумо ҳамроҳ буд.

Мирзо Турсунзода

1. *Ифодаи дили шаб* -ро эзоҳ диҳед.
2. Шоир доғистониён гуфта, кихоро дар назар дорад?

Машқи 364. Ба калимаҳо пешванди ҳам-илова намуда, исм созед.

Бишин, дам, гурӯҳ, роз, дард, сабак, кор, овоз, гап, аср, замон, калам, тақдир, деҳа, ҳудуд, синф.

ПАСВАНДҲОИ ИСМСОЗ

Пасвандҳои калимасозии исм аз рӯйи маъноӣ вазифаа-шон ба чор гурӯҳ ҷудо мешаванд:

1. Пасвандҳое, ки номи шахс месозанд: -ҷӣ, -гар, -гор, -бон (накорачӣ, оҳангар, боғбон, омӯзгор);
2. Пасвандҳое, ки номи предмет месозанд: -а, -ак, -ок, -на (даста, айнак, хӯрок, олуҷа);
3. Пасвандҳое, ки номи маънӣ месозанд: -иш, -гарӣ, -ӣ (хониш, боронгарӣ, дӯстӣ);
4. Пасвандҳое, ки номи макон месозанд: -гоҳ. -зор. -истон (истгоҳ, гулзор, кӯҳсор, гулистон).

Машқи 365. Исмҳои пасванддорро аз рӯйи тартиби дар боло нишондодашуда ба гурӯҳҳо ҷудо намоед.

Чашма, бародарӣ, навозиш, теға, тароша, подабон, одамгарӣ, поя, бучулак, обкашак, ҳастӣ, неқӣ, айнак, зодгоҳ, тундӣ, бемористон, танҳой, супориш, намоиш, шамъдон, нондон, баромадгоҳ, пӯстак, нестӣ, зебой.

Машқи 366. Бо ёрии пасвандҳои исмсоз аз калимаҳои зер исмҳои нав созед.

Намуна: сӯзан: сӯзанак, сӯзанӣ.

Сӯзан, пӯш, тан, дандон, пушт, теғ, сабз, шӯр. ҳафт, панҷ, мадад, талаб, мис, телефон, трактор, пода, осие, гала, сурх, камон, торик, роҳбар, гул.

ПАСВАНДҲОИ ХУРДИЮ НАВОЗИШ

Машқи 367. Шарҳ диҳед, ки дар кадоме аз ин калимаҳо пасвандҳо маъноро дигар кардаанд.

Додарон, хоҳарча, олуча, гавҳарак, дарича, ширинча, гӯшак, айнак, остинча, китобча, писарча, писарак.

Пасвандҳои -ча, -ак хусусияти шаклсозӣ доранд. -ча маънои хурдиро ифода мекунад: лаълича, дарёча, китоб-ча, хонача, шаҳрча.

Пасванди -ак бештар маънои навозишро ифода мекунад: Модар писаракашро навозиш мекард. Пасванди -ак хурдиро ҳам мефаҳмонад: Китобаке дошт, ки онро ду сол инҷониб хонда ба поён расонида наметавонист. (Ф.Муҳаммадиев)

1. Дар калимаи шаҳрча (шаҳрчаи донишҷӯён) -ча -ро кадом пасванд иваз карда метавонад?
2. Се калима гӯед, ки маънои хурдиро ифода кунад.

Машқи 368. Чумлаҳоро хонед. Исмҳоро, ки пасвандҳои шаклсоз доранд, шарҳ диҳед.

1. Даруни яхдони палата, бешубҳа, аз тухм пур шудааст, ки боз тахмин дусад донааш дар ҳар ҷо косаю табаку дегчаҳои табобатхонаро банд карда меҳобад. 2. Ҳафтаи дигар писарчааш касал шудааст. 3. Ҳабдаҳсола духтарча аз кучо медонад, ки нағзу бад чист? 4. Вай ҳиссаи худро боло гирифт, баъд ҳам шуда даричаро пӯшид. 5. Борҳо ҷангоми навозиши писаракаш Шарифҷон дидааст, ки аз кабили беҳтарин модарони меҳрубон аст. 6. Нону ши-риниву меваҳоро ба наздиктари мӯйсафед тела дода, ба пиёлаяки эркаи афғонӣ маҳз ба пирамард ҷой рехта медод. (Ф.Муҳаммадиев)

1. Бигӯед, ки пасванди -ича боз бо кадом калима омада метавонад.

Машқи 369. Дар ҷумлаҳои зер исми ҷон пас аз кадом калимаҳо омадааст ва чиро ифода мекунад.

Агар ба волидайн ва хоҳару додаронатон муроҷиат карданӣ шавед, ҳатман калимаи “ҷон”-ро истифода баред. Аз ин шумо бурд мекунад: кадрӯ эътиборатон зиёд мешавад: амак нею амакҷон, падар нею падарҷон бигӯед. Мардуми тоҷикзабони Афғонистон дар як сурудашон ҳатто Қобул нею Қобулҷон мегӯянд.

1. Калимаҳои модар аз модарҷон, падар аз падарҷон, хоҳар аз хоҳарҷон, додар аз додарҷон чӣ фарқ доранд?

ИСМҲОИ МУРАККАБ

Машқи 370. Исмҳоро бодикқат хонед ва ба сохти онҳо диққат диҳед.

Гулдаста, зардолу, модаркалон, саркор, дорбоз, пойандоз, ҷорӯб, оҳанрабо, саргузашт, писархонд, сартарош, панҷшанбе, садбарг, ҷамъомад, коргар, ситорашинос.

Исмҳое, ки аз ду ва ё зиёда реша сохта шудаанд, исми мураккаб номида мешаванд. Чунончи: сад-барг (садбарг), гул-даста (гулдаста), сарфармондеҳ (сар+фармон+деҳ), кӯршабпарак (кӯр+шаб+парак).

Машқи 371. Матнро хонед. Исмҳои мураккабро ёфта нависед ва аз кадом ҳиссаҳои нутқ сохта шудани онҳоро муайян кунед.

Намуна: барф (исм)+боз (феъл)+ӣ (пас-ванд).

Дар кӯча бачаҳо барфбозӣ доштанд. Бобои Барфӣ ме-сохтанд. Ҳар гоҳ ки барф меборид, ман бо Ҷаҳоншоҳ ба кӯча баромада, барфбозӣ ва чанасаворӣ мекардам. Ман ба чана савор мешудаму Ҷаҳоншоҳ рӯйи барф онро мекашид. Аммо ҳоло аз тирезаи хонаи хоб ба барфбозии бачаҳо, ба давутоз ва чанасавории онҳо менигириста-му ба онҳо ҳасад мебурдам. Онҳо ҳама шоду хурсанд барфбозӣ мекунанд. Қиву чуқунон Бобои Барфӣ месозанд. Ҳамдигарро тела дода рӯйи ях лагжонакбозӣ ва рӯйи барф чанасаворӣ мекунанд. Ман бошам, наметаво-нам ақаллан кӯча бароям. Ҷаҳоншоҳ таъкид кард, ки ба кӯча набароям, касал шуданам мумкин...

Ҷанифаи Муҳаммадохир

Машқи 372. Аз исмҳои мураккаби зер бо ёрии пасвандҳои исмсозӣ калимаҳои нав созед.

Оббоз, китобдор, оташпараст, масхарабоз, бутпараст, чорводор, чӯбкор, шаркшинос, шашмақомхон, қиссахон, қонунгузор, луғатсоз, моҳигир.

ИСМҲОИ ТАРКИБӢ ВА ИМЛОИ ОНҲО

Машқи 373. Ба сохти исмҳои зер диққат диҳед ва гӯед, ки онҳо аз исмҳои сохта ва мураккаб чӣ фарқ доранд.

Ҷумҳурии Қазоқистон, Тахти Ҷамшед, Қалъаи Лаби Об, гули тоҷи хурӯс, ангури чавз, гули сияҳгӯш, Исёни Муқаннаъ, Дараи Ниҳон.

Исмҳое, ки аз ду ва ё якчанд калима таркиб ёфта, як мафҳумро ифода мекунанд, исми таркибӣ ном доранд: Ҷумҳурии Ислонии Эрон, барги зуф (зулф), Созмони Милали Муттаҳид, гули тоҷи хурӯс.

Машқи 374. Матнро нависед ва имлои исмҳои тарки-бино шарҳ диҳед.

Бо ибтикори Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Қазоқистон ва Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Қазоқистон зери ун-вони “Ёдбуди Абай” китобномаи шарҳиҳои шоири мардумии Қазоқистон тавассути нашриёти “Ҷазушӣ” бо адади 500 нусха аз ҷоп баромад.

1. Кадом исмҳои таркибӣ бо ҳарфи калон навишта ме-шаванд?
2. Номи чанд рӯзномаю мачалларо нависед.
3. Кадом шоирони халқии Қазоқистонро медонед?

Машқи 375. Матнро хонед ва ба саволҳо ҷавоб диҳед.

ОҒТОБХҶҲӢ

Бобои Абдуҳалим асо дар даст аз хона баромада дид, ки ҳангоми қиёми оғтоб писараш Абдуҳамид то миён луч, замини рӯи даричаашро нарм мекунанд. Мӯйсафед ба ташиш афтада гуфт:

– Абдуҳамид, ин корат иағз не. Оғтоби нимирузӣ ба одам зиён меорад. Падарам мегуфтанд, ки кори саҳар файзи дигар дорад, биё писарам, хӯрок хӯрда дам гир, ҳаво, ки салқин шуд, коратро давом медиҳӣ.

– Э, падарҷон, ман оғтоб хӯрданӣ. Медонед, оғтоб хӯрдан ғоида доштааст. Одамони ботаҷриба ҳамин хел маслиҳат доданд.

Падар дид, ки писараш бо маслиҳатҳои ӯ розӣ намешавад, ҳаёлолуд ба хона даромад ва ба келинаш фармуд, ки либоси набераи сесолаашро кашада, ба рӯи ҳавлӣ барорад, то ки мисли падараш оғтоб хӯрад, маънидорона фармуд ба келинаш. Келин фармоиши ӯро иҷро кард.

Абдуҳамид бо ҳавсалаи тамои замин нарм мекард. Аз сару рӯяш арақ мешорид. Як вақт қомат рост карда, писарчаашро то миён лучак дар оғтобруйи ҳавлӣ дид, ки хурсандона ба кори падараш диққат меод. Дар изтироб шуд.

– Занақ, ҳой занақ! Писарат дар оғтоб касал мешавад. Вале ҷавобе нашонид. Зуд омада писарҷаро аз оғтобруйи гирифта ба зери сояи тоқ бурд.

– Беинсоф, чигарбанди маро дар офтоб монданд, – нохушона ғур-ғур кард ӯ. Ҳамин вақт падараш, лабонаш моили табассум аз хона баромад ва гӯё, ки ранҷида бошад, гуфт:

– Ҳа, ба фарзандат раҳмат омад. Лекин ба фарзанди ман дилат насӯхт. Охир, ҷони падар, ман ҳам мисли ту дил дорам. Ҳамаи ин воқеаро Замину Офтоб мушоҳида мекарданд.

Курбон Муҳаммадӣ

Луғат:

Қиём – рост шудани офтоб дар ними рӯз.

1. Бобои Абдуҳалим дар рӯи ҳавлӣ чиро мушоҳида кард ва ба писараш чӣ гуфт?
2. Писараш Абдуҳамид ба падар чӣ ҷавоб гардонд?
3. Ибораи “офтоб хӯрдан” чӣ маъно дорад?
4. Натиҷаи меҳнати ҳалол ва муносибати хуб бо Замин аз чӣ иборат будааст?
5. Офтоб барои саломатии инсон чӣ аҳамият дорад?
6. Падар аз писараш Абдуҳамид чаро гила кард ва чӣ гуфт?
Замин ризку рӯзӣ медиҳад,
Офтоб нуру зиё мебахшад.

Дарси 75-76. СИРУ АСРОРИ КОИНОТ.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, навиштан ва хондани матн дар бораи сиру асрори коинот.
Риояи меъёри забони адабӣ ва хониши ифоданок.

Дар фазо парвоз кардам гарчи аз рӯи замин,
Чашмро аммо намекандам ман аз сӯи замин.

Мирзо Турсунзода

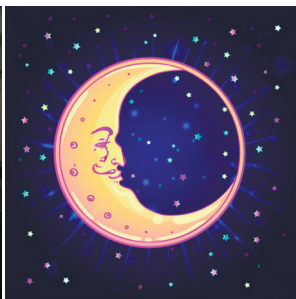
ИХТИСОРАҲО

Машқи 376. Матнро хонед ва маълумот диҳед.

Фатҳи кайҳон диққати олимони соҳаҳои гуногунро кайҳо боз ба худ ҷалб карда буд. Физикҳо, ситорашиносон, муҳандисон ва духтурон ҳамкорӣ намуда, роҳҳои гуногуни ба кайҳон баромаданро фикр мекарданд. Онҳо бисёр омӯхтанд, ҷустуҷӯ карданд, таҷрибаҳо гузаронданд. Бори аввал, пеш аз он ки одам ба кайҳон сафар кунад, бо киштии “Союз” сагери бо лақаби “Лайка” фиристоданд.

Баъди ин таҷрибаи бомуваффақият одамон ба кайҳон роҳ кушоданд. Соли 1969 аввалин бор астронавтҳо (кайҳоннавардон) бо **фалакпаймои** “Апполон” ба рӯи Моҳ фуруд омаданд. Олимон то ҳанӯз Моҳро омӯхта истодаанд. Мувофиқи гуфтаҳои онҳо дар оянда Моҳ манбаи асосии нерӯи барқ ва гармӣ дар замин хоҳад буд.

Машқи 377. Исмҳоро бодикқат хонда, шакли кӯтоҳи калимаҳои ишорашударо нависед.

Намуна: ҶК – Ҷумҳурии Қазоқистон

1. Қарағанда аз канданиҳои зеризамини бой аст. 2. Баҳодур бо мақсади тақмили дониш ба Итиҳоти Муттаҳидаи Амрико сафар кард.

Ихтисораҳо калимаҳо ва ибораҳои кӯтоҳшудаанд. Дар забони тоҷикӣ ду навъи ихтисораҳо истифода мешаванд:

Ихтисораҳои забони русӣ: колхоз, совхоз.

Ихтисораҳои тоҷикӣ: ДАҚ (Донишгоҳи аграрии Қазоқистон). ҶК (Ҷумҳурии Қазоқистон), АИ (Академи-яи илмҳо).

Дар китобҳои дарсию асарҳои илмӣ бо мақсади сарфаҷӯӣ аз ихтисораҳо зиёд истифода мекунанд: С.А. – Садриддин Айний, Ш.Р. – Шарофиддин Рустамов.

Машқи 378. Шакли пурраи ихтисораҳои зеро нави-сед: ДДМТ, СММ, ИМА, ШКД.

НАМУНАИ ТАҲЛИЛИ САРФИИ ИСМ

Ҳиндуҳо ҳар рӯз то соатҳои дувоздаҳ дар ҳучраҳои менишастанд, гайр аз он рӯзе, ки амир ба сарбозони худ шоҳона меод.

Ҳиндуҳо – исми шахс, моддӣ, ҷинс, ба вазифаи муб-тадо омадааст. Исми ҷамъ, ки аз калмаи решагии ҳинду (номи кавм) ва пасванди шаклсозӣ-ҳо сохта шудааст.

Рӯз – исми ифодакунандаи замон, ғайришахс, маънӣ, ҷинс, сода (решагӣ), ба вазифаи ҳоли замон омадааст.

Соатҳо – исми замон, ғайришахс, маънӣ, ҷинс, ҷамъ. Аз ҷиҳати шакл сохта: аз калмаи решагии “соат” ва пас-ванди ~ҳо сохта шуда, ба вазифаи ҳоли замон омадааст.

Ҳучраҳои менишастон – исми макон, ғайришахс, моддӣ, ҷинс, ҷамъ. Ин калма аз ҳиссаҳои маънодори ҳучра-ҳо – шон иборат аст: ҳучра – реша, -ҳо – пасванди шаклсоз, -шон (яшон) – бандакҷонишини шахси сеюми ҷамъ. Бо пешоянди аслии дар ба вазифаи ҳоли макон омадааст. Бо калмаҳои хона, кӯла, истиқоматгоҳ, манзил, ошён хусусияти муродифӣ дорад, аммо аз ҷиҳати тобиши маъно, дараҷа ва мавқеи истифода фарқ мекунад.

Амир – исми шахс, ҷинс, моддӣ, танҳо, муайян, сода, ба вазифаи мубтадо омадааст.

Сарбозон – исми шахс, ҷинс, моддӣ, ҷамъ, муайян, исми мураккаб, ки аз исми сар ва асоси замони ҳозираи феъли бохтан (боз) сохта шудааст, -он пасванди ҷамъсоз. Бо пешоянди аз ба вазифаи пуркунанда омадааст.

Шоҳона – исми ғайришахс, ҷинс, моддӣ, сохта (аз исми шоҳ ва пасванди -она), ба вазифаи пуркунанда омадааст.

ТАКРОРИ ИСМ

1. Исмро таъриф кунед ва аломатҳои сарфии онро гӯед.
2. Вазифаи исмро дар ҷумла бо мисолҳо шарҳ диҳед.
3. Исмҳои шахс аз исмҳои ғайришахс чӣ фарқ доранд?
4. Мавридҳои истеъмоли пасвандҳои ҷамъбандии -ҳо, -он (-ён, -вон, -гон)-ро бо мисолҳо фаҳмонед.
5. Исмҳои ҷомеъ аз исмҳои ҷамъ чӣ тафовут доранд?
6. Номуайянии исм бо кадом роҳҳо ифода меёбад?
7. Исмҳои хосро аз ҷиҳати ифодаи маъно гурӯҳбандӣ кунед.
8. Кадом исмҳои хосро дар ноҳунак мегиранд?
9. Роҳҳои калимасозии исмро номбар кунед.
10. Исмҳои сода ба калимаҳои решагӣ чӣ монандӣ доранд?
11. Пасвандҳои исмсозро аз ҷиҳати маъно гурӯҳбандӣ кунед.
12. Пешванди исмсоз кадом аст?
13. Исмҳои мураккаб чӣ хел сохта мешаванд?
14. Ихтисораҳо чанд хел мешаванд?

Машқи 379. Исмҳои ин матнро ба шахсу ғайришахс ва хосу ҷинс ҷудо кунед.

То пайдо шудани ҷопхонаҳо китобҳо ба шакли дастнавис тайёр карда мешуданд, ки дар ин кор ҳунармандони гуногуниҳтисос иштирок мекарданд. Китобҳои дастна-вис, махсусан, баъди ихтирои қоғаз вусъат ёфт.

Навъи беҳгарини қоғаз дар Самарқанд истеҳсол мешуд. Қоғазии самарқандӣ дар гузашта харидорони зиёде дошт ва ду навъ буд: якеро қоғазии абрешимӣ мегуфтанд ва он аз нахи холиси абрешим тайёр карда мешуд, ки хеле зебо, тоза ва сайқалёфта буд. Дигаре қоғазии нимкатонӣ номида мешуд, ки аз абрешиму канаб иборат буд. Онро нағз пардоз медоданд ва барои ҷилдор шудан дар ду тарафаш хамираи орди гандум молида, оҳар медоданд. Қоғазии оҳардорро дар соя меҳушконидаанд ва сипас ҳар ду рӯи қоғазро бо мӯҳраи махсусе сайқал медоданд. Дар натиҷа қоғаз мисли оина тобнок мегардид.

А.Афсаҳов, Ҳ.Қаҳҳоров

Луғат:

холис – тоза

пардоз – ороиш, зебу зинат

оҳар – моддае, ки аз гарди орди гандум, ҷуворимакка ва гайра барои шах ва ҷилдор шудани матоъ тайёр ме-шавад

абрешим – нахе, ки аз пилла ҳосил мешавад

катон – матое, ки аз нахи пояи загир бофта мешавад

1. Пеш аз ихтирои қоғаз катиба – навиштаҳоро дар бо-лои чӣ менавиштанд?
2. Қоғаз-ро чӣ хел талаффуз мекунем?

Машқи 380. Ба саволҳо ҷавоб нависед.

1. Ному насаби Қаҳрамонони Қазокистонро нависед.
2. Шумо кадом шахрҳои Қазокистонро медонед?
3. Дарёҳои Қазокистонро номбар кунед.
4. Асарҳои кадом шоирону нависандагонро хондаед?
5. Дар хонаатон чӣ хел китобҳои бадеӣ доред?
6. Кадом рӯзномаву маҷаллаҳоро меҳонед?

Машқи 381. Ба исмҳои зерин пасвандҳои ҷамъбастии мувофиқро гузоред.

қаср	писарбача	бозу
ғулом	хонанда	абрӯ
зан	талаба	гесӯ
соат	ситора	оҳу
чашм	навозанда	бону
ҷонвар гов	оҳангар	себарга
ғӯсфанд	Сомонӣ	Сосонӣ
	нависанда	бобо

Машқи 382. Матнро хонед ва исмҳои мураккаби онро нависед.

Ривоят мекунанд, ки боре Искандари Зулкарнайн баъди фатҳи рӯйи олам баҳри забт қардани Торикистон тайёрии ҳарҷониба мебинанд. Мӯйсафеде аз фарзандаш илтимос мекунад, ки вайро пинҳонӣ ба сандуқе андохта, ҳамроҳи худ бубарад. Писар баъди андешаҳои зиёд насихату илтимоси падари куҳансолро ба инобат гирифта, ӯро бо худ мегирад. Чанд шабу рӯз раҳ тай намуда, ба дарвозаи Торикистон мерасанд. Падар аз ҳолату вазъияти ба вукӯъ пайваста вокиф гардида, ба писараш тавсия мекунад, ки ӯ як ҷуфт гову байтали тойдорро пайдо кунад. Ҷуфти говро ба тоӣ байтал маҳкам банданду ҳуди байталро ҳамроҳашон гиранд. Писар ин супориши падарро иҷро менамояд, он гоҳ пас гашта, ба олами равшан баромаданӣ мешавад, вале раҳгум мезанад. Хатари талафи лашкариён ба

сар меафтад ва мардум дар таҳлука мемонанд. Дар ин ошон мӯйсафед ба писар супориш медиҳад, ки ҳамон байталро раҳо кунад аз кафои он асп давондан гиранд. Писар ин корро анҷом дода, овоз мебарорад, ки “Эй издиҳом, раҳи баромад ин ҷост!” Оқибат он байтал ба ҷустуҷӯи тойчааш раҳо пайдо карда, ҳамаро аз торикистон мебарорад.

Алиқул Девонақулов

Луғат:

талаф – нобудшавӣ

таҳлука – ҳалокат, азобу шиканҷа

издиҳом – анбӯх, тӯдаи мардум

1. Матн ба кадом услуб тааллуқ дорад?
2. Ҷумлаи охирино бодиққат хонед ва мазмунашро шарҳ диҳед.
3. Аз ду ифодаи зер кадомашро меписандед тайёрии харчониба ё омодагии ҳамаҷониба?

Машқи 383. Матно хонед ва сӯҳбат кунед.

ҲАВОНАВАРД

Писари хурдии бобои Ҳалим Шомурод гуфт:

– Масалан, агар аз ман пурсанд, меғӯям, ки дар дунё аз лётчиқхунари хубтар нест.

– Чаро? – шерак кард ўро падарам.

– Чунки ҳазорон сол одамизод ҳаваси болу пар мекард. Ба гунҷишк не, гунҷишк он тараф истад, ба шабпарак рашк мебурд, ки вай парвоз карда

метавонаду одам не. Ҳозир монанди соҳаи ҳавопаймоии мо кам соҳае ёфт мешавад, ки иқтидораш, санъаташ аз санъату иқтидори табиат нагузашта бошад. Уқоб баландпарвоз аст, турна ҳазорҳо километрро тай менамояд. Лекин онҳо чистанд дар пеши он мурғони фўлодин, ки имрӯз дар фазои мо дар парвозанд! Як қатора одам, садҳо тонна борро дар чор-панҷ соат аз Астана ба Москва барам, пас ман бо ҳунарам фахр накунам, кӣ фахр кунад? бо савол тамом кард суханашро Шомурод.

Луғат:

мурғи фўлодин – ҳавопаймо, самолёт

чаҳд – кӯшиш

Дарси 77-78. КАЙҲОН ВА КАЙҲОННАВАРДОН.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, хондан ва навиштаҷот оид ба кайҳон ва кайҳоннавардон.

Дар ҳаду сарҳадшиносони ҷаҳон,
Сарҳади тоҷик забони тоҷик аст.

Бозор Собир

ФЕЪЛ. АЛОМАТҲОИ МОРФОЛОГИИ ФЕЪЛ.

Машқи 384. Матнро хонед ва маънидод кунед.

КАЙҲОННАВАРДИ АВВАЛИНИ ҚАЗОҚИСТОН.

Аввалин кайҳоннавард аз сарзамини ватанамон ин Тухтар Абубакиров мебошад. Ин аввалин шахсе мебошад, ки аз замин ба фазо парвоз карда коинотро забт намудааст. Ин шахси бузург худро соҳиби дониш, боинтизом, ҷасур ва меҳнатдӯст буданаширо дар назди халқу ватани худ исбот кардааст. Мо ҳамватанони Абубакиров бо ин кайҳоннаварди худ фахр мекунем.

Машқи 385. Матнро хонед. Ба калимаҳои ишорашуда савол гузored. Гӯед, ки онҳо чиро ифода мекунанд.

Имрӯз шумо хуб меҳнат кардед! Имтиҳон супурдед! Панҷ гирифтед! – мегуфт Маҳмудҷон ба оина нигоҳ карда мӯяшро шонакунон ба акси худ. – Акнун комилан ҳақ доред. ки дам гиред, сайругашт кунед! Дар рӯзи истироҳат истироҳат кардан лозим! Ана, аз хурӯсчӯчаҳо ибрат гиред! Тамоми рӯз доминобозӣ карданд, дар болои каравот ғел зада хобиданд ва боз ҳамин ки бегоҳӣ шуд. ба тамошо рафтанд. Магар шумо аз инҳо камед? Хӯш ба кучо меравед? Ба кино? Театр? Сирк?! Ҳамаи намоишҳои навро дидаед? Агар ин хел бошад, ба клуби завод раведо рақс кунед! Ин хел ҳунар надоред? Хайр, дигар ба кучо меравед? Дар шаҳратон ҷойи дигар набошад, чӣ кор кунам?! Ба ҳонаи ошноятон Салимов? Ин ҳам фикри бад не! Кайҳо рафтан лозим буд!

Ҷумға Одинаев

Машқи 386. Ба ҷойи нуқтаҳо амалҳои мувофиқро гузored.

Намуна: Китобро мехонанд.

Радиоро Калонсолонро ..., . Хонаро Беморро Нонро ва соатҳои 10- 11 Гулро Обро Меҳмононро

Феъл ҳиссаи нутқест, ки амал ва ҳолати ашёро ифода карда, ба саволҳои чӣ кор кард?, чӣ кор мекунанд?, чӣ шуд? ҷавоб мешавад: *давидан, рафтан, кор кардан, гиристан, парвоз кардан, истодан, андеша кардан, дӯст доштан, хурсанд шудан.*

Шахсу шумора, замон, намуд, тарз ва сига аломатҳои морфологии феъланд.

Машқи 387. Матнро нависед, феълҳои онро муайян кунед ва гӯед, ки онҳо кадом маъноҳоро (амал, ҳаракат, муносибатро) ифода мекунанд.

Солиёни дароз адибе дастури саромаду имрӯзи ҷаҳон варақгардон кард. Ба суолаш ҷавобе наёфт. Ба чӣ авзо будани дили халқро медонист. Ба ғаму шодии он шарик буд. Менавишт, машқ мекард, маъқулаш намешуд. медаронду месӯзонд. Боз менавишту боз медаронду боз месӯзонд. То ба чилсолагӣ ба ин ҳол буд, боз ба даҳ сол. То ба панҷоҳсолагӣ ба навиштаҳо дилаш месӯхт, вале хокистаре надошт дили сӯхтаи ӯ:

– Ба дунё чӣ мекунӣ?

- Намедонам.
- Чаро беҳуда худро азоб медиҳӣ?
- Ин азоб не, роҳаташ чунон аст, ки дар бихишт наёбӣ.

Абдулвайси Азиз

1. Амалҳое, ки дар матн ифода ёфтаанд, ба кадом шахс тааллуқ доранд?
2. Дар ҷумлаҳои панҷуму шашум кадом аъзои ҷумла чида шудааст?
3. Аз матн чӣ панд гирифтаед?

ВАЗИФАИ ФЕЪЛ ДАР ҶУМЛА

Машқи 388. Матро хонед, гуед, ки калимаҳои ишорашуда дар ҷумла ба кадом савол ҷавоб мешаванд.

1. Тўғфаҳон боз ба ошхона **баргашту** аз хўроки дег хабар **гирифт** ва оби гарми сатилро барои ҷомашўйӣ рўйи ҳавли **баровард**. (*Иноят Насриддин*)
2. **Овардаанд**, ки ӯ дар куҳансолӣ издивоҷ кард ва соҳиби ду фарзанд гардид, ки яке ба номи Шох Нўъмон дар сафари Ҳиндустон **вафот ёфт** ва дигаре дар синни кўдакӣ дар Шероз **даргузашт**. Ҳамсари Ҳофиз низ пеш аз ҳуди Ҳофиз **бо ҷаҳон падруд гуфт**. (*М.Турсунзода*)
3. Ёдгор ба Пўлод чӣ қадар **майлон карда бошад**, ин ҳам бо он ҳамон қадар моил шуда буд. (*САйнӣ*)

Луғат:

издивоҷ – зану шавҳар шудан

1. Феълҳои ишорашуда синоним дорандё не?
2. Шероз зодгоҳи кадом шоирони машҳур аст?

Феъл дар ҷумла бештар ба вазифаи хабар меояд: Латофат ба укачааш як дунё бозичаҳо харид. (*Б.Ортиқов*)

Машқи 389. Матро хонед ва нависед, дар зер хабарҳо хат кашед.

Онҳо ба ғор даромаданд. Кўфти роҳ, машаққати ҳезумчинӣ, борони ногаҳонӣ ин ғори нимторикро ба назарашон беҳтарин истироҳатгоҳ гардонда буд. Модар ҳезумашро ба девораи кўҳ ҷафс кард ва нишаст. Гадо дузону зада, сарашро ба зонуи модар монд. Аз сару рӯ, аз мижгонҳои дарозаш қатра-қатра донаҳои борон мечакид.

Ўрун Кўҳзод

Машқи 390. Ба расм нигоҳ карда якчанд ҷумла тартиб диҳед.

Ифодаҳо барои истифода:

ҷустуҷӯ мекунанд, нигоҳ мекунанд, гуш мекунанд, меомӯзанд, мешинанд, тасвир мекунанд, ҳуруфчинӣ мекунанд, меёбанд.

Машқи 391. Мо бо воситаи гӯш кадом амалҳоро иҷро мекунем.

Ба ҷойи нуқтаҳо калимаҳои мувофиқро ёфта, нависед.

Билал радио...

Омина ба насихати бобо...

Сурайёсадои занги мактабро...

Парвиз аз... садои кабкони хушхон ҳаловат мебурд.

Машқи 392. Шеърро ифоданок хонед.

ГУЛГАРДОНӢ

Гул овардам ба **меҳмонӣ**,
Ки орад гул фаровонӣ,
Марезон баргҳояшро,
Ту қадри гул агар донӣ.
Гул овардам ман аз сахро,
Гули наврустаи зебо,
Бубин рӯи варо, бӯ кун,
Намонӣ дар **пушаймонӣ**.
Саропо атрбор аст он,
Паёме аз баҳор аст он.
Гузашт айёми дай,
Омад дами гарму **гулафшонӣ**.
Дилоро рӯи гул бошад,
Ганимат бӯи гул бошад.
Ганимат мисли гул охир
Ману ту низ, **медонӣ**.
Манам имрӯз гулгардон,
Ба ҳар дар гул кунам меҳмон.
Чу уммеи самар дорӣ,
Бикун гулро **нигаҳбонӣ**.
Ба истиқболи гул фардо
Зиёфат мекунам барпо.
Ба рӯи дашти махмалпӯш
Шавад базму ғазалхонӣ.

Ашӯр Сафар

Луғат:

дай – зимистон, мавсими сармо (аз 22 декабр то 21 январ)

ғанимат – ҳар чиз ва фурсати ба кас мусоид, ки дар он дам дастрас буда, вале зуд аз даст рафтаниш мумкин аст

Дарси 79-80. САЙЁРА ВА СИТОРАҲО.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, хондан ва навиштани матн доир ба мавзӯ.

Ҳар кӣ айби дигаре дар пеши ту омаду гуфт,
Дон, ки айби туро низ бар дигарон хоҳад гуфт.
Саъди Шерозӣ

ШАХС ВА ШУМОРА ДАР ФЕЪЛ

Машқи 393. Матнро хонед ва сӯҳбат кунед.

НОБИҒАИ АЙЁМ

Олимони тоҷик дар замонҳои пеш дар давраи нашъунамои давлатдорӣ дар асрҳои миёна ба илмҳои дақиқ таваҷҷӯҳи беандоза доштанд. Абӯрайҳони Берунӣ навишта буд, ки “илмхоро эҳтиёҷоти одамон ба вучуд овардааст, онҳо барои ҳаёти одамон заруранд”. Абӯрайҳони Берунӣ аз илмҳои математика ва астрономия, ҷуғрофия ва маъданшиносӣ, таърих ва адабиёт, таърихи дин ва фалсафа хуб бохабар буд. Ӯ монанди Абӯнаصري Форобӣ ва Абӯалӣ ибни Сино алломаи замони худ буд.

Диққати Абӯрайҳони Беруниро аз айёми кӯдакиаш бештар илмҳои дақиқ, аз ҷумла астрономия ва вобаста ба ин математика ҷалб кардааст. Ӯ мушоҳидаҳои астрономиро хеле барвақт сар карда, ҳатто ҳудаш асбобҳои

астрономӣ месозад. Ба ин олим муяссар мегардад, ки дар муддати кӯтоҳ забонҳои арабӣ, ибрӣ, суриёӣ, санскрит, ҳиндӣ ва паҳлавиро омӯзад.

Мерасонад ақл ҳар касро ба меъроҷи қабул,
Гавҳари шоистагиро ақл бошад обрӯ.

Бархурдори Туркман

Воқеаи бузурги давраи ҳаёти Берунӣ шиносӣ бо Абӯмахмуди Хучандӣ ва мукотибаи ӯ бо олими бузург Абӯалӣ ибни Сино буд. Мулоқоти ӯ бо Абӯмахмуди Хучандӣ ба фаъолияти минбаъдаи илмии Берунӣ, таъсири калоне мерасонад. Абӯмахмуди Хучандӣ ба гуфти Берунӣ “нодираи айём” буд. Ӯ аз ҷумлаи олимони барҷастаи соҳаи математика ва астрономияи асрҳои миёна ба ҳисоб меравад. Абӯмахмуд асбоби нодири астрономӣ – судсро ихтироъ кардааст. Дар кӯҳи Таборак расадхона сохта, асбоби ихтироъкардаашро дар он расадхона барқарор мекунад. Ба воситаи ин асбоб ӯ мушоҳидаҳои астрономӣ анҷом медиҳад. Шояд таъсири ин мулоқот буд ки, Берунӣ астрономия ва математикаро машғулияти асосии худ интихоб карда, дар ин илмҳо саҳми бузурге мегузорад.

Муҳаммад Осимӣ

Луғат:

расадхона – ҷойе, ки ситораҳоро мушоҳида мекунанд

нобиға – одами дар илм ягона

нодира – бемисл, беҳамто

меъроҷ – он чи ки ба воситаи он боло мебароянд

Машқи 394. Феълҳоро хонед ва аз рӯи кадом нишона муайян кардани иҷрокунандаи амалҳоро шарҳ диҳед.

1. хондам

2. хондӣ

3. хонд

1. равам

2. равӣ

3. равад

1. хондем

2. хондед

3. хонданд

1. равем

2. равед

3. раванд

Феълҳо се шахс ва ду шумора доранд. Шахси якум – гӯянда (ман), шахси дуюм – шунаванда (ту), шахси сеюм – ғоиб (ӯ); шумораи танҳо ва шумораи ҷамъ: рафт (танҳо) – рафтем (ҷамъ). Шахсу шумораи феъл бо ёрии бандакҳои феълию хабарӣ ифода меёбанд.

Шахс	Шумора	
	Танҳо	Чамъ
1.	навиштам	навиштем
2.	навиштӣ	навиштед
3.	навишт	навиштанд

Машқи 395. Байтҳои зеринро хонда маънидод намоед. Феълҳоро навишта, шахсу шумораашонро муайян кунед.

Пайафкандам аз назм коҳе баланд.
Ки аз боду борон наёбад газанд.

Фирдавӣ

Сар зи модар мақаш, ки тоҷи шараф,
Гарде аз роҳи модарон бошад!

Ҷомӣ

Адаб хоҳӣ, зи ҳад берун манеҳ пой,
Зи ҳар ҷониб, ки хоҳӣ, дар миён ой.

Ҳилолӣ

Пайи маслиҳат маҷлис оростанд,
Нишастанду гуфтанду бархостанд.

Фирдавӣ

Рози дил мегуфтам, ар як маҳраме медоштам,
Шикваҳо мекардам аз ғам, ҳамдаме медоштам.

Айнӣ

Луғат:

газанд – зарар

Машқи 396. Матнро хонед. Феълҳоро аз рӯйи шахсу шумораашон ба гурӯҳҳо ҷудо кунед.

Аввали зимистон буд. Ду рӯз боз беором борон меборид. Барги зарди дарахтон, ки аз ин чанд рӯз муқаддам тилло пошидатӣ барин дар рӯи кӯчаҳо, ҳавлиҳо, болоҳои бом чошу пош буданд, акнун бо лойи кӯча

омехта шудаанд. Хаво тиранамо. Пагоҳӣ, соат наздики даҳ. Дар чойхонаҳо деҳқрон аз қишлоқҳои дуру наздик омадагӣ ва баъзе коркунон машғули чойнӯшӣ. Дуди сиёҳи самовор фағоназанон ба осмон баромада истодааст. Шаҳрчаи навобод акнун ба ҳаракат даромада истодааст.

Ҳаким Карим

Луғат:

муқаддам – пеш, қаблан

1. Сохти калимаи **панҷяккор**-ро шарҳ диҳед,
2. Синоними калимаи **қишлоқ**-ро гӯед.
3. Пасванди **-ча** ба **шаҳр** чӣ тобише додааст?

Баъзан ба ҷои бандаки шахси якуми танҳо (-ам) бандаки шахси якуми ҷамъ (~ем) омада, хоксорӣ ва эҳтиромро ифода мекунад: Мо дар ин ҷо кӯшиш намудаем. дар хусуси ҳусну кубҳи китоби нави устод андаке ҳарф занем.

Машқи 397. Дар ҷумлаҳои зер тобишҳои маъноии феълҳоро муайян кунед.

1. Мо метавонем. ки соли таваллуди Саъдиро бо қиёси як сухани худи ӯ бо тахмине, ки аз ҳақиқат дур набошад, муайян намоем. (*С.Айнӣ*) 2. Мо ба ин фикри муаллиф низ ҳамроҳ шуда наметавонем. (*Абдулғанӣ Мирзоев*) 3. Ба фикри мо, ин тарзи истифодаи шумораву исм хусусияти услубӣ дошта, миқдори онҳо басо маҳдуд аст, бинобар ин онро ҳамчун истисноӣ қоидаи умумӣ эзоҳ додан мумкин аст. (*Ш.Рустамов*)

Шахси дуум ва сеюми ҷамъ низ дар ифодаи эҳтиром ба ҷои шахси дуум ва сеюми танҳо кор фармуда мешаванд.

Шумо ҳанӯз ҷавон ҳастед, аз дастатон корҳои бисёр меояд, – гуфт, ба Ситора. (Ҷ.Иқромӣ) Шумо ба хона равед. Модарам аз кор баргаштанд.

Машқи 398. Ҷумлаҳоро хонед, **феълҳоро** ёбед ва ба сохту шакли **онҳо** таваҷҷуҳ намоед.

1. Ман, раиси муҳтарам, ба шарте аввалин шуда ба музокира мебароям, ки ба гуфтани суханҳои ногуфта мондаам рухсат диҳед. (*Р.Ҷалил*) 2. Агар дар сари Шумо шавқу ҳаваси тамошои аҷоиботи кӯҳсор бошад, ваҳму ҳаросро ба дили худ роҳ надихед. (*С.Айнӣ*) 3. Соҳиби тӯй аз ӯ ёрдам пурсидааст: – Агар ёрӣ надихед. тӯямро вайрон карда, каси бисёро ба ҳабс мегиранд... (*С.Айнӣ*) 4. Хол –амакам гуфтанд, ки бошишгоҳи вай

ҳозир меҳмонхонаҳои Қорӣ Ҳотаму Алоуддинбой гуфтагӣ чоркӯҳиҳо будааст. (Р.Ҷалил) 5. Бобоям ўро чашми дидан надоштанд. Вайро бинанд, балоро дидагӣ барин аз қавақашон барфу борон мебориду рӯяшон турш мегашт. (Садои Шарқ)

ТАСРИФ БАНДАҚҲОИ ФЕЪЛИ ВА ХАБАРИ

Аз рӯйи шахсу шумора тағйир ёфтани феълҳоро *тасриф* меноманд. Шахсу шумораи феълро бандакҳои феълно хабарӣ муайян мекунанд. Бандакҳои феълӣ танҳо пас аз асосҳои феълӣ меоянд. Тасрифи феълӣ *хондан* бо бандакҳои феълӣ:

Шахс	Шумора	
	Танҳо	Ҷамъ
1.	хондам	хондем
2.	хондӣ	хондед
3.	хонд	хонданд

Шахс	Шумора	
	Танҳо	Ҷамъ
1.	мехонам	мехонем
2.	мехонӣ	мехонед
3.	мехонад	мехонанд

Бандакҳои хабарӣ ҳам бо феълҳои ҳол (хонда+ам, рафта+ам) ва ҳам бо ҳиссаҳои номии нутқ (Ман талаба+ам. Карим духтур *аст*. Ту усто+ӣ) омада, шахсу шумораро муайян мекунанд.

Тасрифи феълӣ *хондан* ва исми *коргар* бо бандакҳои хабарӣ

Шахс	Шумора	
	Танҳо	Ҷамъ
1.	хондаам, коргарам	хондаем, коргарем
2.	хондай, коргарӣ	хондаед, коргаред
3.	хондааст, коргар аст	хондаанд, коргаранд

Машқи 399. Матнро нависед, феълҳоро муайян карда, бандакҳои феълию хабариро нишон диҳед.

Одам ба офтоб назар андохт:

– Эй Офтоб! Ту ба он фахр кардӣ, ки шоҳи табиат ҳастӣ? Не! Бигӯ, магар ман нурҳои туро маҷбур накардаам, ки обҳои бисёро гарм кунӣ, воситаи хабардиҳии ман гардӣ? Ту ба он фахридӣ, ки агар хоҳӣ, зимистон ё тобистон месозӣ? Вале хабар дорӣ, ки ман дар ҷойҳои барфпӯшгардида гулу мева мепарварам? Хабар дорӣ, ки ман аз оби нимгарм хунуктар аз яхи ту ях месозам?

Пӯлод Толис

1. Андешаҳои нависанда бештар бо кадом оҳанг ифода ёфтаанд?
2. Гӯед, ки бузургии инсон дар чӣ ифода меёбад.

Машқи 400. Матнро хонед ва бандакҳои хабариро шарҳ диҳед.

Вақте ки аҳли оила сари дастархон нишастанд, мӯйсафед ба рӯи наберааш дуру дароз нигариста гуфт:

- Бачам, шавҳарат чаро наомад?
- Шавҳараш думоҳа ба сафари хизматӣ рафтааст. – ба ҷойи духтар ҷавоб дод модар. – Акнун набераатон ду моҳ дар хонаи мо меистад.
- Ду моҳ? – ҳайрон шуд мӯйсафед. – Аз рӯйи шунидам, хусуру хушдоманаш танҳоянд, ба хӯрду хӯроки онҳо кӣ нигоҳ мекунад?
- Худашон. Чолу кампирҳоло бардаманд, – гуфт келинаш.
- Ба ҳар ҳол. Кори хуб намешавад, – Онҳо магар ба ҳамин умед келин карда буданд? Дар хонаи падару модар зиёд истодани зани шавҳардор хуб нест. Ҳаққу ҳамсояхо чӣ меғоянд...

Равшани Махсумзод

1. Ибораи *сари дастархон нишастан-ро* боз чӣ хел ифода кардан мумкин аст?
2. Ба кадом услуб тааллуқдоштани матнро муайян кунед.

Дарси 81-82. ИНСОН ВА МУҲИТИ АТРОФ.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, хондан ва риояи меъёри забони адабӣ оид ба инсон ва муҳити атроф.

Бувад ҳар кор бе устод душвор,
Нахуст устод бояд в – он гаҳе кор.

Низоми Ганҷавӣ

АСОСҲОИ ФЕЪЛ

Машқи 401. Шеърро ифоданок хонед.

БАҲОРОН ШУД

Ҳаво гарму
Замин нарму
Гулу себарга рақсон шуд.
Баҳорон шуд,
Баҳорон шуд!
Табиат боз хандон шуд!
Зи нав ҳар сӯй
Оби чӯй
Шитобон шуд, шитобон шуд.
Ба васли гул
Кунун булбул
Зи хушнудӣ ғазалхон шуд,
Баҳорон шуд,
Баҳорон шуд.
Саҳоб аз осмон ногоҳ
Гаҳе ғуррон,
Гаҳе гирён,
Гурезон шуд, гурезон шуд,
Кучое рафт, пинҳон шуд.
Зи нав шамси ҷаҳоноро
Дурахшон шуд,

Дурахшон шуд,
Чӣ хуш, фасли баҳорон шуд!
Чӣ хуш, фасли баҳорон шуд!

Наимҷон Назирӣ

Луғат:

саҳоб – абр

фар – зебӣ, ҳусну ҷамол

фарвардин – моҳи аввали баҳор, ки 21-уми март оғоз меёбад

фирдавси барин – биҳишт

Машқи 402. Матнро хонед ва феълҳоро нависед. Феълҳои таъкидшударо ба ҳамдигар муқоиса кунед.

Баҳор омад. Кори боғ **баромад**. Ман аз мактаб рост ба бог меомадам, ки ба модарам ёрӣ диҳам. Вай ҳамаи кори богро саранҷом карда **наметавонист**. Ман ҳам аз уҳдаи тоқбуриву каланди боғ **намебаромадам**. Модарам ба сари ҷӯякҳои тоқ **менишасту мегирист**, ки ин сабзаҳои дасти падару бародарат аст. Аввалин кори савоби бародарат ҳамин тоқхост. Ё қаламҷаро **нигоҳ медошт**, падарат об мерехту аз болояш хок мекапгид. Имрӯз касе нест, ки онро аз зери хок **бардорад**, каланду қайҷӣ кунад...

Ҳамроҳи модарам тоқҳоро **кушодам**. Токи мардум аллакай мугча баста буд, вале токи мо нав рӯи офтобро медид. Модарам хеле **парешон шуд**, ки шираи тоқро хок макида бошад, **бар намедихад**. Ман қариб буд гиря кунам...

Сорбон

1. Сохти ҷумлаҳоро шарҳ диҳед.
2. Ба **тоқ** чи хел нигоҳубин карданро медонед?
3. Чаро писарбача ғамгин шуд?

Феъл ду асос дорад: *асоси замони ҳозира ва асоси залғони гузашта.*

Асоси замони ҳозира иҷрои амалро дар замони ҳозира мефаҳмонад ва ба шахси дуҷуми шумораи танҳо баробар аст: *рав, хон, бин, гӯй, бар.*

Асоси замони гузашта амали дар замони гузашта ба анҷом расидаро мефаҳмонад ва ба шахси сеҷуми шумораи танҳо баробар аст: *рафт, хонд, дид, гуфт.*

Шаклҳои гуногуни замони феъл аз ҳамин ду асос сохта мешаванд: рафтам, мерафтам, рафтаам, рафта будам, равам, меравам.

Машқи 403. Маънои феълҳои ҳар ду сутунро вобаста ба бадалшавии овозҳо муқоиса кунед.

бор – борид

боф – бофт

ист – истод

пӯш – пӯшид

хон – хонд

шукуф – шукуфт

ҷӯш – ҷӯшид

хӯр – хӯрд

афрӯз – афрӯхт

дӯз – дӯхт

рез – рехт

банд – баст

гузар – гузашт

фурӯш – фурӯхт

гӯй – гуфт

хоҳ – хост

Машқи 404. Матро хонед ва асосҳоро аз феълҳо ҷудо карда нависед.

Фирдавсӣ хомӯшу малӯл боргоҳи ҳокимро тарк кард. Баъди рафтани вай ҳоким мунширо талабид ва аз қуттича мактуби ба номи Унсурӣ нависондашударо бароварда, дар ҳошияи он суҳанони зеринро изофа кунонд: “Ба ин ҷо аз Тӯс шоири пире Абулқосим Фирдавсӣ омада ва мегӯяд: – Ба шаст ҳазор байт “Шоҳнома” назм кардам ва меҳоҳам ба Ғазнӣ биравам ва ба аълоҳазрати султон гузаронам”.

Дар бомдод ӯ як нафар навқари содиқашро ба ин нома бар асп тездаке нишонда, ба роҳи Ғазнӣ давонд. Навқар мувофиқи фармон мебоист дар роҳ, агар ба қорвони амир Низомиддин дучор шавад, худро ба ӯ нашинсонда, роҳро чапғалат дода пеш равад ва дар манзилҳо зиёд наистад...

Фирдавсӣ ба меҳмонхонаи Абӯбакри Исмоил баргашт. Хастаҳол менамуд, табъаш хира буд, шоирро Абӯ Дулаф ва Бобак, ки дар интизораи буданд, пешвоз гирифтанд. Вай бо ҳаракоти қасолатомез абаёнро аз танаш кашид ва дастор аз сар баргирифт, Бобак абаёнро ба меҳи девор овехт. Нишастанд.

Сотим Улуғзода

Луғат:

муншӣ – дабир, қотиби моҳир, қотиби девони давлатӣ ҳошия – қанор, он ҷӣ, ки дар қанори саҳифаи китоб навишта шудааст

тезтақ – тезда, бодпо, даванд

абаён – наваз аз дибосҳои болопӯши васеи остинкӯтоҳ

қасолатомез – сустия қоҳилӣ

дастор – салла

1. Асоси замони ҳозира ва гузаштаи феъли *талабидан-ро* муайян кунед.
2. Чаро “Шоҳнома” дар ноҳунак гирифта шудааст?
3. Тӯс ва Ғазний шаҳрҳои кадом кишваранд?

Машқи 405. Матнро хонда феълҳоро муайян кунед ва аз кадом асос сохта шудани онҳоро шарҳ диҳед.

Имсол ҳам мисли ҳарсола ба хонаи мо фароштурукҳо омаданд. ҳамин ки дарро кушодам, ба хона даромада, гирдогирди лонаи як вақтҳо сохтаи худашон бо “чиву чив” давр заданд. Аҷаб не, ба одамон миннатдорӣ изҳор мекарданд, ки то бозгашташон ба лонаи онҳо осебе нарасондаанд.

Имомолӣ Нурулиев

1. Фароштурукро боз чӣ меноманд?

Машқи 406. Аз калимаҳои додашуда асоси замони гузашта ва ҳозираи феълҳоро ёбед.

Шунавидан, давидан, гурехтан, ҷо ба ҷо гузоштан, фурумадан, нақд кардан, огоҳонидан, хонондан, расидан, пайвастан, боздоштан, вохӯрдан, баргаштан. омадан. ором кардан, куштан. нишастан, даромадан, парастидан, хӯрдан, нӯшидан, харидан.

Машқи 407. Аз асосҳои замонҳои ҳозира ва гузаштаи феълҳои зер бо ёрии пасвандҳои *-иш, -гор, -ор, -гоҳ, -ок* исм созед.

Намуна: *сӯхт: сӯзиш, сӯхтор*

Хонд, сабзид, сӯз, навоз, осуд, даромад, баромад, харид, параст, бор, чунб.

ШАКЛҲОИ ТАСРИФНАШАВАНДАИ ФЕЪЛ

Машқи 408. Шаклҳои феълии таъкидшударо муқоиса карда, муайян намоед, ки кадоми онҳо тасриф намешаванд.

1. Менависам ман суруди сулҳро бо хуни дил,
Бо тапиданҳои беороми рӯзафзуни дил.

М.Турсунзода

2. Дар пеши шарикони пештар омадаам навбати дарсро нигарон шуда нишастам. (С.Айнӣ)

3. Сухани ӯро табассумкунон шунида нишаст. (С.Айнӣ)

Шаклҳои феълиро ба ду гурӯҳи калон ҷудо мекунанд:

1. Шаклҳои тасрифии феъл.

2. Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл.

Масдар, сифатн феълӣ ва феъли ҳол шаклҳои тасрифнашавандаи феъл буда, дорои хусусиятҳои феълу исм (масдар), сифат (сифати феълӣ) ва зарф (феъли ҳол) мебошанд.

МАСДАР

Машқи 409. Калимаҳои ҳар ду сутунро муқоиса намуда, фарқи онҳоро гӯед.

дидам, мебинам

хонам, мехонам

рафтам, равам

сохтам, сохтаам

аз ёд кардам

нашунидам

намефаҳмам

дидан

хондан

рафтан

сохтан

аз ёд кардан

шунидан

фаҳмидан

Масдар шакли тасрифнашавандаи феъл буда, амалро номбар мекунад, вале шахсу шумора ва замони онро нишон намедиҳад. Масдар аз *асоси замони гузаштаи феъл* бо *ёрии пасванди -ан* сохта мешавад: *гуфтан, фурумадан, табассум кардан, шунидан, хурсапд шудан.*

Дар луғатҳо феълҳоро дар шакли масдар меоранд.

Масдар ба вазифаи сараъзо ва аъзоҳои пайрави ҷумла меояд: Хондан вазифаимост(мубтадо). Вазифаи мо **хондан аст** (хабар). Аз омаданаш шодам (ггүркунанда). **Давидани** гӯсола то каҳдон (мубтадо). Аз дӯстон ишорат, аз мо ба сар **давидан** (хабар).

Машқи 410. Дар ҷумлаҳои зер вазифаи масдарҳоро муайян кунед.

1. Маҷоли ба ҳеҷ тараф қадам мондан набуд. (С.Айнӣ) 2. Заминро тезтар шудгор карда яҳоб моқдан лозим. (С.Айнӣ) 3. Мақсади равшанфикрони мо ҳам осуда кардани зиндагии халқ аст. (А.Баҳорӣ) 4. Қасалокасал ба

чор тараф давида, бо одамон баҳсу мунозира кардан, ба болои ҳамаи ин боз мағрур будан кори осон нест. (А.Шукӯҳӣ) 5. Дар ҳақиқат, фочеае рӯй доданаши аз эҳтимол дур набуд. (А.Баҳорӣ)

Машқи 411. Байтҳоро нависед, таркибҳои масдариро ёбед ва шарҳ диҳед.

Набояд рӯзи аввал аҳд бастан,
Пас аз бастан намебояд шикастан.

Ҳилодӣ

Ба мардӣ имтиҳон боист додан,
Вафодорӣ нишон боист додан

Лохутӣ

Савол: Аҳд бастан чӣ маънӣ ва аҳд шикастан чӣ бадӣ дорад?

Машқи 412. Зарбулмасалҳоро нависед. Гӯед, ки масдарҳо ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд.

1. Аз хурдон гуноҳ кардан, аз бузургон бахшидан. 2. Аз барф манора сохтан. 3. Аз борон гурехта ба новадон дучор гардидан. 4. Ба як тир ду сайдро задан. 5. Овози духӯл шунидан аз дур хуш аст.

Луғат:

духӯл – даф, нақора

Машқи 413. Ҷумлаҳоро хонед ва ба тарзи ифодаи масдарҳо таваҷҷӯҳ намоед. Гӯед, ки масдар ё ибораҳои масдарӣ ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд.

1. Бадани ман бичиррос зада рафт. Медонам, ки Ҳайдарҷон тоқати тухмат шунавидан надорад. 2. Гоҳо якбора ҷаста хеста. дуторро аз меҳ мегираду ба хонаи дарун даромада, ба навохтан сар мекунад. 3. Фотима акнун аз хӯроки ӯ меҳӯрд, вале базӯр меҳӯрд, аз бими он меҳӯрд, ки ин мардаки бадқавоқ бори дигар ба хӯрдан амр накунад. 4. Ин корро мекарду дар бораи ҷӣ гуфтан ё ҷӣ фикр кардани мардак андешае намекард. 5. Бегоҳӣ дигар низ баробари дар осмони пасту наздики дара фурузон шудани аввалин ситораҳо атроф сокит гардид.

Машқи 414. Матнро бодикқат хонед.ва масдарҳояшро ёбед.

Калимаи *дарс* лафзи арабист ва дар ин забон тавассути се ҳарфи ҳамсадои (*дол*), (*ре*), (*син*) навишта мешавад ва ин беҳуда нест: ҳар як ҳарфи он маънои муайян дорад.

Ҳарфи (*дол*) **дарс**, ҳарфи (*ре*) **риёзат**, азобу машаққат, ҳарфи (*син*) **сиёсат**, **сиёсат** кардан, **ҳукм** ронданро ифода мекунад. Ба ин тариқ, дар маҷмӯъ калимаи **дарс** инсонро ба дарс хондан, сабақ омӯхтан, ки бе азобу машаққат намешавад, ҳидоят мекунад. Натиҷаи ин ҳама риёзат кашиданҳо, қомати зебои чун алиф рости худро мисли дол ҳам намуданҳо шарбати масрурӣ, тахти салтанат аст.

Баъди дарс хондану риёзат кашидан соҳиби ҳарфи (*син*), яъне ба тахти салтанат нишастан на ба ҳар кас муяссар мешавад. Зеро тахти салтанат якею дарсхонон зиёданд. Ана бо ҳамин маънӣ, салтанат маънои васеъ дорад, яъне вақте ки шахс азоб кашида дарс меҳонад ва ба қуллаи мурод мерасад, ба таври дигар бигӯем, ин ё он соҳаи илму касбро аз худ мекунад, вай дар ҳамон соҳаи худ султон аст ва дар ҳамон соҳа салтанат меронад.

Маҳмадулло Лутфуллоев

Луғат:

риёзат – ранҷ, машаққат, заҳмат

1. Султон аз салтанат чӣ фарқ дорад?
2. Ифодаи ба қуллаи мурод расидан-ро шарҳ диҳед.
3. Ба матн ном гузored ва ҳулосатонро мухтасар нависед.

Машқи 415. Аз рӯи расм иншо нависед.

Иншо аз рӯи расм.

- Ба расм бодикқат нигоҳ кунед.
- Гӯед, дар он кадом фасли сол тасвир ёфтааст?
- Нишонаҳои он фаслро аз расм ёфта, нишон диҳед ва нависед.
- Бо ин калимаю ибораҳо ҷумлаҳои алоқаманд тартиб дода, нависед.
- Дафтаратонро бо шарикатон иваз намоед.
- Иншои навиштаи шарикатонро хонед. Агар ғалатҳо бошанд, яққоя ислоҳ кунед.

Дарси 83-84. ИНСОНИ МЎЪЌИЗАКОР.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, хондан, навиштан риояи меъёри забони адабӣ ва матн оид ба мўъҷизаҳои инсонӣ.

Одамӣ аз айбу ҳунар пок нест,
Оби равон бе хасу хошок нест.

Нуриддини Ҳаравӣ

ФЕЪЛҲОИ МУСТАҚИЛ ВА ЁРИДИҲАНДА.

Машқи 416. Хонед ва мазмуни матнро нақл кунед.

ТАВОНГАРӢ БА ҲУНАР АСТ, НА БА МОЛ.

Дар ҳунар кӯш, ки зар чизе нест,
Ганҷу зар пеши ҳунар чизе нест.
Ҳунаре неҳ, ки диҳад симу зарат,
Ҳунари аз дилу ҷон ранҷбарат.

Ҳунар сармояи гаронест, ки онро бо ягон дорой, сарват, симу зар иваз кардану харидан номумкин аст. Ҳунар инсонро бузургию шахомат бахшида ўро болидарӯҳ мегардонад. Ҳунар зиндагиро зебӣ мебахшад. Шахси боҳунар дарахти босамареро мемонад, ки шабеҳи меваҳои болаззату хӯрданбоб. Шахси боҳунар дарёеро мемонад, ки онро ҳар замон обест зулолу ошомиданӣ. Заҳмату кору ҳанар касро намоянд номдор, Олиҳиммат кас зи ҳастии ҳунар мумтоз шуд. Шахси ҳунармандро ҳар як дақиқаи умр ғанимат аст ва онро бамаврид истифода мебарад. Намегузорад, ки лаҳзае ройгон гузарад. Аз донae хирмане месозад, аз матое ҷомае медузад, аз гуле гулзор ҳосил мекунад. Бо дастони ҳунарманду бузургу меҳнатофаринаш ақли бинандаро асир месозад. Ҳунарҳои волеи ҳунармандони асилро дида бешубҳа ононро ҳунармандони бузургро номгузорӣ мекунем, ки ин номҳои бузург бе меҳнату заҳмати зиёд ба даст намеоянд.

Айб аст, ки дар ҳунар нақӯшӣ, Сад айб ба як ҳунар напӯшӣ. Соҳибҳунаре, ки ботамиз аст, Дар дидаи мардумон азиз аст.

Хулоса, ҳунар ганҷинаи пурзар ва ҳунарманд заргари бузургест, ки бо офаридаҳои ҷолибаш мафтунгари дилҳои инсонист. Назокату нафосати

ҳар як ҳунарманди асил сирри ниҳони худро дорад, ки дастовардҳои ҳар як ҳунарманд аз дигаре хубтару беҳтар диққати бинандаро ба худ ҷалб менамояд, вале фарди беҳунар дар ҳама маврид хору залил аст.

Машқи 417. Ҷумлаҳои зеринро муқоиса намуда, муайян кунед, ки феъл дар кадом ҷумла мустақилмаъност.

Ман хонача сохтам. Мо барои шумо тамоми шароитҳоро муҳайё сохтем. Мошин дар ҷойи камодам истод. Ӯ китоб хонда истодааст. Китобамро гирифтам. Камтар дам гиред. Маро ба хона оварданд. Писарак хоҳиши ӯро ба ҷо овард.

Феълҳоро аз рӯи вазифа, истеъмол ва хусусияти маъноияшон ба ду гурӯҳи калон ҷудо мекунанд: *мустақил ва ёридиҳанда (ёвар).*

Феълҳои *мустақил* маънои алоҳидаи муайянеро ифода намуда, вазифаи грамматикашонро бевосита, бе ёрии ҷиссаҳои дигар анҷом медиҳанд: *рафтаи, дидан, шунидан, ёфтан...*

Феълҳои *ёридиҳанда* тобишҳои маъноии грамматикӣ дошта, дар сохтани шаклу таркибҳои феълӣ иштирок мекунанд: *омада истод, рафта истода буд, азоб кашидан, дуст доштан...*

Машқи 418. Ба калима ва таркибҳои зер феълҳои ёридиҳанда ҳамроҳ карда, феълҳои таркибӣ созед.

Намуна: *аз назар – аз назар гузаронидан, назар – назар кардан.*

Ташкил, гап, сайругашт, тамошо, назар, дӯст, барно, ҷо ба ҷо, чуръат, шинос, гуфта, тараддуд, дӯст, навишта, зарба, решақан, гуфтугӯ, қафо, мубаддал, аз назар...

Машқи 419. Нависед. Ба зер феълҳои мустақил як ва ёридиҳанда ду хат кашед.

Киштӣ бо як паҳлу ба занҷир наздик расид. Даричаи киштӣ кушода гардид, дасти пурзӯри Темурмалик бо табарзин, ки монанди моҳи 4-5-рӯза бар рӯи оби зулол дар ҳавои соф бо акси нури офтоби шаъшаапошии нимрӯзӣ медурахшиданд, намоён ыгуд. Табарзин дар ҳаво баланд баромад ва бо тезии барке, ки аз ҳаво меҷақад, поин фаромад...

Темурмалик азбаски дар дарбори Султон Муҳаммад ҳеҷ ҷои умедворӣ надид, аз он ҷо бо бори гарони андӯҳу алам ва ҳасрату ғам ба роҳ даромад. Ба ҳар ҷо ки мерасид, медид. ки султон ба он ҷо мактуб фиристода, ба

душман муқобилат накардан, агар қудрат ва фурсат ёбанд, гурехтан, вагарна бе ҳеҷ муқобилат ва ҷанг таслим шуданро ба аҳоли амр кардааст.

Садриддин Айни

Луғат:

табарзин – аслиҳаи табаршакл. ки онро сипоҳиён дар пеши зини асп овезон мекарданд

1. *Андӯху алам ва ҳасрату дард* чӣ гуна ифодаҳоянд?
2. Таркиби калимаи *медурахшиданд*-ро муайян кунед.
3. Чӣ гуна обро *оби зулол* мегӯянд?
4. Дар бораи Темурмалик боз чӣ медонед?

ФЕЪЛҲОИ МУТЛАҚ ВА ДАВОМДОР

Машқи 420. Ҷумлаҳоро хонед ва гӯед, ки феълҳо амали баохиррасидаро ифода мекунанд ё давомдорро.

1. Мошин ба сӯйи суфакӯҳи Данғара баромад (*Ф.Муҳаммадиев*).
2. Суханҳои хуб мегуфт. зарбулмасал ва мақолҳои бисёре медонист. (*Ҷ.Иқромӣ*)
3. Як рӯз радиои колхоз эълон кард, ки аз марказ олими зӯр омадааст.
4. Пас аз ин падараш ба ҳар кучое, ки мерафтааст, аввал ҳасрати мӯзаи писарашро баён мекардааст.

Феълҳои мутлақ амали ба анҷомрасндаро ифода мекунанд: *гирифтам, дидам, хондааст, суҳбат кардем, хонда шудам.*

Феълҳои давомдор амали бардавом ва баанҷомнарасидаро ифода мекунанд: *мехондам, хонда истода будам, хонда истодаам, мехонад, мегӯяд, меравад.*

Машқи 421. Феълҳои сутуни якум амали мутлақро ифода намудаанд. Дар сутуни дуюм аз онҳо феълҳои давомдор созед.

1. Падарам омад.	1.
2. Замира китобро хондааст.	2.
3. Гулҳо шукуфта буданд.	3.
4. Вазифаро иҷро карда шудам.	4.

Машқи 422. Матнро хонда, феълҳои мутлақ ва давомдорро ёбед ва шарҳ диҳед.

Расули Худованд хачирсавор ба рӯи замин гашта, аз хӯрчини калоне ба ҳамаи халқҳо забон тақсим мекард. Ба назди хитойҳо рафта, ба онҳо забони хитой дод. Ба назди арабҳо рафта, ба онҳо забони арабӣ дод. Ба гонониҳо забони юнонӣ дод, ба русҳо-русӣ. Ба франсавиҳо-франсавӣ. Забонҳо гуногун буданд: яке нарму дигаре сахт, яке хушоҳангу дигаре хушобуранг. Халқҳо аз ин неъмат шод гардида, ҳар кадоме ба забони худ сухан оғоз карданд.

Инак, он Расули Худованд хачирсавор ба Доғистони мо расид. Вай навакак ба гурчиҳо забон дод, ки сонитар ба он забон Шота Руставели достони худро иншо мекунад. Навбат ба мо ҳам расид. Иттифоқан ҳамон рӯз дар кӯҳсори Доғистон бӯрон буд. Барф дар дараҳо печUTOб хӯрда, ба осмон мебаромад, на роҳ менамуду на хонаҳо...

– Не, – гуфт забон тақсим мекардагӣ, ки кайҳо ришу муйлабаш ҳам ях карда буд, – ман ба ин кӯҳу камар часпида намегардам, боз дар ин хел ҳаво.

– Ҳар кӣ чӣ хел хоҳад, гирад, – гуфт.

Забонҳои ба замин рехтаре бӯрон бардошта, ба дараву кӯҳҳо пароканда кард. Ҳамин вақт ҳамаи доғистониҳо аз хонаҳои худ давида бароманд. Онҳо саросема, якдигарро тела дода, ба сӯи ин бӯрони неъматбахш, ки ҳазорҳо сол мунтазираш буданд, шитофтанд. Ба донаҳои гаронбаҳо дарафтода, ба ҳар кӣ ҳар чӣ расад, чидан гирифтанд.

Пагоҳӣ хестанд, ки ба рӯи замин офтоб нур мепошад. Нигаранд. кӯҳ! Акнун ин “кӯҳ”. Номи онро гирифта, гап задан мумкин. Нигаранд – баҳр! Акнун ин “баҳр”! Номашро гирифта, гап задан мумкин...

Ҳамаи одамон берун зада баромада, бо як овоз нидо карданд: “Кӯҳ!”. Гуш карданд – аз онҳо ҳама ҳар хел баромад. Аз ҳамон вақт аварҳо, лазгиҳо, дарғиҳо, қумоқҳо, тотҳо, лакҳо пайдо шуданд. Аз ҳамон вақт инҷониб ин якҷоя Доғистон ном дорад.

Расул Ғамзатов

1. Дар ҷумҳурии мо мардум бо кадом забонҳо гап мезананд?
2. Гӯед, ки матн ба кадом услуб мансуб аст.
3. Аз матн чӣ натиҷагирӣ кардед? Чаро?

ФЕЪЛҲОИ МОНДА ВА ГУЗАРАНДА

Феълҳо монда ва гузаранда мешаванд.

Амали феълҳои гузаранда бевосита ба предмет мегузарад: (китобро) *хондан*, (калонсолонро) *ҳурмат кардан*, (ватанро) *дӯст дриштап*. Феълҳои гузаранда саволҳои киро? чиро? талаб карда, пуркунандаи бевоситаре ба худ тобеъ мекунанд.

Амали феълҳои моида ба предмети дигар намегузарад ва дар ҳуди иҷрокунандаи амал мемонад: *ишастан, давидан, омадан, хиҷолат каишдан, шрзидан*. Феълҳои монда ба вазифаи хабар омада, пӯркунандаи бавосита ва ҳолро ба худ тобеъ мекунанд: ба хона *рафтан* (ба кучо?), бо муаллим *суҳбат кардан* (бо кӣ?).

Аз асоси замони ҳозираи феълҳои монда бо ёрии пасванди *-он* феълҳои гузаранда сохта мешавад: *хобидан – хобондан, афтодан – афтондан, гузаштан – гузарондан*

Машқи 423. Ба феълҳои зерин савол гузошта, мондаю гузаранда будани онҳоро муайян кунед.

Бархостан, шинохтан, омадан, дидан, истироҳат кардан, такрор кардан, ғундоштан, шикастан, баромадан, баровардан, давидан, ларзидан, ларзондан, тафсидан, сохтан, сӯхтан, созондан, монда шудан, пешвоз гирифтан.

Машқи 424. Матнро хонда, феълҳои монда ва гузарандаро ёбед ва шарҳ диҳед.

Марди бебабон аз пайи рӯзи тӯлонӣ гашта, шалпар шуда омад ва ба занаш ишора кард, ки рӯ ба рӯи оинаи нилгун кӯрпача андозад, то вай фароғат кунад. Занак хоҳиши ӯро ба ҷо овард ва мардак қачқахлӯ зада, чашм ба оинаи нилгун дӯхт. Чанд намоиш гузашт ва ӯро хоб пахш кард. Ба назараш телевизор лапӣ карда равшан шуд ва хоби ӯро дур кард. Ӯ боз ба телевизор дида дӯхт, намоиши нав сар шуд ва ӯ худро даруни телевизор дид. Вазнашро бардошта нишаст, ҳайрон буд, ки мардум беҳуда ин чизро оинаи ҷаҳоннамо намегуфтаанд. Дар хонааш нишастаасту дар телевизор метобад. Ангорааш бошад? Ӯ нишаста ва ангораи даруни телевизор хеста мегардад, андеша мекунад...

Сорбон

Луғат:

ангора – фикру хаёл, тасаввур, пиндор

1. Синонимҳои *фароғат кардан, дида дӯхтан* - ро пайдонамоед.
2. Медонед, ки дар замони ш мактабҳои махсус барои одамони гунг ва бебабон вучуд доранд?

Машқи 425. Феълҳоро вобаста ба маънӣ ва муносибатн ба аъзоҳои ҷумла дошташон ба мондаю гузаранда ҷудо кунед.

1. Коса афтоду шикаст. 2. Вай косаро шикаст. 3. Гелос пухт. 4. Ширбиринҷро ҳама дӯст медоранд. 5. Ҳодисаи ҳайратангезе рӯй дод. Даря меҳост барои Давлат шуда худро ором, хотирчамъ нишон диҳад (*Раҳим Ҷалил*) 6. Пагоҳ суҳбат мекунем. (*Ф.Муҳаммадиев*) 7. Онҳо... аз пешиполизи Саидпахлавон гузашта истода ӯро табрик мекарданд.

Машқи 426. Матнро хонед ва гӯед, ки Ҳакимшоҳ ҳунарро аз кӣ омӯхт.

МАРДИ ҲУНАРМАНД

Дар Рӯшон ном ноҳияи дурдасти сарзамини тоҷикон – Бадахшон наългаре буд, номаш – Ҳакимшоҳ. Агарчанде ӯ ҳамчун **наългар** ном бароварда бошад ҳам, ба мақоли “ба як мард чил ҳунар кам аст” амал намуда, ҳам **мисгару** ҳам **оҳангар**, ҳам дегрезу ҳам кандакори бомаҳорате шуда буд.

Ҳакимшоҳи наългар ҳавлии танги деворҳояш аз санг дошт. Дар ин ҳавли-ча як кулба ва як дӯконхонаи сангин ҷой гирифта буд, ки аз тарафи кӯча дари-чае дошт. Дар ин ҷо ӯ бо зан ва писари ягонааш Давлатшоҳ мезист.

Наългар аз субҳ то шом меҳнат карда, аз масолеҳи мардум барояшон дегҳои ҷӯяни мерехт, дегу лаълӣ, чойҷӯшҳои мисин ва офтобаҳои зебо сохта, онҳоро бо кандакорӣҳои нафиси назаррабо оро меод. Тамо-ми шикастурехти ҳамаи асбобу анҷомҳои оҳанию пӯлодӣ, мисию биринҷии ҳамин атрофро дуруст мекард.

Ҳакимшоҳ меҳост, ки ҳамаи ҳунарашро ба ягона фарзанди худ ҳам омӯзад. Аз оҳан, пӯлод, мису биринҷӣ чизи дилхоҳи худро дар пешии назари Давлатшоҳ сохтани падар муҳаббати вайро ба ин касб рӯз ба рӯз афзун менамуд. Вай ҳам орзу мекард, ки ҳамин хел устои гулдасте шавад, ки ҳама ба назди вай барои созондан ё таъмири асбобе оянд. Маҳсули дасти ӯ ҳам монанди чойҷӯшҳои кандакорӣ, лаганду дастшӯйҳои зебои падараш асбоби ороиши хонаи мардум шаванд.

Раҳим Ҷалил

Луғат:

офтоба – обдаста

дунон – шахсоне, ки хислати бад доранд

Фасли 10. САЁҲАТ ВА ИСТИРОҲАТ.

Дарси 85-86. ЛАҲЗАҲОИ ДУРАХШОН.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, хондан ва навиштаҷот оид ба мавзӯ.

Рақси ту гар сабки эъҷоз аст дар рӯи замин,
Пеши ман як сабки эъҷоз аст сӯи осмон.

Лоиқ Шералӣ

СИҶАҲОИ ФЕЪЛ

Машқи 427. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед.

СИТОРАИ ДУРАХШОН

Дар осмони санъати тоҷик раққосаи соҳибистеъдод ва писандидаи халқ Малика Собирова чун ситораи роҳнамо дурахшон шуд. Аз Амрико то Япония, аз Эрон то Шветсия ўро ба сафарҳои ҳунарии тақлиф мекарданд. Малика концертҳои худро аз балети “Лайли ва Мачнун” ва “Гул кун, Тоҷикистон” оғоз мекард. У ниҳоят дӯст медошт, ки намоишномаҳои миллиро дар дигар мамлакатҳо нишон диҳад.

Ҳар як баромади Малика Собирова дар сахна ба иди бошукӯҳи санъат мубаддал мегардид. Тамошобине, ки баъд аз вохӯри бо ҳунарпеша толори театрро тарк мекард, бо таъби ҳушу чехраи кушода аз театр мебаромад. У метавонист дили одамонро тасхир кунад. Ана дар ҳамин буд санъати зебои ӯ.

Ҳоло дар пойтахти Тоҷикистон мактаб-интернати мусиқӣ ба номи Малика Собирова гузошта шудааст, ки дар он духтаракону писаракони боистеъдод нозукиҳои санъати мусиқиро меомӯзанд. Шояд рӯзе аз байни онҳо ҳам ситораи дурахшоне ба монанди Малика дар осмони санъати балети тоҷик пайдо шавад.

Маҳмадов Алихон

Луғат:

дурахшон – тобон

Машқи 428. Мисолҳоро муқоиса кунед ва гӯед, ки амалҳои онҳо аз яқдигар чи фарқ доранд.

Рӯзи истироҳат соатҳои нӯҳ аз хоб бархостам. (*Ф.Муҳаммадиев*)
 2. Акнун роҳи шумо он қадар танг ва бадвоҳима нест, акнун ба боло нигоҳ кунед, осмони паҳновари кушодаро мебинед. (*С.Айнӣ*) 3. Ҳамшираи меҳрубон, биё, одамон, биед, дар паҳлуи ӯ бишинед, вай накл кунад; шумо бишнавед! (*Ҳ.Карим*) 4. Акнун дигар одам намеомадагист. (*Ф.Муҳаммадиев*)

Бо тағйир ёфтани шакли феъл тобиши нав гирифтани амалро *сига* мегӯянд. Сига ба тарзи *хабар, эҳтимол, шарту хоҳиш ва ё амр* ифода гардидани амал мебошад: *рафт, рафтагист, равад, бирав*.
 Феъл чор сига дорад: *хабарӣ, шартӣ -хоҳишпадӣ, амрӣ ва эҳтимолӣ*.

СИҶАИ ХАБАРӢ

Машқи 429. Матнро хонед. Гӯед, ки феълҳои ишорашуда кадом маъноҳои амалро ифода намудаанд.

Дар глобус ё харита сайёраи мо кабуд буда, доғҳои зард, қаҳваранг ё сабз дорад. Ранги кабуд об – уқёнус, баҳр, кӯл ва дарёҳо мебошанд. Об аз чор се ҳиссаи сатҳи кураи заминро ишғол кардааст.

Қабати ғафси атмосфера кураи заминро бо пардаи яклухт иҳота кардааст. Дар атмосфера ба шакли буғ ва абру туман оби бисёре ҳаст. Об дар зер замин ҳам мавҷуд аст.

Дар қутбҳои Ҷанубӣ ва Шимолӣ яхи бисёре ҷамъ шудааст. Яхи он ҷо ҳам хушкӣ ва ҳам уқёнусро пӯшондааст. Дар ҳама ҷо об ҳаст. Бе об ҳаёт нест.

Аз се ду ҳиссаи бадани мо аз об иборат аст. Об ба таркиби хуне, ки моддаҳои ғизоиро ба тамоми организм мебарад, дохил мешавад. Об аз сатҳи пӯст бухор шуда, ҳарорати бадани моро идора мекунад. Об ба организм барои дур кардани ҳар гуна моддаҳои зараровар зарур мебошад.

Об барои ҳайвонот ҳам ба ҳамин аҳамият молик аст. Барои баъзе ҳайвонҳо, аз он ҷумла барои моҳиҳо об ягона муҳити зиндагӣ ҳам мебошад.

Бе об рустаниҳо намесабзанд. Об тахминан 4/5 ҳиссаи рустаниро ташкил медиҳад. Об аз хок ба рустаниҳо моддаҳои ғизоӣ мебарад. Бо ёрии об тухмӣ варам карда месабзад ва рустаниҳо калон шуда мева медиҳанд.

Луғат:

атмосфера – ҳаво

организм – сиришт, табиат, бадан

1. Кӣ бештар калима мвсозад, *ш* дар таркиби он об истифода шуда бошад?
2. Ба матн чӣ ном мемонед?
3. Аз глобус фаҳмонед, ки чӣ тавр се ҳиссаи заминро об ишғол намудааст.
4. Рангҳои сиёҳ, сабз, сурх кадом рамзҳоро ифода мекунанд?

Сиғаи хабарӣ ба вуқӯъ омадан ва ё наомадани амалро дар ҳамаи замонҳо ифода мекунанд: *омад, наомад, меояд, хоҳад омад, омадааст, омада истодааст. Ба ин сиға шаклҳои замони гузашта* (гуфтам, мегуфтам, гуфта будам...), *баъзе шаклҳои замони ҳозира* (гуфта истодам) ва *ояндаи феъл* (хоҳам гуфт) **мансубанд.**

Машқи 430. Порчаҳои шеърро нависед ва сиғаи хабариаширо муайян кунед.

Омад баҳори хуррам бо рангу бўйи тийиб,
Бо сад ҳазор зинату ороиши аҷиб.

Рӯдакӣ

Бас нуру хирад давлати Сомон овард,
Фарҳанги ҷаҳонро ба Хуросон овард.
Бар беҳунарон. бебасарон, беҳабарон
Илму ҳунару ойину имон овард.

Сафар Маҳмуд

Луғат:

Тийиб (тиб) – бўи хуш, форам

1. Калимаи **беҳабарон**-ро аз ҷиҳати сохт ва таркиб шарҳ диҳед.
2. Хабарӣ ҷумлаҳои ҳикоягӣ бо кадом сиғаи феъл ифода меёбад?

СИҒАИ АМРӢ

Машқи 431. Байтҳоро ба оҳанги даъвату хитоб хонед ва онҳоро нависед.

Ба гуфтори донандагон роҳ чӯй,
Ба гетӣ биггӯю ба ҳар кас бигӯй.

Забону дилат бо хирад рост кун,
Ҳамерон аз он сон ки хоҳӣ сухун.

Зи Фирдавсӣ акнун сухан ёд гир,
Суханҳои покизаву дилпазир.

Нигар, то чӣ кори, ҳамон бидравӣ
Сухан ҳар чӣ гӯй, ҳамон бишнавай.

Хирадманд бошу беозор бош,
Ҳамеша забонро нигаҳдор бош.

Абулқосим Фирдавсӣ

Луғат:

бипӯй (пӯидан) – бирав, бидав (рафтан, давидан)

1. Шакли пурраи калимаҳои **бидравӣ ва бишнави-ро** ёбед за шарҳ диҳед.
2. Мисраи байти дуҷум кадом мақолро ба хотир меорад?

Сигаи амрӣ шакли феълиест, ки ба иҷрои амал водор карда, маъноҳои амру фармон, даъвату хоҳишро ифода менамояд. Сигаи амрӣ ҳамеша ба воситаи шахси дуҷуми танҳою ҳамъ ифода меёбад: *хон, хоиед*.

Бингар зи сабо домани гул чок шуда,
Булбул зи ҷамоли гул тарабнок шуда.
Дар сояи гул нишин, ки бисёр ин гул,
Аз хок баромадасту бар хок шуда.

Умари Хайём

Машқи 432. Аз масдарҳо сигаи амри созед.

Баромадан, дидан, бархостан, фуруҳтан, хостан, чидан, гирифтан, доништан, навиштан, шунидан, тохтан, ҷустан, дӯхтан, нишастан, доштан, сохтан, савганд хӯрдан, хӯрдан.

Машқи 433. Байтҳоро хонед ва гӯед, ки пешванди шаклсози ме-
бо асоси феъл омада, ба кадом сиға далолат мекунад.

Мекӯш ба ҳар варақ, ки хонӣ,
То маънии он тамом донӣ.

Мебош табиби исавиҳуш,
Аммо на табиби одамикуш

Низомӣ

Чӣ хуш гуфтаст як донои асрор.
Ба гуфтори хуши ӯ гӯш медор!

С.Айнӣ

Қаламо, хизмати синон мекун,
Синаи хасро нишон мекун.

О.Лутфӣ

Луғат:

синон – найза

1. Калимаи *гуфтор* чӣ хел сохта шудааст?
2. Синонимхаем-ро ёбед.

Машқи 434. Ҷумлаҳоро бодикқат хонед. Шаклу сохти феълҳои фармоишро муайян кунед.

Қоидаҳои муошират бо дигарон

1. Ба муаллимон, волидон ва ҳамсолони худ салом додан ва хайрухуш карданро фаромӯш накун.
2. Хоҳиши худро равшану фаҳмо изҳор намо.
3. Барои ёрию дастгирӣ *ташаққур* гуфтанро аз хотир набарор.
4. Ба пурсишҳои калонсолон пурра ҷавоб бидеҳ.
5. Ба калонсолону ҳамсолон таваҷҷуҳ ва дилсӯзӣ бикун.
6. Бо дағалию дурушти ва хасисӣ муросоқор мабош.
7. Ба шахсони аз худат калон *Шумо* гуфта муроҷиат карданро ёд гир.
8. Ба калонсолон ҷой бидеҳ, меҳмони ба хона омадаро ба нишастан даъват намо.
9. Ба гуфтугӯи калонсолон ҳамроҳ нашав.
10. Ҳамеша ҳақгӯй, нақўкор, ғамхор ва поквичдон бош.

Машқи 435. Шеърро нависед ва аниқ намоед, ки шаклҳои феълии он мансуби кадом сифаҳоянд.

Эй дӯст, биё, дар қадамат зор бигирям,
Ту ханда куну гӯ, ки чӣ миқдор бигирям.
Кас нест, ки тимори маро бар ту расонад,
Бар бекасии хешу ба тимор бигирям.

Муҳаммадхусайни Ҳоҷӣ

Луғат:

тимор – ғам, андӯх

СИҒАИ ЭҲТИМОЛӢ

Машқи 436. Ҷумлаҳоро хонед ва ба тобиши маъноии феълҳои ишорашуда диққат диҳед.

1. Бечора, балки ин модар **доштагист**, ки вай ҳам ман барин муштипар ва барҷомонда **будагист**. (*Ҳ.Карим*) 2. Ягон моҳ **шудагист**. (*Ҷ.Икромӣ*) 3. Акнун дигар одам **намеодагист** – а, рафиқ Баротов? (*С.Улуғзода*)

Сиғаи эҳтимолӣ амалеро ифода мекунад, ки гуянда аз иҷро шуданаш тахмин, гумон ва шубҳа дорад. Муқоиса кунед:

Сиғаи хабари	Сиғаи эҳтимоли
1. Фардо бародарам меояд.	Фардо бародарам меодагист .
2. Имрӯз ҳаво гарм мешавад.	Имрӯз ҳаво гарм мешудагист .

Ин шакли феълӣ аз сифати феълии замони гузашта

(хонда) бо пасванди **-гӣ** (хондагӣ), ихтисори феъли **ҳаст** (хондагист) ва бандакҳои феълӣ сохта мешавад: **хондагистам (хонда+гӣ+ ҳаст+ам)**.

Тасрифи феъли хондан дар сиғаи эҳтимоли

Шахс	Шумора	
	Танҳо	Ҷамъ
1.	хондагистам	хондагистем
2.	хондагистӣ	хондагистед
3.	хондагист	хондагистанд

Машқи 437. Аз масдарҳои зер сиғаи эҳтимоли созед.

Намуна: гуфтан-гуфтагистам, мегуфтагистам, гуфта истодагистам. Чидан, хонда шудан, шитоб кардан, мондан, номидан, рафтан, кашидан, хондан, доништан.

Машқи 438. Порчаҳоро хонда, сиғаи эҳтимолиро ёбед ва шарҳ диҳед.

1. Ба ҳама чиз қаҳтӣ биёяд ҳам, ба ҳезум қаҳтӣ намеомадагист?
– Мумкин.
– Мумкин, ки бошад, ҳамроҳ ҳезум бурдан чӣ даркор? (*У.Кӯҳзод*)
2. Гуфтам, дар хона шишта чӣ кор мекунам, биё, ҳамроҳаш равам, ҳавои саҳро меҳӯрам. Аз дастам биеяд, ягон ёрдам ҳам мерасидагист. Ҳеч набошад, даҳони халтаҳоро мебандем-ку. (*С.Турсун*)

Машқи 439. Матро хонед ва ҳамаи ин амалу ҳаракатҳо ба воситаи кадом узвҳои мо иҷро мешаванд, гӯед.

ЧАШМ

Чашм нозуктарин узви инсон аст. Тамоми мавҷудоти олам бо чашм дида мешаванд. Ҳаракату амалиёти одамон, рангҳо, манзараҳои табиат, гулҳои зебо, осмону ситораҳо, талу тепаҳоро бо чашм мебинем. Китоб мехонем, менависем. Бино мекунем, месозем. Симоҳои мӯътабари падару модарон, хоҳару бародаронро бо чашм мебинем. Ба роҳи омадани онҳо дида медӯзем, интизор мешавем. Модарон роҳи писаронро мепоянд. Мо чашмони худро бояд эҳтиёт кунем.

Луғат:

чашм – дида, наргис

Ҷумлаҳоро хонед ва нависед. Ба ёд оред, ки ин ҷумлаҳо аз кадом матнҳоянд? Сабаби ба чашм молидани мактуб ва нонро шарҳ диҳед.

1. Шукр, нури дидаи ман саломат будааст. Ин хати вай, -гуфт худ ба худ ӯ ва мактубро ба чашмонаш мол ид.
2. Нонро гирифта, бўса карду ба чашмонаш молид.

Дарси 87-88. ДАР ОҒЎШИ ТАБИАТ.

Мақсади дурс:

Гуфтан, шунидан, хондан ва навиштаҷот оид ба оғӯши табиат.

Обҳои равон, ки мебинӣ,
Ҳама аз қатраҳои борон аст.
“Наводири Зиёия”

СИҶАИ ШАРТӢ – ХОҲИШМАНДӢ

Машқи 440. Аз рӯи расм эссе нависед.

Машқи 441. Зарбулмасалҳои ишорашударо хонда, гӯед, ки иҷрои амали онҳо ба чӣ гуна шарту шароитҳо вобаста аст.

Чу дахлат нест, харҷ оҳистатар кун,
Ки мегӯянд маллоҳон суруде.

“Агар борон ба кӯҳистон наборад.
Ба соли Даҷла гардад хушкрӯде”.

Сағдӣ

“Агар бемор дуруст шуданӣ бошад, табиб ба дари хона меояд”, гуфтаанд. Эшони Султонхони дарвозӣ, ки аз эшонҳои машҳури замонанд. имшаб ба ҳавли Яъқуббой меҳмон шуданд. ана ҳамон касро оварда меҳмонам, – гуфта аз пайи эшон рафт. (С.Айнӣ)

Луғат:

маллоҳ – киштирон, киштибон

мазаммат – наққиш, сарзаниш

Сиғаи шартӣ – хоҳишмавдӣ амалеро ифода мекунад, ки воқеъ шудани он ба майлу хоҳиш ва ё шарте вобаста аст.

Муқоиса кунед:

Сиғаи хабарӣ – Ман низ аълохон шуда метавонам.

Сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ – Ман низ аълохон шуда метавонам, агар мунтазам хонам.

Кори аз ҳад вазнин маро бемадор кард, бояд дам гирам.

Ин сиға ба воситаи ба асоси замони ҳозираи феъл ҳамроҳ кардани бандҳои феълӣ сохта мешаад: *хонам, хонда бошам; нависам, навништа бошам.*

Машқи 442. Ҷумлаҳоро хонед ва сиғаи шартӣ хоҳишмандиро ёфта шарҳ диҳед.

1. Тӯйро ба чор кас маъқул карда гузаронем. (Р.Ҷалил) 2. Дари бахти ту ҳам як кушода мешуд, ман ба муроду мақсадам мерасидам. (Ҷ.Икромӣ) 3. Қошқиқудурат аз миён бардошта мешуд. (Ҷ.Икромӣ) 4. Ман гуфтани ҳастам, ки дар ин кирдори ӯ чӣ сирре ҳаст? (Ф.Муҳаммадиев) 5. Пӯлодбой, Шумо чӣ кор кардани? (Ҳ.Карим) 6. Мон, ки бидонанд: аспбози асил як пояш ба лаби гӯр расад ҳам, аз қатор намебарояд. (Ф.Муҳаммадиев)

Луғат:

қудрат – душманӣ, дилтангӣ, хирагӣ

Машқи 443. Шеърро хонда, шаклҳои замони сиғаи шартӣ хоҳишмандиро муайян кунед.

Чашми ман серӣ надорад аз тамошои замин, Хоҳам аз мадди назар нафтад ягон ҷои замин. Чашми ман хоҳад, ки бинад навбаҳорон бешумор,

Борҳо бинад шукуфтанҳои гулҳои замин. Чашми ман маҳви чамолу ҳусни зан бошад мудом, Беҳ зи ҳусни зан набошад ҳусни зебои замин. Аз азал зан бо замин як гашт чун ду модарон, Бӯи зан ояд машомамо аз ақсои замин.

Гар намешуд дасти зан, ҳусни замин пайдо набуд, 3-ин сабаб гӯем занро маҳфилорои замин. Ҳокимият гар ба дасти зан саросар мегузашт, Мардҳоро бештар буд кайфи дунёи замин.

Мирзо Турсунзода

Луғат:

маҳв – нест кардан, аз байн рафтан

азал – човидон будан дар гузашта, ҳамеша

1. Бо истифода аз калимаи **мудом** ҷумлае тартиб диҳед, ки он сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ дошта бошад.
2. Чаро шоир занро бештар васф кардааст? Барои чӣ занро зеби ҳаёт мегӯянд?
3. Суханони Максим Горкий: “Ҳамду сано бод ба Зан-Модар, ба чашмаи хушкнашавандаи ҳаёти музаффар”-ро шарҳ диҳед ва аз ёд кунед.

ЗАМОНҲОИ ФЕЪЛ

Машқи 444. Матнро хонед, феълҳояшро муайян кунед ва замони иҷрои амали онҳоро шарҳ диҳед.

Бисту панҷ е сӣ сол пеш, саҳари барвақт ману падарам гӯсфандонро ба бозор бурдем. Гӯсфандро касе харид ва падарам ресмонро аз гардани он кушода гирифт. Харидор илтимос кард, ки ресмонро ҳам фурӯшад, вале падарам бо оташинӣ гуфт:

– Ресмонро намефурӯшанд!

Харидор ноилоҷ тасмаи худро аз шимаш кушода, ба гардани гӯсфанд баст. Мо ба хона равон шудем ва ман аз падарам пурсидам, ки чаро ресмони кӯхнаи нимпӯсидаро нафурӯхт.

– Молро бо ресмон фурӯхтан хосияти нек надорад, – гуфт падарам. – Бобот ҳамин хел мегуфт. Ман ин васиятро даҳ сол пеш фаромӯш карда, гови дӯшоиро бо ресмонаш фурӯхта будам. То ҳол наметавонам гов харам.

Ҳар вақте ки ба сабаби беморӣ ё ягон зарурат ба шир сахт муҳтоҷ мешудам, падарам як оҳи бадард мекашид ва бо ҳасрат мегуфт: -Чаро ман говро бо ресмонаш фурӯхтам!? Барои падарам он ресмон як рамзи хеле устувори пайванди ӯ бо гови дӯшой буд. Ҳарчанд мо дар ҳавли майдони

алаф ва дар атрофи деҳ чарогоҳи холӣ аз зироати колхоз надоштем, бовар дорам, ки агар падарам замоне говро бо ресмонаш намефурӯхт, боз гов мехаридем ва онро бо алафу хӯроки харида мепоидем. Ба назари ман, падарам ресмони говро не, балки як чизи бебаҳоро, ки онро ҳаргиз намефурӯшанд, аз даст дода буд...

Адаш Истад

1. Дар матн кадом феъл бештар такрор ё истифода шудааст ва чаро?
 2. Барои чӣ баъд аз ҷумлаи *Чаро ман говро бо ресмонаш фурӯхтам!*? ҳам аломати хитоб ва ҳам аломати савол гузошта шудааст?
 3. *Мепойидем*, яъне чӣ?
- А.Гови *дӯшой-ро* боз чӣ хел ифода кардан мумкин аст?

Машқи 445. Ба саволҳои зер ҷавоб навишта, замони феълҳои онҳоро муайян кунед.

1. Соли гузашта дар синфи чандум мехондед?
2. Ҳоло дар синфи чандум мехонед?
3. Дар ояндаи наздик чӣ корҳоро ба сомон расониданиед?

Замони феъл муносибати ба лаҳзан нутқдоштаи амалро нишон медиҳад. Лаҳзаҳои нутқ: гузашта, ҳозира, оянда мебошанд. Феълҳо се замон доранд: замони гузашта (рафтам), ҳозира (рафта истодам) ва оянда (меравам, хоҳам рафт).

ЗАМОНИ ГУЗАШТАИ ФЕЪЛ

Машқи 446. Матнро хонда, феълҳои баанҷомрасидаро ёбед ва шахсу шумораи онҳоро шарҳ диҳед.

Пас, чун малик шукргузорӣ ба итмом расонид, ҳакимон ва олимон бархоста, шукри Худо ба ҷо оварданд ва маликро сано гуфтанд ва дасти ӯро бўса доданд ва ҳар яке ба хонаи хеш баргаштанд ва малик низ ба хона андар шуд ва писарро низ назди худ хост.

Кӯдакро назди вай ҳозир оварданд. Чун аз умри ӯ дувоздаҳ сол бигузашт, малик хост, ки илмҳо бар вай биомӯзад, Қасре дар миёни шаҳр бино кард ва дар он қаср сесаду шаст хона бино ниҳод ва писарро дар он қаср бурда, се тан аз ҳакимони донишманд бар вай бигумошт ва эшонро фармуд, ки шабонарӯз аз таълими ӯ ғофил нагарданд. Ва ҳар рӯз дар яке аз он хонаҳо бинишинанд ва ҳеҷ илме нагузоранд, магар ин ки ба он писар биёмӯзанд...

Чун дувоздах сол тамом шуд, маликзода ҳамаи илмҳоро биёмӯхт ва аз ҳамаи ҳакимон ва олимон, ки дар он замон буданд. бартар шуд. Он гоҳ олимон, ки омӯзгорони ӯ буданд, ӯро ба назди малик оварданд.

Аз “Ҳазору як шаб”

Луғат:

андар шудан – даромадан

сано – мадҳ, таҳсин, ситоиш, шукр ва сипос

ҳаким – олим, табиб, пизишк

бигумошт – таъин кард, муқаррар намуд.

1. Дар феълҳои *биёмӯзад ва бинишинад* вазифаи пешванди *би-*ро шарҳ диҳед.
2. Дар сархати охир феъли *тамом шуд* ба чӣ маъно омадааст?

Машқи 447. Аз феълҳои *хостон, гуфтан, дидан, бурдан* шаклҳои замони гузашта сохта, ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Намуна: *хостан-хостам, мехостам, хоста будам; Мехостам, ки ҳар чӣ зудтар бародарамро бинам.*

Замони гузаштаи феъл амали пеш аз лаҳзаи нутқ воқеъшударо мефаҳмонад: *навиштам, навиштаам, менавиштам, навишта будам, навишта истода будам.*

Машқи 448. Ҳикоятро бодиққат хонед. Феълҳои замони гузаштаро нависед ва ба шакли сохти онҳо таваҷҷуҳ намоед.

ҲИКОЯТ

Бараҳман гуфт: – Овардаанд, ки бозургоне буд, ки баҳру бари дунё паймуда ва шаҳрҳои Шарқу Ғарбро тай карда, сарду гарми рӯзгор дида, талху ширинии айем бисёр чашида. *Хирадманде, амине, кордоне, Зирӯйи таҷриба бисёрдоне.* Вақте ки пир шуд ва наздик омадани аҷалро пай бурд, фарзандони худро даъват намуда, ба онҳо насиҳат оғоз кард ва гуфт: – Эй ҷавонон, агар дар ҷамъи мол ранҷе ба шумо нарасида бошад, қадри он намешиносед. Аммо бибояд донист, ки ба даст омадани мол бе касбу талаб маҳол аст. Агар касе моли бемашаққат ёбад, қадру қимати он надониста, зуд аз даст бидиҳад. Пас рӯй аз коҳили бартофта, ба касбу ҳунаре майл намоед, ба ҳамин касби тиҷорат, ки аз ман муддатҳо мушоҳида кардаед, машғул шавед.

Чун писарон насихатҳои падар шуниданд ва манфиатҳои суҳанҳои ӯ шинохтанд, ҳар кас як касбе ихтиёр намуда, ба коре даст заданд.

Ҳусайи Воизи Кошифӣ

Луғат:

бараҳман – ҳаким ва донишманди ҳиндӣ

коҳилӣ – сӯстӣ, танбалӣ

1. Синонимҳои калимаи қалб-ро гӯед.
2. Кори тиҷорат ба шумо маъқул аст? Чаро?
3. Ба фикри шумо, кадом касбу ҳунари муҳим аст?

Машқи 449. Аз рӯи расми постери созед.

Дарси 89-90. ТАБИАТ ВА ИНСОН.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, навиштаҷот риояи меъёри забони адабӣ матну мубоҳиса доир ба табиат ва муҳофизати он аз тарафи инсон.

Табиат рӯзҳои гарму сард дорад,
Чаман гулҳои сурху зард дорад.
Фирузабонуи Бустонӣ

ЗАМОНИ ҲОЗИРАИ ФЕЪЛ

Машқи 450. Матнро хонед ва якҷоя бо синф мубоҳиса кунед.

МУҲОФИЗАТИ ТАБИАТ

Инсон ва табиат бо ҳам алоқамандии зич доранд ва мушкилоти он низ ба ҳамдигар тавъам аст. Инсон аз азал бо табиат муносибати наздик дошта, неъматҳои онро чун манбаи ҳастӣ барои зиндагии хеш истифода мебарду мебарад. Бояд донем, дар кадом ҳолате, ки набошем ва ҳар кучое, ки қадам мегузорем ва ифлос мекунем, он ҷо хонаи мост. Беҳуда нагуфтаанд, ки “табиат хонаи мост”. Бояд гирду атрофи хонаамонро ободу зебо гардонем, гулҳои хушбӯйи рангоранг шинонем, ки баробари дидани чунин ҳолат руҳи кас болида гардад. Набояд фаромӯш кард, ки табиат системаи мураккабест, ки ҳамаи узвҳои он андар инкишофи пай дар пай буда, бо ҳам зич алоқаманданд ва ба якдигар таъсир мерасонанд. Ифлосшавии муҳити зисти як маҳал ба маҳали дигар бетаъсир намонанд. Ҳаёт, зиндагӣ ва қору бори ҳар як фарди ҷомеа бо табиат зич вобаста аст.

Ҳолати хуби муҳити зист ҳам ҳаёти озоишта ва ҳам саломатию саодати баланди ҳар як шахс мебошад.

Вақте ки мо аз табиат об, ҳаво, хӯрок ва манбаъҳои моддиро мегирем ва дар фаъолияти ҳаррӯзаамон истифода мебар, бояд ҳифзи онро низ аз хотир набарорем. Бояд кӯшиш ба харҷ диҳем, ки дар ободии табиат саҳмгузор бошем.

Машқи 451. Нависед. Гуед, ки феълҳои таъкидшуда кадом замонро ифода мекунам.

1. Аз рӯйи хабарҳои пухтае, ки ҳаррӯза ба ман **расида истодаанд**, кори мо он қадар хуб нест. (*С.Айнӣ*) 2. Ман ба мобайни одамон даромада, ба ҳар ош қатиқ шуданро **бад мебинам**. (*Ф.Муҳаммадиев*) 3. Пахта дар ҷойҳои гарму сероб **мерӯяд**. 4. Боғи бахид **сабз намешавад**.

Феъли замони ҳозира амали дар айнӣ замон ба амал омадаистодаро мефаҳмонад: Бахти ту акнун **гул карда истодааст**, аз хазон ёд макун. (*Ҷ.Иқроми*) 2. Духтарҳои мо забони туркиро **намедонанд**, аммо узбекиро мефаҳманд. (*Ҷ.Иқромӣ*)

Машқи 452. Феълҳои замони ҳозираро аниқ намуда, бо онҳо ҷумла созед.

Кор мекунам, рафтам, хонда будам, хонда истода будам, меоям, пурсидам, рафта истодааст, зиндагӣ мекунам, хоҳам хонд, гул мекунад, саёҳат мекунам.

ЗАМОНИ ОЯНДАИ ФЕЪЛ

Машқи 453. Ҷумлаҳоро нависед. Замони амалҳои таъкидшударо муайян кунед.

1. **Биё**, додарам, ҳар ду як гӯштин **бигирем**, – Саид Амон мехост **бигӯяд**, ки ин манзараро надида ҳам медонист, ҳама мунтазиранд. (*Ф.Муҳаммадиев*) 2. Имсол бинокорон бояд қорҳои зиёдеро **анҷом диҳанд**. 3. Пас аз масофае **мебинӣ**, ки наҳре аз дарё баромада, ба Панҷ мерезад. (*Ф.Муҳаммадиев*) 4. Худи ҳамин қайд нишон медод, ки ҳеҷ қор **нахоҳад шуд**.

Замони ояндаи феъл амалеро мефаҳмонад, ки он баъд аз замони сухани гӯянда воқеъ мешавад.

1. *Хайр, акун ман ба ҳавлӣ медароям. (Ҷ.Иқромӣ)*
2. *То зиндаем, аз шумо миннатдор хоҳем буд. (Р.Ҷалил)*

Машқи 454. Шеърро ифоданок хонед ва феълҳоро аз ҷиҳати замон дар он шарҳ диҳед.

Арзандаи номи хеш бошед,
Крим ба мақоми хеш бошед.
Сарсон зи пайи касон нагардед,
Дар даст зимоми хеш бошед.
Аз пушти баландҳо манозед,
Худ зинаи боми хеш бошед.

Низом Қосим

Луғат:

ҚОИМ – устувор

ЗИМОМ – лаҷом, инон

Мазмуни шеърро шарҳ диҳед.

Замони ояндаи феълҳои *сохтан*, *омӯхтан* ва *навохтан*-ро муайян карда, бо онҳо чумла созед.

Машқи 455. Матнро хонед, феълҳои замони ҳозираро муайян кунед.

СЕ ҶЕҒИ ХУРҶС

Хурӯсе субҳи барвақт аз хоб бархесту ҷеғ зад. Гамбуске дар он наздикӣ буд. Вай нороҳат шуда гуфт:

– Эй хурӯс, ту хоби маро паррондӣ. Ин корат хуб нест. Хурӯс гуфт:

– Эй гамбусаки хоболудак! Ман навакак як бор ҷеғ задам, ҳоло боз ду бори дигар ҷеғ мезанам! Ту тайёр бош! – Ин ҷеғи ту барои кӣ буд? Хурӯс чунин ҷавоб дод: – Ман бори аввал барои мардуми бедор ҷеғ мезанам. Онҳоро мегӯям, ки ҳоло субҳ медамаду аз ҷой бархезанд. Бори дуюм барои мардуми хоболуд ҷеғ мезанам. Онҳоро мегӯям, ки аз хоб бедор шаванд. Ман бори сеюм барои мардуми мурда ҷеғ мезанам. Онҳоро мегӯям, ки зинда шаванд.

Гамбусак аз ин ҷавоби хурӯс ҳайрон шуд ва пурсид:

– Ман ба кадоми ин се тоифа мансубам?

– Ту инро худат муайян бикун! – ҷавоб дод хурӯс.

1. Вазифаи *-ак* -ро дар калимаи *гамбусак* шарҳ диҳед.
2. Аз мазмуни матн ба чӣ хулоса омадед?

Машқи 456. Хонед. Феълҳоро муайян намуда, замонҳои онҳоро дар матн эзоҳ диҳед.

ҲИСОБИ МҶЛҶАР

Дар байни халқҳои Шарқи Наздику Миёна солшумории мҷлҷар аз рӯзгори қадим вучуд дошт. Дар ин солшуморӣ ҳар яке аз 12 соли даврии муайян бо номи ҳайвон ёд мегардад.

Соли якуми мҷлҷар бо унвони Муш, дуҷум – Бақар (гов), сеҷум – Паланг, чаҳорум – Харгӯш, панҷум – Наҳанг, шашум – Мор, ҳафтум – Асп, ҳаштум – Гӯсфанд, нӯҳум – Маймун, даҳум – Мурғ, ёздаҳум – Сағ ва дувоздаҳум – бо номи Хук иштиҳор доранд.

Ин тартиби солшуморӣ дар заминаи ҳазорон таҷрибаи инсонҳо ... ба вучуд омадааст.

Тақвимҳо натиҷаи мушоҳидаҳои гардиши солони Офтобанд. Офтоб дар давоми ҳаракати худ нури фазоро ба воситаи мақоми 12 бурҷи ситораҳо убур мекунад. Бад-ин ваҷҳ номи 12 моҳи як сол аз ҳамаи 12 бурҷи ситораҳост.

Ибтидои ҳар соли мҷлҷар аз моҳи нахустини соли шамсӣ – ҳамаи оғоз мешавад. Ин вақту соат ба 21–22 марти солшумории ҳозира баробар аст.

Луғат:

иштиҳор – шухрат ёфтан, машҳур шудан, овоза шудан

тақвим – солнома, календар

убур – гузаштан; гузаштан аз оби ҷӯ, роҳ

шамсӣ – офтобӣ, хуршедӣ, солшуморие, ки ба гардиши офтоб вобаста аст, номи моҳи солшумории шамсӣ

ҳамаи – барра; моҳи аввали солшумории шамсӣ

1. Шарҳ диҳед, чи чаро номҳои ҳайвонҳо дар ин матн бо ҳарфи калон навишта шудаанд.
2. Сол аз кадом моҳ оғоз меёбад?
3. Аз рӯи мҷлҷар соли бародарону хоҳаронатонро муайян кунед.

СОХТИ ФЕЪЛҶО

Машқи 457. Ба мисолҳо таваҷҷуҳ намоед ва фарқи онҳоро аз рӯи шакл шарҳ диҳед.

гашт
омад

баргашт
баромад

омада истод
баромада рафт

Феълҳо ду роҳи калимасозӣ доранд: бо ёрии пешванду пасвандҳо ва таркиббандӣ (бо ёрии феълҳои ёридиҳанда).

Вобаста ба ин феълҳои забони тоҷикиро аз ҷиҳати сохти морфологиашон ба се гурӯҳ ҷудо мекунем: сода, сохта ва таркибӣ.

ФЕЪЛҲОИ СОДА

Машқи 458. Матнро хонед, аз феълҳо асоси замони гузаштаю ҳозираро ҷудо карда нависед.

Подшоҳе ба ҷўғидухтар дил бохт ва ўро ба болои занҳояш гирифт. Вале ҷўғидухтар дар ҷоҳу ҷалоли шоҳона шоду хуррам набуд. Подшоҳ барои асрори ҳазини ўро фаҳмидан духтарро дар хона танҳо гузошт ва поид. Ҷўғидухтар дергоҳ нишаст ва бархоста аз нондон нонро гирифта, ба тоқчаҳо гузошт ва халтаеро ба китф партофта, назди ҳар тоқчае рафта, “Хайр бикун” мегуфт ва нонро гирифта ба халта меандоخت... Подшоҳ сабаби маҳзунии ўро дарёфта гуфт: “Хўе, ки бо шир ба тан дарояд, бо ҷон барояд”.

Сорбон

Луғат:

маҳзунӣ – ҳазинӣ, ғамгинӣ

1. Ҳикмати дар ҷумлаи охир овардашударо шарҳ диҳед.
2. Хайр кардан-ро боз чӣ мегӯянд?

Феълҳои сода аз ҷиҳати сохти морфологӣ бе пешванду пасвандҳои калимасоз воқеъ мешаванд. Феълҳои сода танҳо аз асос иборатанд: хонд, бурд, сўхт, кўфт, хои, бар, сўз, гўй, бин, омад.

Машқи 459. Порчаҳои шеърро ифоданок хонед ва феълҳои содаро муайян карда нависед.

Ҳар кӣ айби дигаре дар пеши ту омаду гуфт,
Дон, ки айби туро низ бар дигарон хоҳад гуфт.

Саъдӣ

Торе, ки туро Ватан нахонад, назанам,
Он дил, ки ғами Ватан надонад, шиканам.

Шамъе, ки бари Ватан насӯзад, бидушам,
Чашме, ки туро Ватан набинад, биданам.

Гулрухсор

1. Шеърҳоро ба наср баргардонед ва мазмуни онҳоро шарҳ диҳед.
2. Назанам калимаи сода аст ё сохта, барои чӣ?

Машқи 460. Аз рӯи расмҳо ҳикоя кунед.

Дарси 91-92. ЛАҲЗАҲОИ ДАМГИРӢ.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, навиштан, хондани матн ва машқҳо дар бораи лаҳзаҳои дамгирӣ ва фоидаи он ба инсоният.

Биёед эй рафиқон, дарс хонем.

Ба бекорию нодонӣ намонем.

Садриддин Айни

ФЕЪЛҲОИ СОХТА

Машқи 461. Доир ба ҷойҳои дамгирии Қазоқистон маълумот диҳед.

Машқи 462. Феълҳоро нависед, асос ва пешванду пасвандҳоро бо аломат ишора кунед.

Баргаштан, бардоштан, баровардан, баркашидан, даромадан, даргирифттан, боздоштан, вохӯрдан, фурувардан, номидан, хушконида, талабидан, сабзидан, фаҳмидан.

Феълҳои сохта аз асос ва пешванду пасвандҳои калимасоз сохта мешаванд: *фаровардан, бархостан, даргузаштан, даромадан, вохӯрдан, рақсидан.*

Машқи 463. Ҷумлаҳоро нависед ва феълҳои сохтаро шарҳ диҳед.

1. Баъди як моҳ Аҳмадбек аз саф баргашт. Мард ба тарафи духтарак ҳам шуда, аз куттиё, ки дар поёни кабина, дар муқобили ӯ воқеъ буд, сачоқеро баровард. (*Ф.Муҳаммадиев*) 2. Кампир баромада рафту пас аз дақиқае Насимҷон ба хона даромад. (*Ҷ.Иқромӣ*) 3. Қодирову соҳибхона пасу пеш фурумада ба ҳавли даромаданд. (*Р.Ҷалил*)

ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБӢ

Феълҳои таркибӣ аз рӯи ифода ду ҳеҷ мешаванд: *феълҳои таршбии номӣ (пешвоз гирифттан, сурх шудан) ва феълҳои таркибии феъли (рафта буд, рафта истода буд).*

ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБИИ ФЕЪЛӢ

Машқи 464. Дар ҷумлаҳои зерин ба сохту таркиб ва маънои феълҳо диққат диҳед.

1. Гӯе ин масъала ба онҳо ҳеҷ дахл надорад, гап дар бораи корхонаи ҳудашон не, балки кадом як муассисаи бегона рафта истодааст. 2. Магар сухан ҷойи ҳолии модарро дар дил пур мекунад? Ҳаргиз не. Бузургии модарро фақат бо сукути гарону андешаҳои амиқ метавон дарёфт. 3. Ў ҳанӯз ба тангнои охирини дара, ки дар пушти тахтасанги калоне воқеъ буд, нарасида, аз ғояти ҳайрат қарахт шуда монд.

Б.Абдурахмонов

Феълҳои таркибии феълӣ аз як феъли асосӣ ва як ё якчанд феъли ёридиҳанда иборатанд: *хондгя гирифт, хоҳад хопд, хонда истодааст, хонда истодан гирифт, хонда истода буд.*

Феъли асосӣ (хонда) маънои луғавӣ ва ду феъли пас аз он омада маъноҳои грамматикӣ доранд: *истода ба амали бардавом ва буд ба замони гузаштаи дур далолат мекунад.*

Машқи 465. Феълҳои таркибии ҷумлаҳоро муайян кунед.

1. Яке аз ҷавонҳои мо аз китфаши саҳт лат хӯрда, маъюб шуд, чанд моҳ дар табобатхона хоб карда баромад. (*Ф.Муҳаммадиев*) 2. Духтарча овози ўро шунида, аз гирия бозистод ва хӯсида-хӯсида ба Давлат нигоҳ кардан гирифт. (*Р.Ҷалил*) 3. Ҳа, табиати мамлакати мо ба ҳадде зебо шудааст, ки кас аз тамошои он ҷашм канда наметавонад. (*А.Деҳотӣ*) 4. Саид Паҳлавон яке аз ҳамин хел деҳқонҳои ҳунарманд ва пурдон ба шумор мерафт. (*Ҷ.Икромӣ*) 5. Саид Амон медонист, ки мутриб имрӯз ҳам, фардо ҳам дар “боми деҳа” нишаста, он асбоби сеҳрноки худро хоҳад навохт. (*Ф.Муҳаммадиев*)

ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБИИ НОМӢ

Машқи 466. Хонед. Феълҳои ишорашударо нависед ва сохту таркиби онҳоро шарҳ диҳед.

Кабӯтар номи парандаест. Номи ин паранда ба ранги кабӯд доштани он ишора дорад. Дарк намудани этимологияи ин калимаи сохта чандон душвор набошад ҳам, касро ба андеша водор менамояд. Чунки кабӯтарони ҳозира (ман кабӯтарони хонагиро дар назар дорам) гуногунранганд. Дар ин маврид бояд ба ҳисоб гирифт, ки қисме аз кабӯтарон баъд аз хонагӣ ва дастпарвару ром гардиданашон шаклу хислатҳои рангоранг пайдо кардаанд. Кабӯтарони ваҳшӣ кабӯдранганд.

Парандаи мазкурро дар забони тоҷикӣ, махсусан дар лаҳҷаҳои ҷудогонаи он *кафтар* ҳам меноманд. *Кафтар* инкишофи фонетикӣ ва мухаффафи ҳамоно *кабӯтар* аст.

Абдурахмон Бухоризода

Луғат:

мухаффаф – сабуккардашуда **кӯтоҳкардашуда** **этимология** – як соҳаи илми забон буда, таърихи баромади калимаҳоро меомӯзад

Феълҳои таркибия номӣ аз ҳиссаҳои номии нутк ва феълҳои ёридиҳанда сохта мешаванд. Ҷузъи номии чунин феълҳо **исм, сифат, ибораҳои номӣ, шумора, зарф** ва ҷузъи дуҷуми онҳоро **феълҳои ёридиҳанда** (кардан, шудан, намудан, гардондан, сохтан, хӯрдан, кашидан...) ташкил медиҳанд: *кор кардан, шод шудан, як шудан, дуои нек кардан, равон шудан.*

Машқи 467. Матро хонед, феълҳои таркибии номиро нависед ва гӯед, ки маъноҳои шахсу шумора ва замонро кадом ҷузъҳо ифода кардаанд.

Чистон маҳсули ақлу заковат, ҷаҳонбинӣ, донишу фазилат ва завқу салиқаи халқ аст. Ин жанри қадими ва машҳури фолклор аз нутқи маҷозӣ ва мафҳуми иҷтимоӣ то ба як намуди дилкаш ва шавқангези санъати сухан роҳи дуру дарози тараққиётро тай кардааст. Чунончи, шахси хушзавқе фармудааст:

**Таҳ санг, рӯ санг,
Миёна уқоби тезчанг.**

Ваё:

**Об дар об чӣ бошад?
Ҳавзи гулоб чӣ бошад?
Оташ расад, ях кунад,
Уро ҷавоб чӣ бошад?**

Ин чистонҳо зоҳиран со да ва осон намоёнд ҳам, кашфи асрори нихони онҳо донишу маҳорат ва зеҳну таҷрибаи муайянеро тақозо менамоёнд. Ҳар касе ки ин предметҳои ҷондор ва бечонро дида, сифат ва хосияти онҳоро санҷида ва равшан мушоҳида карда бошад, ҷавоби мафҳумоти сарпечро аниқ муайян менамояд. Ташбеҳоти мувофиқ ва муносиб сифату хосиятҳои сангпушт ва тухмро равшану диққатангез сохтаанд. Шунаванда ба фикр фурӯ меравад, аломат ва сифатҳои гуногуни сангпушт ва тухмро ба ҳам муқоиса мекунад, дониш ва мушоҳидаи худро ба кор мебарад ва шабоҳати баъзе узвҳои сангпушт ва уқобро ба хотир меорад. Дар акси ҳол муайян сохтани ҳусни матлаб маҳол аст.

Асадулло Сӯфиев

1. Калимаи **чистон**-ро ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо карда, сохти онро муайян кунед.
2. Матн хоси кадом услуби нутқ аст?

Машқи 468. Ба ҷойи нуқтаҳо феълҳои ёридиҳандаи мувофиқро гузоред ва нависед.

Намуна: *озод... озод кардан.*

Озод..., тамошо..., анҷом..., гап..., нигоҳ..., шурӯъ..., расм..., умед..., азоб..., тир..., дил...

ТАҲЛИЛИ МОРФОЛОГИИ ФЕЪЛ

Ман дар ҷавоб бо диққат ба андоми ӯ нигаристам:

зоҳиран дар муддати ин се рӯз вай худро хеш гиронда буд. (Ҷ.Акобиров)

Нигаристам – феъли шахси якуми танҳо, замони гузаштаи наздик, сигаи хабарӣ, намуди мутлақ, феъли сода, ба вазифаи хабар омадааст, таркиби морфологиаш: нигарист (асоси замони гузашта), -ам (бандаки феълии шахси якуми танҳо), синонимҳояш: *нигоҳ кардан, назар кардан, чашм дӯхтан, дида дӯхтан.*

Гиронда буд-шахси сеюми танҳо, замони гузаштаи дури сигаи хабарӣ, намуди мутлақ, феъли таркибии феълӣ, ба вазифаи хабар омадааст.

Дарси 93-94. ИСТИРОҲАТ ҒИЗОИ МАЪНАВӢ.

Мақсади дарс:

Гуфтан, шунидан, хондан, навиштаҷот, риояи меъёри забони адабӣ, гуфтани мувоҳиса доир ба мавзӯ ва истироҳат ин ғизои маънавист.

Агар ҳаст мард аз ҳунар баҳравар,
 Ҳунар худ бигӯяд, на соҳибҳунар.
Саъдии Шерозӣ

ТАКРОРИ БОБИ “ФЕЪЛ”

1. Таърифи феълро ба хотир оред. Феъл чанд асос дорад?
2. Асоси замони ҳозираи феъл ба чӣ баробар аст?
3. Асоси замони гузаштаи феъл чӣ тавр ифода меёбад?
4. Фарқи бандакҳои феълро аз хабарӣ шарҳ диҳед.
5. Мисолҳои оред, ки дар онҳо феъли *ҳаст* ва бандакҳои хабарии *аст* истифода шуда бошанд.
6. Тасриф чист? Шаклҳои тасрифнашавандаи феълро номбар кунед.
7. Масдар чист?
8. Феълҳо аз чиҳати сохт чанд ҳел мешаванд?
9. Феълҳои таркибии номӣ ва феълро дар муқоиса бо мисолҳо шарҳ диҳед.
10. Фарқи феълҳои мустакилро аз феълҳои ёридиҳанда (ёвар) гӯед.
11. Феълҳои монда ва гузарандаро шарҳ диҳед.
12. Намудҳои феълро чӣ тавр муайян мекунанд?
13. Воситаҳои ифодаи намуди мутлақ ва давомдори феълро фаҳмонед.
14. Сига чист? Феъл чанд сига дорад?
15. Шаклҳои замонии сигаи хабариро шарҳ диҳед.
16. Сигаи амрӣ ба кадом шахс тааллуқ дорад?
17. Сигаи шартӣ – хоҳишандиро шарҳ диҳед.
18. Сигаи эҳтимолӣ чист?
19. Феълҳо ба вазифаи кадом аъзои ҷумла меоянд?

Машқи 469. Порчаҳои шеърро ифоданок хонда, ба зер масдарҳои хат кашед ва сохти онҳоро муайян кунед.

Кохи бе устод хоҳи сохтан,
 Ҷоҳилоне чон бихоҳи бохтан.

Ҷалолуддини Румӣ

Айёми зиндагонист нақше бар об рафтан,
 Чашме пуроб кардан ҳамчун ҳубоб рафтан.
 Таҳқиқи бесуботӣ дигар масал надорад,
 Ҳамчун шарар дамидан, бо изтироб рафтан.
Муҳаммадхусайни Ҳоҷӣ

Пас аз боридани борони найсон
 Чӣ зебоянд дашту кӯҳсорон.
Мирзо Турсунзода

Луғат:

ҳубоб – қуббачаи рӯи об

изтироб – ҳаяҷони саҳт, беқарорӣ

1. Калимаи *бесуботӣ* кадом ҳиссаи нутқ аст ва он чӣ тавр сохта шудааст?
2. Маънои калимаи *таҳқиқ-ро* ба ёд оред.

Машқи 470. Матнро хонед ва феълҳояшро аз рӯи сохт гурӯҳбандӣ кунед: сода, сохта. Таркибӣ.

ТУХМ ДУЗД ШУТУР ДУЗД МЕШАВАД

Рӯзе тифле чанд дона тухми мурғ аз хонаи ҳамсоя дуздиду ба хонаи худ даромад. Модараш тухмҳоро дар дасти ӯ дид, Пурсид:

– Инҳоро аз куҷо овардай?

Кӯдак ҳақиқати амрро баён кард. Модараш тухмҳоро аз дасти ӯ гирифт ва ба забони нарма лайин ӯро маломат кард ва гуфт:

– Мабодо дигар аз ин корҳо накуни!

Ва ба ҷои ин ки тухмҳоро ба соҳибаш бозгардонад ва дарси ибрати дигаре ба кӯдаки худ боздиҳад, онҳоро матбах бурду пухт ва ба иттифоқи ӯ хӯрд.

Писарак бар асари мушоҳидаи мулофати модар ва ширкате, ки бо вай дар хӯрдани тухмҳо намуд, фардо низ чанд адад зиёдтар дуздиду ба хона овард. Модараш боз ба шеваи рӯзи пеш вайро ба нарма маломат кард, вале аз гирифтани вай пухтану хӯрдани тухмҳо ҳам дарег накард. Ва, хулоса, саҳлангории вай сабаб шуд, ки ин рафтори нақҳида одати сонавии кӯдак гардад ва саранҷоми кораш ба ҷое расид, ки аз гандадузди таҷовуз карда, рӯзе шутуре бидуздид ва иттифоқан кораш барор нагирифт ва ӯро ба маҳкамаи қозӣ кашиданд ва доварӣ хошанд.

Қозӣ пас аз субути тақсираш ба буридани дасти вай амр дод.

Бечора ҷавон, ки ҳеҷ гоҳ чунин рӯзею чунин муҷозотеро барои худ пешбинӣ ва тасаввур намекард ва аз кардаҳои хеш саҳт мутанаббеҳу пушаймон шуд ва фарёд баровард:

Айюҳал қозӣ, агар меҳохӣ ба инсоф доварӣ кунӣ, амр кун, то дасти модарамро бибуранд, чаро ки ман бегуноҳам ва поёни тухмдуздӣ шутурдуздӣ мешавад.

Қозӣ тавзеҳ хост ва ҷавон сидқи матлабро, ҳамчунон ки буд, баён кард. Қозиро дил ба ҳоли вай сӯхт ва ўро тавба дод.

Аз “Достонҳои амсол”

Луғат:

лайн – нарм, мулоим

матбах – ошхона

мулофат – лутфу марҳамат, шавқату навозиш

шева – тарз, тариқ, равиш

накӯҳидан – таъна кардан, сарзаниш кардан

таҷовуз кардан – аз ҳадди худ гузаштан

маҳкама – ҷои ҳукмбарории қозӣ

субути тақсир – муайян кардани айбу нуқсон

муҷозот – ҷазодиҳӣ

мутанаббеҳ – огоҳ, ҳушёр

доварӣ – одилона ҳукм кардан

айюҳал қозӣ – эй қозӣ

тавзеҳ – равшан, шарҳ, маънидод

1. Синонимҳои феъли **баён кардан**-ро гӯед.
2. Шумо ба моҳияту мазмуни **тавба кардан** сарфаҳм меравед?
3. Матни болоро аввал муфассал нақл кунед, баъд мухтасар нависед.

Машқи 471. Аз рӯи матни боло ба тарзи сохтани нақшаи мураккаби матн диққат диҳед.

1. Сабаб ва оқибатҳои дуздшавии писар:

- а) бори аввал даст ба дуздии задани ў.
- б) ўро сарзаниш накардани модар.
- в) шутурдузд шудани тухмдузд.

2. Ба маҳкама кашидани ҷавон:

- а) фармони қозӣ бобати дуздии ў.
- б) пушаймонӣ зоҳир кардани писар.
- в) ўро тавба додани қозӣ.

Шумо ҳам дар хона аз рӯйи ягон нақл нақшаи мукамал тартиб диҳед.

ТАКРОРИ СОЛОНА

Машқи 472. Аз калимаҳои зерин ибораҳо соzed.

Кӯҳ, ин, хона, омӯзгор, хонанда, гуфтан, кор кардан, равшан, баланд, беҳтарин, сурх, дил, китоб, шавковар.

Машқи 473. Аз матни зер ибораҳоро навишта, калимаҳои тобеъкунавда ва тобеъшавандаро бо аломатҳо ишора кунед.

Сафедорон аз ду тараф мисли сарбозони баландболои таҳамтан саф кашидаанд. Абдувоҳид -амак гоҳ-гоҳ аз роҳ бозмонда ипротидарахтони онон ки ба атроф гӯё нур мепошанд, чашм медузад ва аз назми ин раста, аз ҳусни он ҳаловат мебарад.

Баъзан мисли он ки бо ошноҳои худ суҳбат мекарда бошад, зери лаб мегуяд:

– Хушрӯед, сафедорон... Чаро ки сарбаландед...

Пас, чашмонашро нимкоф карда, ба осмон менигарад, боз ба дарахтон муроҷиат мекунад:

– Офарин сафедорон...

Аз сарғаи водӣ, аз он сӯе. ки қуллаҳои барфин воқеъ гаштаанд, насиме мевзад ва баргҳои аз як тараф сабзи ҷилдор ва аз тарафи дигар пахтасон сафеди дарахтон аҳлона чапак мезананд ва ин дам ба гӯши пирамард гӯё ҷавоби онҳо мерасад, ки пичирросзанон меғӯянд:

– Фаҳри мо, амак, аз ростиямон, – арз мекунад яке.

– Баланд шудаем, ки ҳар ҷӣ дуртар назар андозем, – меғӯед дигаре,
– Бингаред, амак, ҳо, ана, дарё равон аст. Ҳатто мавҷҳои нуқрагунаш намудоранд.

Фазлиддин Муҳалишадиев

Луғат:

мавзун – хушқадду қомат

назм – тартиб

1. Қадом калимаҳо ташдиддоранд?

2. Ғӯед, ки ин ифода ҷӣ маъно дорад: *Фаҳри мо аз ростиямон.*

Машқи 474. Нависед, мубтадову хабарро ёбед ва ба ифодаю сохти онҳо диққат диҳед.

Бародар! “Об аз сар лой! Ҳокимони мамлакат ҳам тарафи боёнро мегиранд. Бой порсол аз ҳила ҳалво сохта як қисми заминҳои Бозорро гирифт. Аз рӯи ҳисоби Азимшоҳ ин ҳисоб монанди “ду карат ду мешавад чор” ошкор ва равшан буд... Як кор мекунем, ки “на сих сӯзад, на кабоб”. – Албатта, “Моди муъмин – хуни муъмин” гуфтаанд. Ин қадар роҳи барзиёро ба касофати Азимшоҳи ту тай кардан “болои мурда сад чӯб” буд.

“Одамӣ аз гул нозук, аз санг сахт” гуфтаанд. Агар аз дасти ман ояд, ҳамаи фақиронро мефурӯшам, “гӯр сӯзаду дег чушад” гуфтаанд. “Гунҷишкро кӣ кушад? Қассоб” – гуфтаанд. Нафсро калон нақун, “кам-кам хӯру доим хӯр” гуфтаанд.

Садриддин Айнӣ

1. Матни боло сар то по аз зарбулмасалу мақолҳо иборат аст бигӯед, ки ин тарзи баён хоси кадом услуби нутқ аст.
2. Зарбулмасали *Гунҷишкро кӣ кушад? Қассоб-ро* шарҳ диҳед.
3. Ифодаи *Худкардaro дармоннест* боз чӣ гуна синоним дорад?
4. *Аз ҳила ҳалво сохтан* чи маънӣ дорад?

Машқи 475. Ҷумлаҳоро хонед. Бигӯед, ки кадом аъзоҳои ҷумла чида шуда омадаанд.

1. Аҷоиб фасл аст фасли баҳор! Олами табиат на ин ки фақат зинда шуда, аз нав ҷон мегирад, балки нур ва ҷавони пайдо мекунад. Замин бо сабзаи тару тоза пӯшида мегардад, дарахтон гулпӯш мешаванд, дар ҳаво як бӯи муаттар, буии сармасткунанда, бӯи дилбозандае пайдо мешавад, ки аз он ҳам одамон, ҳам ҷонварон ва ҳам мурғон ба хурушмеоянд, маст мешаванд. (*Ҷ.Иқромӣ*) 2. Дар ин Роҳ бисер Одинахск бисёр Шарифҳо, бисёр Шохмирзоҳо, бисер Сангинҳо, бисер Гулбибиҳо ва бисёр Гуландомҳо фидо ва курбон гардидаанд. (*С.Айнӣ*)

Луғат:

муаттар – атргин, хушбӯ

хуруш – бонгу садо, ғурриш, ғавго

1. Ҷумпаи аввал бо чӣ гуна оҳанг ифода ефтааст.
2. ЖеГки дао ҷумпаи дуҷум исмҳои хос – номи қаҳрамонони асарҳои устод ЖУпасийи-ҳо омада чӣ гуна хусусият пайдо намудаанд.

Машқи 476. Шеърро ифоданок хонед ва аз ёд кунед. Бигӯед, ки такрори ҳамсадои ба калимаҳои *буррадатар, гуррадатар* чӣ гуна оҳанг бахшидааст.

Вақти он аст, эй қалам!
Буррадатар гардӣ зи теғ!
Вақти он аст, эй суҳан!
Гуррадатар гардӣ зи барқ.
То ба душман ҳамла орам,
Решааш бурӣ зи беҳ, то расӣ,
Манҳус анчарро куни бешоҳу барг.
Ҳабиб Юсуфӣ

Луғат:

манҳус – шум, ба наҳсӣ афтода, бадбахт
анчар – як навъ дарахти мевааш заҳронк

Машқи 477. Калимаҳои зеро ба ҳиҷоҳо ҷудо намуда, ҷойи задаро дар онҳо муайян кунед.

Намуна: паҳ-ла-вон.

Паҳлавон, дидам, ноҳост, фардо, берун, майлаш, хондан, ҳамин, китобхона, омадам, намеравам.

Машқи 478. Синонимҳои калимаҳоро зеринро ёбед ва бо истифода аз онҳо се ҷумла нависед.

Намуна: дӯст-рафиқ, ёр.

Офтоб, муҳаббат, инсон, моҳ, бахт. дунё, омӯзгор, дилдода, шурапушт, ғазаб, ҳавас, дӯст, раҳм, хурсанд. ресмон, ситам, мусибат, хирад, чашм, ахлоқ, сиришк, асбоб, лашкар, супориш, айб, мақсад.

Машқи 479. Дар матн ба кадом маъноҳо омадани калимаи “сар” ро муайян кунед.

1. Сар раваду сир наравад. (*Зарбулмасал*) 2. Ў замбурӯғҳоро ба ду қисм ҷудо карда, як қисми онҳоро, ки *саряшон* монанди пулакча паҳн ва тунук буданд, ба халта андохт. (*С.Айнӣ*) 3. Айёми баҳор буд, зардолуҳо ба шукуфтан сар карда буданд. Дар Соктаре акаам Саидакбархоҷа ба пеши хатиби деҳа дарс сар карда буданд. 5. “Зиёфаташ сарашро хӯрад”, – гуфта аз паси дари меҳмонхонааш баргашта омадам. 6. Модари духтар... ба онҳо “духтарам

номзад дорад ва *сарғи* бастагист” намеғуфтааст. 8. Ман он вақтҳо ҳаёли Бухоро рафта хонданро тамоман аз *сари* худ дур карда будам. Мо ҳар ду бародарони куҳансол ҳар чанд ба ҳам машварат кардем, сари калобаи ин корро наёфтем. (С.Айнӣ)

1. Даҳ калимаи мураккаб нависед, ки ҷуэи якумашон *дил* бошад.
2. Синонимҳои калимаи *сарнавишт*-ро нависед.
3. Зарбулмасали *Сар раваду сир наравад*-ро маънидод кунед.

Машқи 480. Шеърро хонед. Бандакҳоро ба тартиби зайл оварда, вазифа ва ба ҷи далолат кардани онҳоро шарҳ диҳед: *бандаки изофи, бандакҳои феълию хабарӣ, бандакҷошшинҳо.*

Эй Ватан, аз сад ҷаҳон бар ман фақат рӯят хуш аст.

Чун гули зебо ба ҷашми ман туй, бӯят хуш аст.

Шаб расад дар кӯи ту ҷаҳам ҷароғи посбон.

Соҳили гулгунҷабою сабзи Омӯят хуш аст.

Лаҳзае дурат шавам, гардӣ ба дил наздиктар.

Дил кашад сӯят маро, оғӯши дилҷӯят хуш аст.

Чун садои бишнавам. афтам ба вачду изтироб,

Ҳарфи ҷонбахши лаби лаъли суҳангӯят хуш аст.

Оби ширинат барорад талхкомии маро,

Обҳои ҷашмаву дарёчаю ҷӯят хуш аст.

Кам набошад рӯи олам мулки зебоманзаре,

Мисли ту хуштар надидам, ҳусни дилҷӯят хуш аст.

Мекунам эҳсос дар ту рӯҳи поки модарам,

Бар дили ман гармиҳои рӯи некӯят хуш аст.

Маҳмадалишоҳ Ҳайдаршо

1. Ба талаффузи калимаҳое, ки садоноки ӯдоранд, диққат диҳед
2. Шеърро аз лиҳози мазмун шарҳ диҳед.

Машқи 481. Панду ҳикматҳоро нависед. Калимаҳои ишорашударо аз ҷиҳати сохти морфологиашон ба сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ ҷудо намоед.

1. Дарахти бесамар беҳ аз фарзанди носолеҳ.
2. Акл аз калоей ва майдагӣ нест.
3. Одами бесавод мисли кӯр аст.
4. Ба **некномӣ** мурдан беҳ аз ба **бадноми** зистан.
5. Шохи **бемева** кашад сар ба киём,
Шохи **пурмева** шавад сар ба **салом**.

6. Хирадро кору боре чун хирад нест,
Чаҳонро ёдгоре чун хирад нест.

7. Тоҷи сари ҷумла ҳунархост илм,

Абдурахмони Ҷомӣ

Луғат:

қиём – рост истодан

1. Калимаҳои ишорашуда ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд
2. **Қуфлкушо-ро қулфкушо** талаффуз кунед. Бигӯед, ки кадоме аз онҳо осон талаффуз мешаванд.
3. Мазмуни ҳикматҳоро шарҳ диҳед.

Машқи 482. Хонед. Исмҳои шахсу ғайришахс, моддиву маъниро ҷудо карда шарҳ диҳед.

ДАР СОҲИЛИ КҶЛ

Бачаҳои бисёре дар кӯл оббозӣ мекарданд. Садоҳои хандаву бозӣ ва ҷастухези шодиомези онҳо дар фазои дараи кӯхистон гулгулае андохтааст.

Марди солхӯрдае дуртар аз соҳил дар рӯи алафи саоз ништа, тани то миён бараҳнаи худро офтоб медиҳад. Дар паҳлуяш як ҷуфт бағаласо. Вай оҳиста як пойи шими худро боло карда, соки пойи ҷӯбинашро мемолрад ва ба оби зулоли кӯл бо ҳасрат менигарад.

Дар осмон чанд ҳавопайпои реактивӣ рахҳои сафед мекашанд. Рахҳои қач, рост, мудаввар. Акси он рахҳо ба оби соф афтода морсон мелаппанд ва меҳазанд.

Мард ба осмон муддате ҷашм меӯзад. Нуқтаи дурахшонеро, ки аз паси он раҳи тозаи сафед пайдо мешавад, дида табассум мекунад. Баъд назараш боз ба бачаҳои саргарми бозӣ афтода, лабханд аз чехрааш дур мешавад. Рӯйи ҷашмонашро пардаи ҳаёл мепошад.

Фазлиддин Муҳаммадиев

1. Фарқи феъли менигарад-ро аз ҷашм меӯзад ва исми табассум-ро аз лабханд аз ҷиҳати тобишу ҷилои маъноӣ фаҳмонед.
2. Маънии ҷашм **дӯхтан-ро** боз бо кадом феълҳо ифода кардан мумкин аст?
3. Шумо боре ба ҳавопаймо савор шудаед?

Машқи 483. Матнро хонда, вазифаҳои синтаксисии исмҳоро муайян кунед.

Як тараф кӯҳи баланд, дар домани кӯҳ замини ҳамвори камбаре дароз кашидааст, ки қад-қади вай дарёчаи нгӯхобе ҷорӣ мегардад. Хонаҳои сангию гилии хурду калон, ки аз дур шаклашон ба қатори қуттиҳои чоркунча монанд аст, паҳлу ба паҳлу то қариби камари кӯҳ расидаанд. Дуртар аз ин хонаҳо, дар нишебии канортари деҳа чор чанори муҳташам қад рост кардаанд, ки шохҳои нӯги онҳо хушк шуда урён гаштаанд. Аз зери ин чинорҳо оби чашмае мегузарад, ки сари вай дар камари кӯҳ пинҳон аст.

Фотех Ниёзӣ

Машқи 484. Матнро хонед. Шахсу шуморан феълҳоро муайян кунед ва гӯед, ки онҳо ба кадом замон далолат мекунанд.

Духтарак ба ҳар хонае, ки медаромад, ба бачаҳои соҳибхона ҳасад мебурд. Норҷон маҷбур буд, ки ин шартро қабул кунад, зеро ба ғайр аз Чинӣ муттакое надошт. Ақлам ба бисёр чизҳо намерасид, ақлам намерасид, ки одами беҳуқуқи беватан ҳеҷ чизро ҳимоя карда наметавонад. Ҳамин табақро пур кунӣ, бас... Дилшикаста ва ятимона нигоҳ мекард, вале Худойкул ба бойҳои давраи қадим монанд буд, ки боз барои ин тавр якравиҳо Ятимро сахттар ҷазо меод.

Луғат:

муттакое – тақягоҳ

1. Чаро дар ин ҷо **Ятим** бо ҳарфи калон навишта шудааст?
2. Шарҳ диҳед, ки чаро одами беватан беҳуқуқ аст.

Машқи 485. Матнро хонед. Ба мавқеи истифодаи бандаки хабарии *-аст* ва феъли *ҳаст* диққат диҳед.

Калимаи “ҳаст” унсури луғавии забон, калимаи мустақилмаъно. шакли замони ҳозираи феъли будан аст. Аммо аст унсури луғавӣ нест, балки унсури грамматикӣ-бандаки хабариест, ки бо ёрии он шакли нақдии феъл (шахси сеюми шумораи танҳо: хондааст, кор накардааст) сохта мешавад. Инчунин хабарҳои номӣ ҳам бо ёрии ин бандак шакл мегиранд: *Имрӯз ҳаво гарм аст. Роҳи он ҷо хеле дур аст. Вазифаи мо хондан аст. Ҷамшед донишҷӯ аст.* Дар ин мавридҳо бандаки аст-ро феъли мебошад иваз карда метавонад: *Ҷамшед донишҷӯ мебошад.* Аммо тарзи ифода сохта ва сунъӣ

мебарояд. Бинобар ин устодони каломи малеҳ аз истифодаи он худдорӣ мекунанд. Агар исм, ҷонишинҳои предметӣ ва масдар ба вазифаи хабар омада, аз он бандаки аст афтад, байни мубтадою хабар аломати тире мегузоранд: *Ин-дард; Ин ҳама- афсона. Вазифаи мо -хондан.* Сифат, сифати феълӣ, шумораҳои тартибӣ дар ҳамин вазифа омада бошанд, аломати тире гузошта намешавад: *Ишқ ширин; Ҳаво гарм; Зиндагӣ мушкӣ; Замин сахт, осмон баланд; Абр гирёну лолаҳо хондон; Либос зебанда.*

Феъли будан (шакли замони ҳозира: ҳаст, гузашта: буд) мафҳуми воқеият ва ҳастию нестиро ифода мекунад.

– Ҳазрати Мавлоно дар хона ҳастанд?

– То ин дам дар хона буданд.

Дар ин мисолҳо феъли *будан* дорои маънои мустақил аст. Он бо феълҳои *вучуд дорад ё надорад, ҳузур дорад ё надорад* ҳаммаъност.

Баҳриддин Камолиддинов

1. Дар ифодаҳои *ӯ омада буд. Вай дар хона буд* феъли *будан* кадом вазифаҳоро адо намудааст?
2. Дар хона дар бораи имтиҳонҳо ва тайёри ба онҳо иншо нависед, ки дар онҳо феъли ҳаст ва бандаки хабарии **аст** истифода шавад.

Машқи 486. Шеърро маънидод кунед.

ЗАБОНГУМКАРДА

Ҳар кӣ дорад дар ҷаҳон гумкардае,
Дар заминро дар замон гумкардае.
Ин нишон гум кардаеву дигаре.
Хештанро бенишон гумкардае.
Аз тамоми ину он гумкардагон,
Зиштрӯтар нест дар рӯи ҷаҳон.
З-он ки гум карда забони модарӣ,
Ҳарф гӯяд бо ту бо чандин забон.
Бок не, гар доварӣ гум кардааст,
Ё умеди сарварӣ гум кардааст.
Заҳр бодо шири модар бар касе,
К-ӯ забони модарӣ гум кардааст.

Лоиқ Шероӣ

1. Рӯзи забон, анъана ва урфу одати халқҳои Қазоқистон кай ҷашн гирифта мешавад?
2. Шеърро ифоданок қироат ва аз ёд кунед.

МУНДАРИҶА

Фасли 1. МАДАНИЯТ, ЗАБОН ВА МУОМИЛА

Дарси 1	Салом мактаб	4
Дарси 2	Пандҳо дар бораи сухан.....	8
Дарси 3	Забон ва нутқ	11
Дарси 4	Забон воситаи мулоқот	13
Дарси 5-6	Забони адабӣ ва матн	16
Дарси 7	Ман эҷодкорам	19
Дарси 8	Хелҳои матн.....	22
Дарси 9	Дарси ибрат.....	25

Фасли 2. ОРОИШ ВА ЗЕБОӢ

Дарси 10	Маданияти либоспӯшӣ	28
Дарси 11-12	Саёҳат ба олами овозҳо.....	32
Дарси 13-14	Меъёри либоспӯшӣ	35
Дарси 15-16	Либоспӯшӣ ин ҳам намуди одоб	38
Дарси 17-18	Тозагӣ гарави саломатӣ	42

Фасли 3. МАРОСИМУ ОИНҲОИ ОИЛАӢ

Дарси 19-20	Даври бачагӣ – давраи беғуборӣ	47
Дарси 21-22	Анъанаҳо ва оинҳои халқӣ.....	53
Дарси 23-24	Мероси бебаҳо	60
Дарси 25-26	Айём муборак	66
Дарси 27	Панду ҳикмат.....	71

Фасли 4. ОЛАМИ ҲАЙВОНОТ ВА ДУНӢИ НАБОТОТ

Дарси 28-30	Табиатро муҳофиза менамоем.....	73
Дарси 31-32	Мӯъҷизаҳои табиат	82
Дарси 33-35	Табиати инсон	89
Дарси 36-37	Набототи шифобахш	97

Фасли 5. ВАҚТИ ХОЛӢ ВА ХОБӢ

Дарси 38-39	Вақти холии ман.....	105
Дарси 40-41	Одоб – зобогии инсон	114
Дарси 42-43	Санъати миллӣ – либоси миллӣ	119
Дарси 44-45	Забони ширин – ҳусни инсон	125
Дарси 46	Ёди гузаштагон ин ҳам хоббӣ	128
Дарси 47-48	Вақти холигии ман	132

Фасли 6. ДУНӢИ ХАӢЛӢ

Дарси 49-50	Зиндагиро орзу ширин намуд.....	138
Дарси 51-52	Дониш чароғи ақл аст	145
Дарси 53-54	Орзу болу пари инсон аст	152
Дарси 55-56	Оила даргоҳи муқаддас	158
Дарси 57-58	Хаёлотии инсонӣ.....	163

Фасли 7. МОШИН ВА НИШОНАҲОӢ РОҲ

Дарси 59-60	Диққат – чорроҳа.....	170
Дарси 61-62	Намудҳои нақлиёт	175

Фасли 8. ХУСУСИЯТИ БЕРУНӢИ ВА ХУЛҚУ АТВОРИ ИНСОН

Дарси 63-64	Хулқу атвор – ҳусни инсон	187
Дарси 65-66	Дӯстон оинаи яқдигаранд.....	195
Дарси 67-68	Меҳнат кунӣ роҳат мебинӣ	202
Дарси 69-70	Ақлу фаросат, илму ҳунар – фазилати инсон	209
Дарси 71-72	Забон донӣ, ҷаҳон донӣ	216

Фасли 9. АҶОИБОТҲОӢ ОЛАМИ ФАЗО

Дарси 73-74	Офтоби оламафрӯз.....	227
Дарси 75-76	Сирру асрори коинот.....	237
Дарси 77-78	Кайҳон ва кайҳоннавардон.....	243
Дарси 79-80	Сайёра ва ситораҳо.....	248
Дарси 81-82	Инсон ва муҳити атроф	254
Дарси 83-84	Инсонии мӯъҷизакор	261

Фасли 10. САЁҲАТ ВА ИСТИРОҲАТ

Дарси 85-86	Лаҳзаҳои дурахшон	267
Дарси 87-88	Дар оғӯши табиат.....	274
Дарси 89-90	Табиат ва инсон.....	280
Дарси 91-92	Лаҳзаҳои дамгирӣ.....	286
Дарси 93-94	Истироҳат ғизои маънавӣ.....	291

Учебное издание

**Г. Акрамова
Ф. Алимжанова
Х. Раимназаров**

Забони тоҷикӣ

**Китоби дарсӣ барои мактабҳои миёнаи
таҳсилоти умумӣ 5**

(на таджикском языке)

Редактор	<i>х</i>
Художественный редактор	<i>х</i>
Техн. редактор	<i>З. Бошанова</i>
Дизайн и компьютерная верстка	<i>Г.А. Утеновой</i>

Подписано к печати 17.07.2017. Формат 84×108¹/₁₆.
Бумага офсетная. Гарнитура «SchoolBook Kza». Печать офсетная.
Физ. печ.л. 19,0. Усл. печ.л. 31,92. Усл. кр. от. 127,68.
Заказ №

Қазақстан Республикасы “Жазушы” баспасы, 050009.
Алматы қаласы, Абай даңғылы, 143-үй.
E-mail: Zhazushi@mail.ru